

Szolnok–Strasshof–Szolnok

Tények és emlékek a Bécsben és környékén
„jégre tett” Szolnokról deportáltakról
1944–1948

Szerkesztők:
Frojimovics Kinga – Molnár Judit

1944 tavaszán–nyarán közel 5 ezer zsidót zártak gettókba Szolnokon és környékén, majd a szolnoki gyűjtőtáborból június utolsó napjaiban két szerelvénnyel deportálták őket. Kötetünk azoknak a szűk egy évét mutatja be, akiket a magyar és német hatóságok az ausztriai Strasshofba irányítottak. Az elhurcolt családok – jellemzően anyák gyerekeikkel és idősebb rokonaikkal – Ausztriában (akkori nevén Ostmarkban) több tucat munkatáborban végeztek legtöbbször igen megerőltető kényszermunkát 1945 tavaszáig.

Az emlékkötet első része három tanulmányt tartalmaz, melyek ezt a történeti folyamatot és a hazatérés nehézségeit mutatják be. A második rész a strasshofi deportálással kapcsolatos hivatalos és családi dokumentumokat, újságcikkeket tartalmaz hat tematikus fejezetbe rendezve, kezdve a gyűjtőtáborral és deportálással, folytatva az életkörülményekkel a munkatáborokban és az emlékekkel, hazatéréssel, felelősségre vonással, zárva az emlékművek felállításával. Az utolsó lapokon fényképek, iratok, valamint a bécsi és Bécs környéki munkatáborok listája szembesítik az olvasót a magyar történelem e tragikus fejezetével.

Szolnok–Strasshof–Szolnok
Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre tett”
Szolnokról deportáltakról
1944–1948

Szolnok–Strasshof–Szolnok

Tények és emlékek a Bécsben és környékén
„jégre tett” Szolnokról deportáltakról
1944–1948

Szerkesztők:
Frojimovics Kinga – Molnár Judit

SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék – Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság
2022

A kötet pdf formátumban szabadon elérhető az alábbi weblapon:
<http://www.ek.szte.hu/contenta-repozitoriumok/>

A címlap és a hátsó borító képei megtalálhatók a Képek – Iratok fejezetben.

E-ISBN 978-963-306-892-2 (pdf)

© Szerzők, 2022

© Szerkesztők, 2022

Lektorálta:

Karsai László

Révész Béla

Olvasószerkesztő: Schmal Alexandra

Tördelőszerkesztő: Kovács Ildikó

Borítóterv: Eröss Zsolt

A kiadásért felel az SZTE ÁJTK Politológiai Tanszékének vezetője
és a Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság elnöke.

Készült az Innovariant Kft.-ben

Felelős vezető: Drágán György

A kötetben közölt képek, iratok másolása, bármilyen felhasználása a szerkesztők, illetve a jogtulajdonosok engedélyéhez kötött.

A projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (OTKA) által kibocsátott ANN 132718 számú és a Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung (Austria) I 4666-G számú pályázata keretében valósul meg.

TARTALOM

Bevezető.....	9
---------------	---

TANULMÁNYOK

MOLNÁR JUDIT: Az embertelenség precizitása. Csendőrjelentések Ferenczy Lászlónak a szolnoki zsidó gyűjtőtáborról	17
MOLNÁR JUDIT: A szolnoki cukorgyártól a strasshofi elosztótáborig.....	29
FROJIMOVICS KINGA: Szolnokról deportált zsidók ausztriai mezőgazdasági birtokokon és hadiüzemekben.....	36

DOKUMENTUMOK

I. GYŰJTŐTÁBOR – DEPORTÁLÁS	45
1. Bertóthy Dezső rendőrtanácsos utasítása a szolnoki gyűjtőtábor létrehozásáról, őrzéséről, felszámolásáról	47
2. Ferenczy László csendőr alezredes jelentése a szegedi V. és a debreceni VI. csendőrkerületek gyűjtőtáborairól és berakó állomásairól	50
3. Finta Imre csendőr százados értesítése a szegedi polgármesterhez a deportálónovatok indulásáról a szegedi V. és a debreceni VI. csendőrkerületekből, 1944. június 21.	52
4. Csendőrjelentések Ferenczy Lászlónak a szolnoki gyűjtőtáborról, 1944. június 19–28.	54
5. Schwartz Béla feljegyzése a kisújszállási gettóról és a szolnoki gyűjtőtábor foglyainak két csoportra osztásáról	66
6. Fodorné Polgár Gizi emlékei a szolnoki gyűjtőtáborról.....	73
7. B. Fischer Klára emlékei a szolnoki gyűjtőtáborról és a vagonírozásról	76
8. Ferenczy László csendőr alezredes jelentése a szegedi V. és a debreceni VI. csendőrkerületek területéről történt deportálásokról ...	99
II. ÉLET A MUNKATÁBOROKBAN	101
1. Erdős Gáspár és felesége, sz. Ritter Róza strasshofi azonosító száma...	103
2.a. Varga Béla étkezési jegye a strasshofi elosztótáborban.....	104
2.b. Varga Béla feljegyzései a napi étrendről összegző adatokkal a Saurer gyárban működő munkatáborban	105
2.c. Varga Béla plakátjai az 1944-es hanukai és szilveszteri vidám gyermekelőadásokról.....	122
2.d. A <i>Jövendőmondó</i> , Varga Béla verse az 1944-es szilveszteri barakk- kabarén.....	125
3.a. Faragó Vera levelezőlapja nagynénjéhez, Horovitz Erzsébethez	128

3.b. Faragó Vera levelezőlapja nagybátyjához, Horovitz Lászlóhoz	130
3.c. Faragó Vera levelezőlapja budapesti rokonaihoz	132
3.d. Levelezőlap Faragó Miksánénak testvérétől, Horovitz Erzsébettől Budapestről	134
3.e. Faragó Vera levelezőlapja nagynénjéhez, Horovitz Erzsébethez	136
3.f. Faragó Miksáné levelezőlapja testvérehez, Horovitz Erzsébethez	138
3.g. Faragó Vera levelezőlapja nagybátyjához, Horovitz Lászlóhoz	140
3.h. Faragó Vera és Faragó Miksáné lágerigazolványa, 1944	142
III. EMLÉKEK	143
1.a. A DEGOB 3628. számú jegyzőkönyve – Csillag Edit	145
Csillag Edit visszaemlékezése 1945	147
1.b. A DEGOB 1767. számú jegyzőkönyve – Drach Andor	149
1.c. A DEGOB 2856. számú jegyzőkönyve – Weinberger Margit	151
2. Halász Klára visszaemlékezése	153
3. Polatsek Pálné Friedmann Rózsi visszaemlékezése	158
4. Dr. Lövei Henrikné dr. Csontos Éva visszaemlékezése	172
5. Dr. Szívós Istvánné Székely Ágnes visszaemlékezése	201
6. Fenákel Judit visszaemlékezése	226
7. Mirjam Ausländer visszaemlékezése	249
8. Kasztner Rezső és a 15 000 „jégre tett” zsidó sorsa. Részletek Kasztner 1946-ban írt jelentéséből	289
IV. HAZATÉRÉS	297
1.a. A Csehszlovák Hazatelepítési Hivatal által kiállított igazolvány Faragó Vera részére	299
1.b. Köszönő levél Faragó Miksánéhoz egy karcagi lánytól, akivel együtt szabadultak fel Wien-Lobauban	300
2. Dr. Elsner Henrikné és lányai, Mária és Judit igazolványa az abádszalóki hazatéréshez	302
3. Erdős Gáspár és felesége mezőtúri lakhatási engedélye	303
4. A <i>Tiszavidék</i> híre a Szolnokra visszatért deportáltakról	304
5. Előadás a visszatért zsidók lehetőségeiről „az új demokratikus Magyarországon”	305
6.a. A hillerslebeni magyar tábor parancsnokának kérelme a szolnoki polgármesterhez 79 szolnoki deportált hazatérésének érdekében	306
6.b. Szécsi Oszkár kérelme 79 szolnoki lakos hazatérésének előmozdítása érdekében, akiket a szolnoki cukorgyárból deportáltak Ausztriába	307
6.c. A hillerslebeni 79 szolnoki deportált névsora	308
6.d. A szolnoki polgármester kérelme a külügyminiszterhez a 79 szolnoki deportált hazaszállítása érdekében	310

V. FELELŐSSÉGRE VONÁS.....	311
1.a. Dr. Halász Sándor beadványa a szolnoki népbírósághoz az ellene emelt vád alóli tisztázása érdekében	313
1.b. A szolnoki népbíróság ítélete dr. Halász Sándor ügyében, aki Jupó volt a bécsi Österreichische Saurer-Werke haszonjárműgyárban.....	318
1.c. A szolnoki népbíróság ítéletének indoklása dr. Halász Sándor ügyében	319
2. A szolnoki népbíróság ítélete Dudás István ügyében, akit a szolnoki gyűjtőtábor őrzésére rendeltek ki 1944 júniusában	320
3. A szolnoki népbíróság ítélete Horváth Ernő ügyében, aki a szolnoki gyűjtőtábor parancsnoka volt a rendőrség részéről.....	321
VI. EMLÉKMŰVEK – EMLÉKEZÉS.....	323
1. A mezőúri mártíremlékmű leleplezése a zsinagógában	325
2. Emléktábla- és emlékoszlop-avatás a karcagi zsinagógában és a zsidó temetőben	326
3.a. Emléktábla-avatás az újjáépített kisújszállási zsinagógában	327
3.b. Gyászszertartás a kisújszállási zsinagógában és a zsidó temetőben	328
4.a. A szolnoki polgármester felhívása a zsidó mártíremlékmű felavatására	329
4.b. Gyászünnepe a szolnoki zsinagógában	330
KÉPEK – IRATOK	331
Képek jegyzéke	345
MUNKATÁBOROK – HADIÜZEMEK	347
Az 1944–1945-ben Bécsben és környékén működő, magyarországi zsidó kényszermunkásokat foglalkoztató munka- és lakótáborok, valamint hadiüzemek címjegyzéke.....	349

Bevezető

A német megszállást követően, 1944. május és július között a Horthy Miklós kormányzó által kinevezett Sztójay Döme kormánya közel 440 ezer zsidót deportált Magyarországról, többségében az auschwitz-birkenai megsemmisítőtáborba. Június végén három gyűjtőtáborból (Debrecen, Szeged, Szolnok) több mint 15 ezer zsidót nem Auschwitzba, hanem a Bécs melletti elosztótáborba, Strasshofba irányítottak a magyar és német hatóságok. A deportáltak között nem csak e három város zsidó lakosai voltak, hiszen a gyűjtőtáborokba több tucatnyi környező településen élő zsidót is bezártak. A „jégre tett”¹ kényszermunkások története, útjuk Strasshofba, szétosztásuk munkatáborokba Bécsben és környékén 1944–1945-ben, valamint sorsuk a felszabadulást megelőző hetekben, napokban, továbbá hazatérésük körülményei meglehetősen elnagyoltan ismertek a magyar holokauszt történetében.

Strasshofban valóságos „rabszolgapiac” működött 1944 nyarán. A munkaerőhiánnyal küzdő osztrák vállalkozók itt pótolhatták a gyáraikban, kisüzemeikben és mezőgazdasági birtokaikon hiányzó munkáskezeket. A Magyarországról deportált zsidó családok főleg Bécsben és Alsó-Ausztriában dolgoztak a mezőgazdaságban és üzemekben, illetve Bécsben a hadiiparban és a város sűrű bombázása miatt a romeltakarításban.

A Szegedi Tudományegyetem Politológiai Tanszéke és a bécsi Wiesenthal Intézet 2019-ben célul tűzte ki, hogy levéltári, múzeumi források, visszaemlékezések, hitközségi iratok, családi hagyatékok segítségével rekonstruálja a strasshofi deportálás folyamatát, feltárja a magyar zsidó kényszermunka helyszíneit Bécsben és környékén, illetve a felszabadulás és hazatérés történetét, és felkutatja az emlékhelyeket. Kutatási programunk legfőbb célja, hogy beemeljük azoknak az osztrák vállalatoknak és településeknek a történetébe a holokausztnak ezt a fejezetét, amelyek a kényszermunkásokat dolgoztatták 1944–1945 folyamán. Továbbá a deportálás menetének pontos feltárásával integráljuk a „jégre tett” strasshofi deportáltakal történeteket azoknak a dél- és kelet-magyarországi településeknek a történetébe, ahonnan a deportáltak származtak. E törekvéseink fontos mérföldköve a kötet megjelenése,² amely fő célkitűzéseink értelmében oktatási segédanyagként hasznosítandó az egyetemi oktatásban, és reményeink szerint középiskolai tanárok is forgatni fogják tanórákon.

¹ A kifejezést Adolf Eichmann „találta ki”, amikor Kasztner Rezsővel tárgyalt az emberéletalku során. Lásd II.8. számú dokumentum.

² A projekt előzményeiről és eddigi eredményeiről lásd a bécsi Wiesenthal Intézet weblapját: <http://ungarische-zwangsarbeit-in-wien.at/>, letöltve 2022. október 16., valamint *Szeged–Strasshof–Szeged. Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre tett” Szegedről deportáltakról 1944–1947*, szerk. Frojimovics Kinga–Molnár Judit, Szeged, SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék–Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság, 2021.

E kötetünkben olyan szolnoki és Szolnok környéki zsidók szűk egy évét mutatjuk be, akiket a magyar és német hatóságok 1944 tavaszán–nyarán először gettókba zártak, majd a szolnoki gyűjtőtáborból június utolsó napjaiban az ausztriai elosztótáborba, Strasshofba deportáltak. Az elhurcolt családok – jellemzően anyák gyermekeikkel és idősebb rokonokkal – Ausztriában (akkori nevén Ostmarkban) több tucat munkatáborban végeztek legtöbbször igen megerőltető kényszermunkát 1945 tavaszáig.

A Szolnokról deportáltak nagyobb része túlélte a megpróbáltatásokat, és többségük visszatért szülőföldjére. Ugyanakkor több százra tehető azoknak a Szolnokról Strasshofba deportáltaknak a száma, akik 1944–1945 során, a deportálást követően meghaltak. Egyeseket már az érkezés utáni napokban újra bevonítottak, és Auschwitzba irányítottak. Mások a kényszermunkát és a tábori életkörülményeket nem bírták, többen Bécs bombázásakor haltak meg, mivel a zsidó kényszermunkások nem használhatták az óvóhelyeket. Voltak, akik a táborok 1945. tavaszi evakuálása során, a Bergen-Belsenbe és Mauthausenbe tartó halálmenetekben estek áldozatul. Olyanok is akadtak, akik 1945 tavaszán Bécsből újra Strasshofba kerültek, ahol a tábor felszabadulásáig megközelítően egy hetet töltöttek, mialatt enni egyáltalán nem kaptak. Mások Bécsből Theresienstadtba kerültek, ahol a deportálás során legyengült emberek közül szintén többen életüket veszítették. Végül voltak, akik Bécsből egyenesen visszaindultak Magyarországra, az állandóan mozgó frontvonalakon keresztül. Ők sem értek haza mindannyian, az országutak bombázása, az ide-oda hullámzó front szintén sok áldozatot szedett.

Az emlékkötet két részből áll. Az első rész három tanulmányt tartalmaz Frojimovics Kinga és Molnár Judit tollából: ezek a szolnoki gyűjtőtábor és a strasshofi deportálás történeti hátterét, a deportált kényszermunkások munkakörülményeit és mindennapi életét, valamint 1945 tavaszán a náci koncentrációs táborokba tartó halálmenetek sorsát és a hazatérés nehézségeit mutatják be. A második részben a strasshofi deportálással kapcsolatos hivatalos és családi dokumentumokat, újságcikkeket közlünk hat tematikus fejezetbe rendezve.

A *Gyűjtőtábor – Deportálás* című első fejezetben a szolnoki cukorgyárban létrehozott gyűjtőtáborral, valamint a deportálovonatokkal kapcsolatos korabeli dokumentumok és visszaemlékezések találhatók. Ezek az iratok rávilágítanak a cukorgyári állapotokra és a deportálás szervezésének menetére. A két belügyminisztériumi államtitkár, Baky László és Endre László, valamint az összekötő tiszt az Eichmann-kommandónál, Ferenczy László csendőr alezredes utasításokat adott a helyi közigazgatási és közbiztonsági vezetőknek, majd utóbbi később jelentésekben összegezte az államtitkároknak a tényleges végrehajtást. Bertóthy Dezső rendőrtanácsos, a szolnoki rendőrkapitányság vezetője az államtitkárok által kiadott irányelvek alapján adta ki utasítását a szolnoki gyűjtőtábor létrehozásáról, őrzéséről, felszámolásáról. A tábor belső őrzésében közreműködő, az ottani nyomozást végző csendőrök napi jelentésekben összegezték az eseményeket Ferenczy számára. E jelentésekből az derül ki, hogy minden a legnagyobb rendben zajlott, „durvaság és hatalmaskodás a zsidókkal szemben a hatóság részéről nem történt”. Schwartz Béla, Fodorné Polgár Gizi és B. Fischer Klára, a tábor egykori foglyai azonban egészen másként emlékeznek a cukorgyárban töltött napokra. Finta Imre, az V. (szegedi) csendőrkerület nyomozó

alosztályának vezetője helyi szinten értesítette a közigazgatási vezetőket, így a szolnoki polgármestert is, a deportálovonatok menetrendjéről. Szolnokról két vonatot indítottak, az elsőt Strasshofba, a másodikat Auschwitzba.

A második fejezet az *Élet a munkatáborokban* címet viseli. Ebben a fejezetben három deportált család ausztriai tartózkodása idején keletkezett személyes és hivatalos dokumentumait közöljük. Egy idős mezőtúri házaspár, Erdős Gáspár és felesége, Ritter Róza azonosító számait Strasshofból. Az 1944-ben 14 éves szolnoki Varga Béla feljegyzéseit a bécsi Österreichische Saurer-Werke haszonjárműgyárban kapott napi étrendről, valamint az általa készített plakátokat a gyárban tartott hanukai és szilveszteri gyerekelőadásokról. Utóbbiban Varga egy költeményt is előadott, mely szintén bekerült a kötetbe. Végül ebben a részben található egy válogatás a Szarvasról Strasshofba, majd onnan a bécsi Lobauba deportált Faragó család levelezéséből, melyet a család budapesti tagjaival folytattak 1944–1945 során.

A harmadik fejezet *Emlékek* címmel a strasshofi túlélők tanúvallomásait, hazatérő és Izraelbe kivándorolt deportáltak emlékeit, valamint Kasztner Rezsőnek, a magyar cionisták egyik vezetőjének 1946-ban írt jelentése strasshofi deportálással kapcsolatos részleteit tartalmazza. Válogatást közöl a Magyarországra visszatért deportáltak és munkaszolgálatosok segélyezésére és a velük történtek dokumentálására 1945-ben létrehozott országos zsidó szervezet, a Magyarországi Zsidók Deportáltakat Gondozó Országos Bizottsága (DEGOB) által felvett tanúvallomásokból. A DEGOB-jegyzőkönyvek között szerepel a mezőtúri Csillag Edit tanúvallomása, aki Szolnokról került Strasshofba, és némettudásának köszönhetően a tábori adminisztráción dolgozott. Ő volt azoknak a deportáltaknak az egyike, aki kezelte a Magyarországról, így Szegedről és Szolnokról érkezők személyi kartonjait. E munkát a későbbiekben Bécsben, a „jégre tett” magyar transzportért felelős Hermann Krumey Obersturmbannführer irodájában folytatta. Csillag Edit DEGOB-jegyzőkönyve mellett e részben közöljük 1945-ből való rövid visszaemlékezését is. Írásából többek között megtudhatjuk, hogy Krumey bécsi, Castellezgasse 35. szám alatt működő irodájában részletes nyilvántartást vezettek a Magyarországról deportált zsidókról. A kartotékokat és a többi iratot a már visszavonuló SS 1945. április 2-án az iroda udvarán elégette. Ugyanebben a részben található többek között az izraeli Yad Vashem által készített interjú, melyben az 1923-ban Tiszaszentimrén született Mirjam Ausländer mondta el deportálása történetét. Mirjam és szülei először a Marenzi grófok Bécs melletti uradalmában végeztek mezőgazdasági munkát, majd 1945 januárjában a magyar–osztrák határ mellé, Sankt Martin an der Raabba kerültek, ahol a közeledő Vörös Hadsereg ellen ástak tankcsapdákat. A fejezethez tartozik még négy olyan videóinterjú átirata is, melyben a második világháború után Magyarországon maradt négy túlélő mondta el emlékeit a Steven Spielberg által kezdeményezett holokauszt videóinterjú projekt keretében 1990 után. A visszaemlékezők között van Fenákel Judit író is, aki 1936-ban Endrődön született, és idén januárban hunyt el.

A *Hazatérés* című negyedik fejezet 1945-ös újságcikkek mellett több családi hagyatéki dokumentumait tartalmazza. Faragó Verának a csehszlovák hatóságok által kiállított hazatérési igazolványa maradt fenn, valamint egy édesanyjához írt levél egy karcagi lánytól,

akinek Faragó Miksáné sokat segített Wien-Lobauban, és akivel együtt szabadultak fel. Ember Mária húgával, Judittal és édesanyjával 1945 áprilisában kapta kézhez a kötetben közölt igazolványt, amelyet a Magyarországi Zsidók Szervezete vidéki osztálya állított ki számukra a hazatéréshez Abádszalókra. A korabeli levéltári dokumentumok közül azt az irategyüttest emeltük be ebbe a fejezetbe, amelyben a hillerslebeni magyar tábor parancsnoka a szolnoki polgármester segítségét kéri 79 szolnoki deportált hazatérésének érdekében, akiknek a névsorát mellékeli leveléhez.

A kötet ötödik, *Felelősségre vonás* című fejezete a szolnoki népbíróság dokumentumaiból, valamint kapcsolódó újságcikkekből közöl válogatást. A háborút követően a szolnoki népbíróság többek között volt zsidó deportáltak ügyeit is tárgyalta. Közéjük tartozott dr. Halász Sándor egykori szolnoki tisztiorvos, a már említett Varga Béla anyai nagybátyja, aki a bécsi Saurer gyárban a tábor zsidó vezetője, azaz Jupója volt, ugyanakkor orvosi feladatokat is ellátott. A szolnoki cukorgyári gyűjtőtábor karhatalmi tagjai és vezetői ellen is folytak eljárások a szolnoki népbíróságon. Ebben a fejezetben a tábor külső őrizetében közreműködő Dudás István ügyéről és a gyűjtőtábor őrizetéért felelős Horváth Ernő rendőr főhadnagy peréről közlünk újságcikkeket. A perek során keletkezett dokumentumokból a jelen kötet csak rövid ízelítőt tartalmaz, a teljes anyagot külön kötetben tervezzük megjelentetni.

A kötet hatodik fejezete *Emlékművek – Emlékezés* címmel újsághíreket és korabeli dokumentumokat tartalmaz a szolnoki és környékbeli (mezőtúri, karcagi, kisújszállási) hitközségek 1947–1948-ban tartott megemlékezéseiről és mártírelémű-avatásairól.

Az emlékkötetet az utolsó részben a közölt szövegekhez kapcsolódó fényképek (például Varga Vera személyazonossági igazolványa 1943-ból, vagy Fenákel Judit háború utáni, Szegeden készült fotója) és iratok zárják (például a „rabszolgamunkások” úgynevezett „U” kontóra utalt fizetésének fakszimilije), valamint azoknak a bécsi és Bécs környéki táboroknak, lakó- és munkahelyeknek a listája, amelyeket eddigi kutatásaink során feltártunk. A lista nem végleges, a levéltári anyagok és személyes hagyatékok, visszaemlékezések szisztematikus feltárása során nyilvánvalóan bővülni fog.

A szövegközlés szempontjai

A kötetben található dokumentumok lelőhelyeit az egyes iratok első lábjegyzetében adtuk meg. A szövegeket teljes terjedelemben közöltük, kivéve Kasztner Rezső jelentését, amelyből csak a strasshofi deportáltakra vonatkozó fejezeteket emeltük be, illetve az 1990 után készült interjúk esetében – terjedelmi okokból – csak a hazatérésig követjük nyomon a visszaemlékezők történetét.

A dokumentumok szövegét a mai helyesírási szabályoknak megfelelően adjuk közre, a nyilvánvaló elütéseket javítva. Az értelemzavaró nyelvhelyességi hibák után [!] jelzést tettünk vagy pótoltuk a hiányzó betűt, szót szögletes zárójelben []. A tartalmi tévedéseket jegyzetekben korrigáltuk. A DEGOB-jegyzőkönyvekben és a túlélők visszaemlékezéseiben olvasható német nyelvű szövegrészek magyar fordítását szintén jegyzetekben oldjuk fel.

Amennyiben a dokumentumokban nem írták le valakinek a nevét, csak utaltak például beosztására, esetleg csupán a vezetékneve szerepel, ott a teljes nevet szögletes zárójelben megadtuk. Általában a nevek helyesírásánál az illető saját aláírását tekintettük alapnak, ha ez rendelkezésünkre állt. Az osztrák helyneveket a szövegben eredetileg szereplő formájukban hagytuk meg (például Wien és Bécs váltakozva szerepelnek).

A Szegedről elhurcolt strasshofi deportáltakról 2021-ben jelent meg emlékező kötetünk, a Szolnokról Strasshofba deportáltakra jelen kiadványunkkal emlékezünk, a debreceni emlékkötet kiadását 2023-ra tervezzük. Nem titkolt célunk a megemlékezéseken és a strasshofi deportálás történetének bemutatásán túl, hogy a személyes forrásokkal – interjúkkal, visszaemlékezésekkel, fényképekkel, levél- és naplórészletekkel – bőségesen dokumentált kötetek inspirálólág hassanak újabb családi emlékek előkerülésére is.

Köszönetnyilvánítás

Sokaknak tartozunk köszönettel. Több évtizedes kutatómunkánk során számos külföldi és hazai történész, különösen lektoraink, levéltáros, muzeológus, könyvtáros kollégák, hitközségek munkatársai, túlélők vagy leszármazottak, és sorolhatnánk még, ki mindenki segítette munkánkat, amelynek eredményeként megszülethetett ez a kötet. Külön is szeretnénk kiemelni kötetünkhöz nyújtott segítségéért Mucsi Lászlót Szolnokon és Urbancsok Zsoltot Makón. Mintegy két évtizedes, témához kapcsolódó kutatásaink és publikációink során egyre inkább erősödött bennünk az eltökéltség, hogy ne csak néhány tanulmányban dolgozzuk fel a Strasshofba deportáltak történetének egyes részleteit, hanem rekonstruáljuk a „jégre tett”, sokak szerint „szerencsések” sorsának teljes folyamatát. Kötetünk az e cél felé tartó út második állomása.

Meggyőződésünk, hogy kötetünk fontos adalékokkal szolgál a magyar holokauszt történetéhez, amely nem jelenhetett volna meg az NKFIH (OTKA) ANN 132718 és az osztrák FWF Fund I 4666-G számú pályázatának támogatása nélkül. A pályázatban és egyben kötetünkben legfőbb szakmai segítőnk, munkatársunk Kovács Éva volt. Neki köszönhetően több hiátust sikerült betöltenünk, a strasshofi deportálásnak és a bécsi munkatáborok működésének számos apró részlete az ő kutatási eredményeivel vált teljesebbé.

A közlésre szánt szövegek egy része olyan mértékben rongálódott vagy halványodott el az elmúlt évtizedek során, hogy faksimile kiadásuk reménytelen volt. Molnár Sándorné – megpróbálva a szinte lehetetlent, ahogyan előző kötetünkben is – legépelte ezeket a szövegeket. Molnár Katalin a kötet kiadásának szervezését vállalta magára teljes odaadással. Mindkettejüknek köszönjük. Schmal Alexandrának nem győzünk elégszer köszönetet mondani, amiért végtelen türelemmel fogadja kötetünk különböző minőségű szövegeit, és teszi gördülékenyebbé azokat. Kovács Ildikó ismételten nagy türelemmel dolgozott a részletekben érkező kézirat tördelésén, mindazonáltal egységes szerkezetet tudott kölcsönözni ennek a kötetnek is. A borítót Eröss Zsoltnak köszönhetjük, aki az előző kötet borítójának is ötletadója volt.

Végül, de nem utolsósorban azoknak tartozunk hálával, akik családi, baráti hagyatékából bocsátották rendelkezésünkre féltve őrzött fényképeiket, irataikat. Az Erdős családnak köszönhetjük a strasshofi azonosító számokat. Buk István és dr. Buk János családi irattárából – történész szemmel – számos hiátuspótló dokumentumot tudunk olvasóink kezébe adni. Édesanyjuk, Faragó Vera és nagymamájuk, Faragó Miksáné levelezése a budapesti családtagokkal olyan bécsi munkahelyi körülményekkel gazdagították ismereteinket, amelyek egyetlen levéltárból sem kerültek még elő. Bárdos Andrásnak és Bárdos Lászlónak köszönhetően édesanyjukról, Fenákel Juditról tudunk közölni olyan fényképet, amely nyomtatásban még sehol nem jelent meg, ahogyan Murányi Gábornak is hálával tartozunk, aki Ember Mária hagyatékának kezelőjeként járult hozzá több dokumentum (kézirat, igazolvány, fotó) közléséhez.

Köszönet jár természetesen kiadóinknak is, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Politológiai Tanszékének és a Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaságnak, amiért vállalták a kötet kiadását.

Frojimovics Kinga–Molnár Judit

Bécs–Szeged, 2022. október

TANULMÁNYOK

MOLNÁR JUDIT

Az embertelenség precizitása

Csendőrjelentések Ferenczy Lászlónak a szolnoki zsidó gyűjtőtáborról¹

Ferenczy László² csendőr alezredes – a magyar hatóságok részéről az Eichmann-kommandóhoz kirendelt összekötő tiszt a német megszállást követően – 1944. június 29-én a megszokott rutinnal, szenttelen tárgyilagossággal, mintha csak a szokásos évi gabonabetakarításról lenne szó, írt feletteseinek a „IV. tisztogatási terület” zsidótlanításáról:

...a zsidók begyűjtése 1944. június 20-án befejezést nyert. Elszállításuk folyó évi június 25-én kezdődött meg, és június 28-án már befejezést is nyert. [...] 40 505 zsidó fajú személy 14 vonattal szállítattott el. [...] A szállítmányok futása mindvégig zavartalan volt.³

Ferenczy 1944. május 3. és július 9. között 17 eseményjelentést írt a vidéki zsidók összegyűjtésének és deportálásának folyamatáról, összesen 434 351 „zsidó fajú személy” halálba küldéséről. A fent idézett jelentés, amely az V. (szegedi) és VI. (debreceni) csendőrkerület, más szóval a IV. deportálási zóna eseményeit összegzi, a 13. volt a sorban.

¹ A tanulmány és a hivatkozott szolnoki csendőrjelentések eredeti megjelenése: *Tanulmányok a holokausztról*, X, szerk. Randolph L. Braham, Budapest, Múlt és Jövő, 2019, 119–146. Az itt közlésre kerülő szövegnek csak azon jegyzethivatkozásaiban történt változtatás, amelyeknek forrásait kötetünkben alább közöljük. Lásd I.4. számú dokumentumok.

² Ferenczy László (1898–1946) csendőr alezredes, 1938 novemberétől a debreceni csendőrség nyomozó alosztályának parancsnoka, 1939. február 15-től a debreceni szárny parancsnoka, 1940. november 4-től a kassai csendőrkerület nyomozó alosztályának parancsnoka, 1942. július 10-től a csendőrség Központi Nyomozó Alosztályán előadó. 1944. március végétől összekötő tiszt a német biztonsági rendőrség és a magyar hatóságok között. Jelentős a szerepe a vidéki zsidóság deportálásának megszervezésében. A Lakatos-kormány idején az országban, elsősorban a fővárosban még élő zsidók vidéki gyűjtőtáborokba történő koncentrálását készíti elő. A nyilas uralom idején a Belügyminisztérium zsidóügyi szakértője. A népbíróság halálra ítéli, kivégzik.

³ Ferenczy jelentésének teljes szövegét lásd I.7. számú dokumentum.

A jelentéseket Endre Lászlónak⁴ és Baky Lászlónak,⁵ a két belügyi államtitkárnak (utóbbinak május 29-től), Faragho Gábornak,⁶ a csendőrség felügyelőjének, Király Gyulának, a BM VII. osztály vezetőjének, valamint Czigány Józsefnek, a csendőrség központi nyomozó parancsnokának küldte meg rendszeresen. A május 9. és június 29. közötti jelentéseket Ricsóy-Uhlarik Béla debreceni kormánybiztos is megkapta.⁷

Mikor és kik döntöttek az ország „megtisztításáról”? Hogyan szervezték meg a „tisztogatás” menetrendjét? Kik dolgoztak Ferenczy keze alá, hogy ezek a jelentések elkészüljenek, és a címzettek asztalára kerüljenek? Ellenőrizték-e vajon a felettesek, hogy a tartalom megfelel-e a valóságnak? Elrendeltek-e kivizsgálást, ha hibát, hiányosságot, kilengést, túlkapást tapasztaltak? Kérdések sora, amelyekre meglehetősen nehéz válaszolni.

Randolph L. Brahamnek köszönhetően tudjuk, hogy 2009 decemberéig közel 6 ezer olyan könyv, tanulmány, cikk látott napvilágot, amely a magyarországi holokauszt különféle aspektusaival foglalkozik.⁸ Bizonyosra vehető, hogy az azóta eltelt több mint tíz év alatt ha nem is duplázódott meg ez a szám, de több ezerrel növekedett a téma szakirodalma. Az 5573 írás között azonban csupán 39-et találunk, amelynek a címében vagy a tartalmi összefoglalásában szerepel a *csendőőr* szó. Ez persze nem jelenti azt, hogy csak ennyi mű foglalkozna a csendőrségnek a magyar holokausztban játszott szerepével, mindazonáltal meglepően alacsony ez a szám.

Az 1980-as évek közepén, amikor elkezdtem feldolgozni a szegedi gettó, majd az V. (szegedi) csendőrkörület történetét, azzal szembesültem, hogy az általam vizsgált terület iratanyaga nagyon gazdag, ugyanakkor sok tekintetben töredékes. A közigazgatási iratok jelentős része fennmaradt, a rendőrségi iratok már lényegesen hiányosabbak, csendőrségi iratok ellenben *egyáltalán nem állnak rendelkezésre*. Pontosabban megtalálhatók iratok a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium irattárában, de az elmúlt

⁴ Endre László (1895–1946) köztisztviselő, 1937 júniusában a Fajvédő Szocialista Párt alapító vezetője. 1938 és 1944 között Pest vármegye alispánja, Sztójay Döme kormányában 1944. április 8-tól belügyi államtitkár. A deportálások egyik irányítója, felügyelete alá tartozik a III. (vármegyei és községi), a IV. (városi) és a XXI. (lakásügyi) osztály, valamint a Közigazgatás-racionalizálási Bizottság. 1944. július 20-án Jaross Andor elvonja tőle a zsidókkal kapcsolatos ügyek intézésének jogát. A Szálasi-rendszer idején a hadműveleti területek polgári kormánybiztosa. A háború után a népbíróság halálra ítéli, kivégzik.

⁵ Baky László (1898–1946) csendőr őrnagy, szélsőjobboldali politikus, Sztójay Döme kormányában 1944. március 24-től belügyi államtitkár, a deportálások egyik irányítója. Felügyelete alá tartozik a VI. (rendőrségi), a VIII. (rendőri büntető), a XVIII. (országmozgósítási), valamint a XX. (csendőrségi szolgálati) osztály. Augusztus 9-én lemond, hivatalosan szeptember 2-án mentik fel belügyi államtitkári állásából. A nyilas hatalomátvétel után Szálasi a tényleges hatáskörrel, feladattal nem rendelkező Nemzetbiztonsági Iroda élére állítja. A népbíróság halálra ítéli, kivégzik.

⁶ Faragho Gábor (1890–1953) hivatásos katonatiszt, vezérezredes, 1940. július 1.–1941. június 22. között katonai attasé Moszkvában, 1942 novemberétől 1944 októberéig a csendőrség felügyelője, majd 1944. december 23-tól 1945. július 21-ig az Ideiglenes Nemzeti Kormány közellátásügyi minisztere. Ezt követően Kecskemét környéki tanyáján, egyben kitelepítési helyén él.

⁷ A megszólított címzett a „M. kir. Belügyminiszter Úr” volt. Az első hét jelentésben zárójelben alatta a XX. (csendőrségi szolgálati) osztályt is megjelölte Ferenczy. Ennek vezetője Balázs-Piri Gyula volt ebben az időszakban.

⁸ Randolph L. Braham: *A magyarországi holokauszt bibliográfiája*, I–II, Budapest, Park, 2010.

évtizedekben egyetlen csendőrkerület irattára sem került elő a hazai levéltárakból és az 1938–1941-ben visszacsatolt területek (ma a környező országokban található) archívumaiból.⁹

A vidéki közigazgatási iratok (főispán, alispán, főszolgabíró stb.) között azonban előfordulnak a csendőrség mindennapi tevékenységével (nyomozások, elővezetések, politikai gyűlések feloszlása stb.) kapcsolatos dokumentumok. Nem véletlenül, hiszen a csendőrség mint végrehajtó szerv az utasításokat a főszolgabíraktól, az alispánoktól, illetve felsőbb szinten a belügyminisztertől kapta, és természetesen jelentéseit e szerveknek el is küldte.¹⁰ További, másodlagos források a népbírósi perek anyagai, a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) jegyzőkönyvei,¹¹ egyéb visszaemlékezések, valamint olyan korabeli nyomtatott anyagok, mint például a *Csendőrségi Lapok* és a *Csendőrségi Zsebkönyvek*.

A magyar holokauszt talán legfontosabb korabeli forrásai Ferenczy jelentései, hiszen ő irányította, felügyelte a vidéki gettósítás és deportálás menetét. Éppen ezért „nagy kincs” a holokausztot kutató történész számára, ha olyan további forrást talál, amely segít megérteni, hogyan is álltak össze ezek a jelentések. Azt eddig is tudtuk, hogy Ferenczy vidéki irodáiba (Kolozsvár, Munkács, Hatvan, Kiskunfélegyháza) és budapesti székhelyére (XII., Evetke út 2., II. emelet) érkeztek be az eseményjelentések az alsóbb hatóságoktól, amelyeket Lulay Leó László százados,¹² április 30-tól a tolmácsa és egyben helyettese összesített, majd Ferenczy véglegesítette, aláírta, és elküldte a Belügyminisztériumba, valamint a m. kir. csendőrfelügyelőség.¹³ Arról azonban eddig nem kerültek elő dokumentumok, hogy kiket hogyan utasítottak az előzetes jelentések összeállítására, s milyen szempontokra kellett figyelemmel lenni. A kötetünkben olvasható tizenegy dokumentum¹⁴ nyújt támpontot erre vonatkozóan. Az itt közlésre kerülő jelentések a IV. tisztogatási terület

⁹ Lehetséges, hogy megsemmisültek az iratok, de az sem kizárt, hogy lappanganak valamely hazai vagy külföldi, talán oroszországi irattárban vagy levéltárban. Ez utóbbi feltételezést erősíti, hogy eddigi kutatásaim során nem egy népbírósi per anyagában – ha szórványosan is – találtam eredeti csendőrségi iratokat, vagy azok hiteles másolatát.

¹⁰ A csendőrség szervezeti felépítésére bővebben lásd Molnár Judit: *Csendőrök a népbírósi előtt*, in *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*, szerk. Uő, Budapest, Balassi, 2005, 650–655.

¹¹ A DEGOB-jegyzőkönyveket 1945–1946-ban vették fel mintegy 5 ezer holokauszt túlélővel. A többség egyénileg készült, de „csopartos” jegyzőkönyvek is születtek. Az eredeti jegyzőkönyvek közül 3666 darab a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárban található. Online elérhető 3515 darab (a nevek anonimizálásával) a www.degob.hu honlapon.

¹² Lulay Leó László (1898–?) csendőr százados, 1944. március 19. után a Magyar Honvéd Táborrendészet főnökének segéd tisztje. 1944. április 6-ától Piffrader német Gestapo-ezredes mellé beosztott összekötő tiszt, majd április 30-tól Ferenczy László mellett teljesít szolgálatot. A népbírósi 1946-ban először tíz év kényszermunkára, majd megismételt tárgyaláson a Népbírósi Országos Tanácsa (NOT) életfogytiglani kényszermunkára ítéli, az ítéletet 1950-ben a Legfelsőbb Bíróság életfogytiglani fegyházra változtatja. 1960-ban a Kozma utcai fegyház foglyaként tesz tanúvallomást a jeruzsálemi Eichmann-perhez anyagot gyűjtő magyar hatóságok előtt.

¹³ *Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbírósi előtt*, szerk., bev. tanulmány, s. a. r., mutatók Molnár Judit, Budapest, ÁBTL–Scolar, 2014, 30.

¹⁴ Lásd I.4. számú dokumentumok.

egyik gyűjtőtáborában, a szolnoki cukorgyárban 1944. június 19–28. közötti eseményeket összegezték Ferenczy számára. Mielőtt elemezzük ezeknek az iratoknak a tartalmát, idézzük fel, hogy mi is történt a megszállást követően a „zsidókérdés megoldása” terén.

Horthy Miklós kormányzó Klessheimből hazatérve koronatanácsi ülést hívott össze március 19-én, és közölte a Kállay-kormány (1942. március 9.–1944. március 22.) tagjaival: előző nap, 18-án egyebek mellett

...Hitler azt is kifogásolta előttem, hogy a zsidókkal szemben nem teszi meg Magyarország a szükséges intézkedéseket. Bűnünk tehát, hogy Hitler kívánságát nem teljesítettem, és nem engedem a zsidók lemészárlását.¹⁵

Tehát a kormányzó pontosan ismerte a német hatóságoknak a zsidókkal kapcsolatos szándékait, a német megszállás pillanatában mégsem a lemondást választotta, hanem március 22-én kinevezte az új kormányt Sztójay Döme vezetésével,¹⁶ majd az utóbb deportáló belügyi államtitkárokként elhíresült Baky Lászlót és Endre Lászlót, ezzel legitimálva intézkedéseiket. Sőt, már a Sztójay-kormány megalakulása előtti napokban, a koronatanácsi üléssel egy időben távmondásban kaptak utasítást a határ menti csendőrörsök:

...a német csapatok magyarországi [megszállásával a] zsidó menekülést akadályozza meg. A menekülő zsidókat gépkocsijukkal együtt vegye őrizetbe és legközelebbi német hatóságnak adja át. Különös gondot fordítson, hogy a menekülő zsidók a határt át ne lépjék.¹⁷

Tehát a zsidók menekülteként nem hagyhatták el az országot, ellenben az új kormány – Horthy felhatalmazásával¹⁸ – elkezdte gyártani a hivatalos és bizalmas zsidóellenes rendeleteket. Először csak a rádiójukat vették el, aztán mindenüket. Közben gettókba zárták, majd marha- és gabonaszállító vagonokba zsúfolva deportálták valamennyiüket, nemre és korra való tekintet nélkül.

Faragho Gábor a megszállás után alig egy héttel nevezte ki Ferenczyt – Baky javaslatára és német kívánságra – összekötő tiszté a német biztonsági rendőrség és a magyar hatóságok között. A megszállás napján Magyarországra érkező zsidótlanító kommandó

¹⁵ *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, I, szerk. Benoschofsky Ilona–Karsai Elek, Budapest, MIOK, 1958, 17.

¹⁶ *A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt*, szerk. Karsai László–Molnár Judit, Budapest, 1956-os KHT, 2004, 60–66.

¹⁷ Muzej Vojvodine – Novi Sad, Okupacija Bačke, Madj. kralj. žandarmerija (V. segedinski žandarmerijski okrug) M. K. 9. 9/40–27447/1944. Újvidéki osztályparancsnokság távmondata az adatai őrsre 1944. március 19., 15 óra 35 perc; zentai szárnyparancsnokság távmondata az adatai őrsre 1944. március 19., 17 óra 15 perc.

¹⁸ Sztójay Döme a március 29-i minisztertanácsi ülésen az alábbi szavakkal nyugtatta meg minisztereit, amikor Antal István igazságügyi miniszter megjegyezte, hogy a kormányrendeletekhez Horthy előzetes hozzájárulása szükséges: „...a Kormányzó Úr Öfömlétsége az összes zsidórendeletekre vonatkozólag szabad kezet adott az Ő vezetése alatt álló kormánynak, és ezek tekintetében nem akar befolyást gyakorolni.” *Vádirat*, I, 50–51.

vezetője, Adolf Eichmann¹⁹ hamarosan egyeztetett vele és Endre Lászlóval az ország zsidóktól való megtisztításának részleteiről. Mint mindenütt, a németek először itt is csak a zsidók egy részének elszállítását követelték. A magyar vezetők és végrehajtók lelkesedésére azonban nem számítottak.²⁰ Álmukban sem gondolták volna, hogy négy hónappal később már „csak” a budapesti zsidók deportálásáért kell lépéseket tenniük.

Miután Eichmann, Ferenczy és Endre összeállította a zsidók lakhelyének kijelöléséről szóló bizalmas rendeletet, Baky aláírta azt, és április 7-én megtartotta az első értekezletet a Belügyminisztériumban.²¹ A rendelet értelmében:

A m. kir. kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól. A tisztogatást területrészenként rendelem el, melynek eredményeként a zsidóságot nemre és korra való tekintet nélkül a kijelölt gyűjtőtáborokba kell szállítani. [...] A zsidók összeszedését a területileg illetékes rendőrség és a m. kir. csendőrség végzi. [...] A zsidók összegyűjtésével és elszállításával egyidejűleg a helyi hatóságok bizottságokat jelöljenek ki, amelyek a zsidók lakásait és üzleteit az eljáró rendőri és csendőri közegekkel együtt lezárják és külön-külön azonnal lepecsételik. [...] Pénzt és értéket (arany-, ezüstműek, részvények stb.) az előbb említett eljáró szervek vegyék őrizetbe és azok mineműségét feltüntetve rövid jegyzék és ellenjegyzék ellenében adják át a városi hatóságoknak és községi előljáróságoknak. [...] Az illetékes csendőrkerületi parancsnokságok és a rendőrség rendelkezésére állnak az összes karhatalmi századok és a nekik alárendelt tanalakulatok.

Az április 7-i gyűjtőtábor-rendeletet megkapta valamennyi alispán és polgármester, valamennyi csendőrkerületi parancsnokság, valamennyi csendőrnnyomozó alosztály parancsnoka, a csendőrség központi nyomozóparancsnoksága, a budapesti és vidéki rendőrfőkapitányság, a galántai csendőr karhatalmi zászlóalj és a nagyváradi csendőr tanzászlóalj parancsnoka, valamint a csendőrség felügyelője is.

A zsidók összegyűjtését a tíz csendőrkerületet alapul véve hat tisztogatási akció során hajtották végre.²² A gyűjtőtáborok felállítását megelőzően néhány nappal a bel-

¹⁹ Adolf Eichmann (1906–1962) SS-Obersturmbannführer. 1932-ben Ernst Kaltenbrunner javaslatára belép az osztrák NSDAP-be. 1935-től az SD zsidóügyi szakértője lesz. 1937-ben Palesztinába látogat, hogy felmérje a zsidó kivándorlás lehetőségeit. 1938-ban megszervezi Bécsben a Zsidó Kivándorlás Központi Irodáját. 1939 decemberében az RSHA IV. (Gestapo) ügyosztálya (Amt) B 4 részlegének (Referat) vezetője; a részleg feladata a zsidóügyek és a kivándoroltatás irányítása. Az európai zsidók deportálásának egyik fő szervezőjeként fanatikus következetességgel jár el; személyesen, a helyszínen csak Magyarországon tevékenykedik 1944-ben. 1946-ban megszönik amerikai fogságából, vatikáni útlevéllel Argentínába megy. 1960-ban izraeli ügynökök elfogják, Izraelben 1961 tavaszán bíróság elé állítják, halálra ítélik, kivégzik.

²⁰ Edmund Veessenmayer teljhatalmú birodalmi megbízott 1944. március 31-én szokatlanul gyorsnak minősítette a magyarországi zsidóellenes rendeletek kiadásának sorát. Lásd *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*, összeáll., s. a. r., bev. Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula, Budapest, Kossuth, 1968, 807.

²¹ A rendelet teljes szövegét és az értekezletről készült feljegyzést lásd *Vádirat*, I, 123–127.

²² Az első zónában, a VIII. (kassai) csendőrkerületben április közepén kezdték a zsidók összegyűjtését, majd május közepén a deportálását. Ezt követte a második zóna: IX. (kolozsvári) és X. (marosvásárhelyi) csendőrkerület, és a harmadik zóna: II. (székesfehérvári) és VII. (miskolci) csendőrkerület. A negyedik zónában: az V. (szegedi) és VI. (debreceni) csendőrkerületben június közepén kezdték a gyűjtőtáborok

ügyi államtitkárok és Ferenczy valamennyi területen bizalmas tájékoztató értekezletet tartottak. Felhívták a megjelent csendőrkerületi parancsnokok, csendőrkerületi nyomozó alosztályparancsnokok, rendőrkapitányok, főispánok, alispánok, polgármesterek figyelmét, hogy az akciót hajnalban, általában 5 órakor kell kezdeni.²³ „Az eltávolításnál a zsidókhöz nyúltni nem szabad, mert ütésük vagy rugdosásuk nem méltó a magyar emberhez” – utasította az április 26-i szatmárnémeti értekezlet résztvevőit Endre László.²⁴ A IV. deportálási zónában június 10-én, Szegeden is megismételte, hogy „a beszállításnál vagy a táborban brutalitást alkalmazni nem szabad”, ugyanakkor hozzáfűzte, hogy „lázongás, ellenszegülés, kitörés esetén a csendőrség fegyvert használhat”.²⁵ Általános elv volt, hogy „szigorú személyi motozást kell tartani nemcsak akkor, amikor a lakásokról őket összeszedik, hanem akkor is, amikor az ideiglenes gyűjtőhelyekről őket elszállítják”.²⁶ A szegedi értekezleten jelen voltak a szolnoki helyi vezetők is. Az utasítás értelmében a cukorgyárban felállítandó gyűjtőtáborba az alábbi települések gettóiból kellett beszállítani a zsidókat: Szolnok, Karcag, Kunhegyes, Kisújszállás, Törökszentmiklós, Mezőtúr, Túrkeve, Dévaványa, Szarvas, Endrőd, Gyoma, Körösladány, Szeghalom, Füzesgyarmat, Vésztő. Összesen 6142 fő.²⁷

Ferenczy május 3-án írta első eseményjelentését a II. zónából, Kolozsvárról. Már május 5-én elégedetten jelentette feletteseinek, hogy „[a] zsidók[nak] és értékeiknek összegyűjtésével kapcsolatos teendőket a hatóságok általában a legnagyobb készséggel, öntevékenyen és rugalmasan végzik”, csendőrségi területen pedig nehézségek egyáltalán nem merültek fel. Több városban a rendőri erő „elégtelennek bizonyult”, ezért csendőröket is bevetettek.²⁸

A leghírhedtebb „nyomozások” Nagyváradon történtek Péterffy Jenő csendőr alezredes tanzászlóalj-parancsnok és oktatótisztjei vezetésével. Ferenczy május 9-én jelentette, hogy Nagyváradon a helyi csendőr tanzászlóalj nyújtott segítséget az „erőtlen” rendőrségnek, amely „vontatottan” végezte feladatát.

felállítását, és június 25-től a deportálást. Az ötödik és a hatodik zónában: a III. (szombathelyi), IV. (pécsi) és I. (budapesti) csendőrkerületben június 30. és július 3. között szállították gyűjtőtáborba a zsidókat, majd július 4–6., illetve július 6–8. között indították a vonatokat Auschwitz-Birkenaubá. Legvégül Budapest székesfővárosból tervezték a deportálást, de Horthy Miklós kormányzó elhitte, hogy a csendőröket azért rendelték fel a fővárosba, mert Baky László állítólag puccsot akar megkísérelni ellene, ezért július 6-án felfüggesztette a budapesti zsidók deportálását.

²³ Lásd erről Ferenczy jelentéseit, valamint a délvideki akció „Tájékoztatóját”. Utóbbit közli: *Az Endre-Baky-Jaross per*, szerk. Karsai László-Molnár Judit, Budapest, Cserépfalvi, 1994, 488–490.

²⁴ A szatmárnémeti értekezletről készült feljegyzést közli: *Csendőrtiszt a Markóban*, id. kiad., 274–276.

²⁵ A kecskeméti közigazgatás képviselői által készített feljegyzést a szegedi értekezletről közli: *Az Endre-Baky-Jaross per*, id. kiad., 522–525. Az értekezletet követően az ott elhangzottakat utasítás formájában írta le a szolnoki rendőrkapitányság vezetője, melyet Horváth Ernő rendőr főhadnagy népbíróági peréhez csatoltak. Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára (MNL JNSZML), Szolnoki Népbíróóság iratai 58/1946 Horváth Ernő népbíróági pere. Lásd I.1. számú dokumentum.

²⁶ A Belügyminisztériumban április 19-én megtartott értekezlet után kiadott „Tájékoztató” a 6163/1944 BM VII. res. rendelet végrehajtásához. Lásd *Az Endre-Baky-Jaross per*, id. kiad., 490.

²⁷ Lásd I.1. számú dokumentum.

²⁸ *Csendőrtiszt a Markóban*, id. kiad., 283–285.

Az egész akció irányítását vitéz Péterffy Jenő alezredes tanzászóalj-parancsnok vette át, és minden bizottsághoz járőrtársi iskolába vezényelt csendőröket osztott be.

Paksy-Kiss Tibor csendőr ezredes, a IX. (kolozsvári) csendőrkerület parancsnoka különösen hasznosnak tartotta, hogy a hallgatóknak így „módjukban áll gyakorlatilag is elsajátítani” a személymotozást és az őrszolgálatot.²⁹

Brutalitásuk hírére a csendőrség felügyelője, Faragho állítólag Paksyt megbízta az ügy kivizsgálásával, aki három nap alatt „kiderítette”, hogy az elé tárt két esetből az egyik „sértett” nem verés, hanem mérgezés következtében halt meg – azaz öngyilkos lett –, a másik esetben pedig a „sértett” többek szerint eleve rossz állapotban volt. Általában pedig a „panaszosokat nem lehetett kihallgatni, mert időközben a németek elszállították őket”.³⁰

A kormányzó előtt nem volt titok, hogy mi történik – az általa is ellenjegyzett zsidótörvényekkel zsidónak minősített – több százezer magyar állampolgárral. 1944. június elején Sztójayhoz intézett levelében írta:

...az utóbbi időben olyan értesüléseket kaptam, hogy ezen a vonalon [ti. a zsidókérdés terén – M. J.] számos vonatkozásban több történet nálunk, mint maguknál a németeknél, részint pedig olyan brutális, sőt olykor embertelen módon, ahogyan maguknál a németeknél sem történtek az intézkedések.

Ezek után egyrészt azt kívánja miniszterelnökétől, hogy akik itthon is hasznos munkát végezhetnek, azokat ne szállítsák el az országból, illetve a keresztény vallású zsidók javára „méltányos megkülönböztetés tétessék”, másrészt a kegyetlen és embertelen intézkedések elkerülése érdekében Endrétől és Bakytól vegyék el a zsidó ügyeket.³¹ Sztójaynak azonban esze ágában sem volt felmenteni a két államtitkárt. Endrétől előbb írásos jelentést kért, hogy milyen intézkedéseket tettek a kikeresztelkedett zsidókkal szemben, és hogyan történik az elkülönítés, valamint a deportálás, majd június 21-re minisztertanácsi ülésre rendelte be mindkét államtitkárt és a csendőrség felügyelőjét, hogy tegyenek jelentést az ország megtisztításáról. Endre június 16-i tájékoztató jelentésében megnyugtatta Sztójajt, hogy „humánusan, a keresztényi szellemnek megfelelő, emberséges módon” történik az elkülönítés és a deportálás, olyannyira, hogy „üditő szolgálatot” szervezett „a pályaudvarokon és az illetékes kilépő határállomásokon”.³²

Faragho a június 21-i minisztertanácsi ülésen, ahol egyébként egyértelműen elhangzott, hogy a Magyarországról deportáltakat „elgázosítják, majd elégetik”, „a csendőrség fegyelmét igen jónak” mondta, hozzátéve:

²⁹ Uo., 290.

³⁰ Budapest Főváros Levéltára (BFL), Nb. 5045/1945. Paksy-Kiss Tibor pere, 15, 24–25, 40. Az ügyet egyébként állítólag nem zárták le. Mindenesetre június végén többek között mégis Péterffyékét rendelték fel Budapestre, hogy a fővárosi és Budapest környéki zsidók összegyűjtésében, vagonírozásában közreműködjenek.

³¹ *Horthy Miklós titkos iratai*, s. a. r., jegyz. Szinai Miklós–Szücs László, Budapest, Kossuth, 1962, 450–453.

³² *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*, III, szerk. Karsai Elek, Budapest, MIOK, 1967, 38–39.

Nagyváradon közel 1000 személy [...] zsidó vagyont rejtgetett [...]. Ezen személyek természetesen nem nyilatkoztak kedvezően és dicsérőleg a csendőrség magatartásáról.

Tehát nem a csendőrökkel van a probléma, hanem a zsidóvagyon-rejtgető lakossággal. Faragho „a nullával egyenlőnek” vette, „hogya a 20 000 magyar csendőrből pár csendőrrel szemben panaszok merültek fel”.³³ Erre Sztójay örömmel nyugtázta, hogy a csendőrségnek „jó a magatartása”, valamint „a csendőrségen kell hogy nyugodjék az ország belbiztonsága és a fegyelem”.³⁴

Ugyanezen a minisztertanácsi ülésen Endre és Baky is elégedetten nyilatkozott a csendőrségnek a gettósításban és a deportálásban játszott szerepéről. Eközben, mint láttuk, mindnyájan – a jelentéstevők és az őket meghallgató miniszterek, valamint Horthy kormányzó is – tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy mi vár a deportáltakra. Endre szerint „[e]mbertelen bánásmód nem volt. Fedél alá kerültek a zsidók. [...] Közellátás jó volt. Keresztény szellemben történt.”³⁵ A két belügyi államtitkár az ülésen hangsúlyozta, milyen „nagy cselekedet” megszabadulni a zsidóktól: „megindult a vértetűtől megtisztított fa erős, egészséges vérkeringése” – érvelt Endre.³⁶ Ugyanakkor sajnálkozott, hogy a hatóságok olyan visszaélések sokaságával találkoztak, mint például „vagyontárgyak elrejtése, megvesztegetés”. De ő, mint mondta, azonnal megtette a szükséges intézkedéseket: „minden értekezleten külön hangsúlyoztam a visszaéléseknek vaskézrel való irgalmatlan letörését.” Szerinte embertelen bánásmódra nem volt példa, egy-két egyéni akciót leszámítva, és „öngyilkosság alig fordult elő, ez is inkább már az elszállítás előtt lévő táborokban történt”.³⁷ Majdhogynem borzadva számolt be arról, hogy amikor a bevagonírozás előtt ismételtlen megmotozzák a zsidókat, „a leghetetlenebb helyről kerülnek elő értéktárgyak”.³⁸ Végül megnyugtatta a minisztereket, hogy a „tisztozgatási akció jelenleg is folyik”. A szegedi V. és debreceni VI. hadtestek területén³⁹ éppen a gyűjtőtáborokba tömörítik a „gettózott” zsidókat, és hamarosan megkezdődik elszállításuk is; ahonnan pedig már elszállították őket, „mintha évezredes lidércnyomástól szabadult volna fel a megtisztított országrész, még a levegő is megváltozott”.⁴⁰

A IV. tisztozgatási zónában – mint láttuk – június 10-én tartották meg az államtitkárok és Ferenczy a tájékoztató értekezletet. Annak nincs nyoma az iratok között, hogy mikor és ki vezényelte át a szolnoki gyűjtőtáborba a debreceni csendőrkerület nyomozó alosztályáról Takács Ferenc II. törzsőrmestert és Romvári György őrmestert június 19-én.

³³ *A magyar Quisling-kormány*, id. kiad., 755.

³⁴ Uo., 755–756.

³⁵ Uo., 750. Endre László jelentésének teljes szövegét közli: *Az Endre–Baky–Jaross per*, id. kiad., 492–496.

³⁶ Uo., 495.

³⁷ *A magyar Quisling-kormány*, id. hely; *Az Endre–Baky–Jaross per*, id. kiad., 494.

³⁸ Uo., 495.

³⁹ A csendőrkerületek és hadtestek területe megegyezett, mindazonáltal érdekes, hogy Endre a jelentésében végig hadtestekről beszél, miközben felügyelete, irányítása alá a közigazgatási és rendvédelmi szervek tartoztak.

⁴⁰ *Az Endre–Baky–Jaross per*, id. hely.

Az sem világos, hogy miért ezen a napon kellett megkezdeniük a jelentések írását, holott a cukorgyárba már június 15-én érkeztek zsidók a környező gettókból. A kötetben közlésre került iratokból tudjuk, hogy ettől kezdve június 28-ig mindennap 13 órai zárással jelentést kellett írniuk Ferenczy számára. A jelentéseket két példányban készítették el. Az egyiket Ferenczynek címezték naponta előbb Kecskemétre, majd Kiskunfélegyházára,⁴¹ a másikat Debrecenbe küldték feletteseiknek a nyomozó alosztályra. A kétfős járőrnek négy pontban kellett összegeznie az eseményeket: 1. nyomozni és puhatolózni, hogy történtek-e anyagi vonatkozású visszaélések, más szóval segített-e bárki a zsidóknak valamilyen ellenszolgáltatásért cserébe; 2. merültek-e fel problémák, például előfordult-e, hogy nem érkezett időben vonat a zsidókért, vagy nem kaptak ételmet a tábor lakói; 3. történt-e bármilyen erőszak, fegyverhasználat; 4. történt-e egyéb említésre érdemes esemény, illetve hogyan reagált a helyi lakosság az eseményekre.

Takácsék az utasításnak megfelelően mindennap elkészítették jelentésüket.⁴² Kezdetben nem észlelték, hogy lett volna érintkezés zsidók és keresztények között. Majd június 23-án nyílt nyomozással mégis arra a következtetésre jutottak, hogy volt összeköttetés közöttük. Június 26-tól már csak egyszerűen „nemleges” választ adtak erre a kérdésre. Tegyük hozzá, az előző napon este indították el az első bevonuló csoportot. Az élelmezésről végig azt jelentették, hogy ebben a tekintetben nincs zavar. Kezdetben arra hivatkoztak, hogy a zsidók hoztak magukkal elegendő ételmet. 24-én, a tábor felállításának tizedik napján írták először, hogy a város szerzett be élelmiszert a foglyok számára: két szarvasmarhát vásároltak. Ne feledjük, hogy a tábor várható létszámát Szegeden még közel 6200 főre becsülték.⁴³ Igaz ugyan, hogy ennél kevesebben érkeztek június 20-ig a cukorgyárba, de a létszám így is több mint 4500 fő volt. A város vezetése így nem tűnik túl bőkezűnek a két szarvasmarha vásárlásával. Takácsék 25-én nem tudtak újabb élelem szállításáról, de úgy ítélték meg, hogy a zsidók kellően el vannak látva. Másnap azonban kénytelenek megjegyezni, hogy a táborban alig van élelem, ugyanis a németek által elszállított első csoport zsidóval együtt bevonulózták az élelmiszert is. 27-én már ismét azt jegyezték fel, hogy a szolnoki előjáróság gondoskodott a táborban visszamaradt zsidókról. A második pontban kellett volna írniuk az esetleges szállítási zavarokról és a vonatokról. A két járőr azonban kiemelte ezt a kérdést a pontok sorából, és a jelentések elején utalt többször a vagonírozásra. Ferenczy László már június 17-én tudta, hogy az előzetes tervekkel ellentétben a IV. zónában csúszik a szállítás. Nem június 21-én kezdődik, ahogyan azt tervezték, hanem 25-én. A Szolnokról indítandó két vonat indulási időpontja: június 25. és 27.⁴⁴ Takácsék azonban erről mit sem tudva 23-án jelentették, hogy a cukorgyár-

⁴¹ Ferenczy a IV. tisztogatási akció központjául Kecskeméret szemelte ki, de – mint az június 17-i jelentéséből kiderül – az elhelyezés itt nehézségekbe ütközött, ezért Kiskunfélegyházára telepítette irodáját. Lásd I.2. számú dokumentum. További részleteket az itteni elhelyezésről lásd *Csendőrtiszt a Markóban*, id. kiad., 110–111.

⁴² Az iratok közt kilenc napjelentés található. Feltehetően június 21-én is készült jelentés, de ennek nincs nyoma a levéltárban.

⁴³ Ferenczy június 17-i jelentésében kerekén 6200 főre becsüli a várható létszámot, a június 29-i jelentésben pedig 4666 fő deportálását jelentette a szolnoki táborból. Lásd I.2. és I.7. számú dokumentumok.

⁴⁴ Lásd I.2. és I.3. számú dokumentumok.

ban német részről két csoportra osztották a zsidókat: zsidókra és kivételezett zsidókra. Továbbá az előbbi csoportot előkészítették az útra, mondván, hogy másnap vagonba rakják őket, az utóbbiakat pedig feltehetően 26-án fogják elszállítani.⁴⁵ Vagonhiány miatt azonban 24-én mégsem indult el az első csoport, s a 25-i indítás is bizonytalannak tűnt. Végül 25-én délelőtt megtörtént a vagonírozás, és este 22 órakor elindult a vonat, német kísérettel, Budapest irányában. Ennek a vonatnak a vagonírozásánál a csendőrök csak ört álltak. A 26-i jelentés szerint a második csoport indítására várhatóan 28-án kerül sor, „ha vagon érkezik” – ez megtörtént, így délig bevagonírozták a „visszamaradt zsidókat”, és 16 órakor elindították Hatvan–Kassa irányában csendőri kísérettel.

Takácsék valószínűleg nem tudták, mi a jelentősége annak, hogy az első vonat német, a második pedig magyar kísérettel hagyta el az országot. Mitől kivételezett az egyik csoport a másikhoz képest? A történészek azonban már tudják, hogy Eichmann utasítást kapott Ernst Kaltenbrunnertől, az RSHA (Birodalmi Biztonsági Főhivatal) vezetőjétől, miszerint néhány szerelvényt az auschwitz-birkenauai megsemmisítőtábor helyett Strasshofba irányítson, mert Bécsben és környékén munkaerőre van szükség.⁴⁶

Takács és Romvári jelentéseik harmadik pontjában rendszeresen azt írták, hogy durvaság és hatalmaskodás nem történt a zsidókkal szemben. Fegyverhasználatról egy esetben tudtak: június 19-én egy szökni próbáló nő ellen használt lőfegyvert a német biztonsági rendőrség. A jelentésnek ezt a részét Ferenczy át is emelte június 29-i összesítő eseményjelentésébe.⁴⁷ A szűkszavú harmadik ponthoz képest azonban a jelentések első harmadából kiderül, hogy június 19-ig a szolnoki táborban tartózkodott két, Miskolcra kiküldött polgári ruhás nyomozó. 19-én a rendőrség vizsgálta át a táborba érkezőket, 20-án csak létszám szerint vették át őket. 22-én Törökszentmiklósról két polgári ruhás és két egyenruhás nyomozó járőr jelent meg a táborban a „törökszentmiklósi gazdag zsidók [...] újra való kikérdezése végett”.⁴⁸ Mivel a „kikérdezés” eredménnyel járt, a csendőrség szolnoki szárnyparancsnoka, Homoki László csendőr százados további gazdag zsidók

⁴⁵ A jelentésben tévesen írták a sorrendet. Először a „kivételezett zsidókat” vagonírozták és indították el Budapest irányában német kísérettel.

⁴⁶ Bécs város polgármestere június 7-én kért munkaerőt Kaltenbrunnertől. Eichmann feltehetően a következő napokban kapott utasítást arra, hogy néhány vonatot ne Auschwitz felé irányítson, ugyanis június 14-én hajlandó volt tárgyalni Kasztner Rezső cionista vezetővel arról, hogy 15 ezer vidéki és ugyanannyi fővárosi zsidót úgymond „jégre tesz”, fejkenként minimum 100 dollárért Bécs környékén. Két-két vonat Debrecenből és Szegedről, egy vonat Szolnokról érkezett Strasshofba. Bővebben lásd Molnár Judit: Embermentés vagy áruulás? A Kasztner-akció szegedi vonatkozásai, in *Szeged–Strasshof–Szeged. Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre tett” Szegedről deportáltakról 1944–1947*, szerk. Frojimovics Kinga–Molnár Judit, Szeged, SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék–Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság, 2021, 17–26; lásd még Csősz László: *Konfliktusok és kölcsönhatások. Zsidók Jász-Nagykun-Szolnok megye történelmében*, Szolnok, MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, 2014, 186–187. Csősz tévesen azt írja, hogy Szegedről egy vonat érkezett Strasshofba.

⁴⁷ Lásd I.7. számú dokumentum.

⁴⁸ Néhány nappal korábban a törökszentmiklósi gettóban történt nyomozások során nem volt példátlan a gúzsba kötés, megbotozás. Lásd Zeisler Oszkár tanúvallomását 1945. június 25-én Zsolyomi Ferenc csendőr orvosegyetemi népegészségi vizsgálati anyagában, MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Népegészségi iratok, 268/1947. Közli: Csősz, *i. m.*, 265–268.

„kikérdezését” rendelte el, és a debreceni nyomozó alosztálytól kért segítséget. Másnap meg is érkezett négy polgári ruhás nyomozó – június 27-ig folyt a nyomozás a gyűjtőtáborban. A gazdag eredményről (7,5 kg arany és egyéb értékek, készpénz) ezen a napon számoltak be Takácsék. A „kikérdezés” módszeréről ellenben egyetlen szót sem ejtettek. A tábor egyik lakója így emlékezett vissza azokra a napokra:

A gazdag embereket kínzással bírták vallomásra. Nagyon sokat agyonverték. Este elvitték a szép és fiatal lányokat.⁴⁹

Egy másik visszaemlékező szerint:

A Cukorgyár területére való elhurcolás után következett az emberek külön-külön testi fenyegetéssel való kényszerű vallomástétele, hogy kik milyen értéket és hová rejtettek el. Napirenden volt, hogy neveket szólítottak. Ezeket az embereket egy távolabb eső házban súlyosan ütlegettek és bántalmazták. Naponta 15-20 embert vezettek elő, ezeket a legsúlyosabb sérülésekkel hozták támogatva félájultan vissza.⁵⁰

A törökszentmiklósi üldözöttek egyike szerint:

Borzalmas állapotok voltak itt [ti. a szolnoki gyűjtőtáborban], ütés, verés SS-ek és rendőrök részéről. Napirenden voltak a jobb módúak vallatása, borzalmasan megkínózták a szerencsétleneket, szíjjal verték alsó testüket, gúzsba kötötték stb.⁵¹

Egy szolnoki rendőrfelügyelő 1946-ban úgy idézte fel a négy civil ruhás csendőr nyomozó módszereit, hogy azok „állati munkát végeztek”. Majd hozzátette:

Egyik zsidónak a körmét szedték le, a másiknak a hasán táncoltak, mert nem akarták előadni az elrejtett ékszereket.⁵²

A két járőr végül a negyedik, „egyéb” pontban öngyilkosságokról, „természetes halálestet”-ekről számolt be, valamint a lakosság hangulatát írta le. Utóbbiak „örültek”, hogy megszabadultak a zsidóktól. Továbbá megjegyezték, hogy nem találtak olyan lakost, aki sajnálkozott volna a zsidók elszállítása miatt.

Végül külön jelentésben számoltak be két szökött munkaszolgálatos kihallgatásáról, akiket a németek a többi zsidóval elszállítottak. Utoljára megemléstettek, hogy szolgálatuk érdekében nyilvános helyen megfordulva kénytelenek voltak fogyasztani egy-egy pohár sört. Dolguk végeztével június 30-án leadták jelentéseiket Debrecenben.

Ferenczy László ugyanezen a napon már az V. (dunántúli) és VI. (Pest környéki) tiszogatási akciót szervezte Budapestről. Ahogyan a Szolnokról érkezett jelentések alapján 29-én írta, hogy a „magyar közbiztonsági közegek részéről bántalmazás, kilengés vagy

⁴⁹ DEGOB, 628. számú jegyzőkönyv.

⁵⁰ Yad Vashem Archives (YVA), JM 11.906. *A Szolnok megyei és a szolnoki zsidó lakosság története 1944. március 19-től a felszabadulásig*, gépirat, szerzője ismeretlen, é. n. [1945–1946 körül], 408–410.

⁵¹ DEGOB, 3495. számú jegyzőkönyv.

⁵² MNL JNSZML, Szolnoki Népbíróság iratai, 5/1946. Bögre Sándor rendőrfelügyelő vallomása Bertóthy Dezső szolnoki rendőrkapitány tevékenységéről, 1946. augusztus 27. Közli: Csósz, *i. m.*, 260–262.

egyéni atrocitás” nem fordult elő, ugyanúgy június 30-án és utoljára július 9-én is ezt ismételte meg. Hozzátette:

Budapest székesfőváros kivételével az ország egész területéről a zsidóság már kitelepült.⁵³

Utolsó szava („kitelepült”) annyira fedí a valóságot, mint a hozzá intézett jelentésekben olvasható leírás a bántalmazásokkal kapcsolatban: „durvaság és hatalmaskodás a zsidókkal szemben a hatóság részéről nem történt”. Közel 440 ezer magyar állampolgár nem szabad akaratából „települt ki” hazájából. A szolnoki cukorgyárban összezsúfolt magyar állampolgárok nem szabad akaratukból rajzolták le, mondták el, hol vannak családi értékeik, ruhaneműik, amelyeket a magyar állam a saját tulajdonának tekintett.

A kötetben olvasható napijelentések feltétlenül árnyalják, pontosítják ismereteinket a magyar közbiztonsági szervek, különösen a csendőrség holokausztban játszott szerepéről. Még akkor is, ha a tényeknek csak egy részéről, vagy – mondjuk úgy – hiányosan számoltak be a járőrök jelentéseikben.

⁵³ *Csendőrtiszt a Markóban*, id. kiad., 312–317.

MOLNÁR JUDIT

A szolnoki cukorgyártól a strasshofi elosztótáborig

A szolnoki cukorgyárban

1944 tavaszán a magyar és a német hatóságok egyezsége értelmében megszületett a döntés Magyarország zsidóktól való „megtisztításáról”. A „tisztoogatást” területrészenként rendelték el a Baky László belügyminisztériumi államtitkár kézjegyével ellátott bizalmas rendeletben.¹ A negyedik zónába az V. (szegedi) és a VI. (debreceni) csendőrkerület tartozott, ahol a gettósítást követően hét gyűjtőtábort és egyben vagonírozási központot hoztak létre. Ezek egyike Szolnokon a cukorgyári gyűjtőtábor volt, ahová 1944. június közepén Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megye tizenhat településének gettóiból közel 4700 zsidónak minősített magyar állampolgárt, főleg asszonyokat, gyerekeket, időseket, betegeket tereltek.² A szolnoki gettó tervezésekor, 1944. május első napjaiban már felmerült a városi hatóságok részéről a Gyökér utcai cukorgyár telepe lehetséges „lakóhelyként”, de akkor elvetették a 400-500 főnyi idénymunkásra méretezett ottani tömegszállást és raktárakat gettó létrehozására.³ Közel egy hónappal később azonban abban a tudatban választották ki a cukorgyárat immáron nem a gettó, hanem a gyűjtőtábor helyszínéül, hogy – a Szegeden megtartott június 10-i tájékoztató értekezleten elhangzottak értelmében – 6000 fő körüli létszámra számítottak. A szempont nem a kényelem és a higiénia volt, hanem a deportálás logisztikai szervezése. Ide be tudnak állítani 47 vagonból álló szerelvényt anélkül, hogy túl sok helyi lakos szembesülne a tábor és a vagonírozás körülményeivel; továbbá a tervek szerint június 16. és 21. között amúgy is csak pár napot töltöttek volna ott a tábor foglyai. Ferenczy Lászlótól és Finta Imre csendőr századostól, az V. (szegedi) csendőrkerület nyomozó alosztályának vezetőjétől azonban tudjuk, hogy a deportálást a negyedik zónában június 25. és 28. közötti időpontra halasztották,⁴ tehát a táborba érkezők többsége tíz-tizenkét napot töltött borzasztó körülmények között. Biri mama, a szarvasi hitközség neológ rabbijának, Kelemen Albertnek a felesége 1949-ben

¹ A rendelet teljes szövegét lásd *Vádirat*, I, 124–127.

² A gettók jegyzékét és a gyűjtőtábor tervezett és tényleges létszámát lásd I.1–2. és I.8. számú dokumentumok.

³ A szolnoki városházán készült eredeti jegyzőkönyv Homoki László népbíróági peréhez csatolva, ÁBTL, V-104 177.

⁴ Lásd I.2–3. számú dokumentumok.

„a borzalmak városaként” emlékezett a szolnoki napokra.⁵ Nemcsak azért, mert Szolnokra érkezésekor egy csendőr „vastag husánggal végigvágott” rajta, hanem mert a tábori elhelyezés is sokkolta: napokon keresztül, szakadó esőben is a szabad ég alatt voltak, élelmet alig kaptak, és folyamatosan rettegniük kellett a rendőröktől és a csendőröktől.

Éjszaka kinn maradtunk a szabad ég alatt. Kicsomagoltuk kis bugyrainkat, és lefeküdtünk a földre. Lehattunk már úgy 5000-en, a megyéből itt tömörítették. Elkezdett esni az eső, s nem védekezhattünk ellene. [...] Másnap a termekbe engedtek bennünket, de csak egy kis hányada fért be. [...] Első éjjel a szobákban sokan megőrültek, a miénkben is egy gazdatiszt felesége őrjöngött, nehezen tudták injekciókkal elaltatni. Bejöttek a rendőrök, és az őrjöngőket gumibotokkal verték, még jobban ordítottak, gyermekek félelmükben sírtak, kiabáltak. Ezeket a hangokat egy életem át a fülében hallja az ember.⁶

Amikor Besnyő Györgyné (sz. Kun Sára, Öcsöd, 1924) felidézte a gyűjtőtábor halottnak látványát, így fakadt ki: „Szolnok nekem álmomban se jöjjön elő soha.”⁷ Dániel Zsuzsa számára a latrina volt maga a „cukorgyári borzalom”.⁸ A latrina – Biri mama emlékei szerint – egy hosszú, mély gödör, amely „fölött csak gerendák húzódtak, életveszélyes volt, némelyik szerencsétlen bele is esett, úgy kellett kihúzni. Förtelmes volt.”⁹ Közéjük tartozott például Fischbein szarvasi ügyvéd: „A balesete után ürüléktől büzlő szerencsétlen ember korábban híresen pedáns férfi volt [...] barátaival fehér glaszékesztyűben kártyázott” – írta visszaemlékezésében Kovács Mihály, aki gyerekként többször is ott éjszakázott az ügyvédcsaládnál.¹⁰

Mirjam Ausländer és barátnője, Ica, huszonegy és tizenhét éves lányok, ápolói feladatokat láttak el a gyűjtőtáborban. Mirjam emlékei szerint¹¹

Mindig elvittek valakit egy szobába, megverték, miközben azt kérdezték: „Hol az arany? Hol a pénz?” Elvitték Zsuzsi [barátnője] mamáját is, feketére vert kezekkel jött vissza. [...] minden este vittek el embereket, és megverték őket. Folyton sírást és üvöltést hallottunk. Állandóan ez ment, végig, amíg Szolnokon voltunk.

A legszörnyűbb élmény Mirjam Ausländer számára a latrina mellett az öngyilkos ismerősök holttestének látványa volt:

Nekünk, Icának és nekem kellett kihoznunk a halottakat, és sorokba rendezni a holttesteket. Esett az eső, a halottak szeme nyitva volt, az eső pedig beleesett. Sütött a nap, jöttek a legyek, és belerepültek a nyitott szemekbe. Ezt soha nem

⁵ Kelemen Albertné Reményi Irén visszaemlékezését lásd *Biri mama deportálási emlékirata*. „Haza, Istenem csak hazasegíts engem!” *Egy magyar zsidó asszony 1949-ben írt visszaemlékezése a deportálásra, Bergen-Belsenre, a pusztulás kapujában is kínzó honvágyra*, szerk. Molnos Péter, Budapest, Kieselbach, 2020, 18–21.

⁶ Uo., 18–19.

⁷ VHA, 50732.

⁸ Dániel Zsuzsa: Emlékeim – zsidólánynak lenni 1944-ben, *Jelenkor*, 2015/11, 1211.

⁹ *Biri mama deportálási emlékirata*, id. kiad., 18–19.

¹⁰ Kovács Mihály: *Kettős bilincsen. Öcsödötől az Agrobankig... és tovább*, Budapest, Vince, 2003, 58.

¹¹ Lásd III.7. számú dokumentum.

fogom elfelejteni. [...] soha nem éreztem gyűlöletet, nem akartam rosszat senkinek, de amikor láttam az ismerőseimet ott feküdni holtan az út közepén, legyekkel a szemükben, ezt nem tudom elfelejteni nekik [a csendőröknek].

Többen is öngyilkosok lettek, így „Szolnokról Szenes Jenőné és öreg édesapja, Holczer Vilmos kereskedő, Varsányi Gyula állatorvos és Blum Áron szabó haltak meg. A halottakat bedobták a szeneskamrába, majd elvitte őket a hullaszállító.”¹² Csontos Éva emlékei szerint is

...nagyon sokan öngyilkosok lettek, volt, akinek sikerült, volt, akinek nem. És ott viszont megérkeztek detektívek, tehát ilyen csendőr, de nem egyenruhában, és elkezdtek az ütlegetést, a verést, gúzsba kötést, mindent az égvilágon. Hát apámnak öt bordáját törték össze, anyámnak a fejét, nekem az ujjamat.¹³

Az 1944-ben nyolcéves Fenákel Judit számára is a legborzasztóbb élmény a szolnoki cukorgyárhoz kötődik:

Volt egy éjszaka, amikor iszonyú... mert mondom, szabad ég alatt voltunk... iszonyú ordítózásra ébredtünk, és betereltek bennünket a cukorgyárnak... én nem tudom, mi volt ott, valami raktárépület vagy mi, mindenkit. Hát az volt a mélypont az én életemben. Semmit nem értettem. Iszonyú sikoltozás, „vizet, vizet, rosszul vagyok!”. Ránk zárták az ajtókat, kint állandó lövések, sikoltozások. És én soha nem hittem el, hogy ilyen létezik, őszintén szólva még a mai napig se hiszem el, pedig ott a szemem előtt játszódtott le. Mellettünk volt egy nő, egy ilyen harminc körüli nő lehetett, aki reggelre teljesen ősz lett, ilyen..., mint Ofélia, ilyen nagy, kibontott hajjal szaladgált, és hát elvesztette az eszét ott.¹⁴

A fent idézett emlékek csak töredékek. Nincs olyan visszaemlékezés, amelyben ne tennének említést a szolnoki gyűjtőtábor őrzését ellátó rendőrök, csendőrök és/vagy németek durvaságáról. Ezekről a verésekről, gúzsba kötésekről, lövöldözésekről a napi jelentéseket készítő csendőr nyomozók azonban láthatólag mit sem tudtak. A Ferenczy Lászlóhoz intézett jelentéseik¹⁵ értelmében a gyűjtőtáborban egyetlen alkalommal sem történt „a magyar hatóságok részéről a zsidókkal szemben durvaság és hatalmaskodás”. Hivatalos szóhasználat mindössze „nyomoztak és puhatoltak az elkövetett anyagi vonatkozású visszaélések ellen”. A németek részéről is csupán egy alkalommal történt fegyverhasználat:

...folyó hó [június] 19-én 19 óra körüli időben a gettó őrzésénél segédkező német SS-katona özv. Neubert Lajosné szül. Pintér Gizella 35 éves túrkevei lakos

¹² Varga Béla 1945-ben írt emlékeit lásd *Nehéz napok*. Részletek egy 15 éves fiú 1944-es szolnoki naplójából. Közzétette: Kaposvári Gyula, *Jászkunság*, 1975/1–2, 25.

¹³ Lásd III.4. számú dokumentum.

¹⁴ Lásd III.6. számú dokumentum. Erre az éjszakára Fodorné Polgár Gizi is élesen emlékezett. Lásd I.6. számú dokumentum.

¹⁵ Lásd I.4. számú dokumentumok.

ellen lőfegyvert használt, mert nevezett szökést kísérelt meg. A fegyverhasználat halálos kimenetelű volt.¹⁶

Fenyítést is csak egyszer alkalmaztak a németek:

Folyó hó [június] 21-én a délutáni órákban a Szolnokon elfogott 2 budapesti zsidót a német katonai parancsnokság 25 bot és 1 órai kikötésre ítélte. Az ítéletet azonnal végre is hajtották.¹⁷

A belügyminiszteri bizalmas rendelet értelmében, majd a szegedi értekezleten elhangzott, és Bertóthy Dezső szolnoki rendőrtanácsos által írásba foglalt utasítás szerint a gyűjtőtáborba mindenki fejenként 50 kg súlyú csomagot vihetett magával. Minden egyéb tárgyról, mint írták, „bűnjeljegyzék készítendő”. Mi is volt a bűnük a cukorgyárba szállítottaknak, csecsemőktől az aggokig? A fentiek értelmében az, hogy zsidók voltak: pontosabban zsidónak minősültek az úgynevezett zsidótörvények szerint, ezért vagyonuktól megfosztandók, gyűjtőtáborba szállítandók, majd deportálandók. Az utasításokban kétségtelen tény, hogy hangsúlyozták, „brutalitás, bántalmazás, általában olyan bánásmód, ami az emberiség követelményeivel ellenkezik, szigorúan tilos”.¹⁸ Ugyanakkor az alapos személymotazés részeként a nőket ápolónőkkel, bábákkal motoztatták meg, továbbá szigorúan ellenőrizték, hogy a rendeletben tiltott tárgyak közül valaki nem rejtett-e el pénzt, értékeket lakhelyén, keresztény ismerősöknél, ruhaneműkben; majd egy olyan telepen helyezték el a „bűnjelek”-től megfosztott, „zsidócsillag” viselésére kötelezett mintegy 4700 embert, amelyet eredetileg tizedannyi ember befogadására tartottak alkalmasnak.

Horváth Ernő rendőr főhadnagy, aki a gyűjtőtábor külső őrzését ellátó rendőrök parancsnoka volt, háború utáni népbíróági perében tagadta, hogy a rendőrök kegyetlenkedtek volna, és hozzáfűzte, „nem fordult hozzám zsidó panasszal, hogy bántalmazzák a rendőrök őket”.¹⁹ A szolnoki népbíróáshoz intézett semmisségi panaszában hangsúlyozta, hogy ha csendőr nyomozók részéről történt volna brutalitás, azért ő nem tehető felelőssé, hiszen nem ő volt a parancsnokuk; továbbá ha esetleg a rendőrök részéről mégis történt volna kegyetlenség, akkor annak oka valójában a zsidók viselkedése volt:

¹⁶ Schwartz Béla szerint amikor a kisújszállási zsidók éppen megérkeztek a cukorgyárba, „egy túrkevei lányt, aki a cukorgyárból meggondolatlanul kiment, a hajánál fogva hurcoltak vissza, benn összeverték, majd szemem láttára agyonlőtték”. Polatsek Pálné Friedmann Rózsi is felidézte ezt az esetet: „Szolnokon voltunk, Pintér Gizinek hívták, egy túrkevei fiatalasszony, arra ráfogták, hogy meg akart szökni. Az nem akart megszökni. És rögtön ott agyonlőtték.” Lásd I.5. és III.3. számú dokumentumok. Horváth Ernő rendőr főhadnagy háború utáni népbíróági perében az egyik tanú határozottan állította, hogy egy nőt látott futni a tábor kerítésén kívül, akit több rendőr és egy SS-katona kergetett, puskatussal ütlegelt és rugdosott; majd az SS-katona tíz lépéstről célba vette és agyonlőtte. „Ezen az éjszakán pokollá varázsolták a tábort, senkinek sem szabad volt még a szükségletét sem elvégeznie. Állandóan az ablakon lövöldöztek be...” MNL JNSZML, Szolnoki Népbíróásg iratai 58/1946 Horváth Ernő népbíróási pere, Fried Mihály tanúvallomása, 88. Fenákel Judit valószínűleg ugyanerre az éjszakára emlékezett.

¹⁷ Lásd I.4. számú dokumentumok.

¹⁸ Lásd például I.1. számú dokumentum.

¹⁹ MNL JNSZML, Szolnoki Népbíróásg iratai 58/1946 Horváth Ernő népbíróási pere, 101.

A dolog természetében rejlik, hogy a különböző falvakból és városokból előre nem tudott időpontban három napon át, éjjel-nappal egyaránt érkező csoportok tagjainak összevegyülése, az ismerősök és rokonok találkozása, együttes szenvedések kiállása, a Zsidó Tanács különböző intézkedései az elutazásra, az elutazó személyek összekeveredése, az elszállítás tudata által felzaklatott lelkiállapot, a sejtett jövődönék bizonyosság határán járó előérzete elképzelhetetlen zűrzavart okozott.

A végsőig fokozott idegfeszültség hisztériás kirobbanásai, psychopatologikus megnyilvánulásai (melyek az öngyilkosságokig is elvezettek) kóros tüneteket válthattak ki az idegerősnek ismert, mégis kevés ellenállóképességgel bíró és káros propaganda által fertőzött rendőrlégénységben is, mely egyeseknél esetleg durva viselkedésben nyerhetett megnyilvánulást.²⁰

A válogatás

1944 tavaszán a végállomásról is megszületett a döntés: az auschwitz-birkenai megsemmisítőtábor.²¹ A magyar és a német hatóságok országszerte harmonikusan együttműködve tervezték és szervezték a „tisztogatást”, melynek utolsó szakasza a vagonírozás és a deportálás volt. Csakhogy hiába a harmonikus együttműködés, váratlan helyzetek adódhatnak, és Eichmann számára adódott is, aminek köszönhetően körülbelül 15 ezer embert végül mégsem Auschwitzba, hanem Strasshofba irányítottak.²² Az már az Eichmann és Kasztner Rezső, a cionista Budapesti Mentőbizottság egyik vezetője közötti tárgyalások eredményeképpen alakult, hogy mely gyűjtőtáborokban változtatták meg a vonatok egy részének útvonalát:²³ Szegedről, Szolnokról és Debrecenből irányítottak szerelvényeket Strasshofba.

A cionisták részéről Szilágyi Ernő küldött levelet Szegedre – német segítséggel – a szegedi gyűjtőtábor öt prominensének június 20-án. 3000 főről kellett listát készíteniük azzal a céllal, hogy „a magyar zsidóság sorsán könnyítsenek”, s ehhez három válogatási szempontot adtak: 1. sokgyermekes családok, 2. munkaszolgálatosok családjai, 3. az egyes hitközségek életében szerepet játszó „prominensek” hozzátartozói.²⁴ Napokon keresztül írták, többször is módosították a listát. Két fiatal nő gépiróként segítette a lista véglegesítésében.²⁵

²⁰ Uo. 186.

²¹ Lásd Edmund Veesenmayer birodalmi teljhatalmú megbízott táviratát a német külügyminisztériumnak. Közli: *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*, összeáll. Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula, Budapest, Kossuth, 1968, 836.

²² Lásd Molnár Judit tanulmányait az alábbi kötetben: *Szeged–Strasshof–Szeged. Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre teti” Szegedről deportáltakról 1944–1947*, szerk. Frojimovics Kinga–Molnár Judit, Szeged, SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék–Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság, 2021, 17–26; 27–37, valamint kötetünkben Molnár Judit első tanulmányát.

²³ Lásd III.8. számú dokumentum.

²⁴ Lásd MZSML, XXXIII-5-c-1. doboz 1-6, valamint a *Szeged–Strasshof–Szeged* kötetben a II.1.g. számú dokumentumok.

²⁵ Legfőbb Ügyészség, B.18013/1988. Kemény Zoltánné Gelei Ilona tanúvallomása a háborús és néppellenes büntett miatt Finta Imre ellen Kanadában indított eljárásban a Csongrád megyei Főügyészségen, 1988. február 24.

A szolnoki Zsidó Tanács tagjai nehezebb helyzetben voltak, lényegesen kevesebb időt, mindössze egy órát kaptak a listák elkészítésére, és nem állt rendelkezésükre névjegyzék, amelyből kiindulhattak volna a válogatás során. További nehézséget okozott, hogy íróeszközüik, papírjuk sem volt, hiszen a Bertóthy-féle utasítás értelmében „[a]z elszállítandókról névjegyzéket készíteni tilos. A személyek szám szerint adandók át.”²⁶ Tehát a szolnoki cukorgyárba íróeszköz és névjegyzék nélkül érkeztek a tizenhat település gettóinak foglyai.²⁷ A kiválasztás szempontjai ugyanazok voltak, mint Szegeden. Varga Béla közvetlenül a felszabadulás után így emlékezett vissza:

[A szolnoki] Zsidó Tanács elnöke, dr. Mandel Sándor, és segítőtársai, dr. Csató Dávid ügyvéd, dr. Heves Kornél főrabbi, dr. Török Lajos ny[ugalmazott] törv[ényszéki] tanácselnök, Singer Ferenc ortodox vezető, Weisz Ignác, két csoportra osztották a zsidókat, I. és II. csoportra. Az elsőt tartották a jobbnak, és 1. a hitközség vezetőit, 2. azt a néhány embert, kinek nevét a pesti Központi Tanács leküldte, 3. azokat, kiknek egy családtagja (apa, fiú) munkaszolgálaton van, 4. a sokgyerekeseket ezért ebbe helyezték el. Ez a csoport másnap indult, a többiek későbbben. Dr. Heves Kornél szolnoki és dr. Herskovits [József] törökszentmiklósi főrabbiakat a Sonderkommando az utolsó pillanatban családtagjaikkal Pestre rendelte.²⁸

Ugyanakkor voltak, akik véletlenül kerültek a strasshofi vonatra, egyszerűen csak mihamarabb el akartak kerülni a cukorgyárból, mint például Gábor Józsefné Grünfeld Teodóra:

Amikor megkérdezték, hogy mi legyen, menjünk az első transzporttal, vagy maradjunk a másodikra, én csak annyit mondtam, hogy mindegy, hová megyünk, csak el innen, s mi elmentünk azzal a transzporttal [ti. az elsővel], amit Strasshofba vittek.²⁹

Majd elkezdődött a találgatás a kettéválasztás okáról és céljáról. Fenákel Judit szerint olyan „hírek terjedtek el, hogy arra a vonatra ne szálljatok fel, az rossz helyre megy. Ez a vonat jó helyre megy, itt csak dolgozni kell.”³⁰ Schwartz Béla, a kistűszállásiak listáinak egyik összeállítója így emlékezett:

Csak a csoportbeosztás percek alatt történt elkészítése és beadása után kezdtük a fejünket törni azon: vajon ez az intézkedés miért történhetett, és milyen célt szolgálhat. A legkülönbözőbb ötletek és lehetőségek merültek fel, amíg végül is

²⁶ Lásd I.1. számú dokumentum.

²⁷ Lásd például Schwartz Béla feljegyzését, I.5. számú dokumentum.

²⁸ Strochlitz Archive, Haifa, Diary of Béla Varga, 14. A kiválasztás szempontjaira hasonlóan emlékezett dr. Lővei Henrikné dr. Csontos Éva is, lásd III.4. számú dokumentum. Mirjam Ausländer emlékei szerint falvanként készültek a listák, lásd III.7. számú dokumentum.

²⁹ Gábor Józsefné Grünfeld Teodóra visszaemlékezése, in Balogh István: *Békés békétlenség. A Békés megyei zsidók története*, Tótkomlós–Budapest, szerzői kiadás, 2007, 281.

³⁰ Lásd III.6. számú dokumentum.

a legtöbben azt a megoldást találták a leghihetőbbnek, hogy az első csoportbelieket munkára viszik, a többit pedig valahol közös táborban helyezik el.³¹

Út Strasshofba

Június 25-én – a délelőtti vagonírozást követően – este 10 órakor indult Szolnokról Strasshof irányába az első vonat. A vagonírozást a magyar hatóságok kizárásával az SS hajtotta végre.³² A többieket magyar csendőri és rendőri segítséggel 28-án terelték a vagonokba, majd indították Hatvan–Miskolc–Kassa útvonalon Auschwitz felé.³³ Sokakat már a gettókból a szolnoki gyűjtőtáborba szállítás is megviselt. A cukorgyári nyolc-tíz-tizenkét nap megpróbáltatásai közben legtöbben arra gondoltak, csak el innen, mihamarabb. Biri mama ezért könyörögte fel magát az első vonatra.³⁴ A vagonírozás és az utazás azonban további – az emlékek szerint két-három napos – megpróbáltatásokat jelentett. Mirjam Ausländer szerint

Nyolcvanan voltunk egy vagonban, aminek egy kis rácsos ablaka volt. Nem volt víz, nem volt WC, nem volt hely lefeküdni, még leülni sem volt hely. Sötét volt és bűdös. A vonat elindult, és ment, ment, ment. Szörnyen bűdös volt a vagonban, szörnyen szomjasak voltunk, és nem volt víz. [...] Mindenki az ablakhoz akart menni, mivel onnan jött egy kis levegő. Az ablaknál háború dúlt.³⁵

Az akkor tizennégy éves Varga Béla nehéz szívvel búcsúzott hazájától, amely kitaszította:

Egy vagonba kb. 70 személy került. Először bedobálták a csomagokat, azután a zsidókat. [...] Az ajtónál ült Farkas bácsi, kinek az volt a tisztsége, hogy az éjjeliket öntögette ki. Mégpedig úgy, hogy először az éjjeliből a vizeletet átöntötte egy üvegebe, és úgy öntötte ki az ajtón. [...] Áthaladtunk a magyar határon. Elhagytuk azt az országot, hol apáink, nagypapáink születtek és meghaltak. Elhagytuk hazánkat, mely kilökött, kirabolt bennünket. A kifosztott magyar zsidók szemében megjelentek a könnyek: Magyarország, Isten veled! [...] Nemsokára kinyílt a vagon lelakatolt ajtaja, és az SS-katonák gyorsan kizavartak bennünket a vagonból. Újra friss levegőt szívhattunk. [...] Újra földet ért a lábunk. Csakhogy ez már nem magyar föld volt, hanem idegen.³⁶

³¹ Lásd Schwartz Béla feljegyzését, I.5. számú dokumentum.

³² A szolnoki vagonírozásról lásd a Ferenczy Lászlóhoz 1944. június 24–28. között intézett csendőrijelentéseket, I.4. számú dokumentumok.

³³ A szolnoki második vonat június 29-én haladt át a kassai állomáson Auschwitz felé 2038 fővel.

³⁴ *Biri mama deportálási emlékirata*, id. kiad., 20–21.

³⁵ Lásd III.7. számú dokumentum.

³⁶ Strochlitz Archive, Haifa, Diary of Béla Varga, 15–16.

FROJIMOVICS KINGA

Szolnokról deportált zsidók ausztriai mezőgazdasági birtokokon és hadiüzemekben

1944 nyarán a szolnoki cukorgyár területén kialakított gyűjtőtáborba összesen tizenhat Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megyei gettóból kerültek zsidók, mintegy 4700 fő.¹ 1944. június 25-én a Szolnokról indult első deportálóvonat úti célja az ausztriai Strasshof volt. Ezen a vonaton, mely a Magyarországról indult deportálóvonatok közül elsőként, június 27-én érkezett a strasshofi elosztótáborba, összesen 2567 deportált zsidó utazott.² Többségükben nők gyermekeikkel és idős hozzátartozóikkal, mivel a munkaképes korú férfiak a magyar hadseregben teljesítettek munkaszolgálatot.

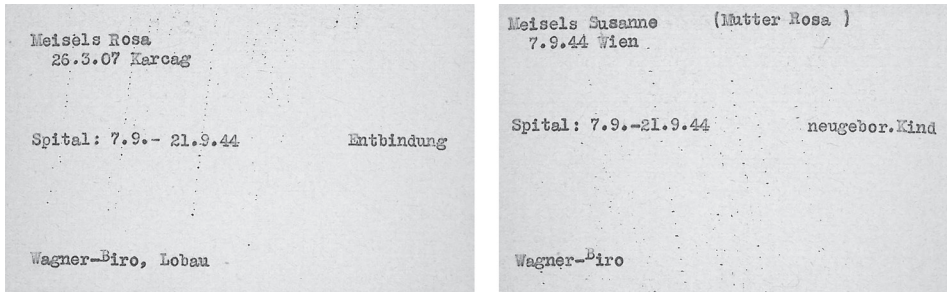
A Szolnokról és környékéről deportált zsidó családokat a náci hatóságok más, Magyarországról Strasshofba deportáltakhoz hasonlóan, elsősorban Bécsben és környékén osztották szét kis kényszermunkacsoportokban mezőgazdasági munkára, valamint kisebb-nagyobb hadiüzemekbe és gyárakba. Egy egyedülálló dokumentumgyűjtemény segítségével számos helyszínt tudunk azonosítani. A Szolnokról deportáltak közül ugyanis 1944–1945 során jó néhányan a bécsi Zsidó Vének Tanácsa felügyelete alatt működő zsidó kórházba kerültek. Kezelési költségeiket az SS, a Strasshofba deportált magyarországi zsidó kényszermunkások „munkáltatója” saját, kézhez soha nem kapott munkabérükből vonta le csakúgy, mint minden más költségüket, többek között „szállásköltségüket”, valamint élelmezésük és egészségügyi ellátásuk árát. A zsidó kórházban vezetett betegnyilvántartás alapján tudjuk, hogy Szolnokról és a környező településekről deportáltak dolgoztak a következő települések kényszermunkatáborjaiban Bécsen kívül: Altenmarkt Thenneberg, Bad Vöslau (erdészeti hivatal), Fels am Wagram, Guntramsdorf (a helyi birtokosok kisgazdaságaiban), Groß-Kadolz (a Hardegg birtokon), Hausbrunn (árok szabályozás), Laxenburg, Pellendorf és Raasdorf. Továbbá Bécsben a következő hadiipari létesítményekben, illetve Bécs város közüzemi vállalatainál: Gaswerk XI (városi

¹ Jász-Nagykun-Szolnok megyéből a következő településekről: Dévaványa, Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Mezőtúr, Szolnok, Törökszentmiklós, Túrkeve, Békésből pedig a következőkről: Endrőd, Füzesgyarmat, Gyoma, Körösladány, Szarvas, Szeghalom, Vésztő. A cukorgyári gyűjtőtáborról, az ottani életkörülményekről és a Strasshofba, illetve Auschwitzba tartó deportálóvonatok összetételéről lásd még kötetünkben Molnár Judit A szolnoki cukorgyártól a strasshofi elosztótáborig című tanulmányát.

² Lásd Csillag Edit DEGOB-jegyzőkönyvét, II.1.a.(1) számú dokumentum.

gázüzem), Luftgaukommando XVII (légvédelmi állás, címe: 13., Auhofstraße 75.), Rudolf Riefenthaler betonüzem (21., Shuttleworthstraße 31.), Sager & Wörner építővállalat (4., Brucknerstraße 2.), Saurer Művek (haszonjárműgyár, 2., Haidequerstraße 3.), Schmitt & Junk építővállalat (lobaui gyártelep), Waagner–Biró, magas acél-, híd- és kazánépítő vállalat (22., Stadlauer Straße 56–58.), valamint a bécsi Elektromos Művek simmeringi telepe (11., Simmeringer Lände 700.).

A Karcagról deportált Meisels Róza (sz. 1907) kórházi nyilvántartólapja szerint a Waagner–Biró gyárban előrehaladott terhesen dolgozó asszony 1944. szeptember 7-én szülte meg a kórházban kislányát, Zsuzsát. A csecsemő mindössze két hetet tartózkodott a kórházban, szeptember 21-én anyjával együtt a Waagner–Biró gyár kényszermunkatáborába került.

Meisels Róza és újszülött lánya, Zsuzsa kórházi nyilvántartó lapja³

Ugyanakkor nem minden táborból kerültek a betegek és sérültek a bécsi zsidó kórházba. A dél-morvaországi Znojmo (akkori német nevén Znaim, ma Csehország) kórházába is vittek például betegeket, köztük a szarvasi Fleischer Jenőt.⁴

Olyan táborok is voltak, ahol a rászorulóknak nem részesültek kórházi kezelésben. Egészségügyi ellátásukról a deportáltak között lévő orvosok igyekeztek gondoskodni. Ez történt például a Bécs mellett lévő absdorfi birtokon,⁵ ahol az Abádszalókról deportált Lakos Manó lett a tábor orvosa.⁶ Absdorfba Lakos Manó és felesége, Ágnes mellett a következő családtagok kerültek: 1942-ben született kislányuk, Noémi, valamint Ágnes szülei, nagynénje és nagyanyja. (Ágnes visszaemlékezése szerint amikor Strasshofban fertőtlenítéskor a német őrök észrevették, hogy a család négy generációja ott van, a 86 éves dédnagymamától a kétéves kislányig meztelenül sorba állították őket, és német tiszteket hívtak oda, hogy megnézzék őket.) Az absdorfi birtokra egy ötvenfős csoport került Strasshofból. Ott egy sertésólban helyezték el őket – az ól egyik felében a kényszermunkások matra-

³ Simon Wiesenthal Archives, Israelitische Kultusgemeinde Wien (IKG), II_SOZ_Kartei_Ungarische Zwangsarbeit.

⁴ A már deportálásakor is súlyosan szívbeteg szarvasi Fleischer Jenő a kórházban meghalt. A család sorsáról lásd Fleischer Jenő lányának, Katalinnak (sz. 1934) a visszaemlékezését: YVA, O.3/7122.

⁵ A Bierbaumban lévő német birodalmi uradalom absdorfi birtoka (Reichsgutsverwaltung Bierbaum, Gutsverwaltung Absdorf).

⁶ Felesége Lakos Ágnes (sz. Schwarcz, 1921); visszaemlékezését lásd YVA, O.3/10073.

con, a másik felében a sertések. Kaptak egy főzőalkalmatosságot is, a csoportra Ágnes nagynénje főzött. Kenyeret mindennap hoztak. Egyszer egy héten fürödhetek. Lakos doktor mindennap végignézett mindenkit, nehogy eltervedjenek. Heti egyszer-kétszer egy szomszédos táborba (feltehetően Bierbaumba) is átment megvizsgálni az embereket.

A Szolnokról és környékéről deportált zsidók közül 1944 júliusában sokan kerültek ugyan Bécs nagy hadiüzemeibe (mint például a Saurer Művekbe, vagy a Waagner–Biró gyárba), de a nyári hónapokban a legtöbben mégis Bécs környéki mezőgazdasági birtokokon kezdtek dolgozni. Ezeknek a kis, többnyire 30-50 fős kényszermunkatáboroknak a mindennapjait, a tipikus munkákat jól jellemzi a szolnoki születésű Meir László története. Az 1932-ben született Meir anyjával együtt került Strasshofon keresztül Moosbrunnba mezőgazdasági munkára. Apját még Szolnokról Kistarcsára internálta a Gestapo 1944 tavaszán, bátyja pedig munkaszolgálatos volt.⁷

Moosbrunnba az Else Strauß-birtokra⁸ huszonnégy ember került, mind szolnokiak vagy környékeliek.

A moosbrunni Else Strauß birtok „U” Kontóra történt munkabér befizetésének nyugtája (d. n.)

A csoportban volt néhány gyerek is, akik reggelente fél liter tejet kaptak. Mindennap a földekre vitték őket dolgozni, a tizenkét éves Meirt is. Teljesen elgazosodott paradicsomföldeken kezdtek dolgozni, amikor megérkeztek. Meirnek gyerekként végeláthatatlannak tűntek a sorok. Még a háború után is álmodott a végtelen paradicsomsorokról. Néhány hónappal később egyre többször érte légitámadás Moosbrunn és az ottani paradicsomföldeket. Ekkor a csoport új munkát kapott, amelyre Meir így emlékezett vissza: „Fel nem robbant bombákat kellett keresnünk. Kaptunk valamiféle hosszú botokat, és sorokba rendeztek bennünket. Azokon a földeken, melyeket az előző nap, vagy aznap délelőtt bombáztak, meg kellett keresnünk a fel nem robbant bombákat. Meg kellett jelölnünk

⁷ Meir László visszaemlékezését lásd YVA, O.3/6299.

⁸ Else Strauß Gutsverwaltung.

⁹ Lásd IKG, A_VIE_IGK_II_FIN_DIV_8_1_0796.

a helyet, és keresni tovább.”¹⁰ Miután ily módon megtisztították a földeket, újra dolgozhattak a paradicsomokkal.

Mint arra a következő eset is rávilágít, az egyes kényszermunkatáborokban élők nem csupán a táborokat járó orvosokon keresztül tudtak kapcsolatot tartani. Időközben ugyanis Meir Kistarcsáról deportált apja egy közeli településre, Gramatneusiedlbe került. Ott megtudta, hogy a környéken több helyre is szétosztottak szolnokiakat, és a települések között utazó parasztokat kérte meg, hogy érdeklődjenek mindenfelé, hátha rálelnek a családjára. Egyikük megtalálta Meiréket, akiket a táborparancsnokság engedélyével átszállítottak Gramatneusiedlbe. Az oda került mintegy harminc magyarországi zsidó a település egy kiürített épületében lakott, és a városban működő asztalos- és lakatosüzemben dolgozott. Meir családját a lakatosüzembe osztották be munkára, Meirnek néha a helyi malomban is kellett liszteszsákokat cipelnie. A munkatáborban olasz hadifoglyok is voltak, ők szabadabban mozoghattak a településen, mint a táborból kizárólag a munkahelyeikre vonuló zsidók. Meir emlékeiben élénken megmaradt, hogy az olaszok a tábor udvarán néha tábortüzet raktak, és megsütötték a helyi pataokban fogott rákokat. Ezekre az estékre a zsidó kényszermunkásokat is meghívták.

Valamikor 1944 szeptember–októbere folyamán aztán, más Bécs környéki kis kényszermunkatáborokhoz hasonlóan, a Gramatneusiedlben dolgozó zsidókat is Bécsbe szállították. Ott egy, a város által fenntartott úgynevezett lakótáborba (Wohnlager) kerültek, a 10., Schrankenberggasse 32. szám alatti iskolába, ahonnan Bécs legnagyobb kenyérgyárába, az iskolával szemben levő Ankerbrotfabrikba (10., Absberggasse 35.) vitték őket dolgozni. Meir apja a kemencéknél dolgozott fűtőként, anyja pedig a zsemlelészlegen. A gyerekek a kenyereket tették be a vagonokba.

A schrankenberggassei lakótáborban a szolnokiak érkezése előtt már lakott egy nagyobb, Szegedről deportált csoport. Őket egyenesen Strasshofból szállították oda, még 1944 nyarán. A zsidó kényszermunkások az iskola második és harmadik emeletén, az osztálytermekben laktak, termenként nagyjából negyvenen. Minden szobának volt szobaparancsnoka. A negyedik emeleten szovjet és olasz hadifoglyok voltak elszállásolva, oda a zsidók nem mehettek föl.

Novembertől kezdve a szövetségesek napi rendszerességgel bombázták az osztrák fővárost. A kenyérgyárban dolgozó helyiek ilyenkor a gyár óvóhelyére menekültek, a zsidóknak azonban át kellett rohanniuk az iskola óvóhelyére. A bombázás végeztével aztán újra visszamentek a gyárba. Egy nap megint légítámadás fenyegetett, elindultak az óvóhelyre. Meir emlékezetében élénken megmaradt ez a nap: amikor felhangzott a légiriadó, mindnyájan elindultak a gyárból a lakótábor felé. Lemberger Nándor makói rabbi, aki szintén a csoportban volt, azt tanácsolta, hogy ezúttal ne a megszokott helyre menjenek, hanem az iskolaépület egy másik szárnyában levő óvóhelyre. Ez az óvóhely jóval kevésbé volt a földbe mélyítve, közel az utcaszinthez. Az emberek nagyon féltek, mert az utcára nyíló ablakrésből látták a hulló bombákat, és a zaj is elviselhetetlen volt. Meir úgy emlékszik, hogy egy-másfél órát lehettek az óvóhelyen, miközben egyfolytában

¹⁰ YVA, O.3/6299, 13.

a rabbit szidták, hogy miért hozta őket erre a jóval kevésbé biztonságos óvóhelyre. Aztán a bombázások végeztével látták, hogy az iskola másik szárnyát találat érte, teljesen leomlott, és az óvóhely is megsemmisült. A bombatalálat után egyébként a zsidók az épület épen maradt szárnyát kitakarították, és továbbra is az osztálytermekben maradtak, melyeknek immár nem volt ablakuk.¹¹

1944 telén a bombázások annyira hevessé váltak, hogy a zsidó kényszermunkások nemcsak a kenyérgyárban dolgoztak, hanem Bécs-szerte vitték őket romeltakarításra. Mindennap az aznapi bombázás helyszínére mentek, ahol pusztá kezükkel kellett a romokat eltakarítaniuk, hogy túlélőket és értéktárgyakat találjanak.

1945 januárjában a hatóságok kiűrtették a schrankenberggassei lakótábort, a kényszermunkásokat visszavitték Strasshofba. Meir és családja néhány napig maradt ott, majd vonaton Theresienstadtba kerültek. Ott szabadította fel őket a Vörös Hadsereg 1945. május 9-én.¹²

A Szolnokról Strasshofba deportált zsidók egy része tehát Theresienstadtban élte meg a felszabadulást. Más csoportok ugyanakkor 1944 decemberében Bergen-Belsenbe kerültek, ahol négy hónapot töltöttek. Ottani mindennapjaikra egy 1999-ben készült interjúban így emlékszik vissza Forrai Sámuelné (sz. Balog Izabella, Karcag, 1913), aki anyjával és három kisgyerekével került a koncentrációs táborba:¹³

Mit csináltak egész nap?

Mindennap Appellt kellett állni. Zeilappell, úgy hívták, számolták az embereket. Na most ez egy borzasztó nehéz folyamat volt, mert egyik ágyban fekvő volt, a másik nem tudott kimenni. Aki egyszer az Appellen összeesett, annak vége volt.

Mi történt veled?

Meghalt. Hát olyan éhezés... ilyen fiatal, fiatal gyerekek, akiknek táplálék kellett volna.

Hogyan ettek? Mit ettek?

Dörrgemüsét. Ez tarlórépa volt összevagdálva kockára és olyan korpaszerúséggel volt sűrítve, és ekkora nagy légertálak voltak, adtak jó nagy kanállal. Ma is barátom, egy Fekete Sanyi nevű fiatal gyerek volt, 18-19 éves akkor, mindig kiszedtük a krumplit belőle és odaadtuk Fekete Sanyinak, mert annyira finnyás volt, hogy elpusztult volna, ha nem adtuk volna.

[...] A gyerekeket feketekávéval mosdattam. Reggel kaptunk híg feketét, és azzal mosdattam, haját is azzal mostam nekik.

1945 áprilisában a németek evakuálták a tábort. A menetképeseket részben gyalogos halálmenetekben, részben vasúton más táborokba szállították. A betegeteket és a menet-

¹¹ Az iskola bombázásáról egy másik túlélő, Rivka Weisz (sz. Herstik, Kiskunhalas, 1934) is beszámolt visszaemlékezésében. Lásd YVA, O.3/12974.

¹² Meir és családja visszatért Szolnokra, ahol megtudták, hogy bátyja nem élte túl a munkaszolgálatot. Meir az ifjúsági alija keretében 1949-ben elhagyta Magyarországot, és Izraelben telepedett le.

¹³ USC Shoah Foundation, VHA/49577. A Bergen-Belsenbe deportált magyarországi zsidókról lásd Huhák Heléna: Bergen-Belsen a deportált magyar zsidók élettörténeteiben. A túlélők elbeszéléseinek helyközpontú vizsgálata, in *Tanulmányok a holokausztról*, IX, szerk. Randolph L. Braham, Budapest, Múlt és Jövő, 2018, 243–295.

képteleneket Bergen-Belsenben hagyták. Amikor április 15-án a britek felszabadították a tábort, több ezer temetetlen áldozatot és mintegy 60 ezer súlyos beteget, a végelgyengülés állapotában levő foglyot találtak.

A Szolnokról deportáltak közül többen, akik el tudták hagyni az evakuáláskor a táborot, egy olyan vonatra kerültek, mely Theresienstadtba tartott nagyjából 2500 fogollyal. A vonat a Magdeburg melletti Farslebennél az állandó bombázások miatt a nyílt síneken elakadt. A közeledő amerikai egység láttán a náci őrök elmenekültek. A foglyok 1945. április 13-án felszabadultak.¹⁴ Erre a pillanatra így emlékszik a már idézett Forrai Sámuelné:

Mikor kiszálltam a vagonból és körülnéztem, egy aranyos fiatal szőke fiú feküdt a fűben, így volt a keze, a szeme nyitva, halott volt és mosolygott, a hangyák mászkáltak rajta. Megélte az utolsó pillanatot, a fölszabadulást, és meghalt.

Miután napokig semmit sem ettek, kiszállva a vagonból Balog Izabella és a barátnője, Gita másokkal együtt elindultak a közeli Farslebenbe élelemért.

Megyünk és egyszer csak balról nagy dübörgés és egy tank jön le. Jaj, végünk van! S látom, hogy fehér csillag van a tankon. „Te, mondom, Gita, hát ez amerikai!” Akkor összekapaszkodtunk, és üvöltöttünk a boldogságtól. Ez volt a felszabadulásnak a pillanata.

A vonat felszabadított utasait az amerikaiak végül a közeli Hillerslebenben, egy egykori német katonai bázison helyezték el. A gyűjtőtábor igazgatását júniusban az angolok, júliusban pedig az oroszok vették át.¹⁵ A táborból a magyarországi túlélők voltak gyakorlatilag az utolsók, akik 1945 augusztusában hazatértek, mivel a magyar hatóságoknak addigra sikerült megszervezniük a repatriálásukat.

A Strasshofból további táborokba deportáltak mellett olyanok is voltak, akik végig Bécs környékén vagy Bécsben maradtak, ahonnan aztán a város 1945. áprilisi felszabadulását követően az állandóan hullámzó frontvonalakon átkelve értek vissza többhetes viszontagságos út után Magyarországra. Ez történt többek között a szarvasi Kohn családdal.¹⁶ Kohn Samut és feleségét, Guttmann Rózsát négy gyerekükkel együtt deportálták 1944 nyarán a szolnoki cukorgyárból Strasshofba. Onnan a család egy nagyjából harmincfős munkacsoportban a Bécshez közeli Guntramsdorfba került,¹⁷ ahol egy kis szövetnyomó üzem (Guntramsdorfer Druckfabrik) egyetlen helyiségében helyezték el valamennyiüket, szalmán. A faluban a helyi parasztoknál végeztek kis csoportokban idénymunkákat a földeken. Nagyon kevés ételmezt kaptak, folyton éhesek voltak. A nyári munkák végeztével az üzemben dolgozott mindenki, a német hadseregnek készítettek egyenruhát. Télen sokszor napi három alkalommal bombáztak, délelőtt az angolok, dél körül az amerikaiak,

¹⁴ Lásd 19. számú kép.

¹⁵ A hillerslebeni gyűjtőtábor magyar vonatkozásairól lásd Huhák Heléna: „Szabadok voltunk, csak éppen nem tudtunk mit kezdeni a szabadságunkkal.” Átmeneti gyűjtőtábor Hillerslebenben és Alpenjägerben, *ArchivNET*, 15 (2015)/1, https://archivnet.hu/naplo/szabadok_voltunk_csak_eppen_nem_tudtunk_mit_kezdeni_a_szabadsagunkkal.html, letöltve 2022. október 12.

¹⁶ Moshe Cohen (sz. Kohn, Szarvas, 1933) visszaemlékezését lásd YVA, O.3/7151.

¹⁷ A település 1944-ben Nagy-Bécs részeként a város 24. kerületéhez, Mödlinghez tartozott.

éjjel pedig a szovjetek. Az üzemben nem volt óvóhely. Egyszer Bécsbe is bevitték a felnőttet, mert az Operaház és környékét találat érte, és a romokat kellett eltakarítaniuk.

Az üzem udvarában helyiek is laktak, köztük egy magyar özvegyasszony. A front közeledtével, amikor a szovjetek már nagyon közel voltak, egy éjjel az egész csoport megszökött, mivel az említett asszony azt mondta nekik, ha maradnak, a visszavonuló németek meggyilkolják őket. Útközben a csoport egyik tagján átgázolt egy tank, a helyszínen meghalt. Kohnék visszamentek Szarvasra – az ortodox hitközség tagjai közül ők voltak az egyetlen teljes egészében hazatért család.¹⁸

A Szolnokról 1944 nyarán elsőként Strasshofba deportáltak többsége a felszabadulás után visszatért Magyarországra, mivel a legtöbb család munkaszolgálatos hozzátartozóit vagy a cukorgyárból Auschwitzba deportált családtagjait remélte viszontlátni. Nagyon sokaknak azonban csalódnuk kellett. A munkaszolgálatos apák és idősebb fiúk közül is kevesen, de az Auschwitzba deportált családtagok közül szinte senki sem tért vissza. Az immár véglegesen csonkává vált családok nehéz helyzetét, a családi gyászt találóan jellemezte a szintén strasshofi deportált Ember Mária (sz. Elsner, Abádszalók, 1931). Miután Ausztriából visszatért anyjával és hűgával, Judittal szülőfalujába,¹⁹ ahol nyilvánvalóvá vált számukra, hogy az apa nem élte túl a holokausztot, Ember Mária 1946-ban Budapestre költözött, a Szenes Anna Leányotthonba, ahol árva és félárva zsidó lányok éltek. A szülői ház elhagyását a következőkkel indokolta: a deportálás során „az ember úgy volt vele – még a magamfajta, már tizenhárom éves, koraérett gyerek is –, hogy vagy túléli, vagy sem. De hazajönni – ez azt a reményt táplálta bennünk, hogy a régi otthonunkba haza. Az egykor volt otthonba.”²⁰ Majd hozzáteszi: „a visszakapott szabadság a teljes nincstelenség, kifosztottság körülményei között, immár nyilvánvalóan apám nélkül, a deklasszálódás, a kilátástalan jövő kilátásával... nehezebben volt elviselhető. Nem vonzott a távlat, hogy varrás útján (talán) életben tarthatom magamat.”²¹ „Én nem akartam új életet kezdeni, hanem a régit folytatni.”²²

¹⁸ A család 1946 decemberében hagyta el Magyarországot. Izraelben telepedtek le.

¹⁹ Hazatérési igazolványukat lásd IV.2. számú dokumentum.

²⁰ Ember Mária: *El a faluból*, Budapest, Múlt és Jövő, 2002, 19–20. Háborús emlékeit *Hajtúkanyar* című 1974-ben megjelent dokumentumregényében is feldolgozta. 1999-ben egy Budapesten készült interjúban beszélt részletesen ausztriai deportálásáról és az 1945-ös hazajövetelt követő nehéz évekről. Lásd VHA, 50257. Lásd még IV.2. számú dokumentum és 14. számú kép.

²¹ Uo., 20–21.

²² Uo., 22.

DOKUMENTUMOK

I. GYŰJTŐTÁBOR – DEPORTÁLÁS

1. Bertóthy Dezső rendőrtanácsos utasítása a szolnoki gyűjtőtábor létrehozásáról, őrzéséről, felszámolásáról 1944. június 11–14. között (?)

Utasítás

Zsidóknak gyűjtőtáborba való beszállítására¹

1.) Beszállítás 1944. évi június hó 15-én 5 órakor kezdődik, és 20-án 21 óráig befejezendő.

2.) Beszállítandó minden zsidócsillag viselésére kötelezett egyén nemre, korra és egészségügyi állapotra való tekintet nélkül.

3.) *Kivételek:*

a.) azok a kivételezett zsidók, akik erről új kivételezettségi bizonyítványt kaptak. *Akinek régi mentesítése nem volt, és új mentesítési bizonyítványa nincsen, a gyűjtőtáborba beszállítandó.*

b.) azok a zsidók, akik részére ideiglenes bizonyítvány állíttatott ki.

c.) vegyes házasságoknál a zsidó családtagok nem szállítandók be.

d.) nőtlen zsidó orvosok, állatorvosok, gyógyszerészek, okleveles mérnökök. Özvegy és elvált férfi orvosok stb., ha családjuk nincsen, nőtleneknek tekintendők. Orvosnők, gyógyszerésznők beszállítandók. A zsidó férfi orvosokat, állatorvosokat, gyógyszerészeket, mérnököket a hdt. [hadtest]² gyűjtőtáborba kell szállítani.

4.) A letartóztatási intézetekben lévők kiadása iránt később történik intézkedés. Kihágási büntetésüket töltő zsidókat a gyűjtőtáborba be kell szállítani.³

5.) Angol, amerikai, román, bulgár, szlovák, finn, svájci, svéd, spanyol, portugál és török állampolgárságú zsidókat rendőrségi fogdában kell elhelyezni. Ezeket egy német követségi tanácsos fogja megsejlelni, és csak azok maradnak vissza, akiket ő kijelöl.

6.) A beszállításnál brutalitás, bántalmazás, általában olyan bánásmód, ami az emberiesség követelményeivel ellenkezik, szigorúan tilos. *Szökés[i] kísérlet esetén fegyvert kell használni.*

¹ Baky László és Endre László belügyminisztériumi államtitkár 1944. június 10-én Szegeden a Városházán tájékoztatta az V. (szegedi) és VI. (debreceni) csendőrkerület közigazgatási és közbiztonsági vezetőit, köztük a szolnokiakat is, hogy mikor hol hozzák létre a gyűjtőtáborokat ezen a területen, és mik a feladataik a gyűjtőtáborok felállításakor, őrzése során, majd felszámolásakor. Bertóthy utasítása szinte szó szerint megegyezik az értekezleten készült és fennmaradt feljegyzéssel, melynek szövegét közli: *Az Endre-Baky-Jaross per*, szerk. Karsai László–Molnár Judit, Budapest, Cserépfalvi, 1994, 522–525. Az utasítás szövegét a szolnoki gyűjtőtábor külső őrzetért felelős Horváth Ernő rendőrfelügyelő népbírósi peréhez csatolták, aki a tábor létrehozásának első napján felolvasta beosztottjainak. MNL JNSZML, Népbírósi iratok 58/1946 Horváth Ernő ügye 227–229.

² Szolnok város a VI. (debreceni) hadtesthez tartozott.

³ Vö. Gyarmati György: „Vörös irónnal feltüntetni: zsidó!” Magyar börtönregulák 1944-ből, in *A nagypolitikától a hétköznapokig. A magyar holokauszt 70 év távlatából*, szerk. Molnár Judit, Budapest, Balassi, 2016, 209–219.

7.) A zsidók elszállítása után a gettót le kell zárni, és addig őrizni, amíg a pénzügyigazgatóság az ott maradt zsidó vagyontárgyakat leltárba nem vette és el nem szállította.

8.) A zsidók a gyűjtőtáborba való beszállításkor fejenként 50 kg súlyú csomagot vihetnek magukkal. Rajtuk lévő ruhán kívül egy tartalékruhát, egy tartalék fehérneműt, egy tartalék lábbelit és 50 kg súlyú kézipoggyászt vihetnek magukkal. Ebbe beleszámít ágynemű, matrac, takaró, tisztító- és mosdószer.

Kézműiparosok, bábák, orvosok kötelesek magukkal vinni legszükségesebb kézi szerszámaikat és műszereiket.

Kötelesek magukkal vinni legalább *14 napra elegendő tartós, lehetőleg száraz élelmiszert, ebből 5 napi utazásra való feltétlenül tartalékolni kell.*

9.) Szigorúan tilos magukkal vinni pénzt, aranyat, nemesfémeket, kegyzsereket, fényképezőgépet, ékszert, értékpapírokat, takarékbetétkönyvet, gramofont és lemezeket, író- és számológépet, írószereket (ceruza, töltőtoll, papír).

Hadianyagot, bárminemű kincstári felszerelési tárgyat, egyenruhát, fegyvert, lőszert, látszövet és sífelszerelést a honvéd állomásparancsnokságnak kell átadni. Az elszedett tárgyakról a helyszínen három példányban bűnjeljegyzék készítenő. Ezekből egy példány a rendőrhatalomnál marad, egy példányt az értékek, tárgyak mellett kell tartani, egy példányt pedig a pénzügyigazgatóságnak megküldeni.

10.) A gettóból való elszállítás előtt alapos személymotaózás és házkutatás tartandó, nők motozására ápolónőket, bábákat kell igénybe venni. Ezeket alaposan ki kell oktatni. A motozást és házkutatást a polgármester által kijelölt bizottságok végzik.

11.) A gyűjtőtáborok székhelyén bizottságot kell alakítani, melynek tagjai a polgármester, a rendőrkapitányság vezetője és a helyben állomásozó legmagasabb rendfokozatú csendőrtiszt. A bizottság feladata az akció sima lebonyolítását biztosítani és vitás esetekben dönteni.

12.) A szolnoki gyűjtőtáborba a következő helyekről történik a beszállítás: Szolnok, Karcag, Kunhegyes, Kisújszállás, Törökszentmiklós, Mezőtúr, Túrkeve, Dévaványa, Szarvas, Endrőd, Gyoma, Körösladány, Szeghalom, Füzesgyarmat, Vészto, *összesen: 6142 fő.*

13.) A gyűjtőtábor-parancsnokságot a németek veszik át, az őrséget a m. kir. rendőrség állítja fel, ennek parancsnoka egy felügyelőkarbeli rendőrtiszt. A német parancsnok kívánságait előzékenyen teljesíteni kell.

14.) A gyűjtőtábor élelmezéséről, egészségügyi és rendészeti szolgálatáról a németek gondoskodnak.

15.) A tábort 50 méternyire senki sem közelítheti meg, oda semmiféle postai küldemény nem küldhető. Hatósági intézkedések sem kézbesíthetők.

16.) Utazási engedély zsidó részére nem adható.

17.) Az akcióval kapcsolatban a sajtó semmit sem közölhet.

18.) A zsidó szállítmány elnevezése „D. A. U.”⁴ Távbeszélőn, írásbeli megkeresésben zsidó szállítmányról említést tenni tilos, ilyen esetben kizárólag a „D. A. U.” kifejezés használható. Egy szerelvény 47 „G”⁵ kocsi áll, a 23-ik és az utolsó az őrség kocsija.

⁴ Deutsche Arbeiter-Umsiedler, magyarul: német munkásszállítmány.

⁵ A „G” betű teherkocsi típust jelöl. A MÁV VAGON Kft. 2022-es szabályzatának jelmagyarázata szerint G = normál építésű fedett kocsi.

Az őrség egy parancsnok és 19 csendőr. Egy szerelvényben 3300 zsidó lesz elszállítva, egy kocsiiban 70 személy. Az elszállítandókról névjegyzéket készíteni tilos. A személyek szám szerint adandók át. *Orvosok, betegek ápolónókkal az első szállítmánnyal küldendők.*

Gettóból táborba és onnan állomásra a szállítás szükség esetén kocsikon, szigorú őrizet alatt történik. A járművek honvédelmi munkajeggyel veendőik igénybe. Az elszállítás napján a polgármester személyenként ½ kg kenyérről tartozik gondoskodni, továbbá *szállítmányonként* 200 kg főzőliszt, 10 q burgonya és 50 kg szárazfőzeléket kell berakni.

Vasúti kocsinként 2 db lakat, kulcs, 2 darab 30 méter⁶ hosszú lánc és 1 db szennyveder⁷ beszerzéséről és berakásáról a polgármester gondoskodik.

19.) Bujkáló zsidókat az elszállítás után razziák útján kell összefogdosni és a debreceni kapitányságnak szám szerint – névjegyzék mellőzésével – kell átadni.

20.) A gettó kiürítése után azt fertőtleníteni kell.

21.) Az elszállítás megtörténte után a fosztogatás elkerülése céljából a gettót azonnal szigorú őrizet alá kell venni.

22.) Az akcióval kapcsolatban szükséges tisztí és őrszemélyzeti kiegészítést a vidéki főkapitányságtól kell igényelni.

23.) *A gettóban azonnal létszámmellenőrzés tartandó.* (Szandán is).⁸

24.) Szigorúan örködni kell azon, hogy minden visszaélés megakadályoztassék. Aki kötelességét lagymatagon teljesíti, vagy a zsidókkal összejátszik, ha köztisztviselő, azonnal felfüggesztendő, mást pedig internálni kell.

25.) A mentesítést kérő azon zsidók, akik régi mentesítéssel nem rendelkeznek és rádió útján közölt névjegyzéken sem szerepelnek, gyűjtőtáborba beszállítandók, úgyszintén azok is, akik mentesítés iránti kérelmüket május 15-ike után adták be.

⁶ Nyilvánvaló elírás. Helyesen: centiméter.

⁷ A szegedi értekezleten egy-egy ivóvizés és egy-egy szennyveder vagonokba tételét írták elő.

⁸ Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánja és Szolnok város polgármestere két gettót jelölt ki a szolnoki és a központi járásban élő zsidók számára: az egyiket a város belterületén, a másikat a város határában lévő Szandai Nagymajor szeszgyári épületének emeletén. A rendelet és hirdetmény eredeti példányát Homoki László csendőr százados népbírószági peréhez csatolták eredetiben. ÁBTL, V-104 177.

2. Ferenczy László csendőr alezredes jelentése a szegedi V. és a debreceni VI. csendőrkerületek gyűjtőtáborairól és berakó állomásairól, 1944. június 17.

M. KIR. CSENDŐRSÉG ÖSSZEKÖTŐ TISZTJE¹
A NÉMET BIZTONSÁGI RENDŐRSÉGNÉL
BUDAPEST, XII. EVETKE ÚT 2. II. EM.
TÁVB. 165-584, (39) m. á.²

16.

biz.1944.³

A IV. tisztogatási akció

1. számú eseményjelentés

Kiskunfélegyháza, 1944. június 17.

A IV. tisztogatási akció során a szegedi V. és a debreceni VI. csendőrkerület területén lévő gettóknak összegyűjtött zsidóknak az érintett területen felállított 7 gyűjtőtáborba való szállításával kapcsolatos jelentésemet az alábbiakban terjesztem elő:

1.) Június 16-án, reggel 5 órakor megkezdődött a gettóknak tömörített zsidóknak egyes gyűjtőtáborokba való beszállítása.

2.) A szegedi V. csendőrkerület területén 3 gyűjtőtábor létesült: Kecskeméten (zsidók várható létszáma 5500), Szegeden (zsidók várható létszáma 8800) és Bácsalmáson (zsidók várható létszáma 3400), a debreceni VI. csendőrkerület területén pedig 4 gyűjtőtábor, nevezetesen: Debrecenben (zsidók várható létszáma 15 500), Nagyváradon (zsidók várható létszáma 3400), Szolnokon (zsidók várható létszáma 6200) és Békéscsabán (zsidók várható létszáma 3500) állíttatott fel.

3.) A fenti táborokba való begyűjtés zavartalanul folyik, f. hó 25-ig bezárólag befejezést fog nyerni.

4.) A tisztogatási akció központjául korábban kiszemelt Kecskemét helyett, itteni elhelyezési nehézségek miatt, a német biztonsági rendőrség törzsével együtt Kiskunfélegyházára kényszerültem áttelepülni. Iroda: Kiskunfélegyháza, Deák Ferenc utca 2. Telefon: Kiskunfélegyháza 140.

5.) A német biztonsági rendőrség kassai átvevő bizottságának jelentése szerint az egyes szállítmányok magyar kísérő őrsege olyan rémhírekkel ijesztgeti a szállítmánybeli zsidókat,

¹ Az eseményjelentések Ferenczy László peranyagának F. III. számú mellékletei. Gépelt tisztázat. Ferenczy László saját kezű aláírásával. ÁBTL, V-79348, 203-223, 228-247; A-643/3 37, 39-40, 43-44, 48. Valamennyi jelentés közlését lásd: *Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíróság előtt*, szerk., bev., függelék: Molnár Judit, Budapest, Scolar-ÁBTL, 2014, 280–317.

² Valamennyi jelentés bal felső sarkában a fenti pecsét szövege olvasható.

³ A fenti hivatkozási szám valamennyi jelentésen megtalálható.

hogy a németek majd, [ha] a határon túljutnak, kivégzik őket. Az egységes karhatalmi erők parancsnoka ennek megszüntetése iránt intézkedett.

Az itteni területen fekvő 7 gyűjtőtáborból való szállítások nem f. hó 21-én kezdődnek, hanem június 25-én indulnak meg, és 28-án befejeződést fognak nyerni. A szállítások napját az egyes gyűjtőtáborokat illetően az alábbiakban jelentem azzal, hogy a menetrendnek pontos indulási időpontját [!] később kerül közlésre:

Gyűjtőtáborok és berakó állomás		június				Megjegyzés
		25	26	27	28	
Kecskemét	2 vonat	1		1		
Szeged	3 vonat	1		1	1	
Bácsalmás	1 vonat		1			
Debrecen	5 vonat	1	1	1	2	
Nagyvárad (Bihar vm.)	1 vonat		1			
Szolnok	2 vonat	1		1		
Békéscsaba	1 vonat		1			

6.) Összesen 15 vonat, szállítások 4 napon át: kb. 46 000 zsidó.

7.) A német biztonsági rendőrséggel történt megállapodás szerint sorra kerülő szombathelyi III. és pécsi IV. csendőrkerületek területeivel kapcsolatos V. kitelepítési akció kezdetét venné f. évi június hó 29-én, befejezést nyerne f. évi július 3-án. Az itteni gyűjtőtáborokból való szállítások menetrendje később kerül megállapításra.

8.) A 7. pontban jelentett V. tisztogatási akcióval kapcsolatos értekezlet f. évi június 22-én, 9 és 11 órakor Siófokon lesz megtartva.

Jelentésem egy-egy példányát előterjesztem a Csendőrség felügyelőjének, vitéz Endre László és Bakó László államtitkár uraknak, a Belügyminisztérium VII. osztálya vezetőjének, a tiszántúli német hadsereg parancsnoksága mellé rendelt m. kir. Kormánybiztos úrnak – Debrecen –, a Csendőrség központi nyomozó parancsnokságnak.

vitéz Ferenczy alez[redes]

3. Finta Imre csendőr százados értesítése a szegedi polgármesterhez a deportálónvonatok indulásáról a szegedi V. és a debreceni VI. csendőrkerületekből, 1944. június 21.¹

9535/944
M.kir. szegedi V.csendőrkerületi parancsnokság.

827.
kt.1944.

Gyűjtőtáborból zsidó vonatok indulása.

Polgármesteri hivatalnak

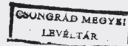
Szeged, 1944. június 21.

Szeged.

A német S.S.parancsnokságnak a zsidók gyűjtőtáborból való elszállítására vonatkozó átiratát, intézkedés végett hiteles másolatban hivatalos tisztelettel megküldöm.

1 melléklet.

O. Finta

¹ MNL Csongrád-Csanád Megyei Levéltár, polgármesteri iratok 9535/1944.

Másolat:

Kerületi parancsnokságnak

Kiskunfélegyháza, 1944. június 18.Szeged.A vonatok indulnak:Kecskeméttől: 25.-én és 27.-én egy-egy vonat, összesen kettő vonat.Szegedről: 25, 27 és 28.-án egy-egy vonat, összesen három vonat.Bácsalmásról: 26.-án egy vonat,Debrecenből: 25, 26., 27.-én egy-egy vonat és 28.-án kettő vonat,
összesen 5 vonat,Nagyváradól: 26.-án egy vonat,Szolnokról: 25 és 27.-én egy-egy vonat, összesen kettő vonat ésBékéscsabáról: 26.-án egy vonat indul.

A vonatok indulását megelőző napokon a kizakó állomások állomások székhelyén levő táborok levő táborokban levő zsidókat alaposan át kell vizsgálni, hogy semmiféle érték /: pénz, ékszer, értékpapír, takarékkönyv stb./ ne maradjon náluk /: erre B.M.rendelet is van:/, továbbá, hogy ne szállíttassanak el olyan egyének, akik a kiadott intézkedések szerint el nem szállíthatók.

Az átvizsgáláshoz szükséges csendőrségi erőkről a kerületi parancsnokságok gondoskodjanak.

Az elszállítandóknál az induláskor legalább 5-5 napi, illetve a német parancsnok által a szállítás esetleg hosszabb tartama miatt kívánt mennyiségű élelemnek kell lenni. Erről való gondoskodásra az erre illetékes polgári hatóság figyelmét hívja fel. vitéz Sellyey s.k.ezds.egység karhatalmi parancsnok.

A másolat hiteles:
Szeged, 1944. június 21.

Sellyey

4. Csendőrjelentések Ferenczy Lászlónak a szolnoki gyűjtőtáborról, 1944. június 19–28.¹

1.

Az ellenőrző kettő fős járőr feladata:

- 1.) Nyomoz és puhatol az elkövetett anyagi vonatkozású visszaélések után. Pl. akik bármilyen előnyöket juttattak a zsidóknak pénzért, kibocsájtották, kiszabadították vagy hamis igazolványokkal ellátták, megszőktették őket. Titokban összeköttetést tartanak fenn velük.
- 2.) Lebonyolítás körül észlelt zavarok: nem jön a vonat zsidókért, nincs élelem a részükre. A zsidóra vonatkozó rendelkezéseket nem hajtják végre.
- 3.) Erőszakos egyéni akció, kilengések, fegyverhasználatok bárki részéről (pofozás, kikötés).
- 4.) Egyéb jelentéstételre méltó események: az akcióval kapcsolatosak, lakosság hangulata, sajnálkozás, öröm, hogy a zsidóktól szabadulnak.

Jelentés naponta:

A fenti kérdésekre mindennap 13 h lezárással v[itéz] Ferenczy László alez[redes] úrnak Kecskemét rendőrkapitányság címmel ellátva kell jelenteni az adatokat. Ezeket a jelentéseket v[itéz] Ferenczy alez[redes] úr valami motorkerékpáros futárja fogja az ellenőrző járőröktől összeszed[n]i valószínű a gettóban.

A jelentés[t] fenti 4 pont szerinti sorrendbe[n] kell készíteni két példányban. Egy a Ferenczy alez[redes] úré, a másik pedig az alosztályé lesz. Az alosztályét esetleg alkalmi futárral, ha ilyen nincs, postán kell küldeni.

Módosítás:

A jelentést a szolnoki közlekedési őrre kell mindennap 13 h-ig lezárással leadni.

Hajdu alh[a]d[na]gy² és Véress³ fő[t]örzs[ő]rm[ester] külön eligazítva a jelentéseknek Szolnokra való juttatásával kapcsolatban.

¹ YVA, O.15. H/231. Egy másolati példány megtalálható a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárban XX-B Debrecen, 65.1102 számon, valamint az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban, VI.4. jelzet alatt (M. kir. debreceni VI. csendőrkerület 6. nyomozó alosztály parancsnoksága iratai, 1931–1944). A jelentéseket az 1945. október 10-én készült másolatok alapján közöljük. A Magyar Államrendőrség Debreceni Rendőrkapitányság Politikai osztályának egyik századosa – neve olvashatatlan – aláírásával és pecséttel igazolta minden lapon, hogy a másolat „a M. kir. debreceni VI. csendőrkerület 6. nyomozó alosztály irattárában feltalált ügydarabbal szó szerint megegyezik”.

² Lehetséges, hogy Hajdu László alhadnagy.

³ Valószínűleg elírás. Lehetséges, hogy Vértes József főtörzsőrmester.

2.

*M. kir. debreceni VI. csendőrkerület**6 nyomozó alosztály**Takács Ferenc II.**t[örzs]őrm[ester]**Romuári György őrm[ester]*

a szolnoki gyűjtőtáborban lévő
zsidók ügyében jelentés

Vitéz Ferenczy László m. kir. csendőr alezredes úrnak

*Kecskemét**Szolnok, 1944. június 19. (13 h)*

A szolnoki cukorgyárban lévő gyűjtőtáborban [!] folyó hó 19-én 13 h-ig Karcag, Mezőtúr, Túrkeve, Kunhegyes, Kunmadaras, Dévaványa, Törökszentmiklós, Szarvas, Gyoma és Endrődön lévő gettókból a zsidókat beszállították.

A miskolci alosztálytól vezényelt 4 polgári ruhás nyomozót folyó hó 18-án este a debreceni alosztály Debrecenbe bevonultatta. Azok 19-én 0 h 50 I-kor [!] induló vonattal Szolnokról elutaztak. A gyűjtőtáborban a zsidók átvizsgálását a mai napon a rendőrség emberei végezték.

- 1.) A puhatolás során a zsidóknak a keresztényekkel való összejátszását ez ideig nem észleltük.
- 2.) A hatóság az eddig beszállított zsidóknál lévő és magukkal hozott élelmet, valamennyit elhagyta [!]
- 3.) A gyűjtőtáborban az utolsó 24 óra alatt fegyverhasználat nem történt. A zsidókkal való bánásmód alkalmával durvaság, illetve személyek részéről hatalmaskodás nem történt.
- 4.) A cukorgyárban lévő gyűjtőtáborban folyó hó 19-re virradóan 8 zsidófajú egyén megmérgezte magát részben morfiummal, részben pedig ismeretlen méreggel. Az öngyilkosságot elkövetők valamennyien meghaltak.

Szolnokon a lakosság körében köztudomásúvá vált a zsidóknak a cukorgyárban [!] való kiszállítása, s most már az utcán is több egyéntől hallható, hogy egymás közt örömmel fejezik ki, hogy a zsidóktól a város, illetve a nép megszabadult.

Takács II. t[örzs]őrm[ester] s. k.

E jelentés 2 példányát postázás végett átvettem!
Szolnok, 1944. június 19-én 18 h.

Homonnay főt[örzs]őrm[ester] s. k.

3.

M. kir. debreceni VI. csendőrkerület

6 nyomozó alosztály

Takács Ferenc II.

t[örzs]őrm[ester]

Romuári György őrm[ester]

a szolnoki gyűjtőtáborban lévő
zsidók ügyében jelentés

Vitéz Ferenczy László m. kir. csendőr alezredes úrnak,

Kecskemét

Szolnok, 1944. június 20. (13 h)

A szolnoki cukorgyárban létesített gyűjtőtáborban [!] az utolsó 24 órában Kisújszállás, Körösladány, Füzesgyarmat, Szeghalom és Vésztőn lévő gettókból a zsidókat beszállították.

A gyűjtőtáborban a beszállított zsidók átvizsgálása a rendőrség részéről folyó hó 19-én délután 19 órakor megszűnt. A rendőrség részéről a zsidók átvizsgálását a német katonai parancsnokság szüntette meg. A mai nap beszállított zsidók a táborban csak létszám szerint lettek átvéve.

- 1.) A beszállított zsidóknak keresztényekkel való érintkezését, illetve összejátszását eddig nem észleltük.
- 2.) A beszállított zsidók élelme és az összes beszállított poggyásza megmaradt, így a náluk lévő élelem elegendőnek látszik.
- 3.) A beszállítást körül ez ideig zavar nem fordult elő.
- 4.) Folyó hó 19-én 19 óra körüli időben a gettó őrzésénél segédkező német SS-katona özv. Neubert Lajosné szül. Pintér Gizella 35 éves túrkevei lakos ellen lőfegyvert használt, mert nevezett szökést kísérelt meg. A fegyverhasználat halálos kimenetelű volt.
- 5.) A magyar hatóság részéről a zsidókkal szemben durvaság és hatalmaskodás nem történt.
- 6.) Folyó hó 20-ra virradóra a gyűjtőtáborban beszállított zsidók közül egy zsidófajú nő ismeretlen méreggel megmérgezte magát. Az öngyilkos még ma 13 h-kor eszméletlen állapotban és életben volt.

A puhatolásunk során olyan egyént találnunk még nem sikerült, aki a zsidók gyűjtőtáborba való beszállítása során sajnálkozott volna.

Takács II. fő[törzs]ő[r]m[ester] s. k.

4.

*M. kir. debreceni VI. csendőrkerület**6 nyomozó alosztály
Takács Ferenc II.
t[örzs]orm[ester]
Romvári György örm[ester]*A szolnoki gyűjtőtáborban lévő
zsidók ügyében jelentés

Vitéz Ferenczy László m. kir. csendőr alezredes úrnak,

*Kecskemét**Szolnok, 1944. június 22. (13 h)*

A szolnoki cukorgyárban létesített zsidó gyűjtőtáborban az utolsó 24 órában a gettóból való beszállítás nem volt.

A szolnoki m. kir. rendőrség detektívjei folyó hó 21-én a délutáni órákban Szolnok városban 2 budapesti zsidófajú egyént fogtak el, akik Budapestről Szolnokra szöktek. Az elfogott zsidók a cukorgyárban lévő gyűjtőtáborban a német katonai parancsnokságnak lettek átadva.

Törökszentmiklós községből a mai napon egy 2 főből álló polgári ruhás és egy 2 főből álló egyenruhás nyomozó járőr érkezett, a törökszentmiklói gazdag zsidók – az elrejtett zsidó vagyon – újra való kikérdezése végett. A kikérdezés során a zsidók nagyobb mennyiségű ruhanemű, ékszer és készpénz elrejtését ismerték be, és papírra lerajzolták annak feltalálási helyét.

E nyomozás[t], illetve kikérdezést figyelembe véve a szolnoki m. kir. csendőr szárnyparancsnoknak Homoki⁴ százados úr Szolnok városból a gyűjtőtáborban [!] beszállított gazdag zsidók részletes kikérdezését rendelte el. Ennek végrehajtására a debreceni nyomozó alosztály-parancsnokságtól polgári ruhás nyomozók kivezenylését kérte.

A kikérdezés folyó hó 23-án fog megkezdődni.

- 1.) A zsidóknak a keresztyékekkel való érintkezése puhatolás során nem tapasztalható. Ezenkívül nyílt nyomozással a zsidók mindent megmondanak, hogy hova rejtették el a megmenteni szándékolt tárgyaikat.
- 2.) A beszállított zsidók élelmezése körül zavar nem észlelhető.
- 3.) Az utolsó 24 órában fegyverhasználat senki részéről nem volt. A magyar hatóság részéről durvaság és hatalmaskodás a zsidókkal szemben nem volt.
Folyó hó 21-én a délutáni órákban a Szolnokon elfogott 2 budapesti zsidót a német katonai parancsnokság 25 bot és 1 órai kikötésre ítélte. Az ítéletet azonnal végre is hajtották.
- 4.) A lakosság körében nem észleltünk olyan körülményt, hogy a lakosság a zsidókon sajnálkozott volna.

Takács II. t[örzs]orm[ester] s. k.

E jelentés eredeti példányát címhez való továbbítás céljából átvettem.
Szolnok, 1944. június 22-én 18 h⁴ Homoki László csendőr százados.

5.

*M. kir. debreceni VI. csendőrkerület**6 nyomozó alosztály**Takács Ferenc II.**t[örzs]őrm[ester]**Romuári György őrm[ester]*

A szolnoki gyűjtőtáborban lévő
zsidók ügyében jelentés

Vitéz Ferenczy László m. kir. csendőr alezredes úrnak,

*Kiskunfélegyháza**Szolnok, 1944. június 23. (13 h)*

A szolnoki zsidó gyűjtőtáborban ma a délelőtti órákban a német SS katonai parancsnokság a zsidókat két csoportba osztotta be. Az egyik csoport a zsidók, a másik csoport a kivételezett zsidó[k]. A zsidókat előkészítették útra, mert a megállapítás szerint folyó hó 24-én fogják berakni vagonba.

A kivételezett zsidókat kb. folyó hó 26-án fogják elszállítani.

A gyűjtőtáborban ma – a nyomozó debreceni alosztálytól kivezényelt 4 polgári ruhás nyomozó – a zsidók részletes kikérdezését megkezdték. A kikérdezett zsidók nagy része ékszer, ruhanemű és készpénz elrejtését, valamint a keresztényeknek való átadását ismerték be, és az elásott tárgyak feltalálási helyét papírra lerajzolták. A kikérdezés tovább folyamatban van.

- 1.) A nyílt nyomozás eredményéből arra lehet következtetni, hogy a zsidók a keresztényekkel mégiscsak összeköttetésben voltak, de azt puhatolás során felderíteni nem lehetett, mert végsőkig tagadásban voltak, és nem beszéltek el semmit.
- 2.) A zsidók ez ideig el vannak látva élelemmel. Hiány nem észlelhető.
- 3.) Az utolsó 24 órában fegyverhasználat senki részéről nem történt. Durvaság és hatalmaskodás a zsidókkal szemben a hatóság részéről nem történt.
- 4.) Folyó hó 23-án virradóra egy zsidófajú nő természetes halállal meghalt.

A lakosság a zsidók elszállításáról nem sajnálkozik.

Takács II. t[örzs]őrm[ester] s. k.

A jelentés eredeti példányát címhez való továbbítás céljából átvettem.

Szolnok, 1944. június 23-án 18 h

Mózes s. k.

6.

*M. kir. debreceni VI. csendőrkerület**6 nyomozó alosztály**Takács Ferenc II.**t[örzs]őrm[ester]**Romuári György őrm[ester]*

A szolnoki gyűjtőtáborban lévő
zsidók ügyében jelentés

Vitéz Ferenczy László m. kir. csendőr alezredes úrnak,

*Kiskunfélegyháza**Szolnok, 1944. június 24. (13 h)*

A szolnoki zsidó gyűjtőtáborban lévő első csoport zsidókat vagonhiány miatt ma nem tudták elszállítani. A bevagonírozás előreláthatólag 25-én történik meg, ha vagon érkezik.

A kivételes [!] zsidókat előreláthatólag 26–27-én fogják elszállítani.

A szolnoki gyűjtőtáborban az elrejtett kincsek után a kikérdezés és nyomozás tovább folyik.

- 1.) A puhatolás során nem lehetett megállapítani, hogy a zsidók a keresztényekkel összekötetésben lennének, de a nyílt nyomozás során megállapítást nyert, hogy a zsidóknak a keresztényekkel kapcsolatuk volt.
- 2.) A zsidók ez ideig élelemmel el vannak látva, mert a város ma két szarvasmarhát vásárolt részükre.
- 3.) Az utolsó 24 órában fegyverhasználat nem történt senki részéről sem. A hatóság részéről durvaság és hatalmaskodás nem történt.
- 4.) A zsidók között különös esemény nem történt.

A lakosság a zsidók elszállításával kapcsolatban nem sajnálkozik.

Takács t[örzs]őrm[ester] s. k.

A jelentés eredeti példányát címhez való kézbesítés végett átvettem.

Szolnok, 1944. június 24-én 19 h-kor

B. Kovács cs[en]d[ő]r s. k.

7.

*M. kir. debreceni VI. csendőrkerület**6 nyomozó alosztály**Takács Ferenc II.**t[örzs]őrm[ester]**Romuári György őrm[ester]*

A szolnoki gyűjtőtáborban lévő
zsidók ügyében jelentés

Vitéz Ferenczy László m. kir. csendőr alezredes úrnak,

Kiskunfélegyháza

Szolnok, 1944. június 25. (13 h)

A szolnoki zsidó gyűjtőtáborban ma délelőtt az első csoport zsidót vasúti kocsiba berakták. Elszállításuk előreláthatólag ma 22 órakor lesz.

Az elszállított zsidók száma: 2700

A második csoport zsidót előreláthatólag folyó hó 28-án fogják elszállítani.

A szolnoki gyűjtőtáborban az elrejtett kincsek után a kikérdezés és nyomozás folyik. A nyomozás folyamán igen sok arany, ezüst és készpénz került elő. Az elrejtett tárgyak nagy része a zsidók által el lettek [!] ásva a földbe, ahonnan a nyomozó járőr a zsidókkal kiásatta.

Szolnok városban a puhatolás során megállapítást nyert, hogy a zsidók elrejtett kincsei után a szolnoki m. kir. rendőrség egyáltalán nem nyomozott. Ha a rendőrség a kincsek után nyomozott volna, úgy a kincsek előbb előkerültek volna.

- 1.) A megállapítás szerint a zsidóknak titokban kapcsolataik voltak a keresztényekkel.
- 2.) A zsidók élelemmel el vannak látva. Zavar közöttük nem volt.
- 3.) Az utolsó 24 órában fegyverhasználat senki részéről nem volt. A hatóság részéről a zsidókkal szemben durvaság és hatalmaskodás nem volt.
- 4.) Folyó hó 25-én virradóra a gyűjtőtáborban 2 zsidófajú egyén természetes halállal meghalt.

A lakosság körében nem észlelhettük, hogy a zsidók elszállításáról a közönség sajnálkozna.

Takács t[örzs]őrm[ester] s. k.

Az eredeti jelentést címhez való továbbítás végett átvettem:

Szolnok, 1944. június 25. 19 óra.

Légrádi lov[as] cs[end]ő[r] s. k.

8.

*M. kir. debreceni VI. csendőrkerület**6 nyomozó alosztály**Takács Ferenc II.**t[örzs]őrm[ester]**Romuári György őrm[ester]*

A szolnoki gyűjtőtáborban lévő
zsidók ügyében jelentés

Vitéz Ferenczy László m. kir. csendőr alezredes úrnak,

Kiskunfélegyháza

Szolnok, 1944. június 26. (13 h)

A szolnoki gyűjtőtáborban volt első csoport zsidót a német SS katonai parancsnokság folyó hó 25-én 22 órakor, Szolnok–Budapest irányába, vonaton elszállították [!]. A bevagonírozást a német parancsnokság eszközölte. A zsidókat német katonák kísérték. A bevagonírozásnál a magyar csendőrök csak ört álltak, hogy a zsidók közül senki meg ne szökhessen.

A második csoport zsidót a megállapítás szerint folyó hó 28-án fogják vasúti kocsiba rakni, ha vagon érkezik.

A szolnoki gyűjtőtáborban az elrejtett kincsek után a nyomozás tovább folyik. A nyomozás előreláthatólag folyó hó 27-én be fog fejeződni.

- 1.) Nemleges.
- 2.) A szolnoki gyűjtőtáborban visszamaradt második csoport zsidó élelmezése körül jelenleg zavar nem [!] látszik, mert a német katonai parancsnokság a táborban lévő élelem nagyságát [!] az első csoport zsidókkal bevagonírozták és elvitték. Élelem alig maradt. Élelem után még nem intézkedtek.
- 3.) Az utolsó 24 órában fegyverhasználat senki részéről nem történt. A hatóság részéről a zsidókkal szemben durvaság és hatalmaskodás nem volt.
- 4.) Folyó hó 26-én virradóra a gyűjtőtáborban 1 zsidófajú egyén természetes halállal meghalt.

A lakosság örül a zsidók elszállításának.

Takács t[örzs]őrm[ester] s. k.

A jelentés eredeti példányát továbbítás végett átvettem:
Szolnok, 1944. június 26-án 19 órakor.

B. Kovács cs[end]ő[r]

9.

*M. kir. debreceni VI. csendőrkerület**6 nyomozó alosztály
Takács Ferenc II.
t[örzs]őrm[ester]
Romvári György őrm[ester]*A szolnoki gyűjtőtáborban lévő
zsidók ügyében jelentés

Vitéz Ferenczy László m. kir. csendőr alezredes úrnak,

*Kiskunfélegyháza**Szolnok, 1944. június 27. (13 h)*

A szolnoki zsidó gyűjtőtáborban lévő második csoport zsidót folyó hó 28-án a cukorgyárban fogják vagonírozni.

A szolnoki gyűjtőtáborban az elrejtett kincsek után a nyomozás előreláthatólag folyó hó 28-án be fog fejeződni. Az eddigi eredmény 7,5 kg arany, 35,67 kg ezüst, több férfi-, női ruha, ágynemű és 70 000 P[engő] készpénz.

- 1.) Nemleges.
- 2.) A szolnoki gyűjtőtáborban visszamaradt második csoport zsidóknak [!] Szolnok város elöljárósága a mai napon az élelmezést biztosította.
- 3.) Az utolsó 24 órában fegyverhasználat senki részéről nem történt.
- 4.) Folyó hó 26-án az esteli órákban, a gyűjtőtáborban két zsidófajú egyén természetes halállal meghalt.

A város lakosságának a zsidókkal szemben történő magatartásáról különös jelenté-
nivaló nincs.

Takács t[örzs]őrm[ester] s. k.

A jelentés 2 másolati példányát továbbítás céljából átvettem.

Szolnok, 1944. június 27-én 19 h

Erdős lov[as] cs[end]ő[r] s. k.

10.

*M. kir. debreceni VI. csendőrkerület**6 nyomozó alosztály**Takács Ferenc II.**t[örzs]örm[ester]**Romvári György örm[ester]*

A szolnoki gyűjtőtáborban lévő
zsidók ügyében jelentés

Vitéz Ferenczy László m. kir. csendőr alezredes úrnak,

*Kiskunfélegyháza**Szolnok, 1944. június 28. (13 h)*

A szolnoki gyűjtőtáborban visszamaradt zsidókat a német SS katonai parancsnokság ma 12 órakor bevagonírozta. Az utazás ma 16 órakor lesz Szolnok, Hatvan, Kassa irányába. A zsidókat a magyar csendőrök kísérték.

A gyűjtőtáborban a kincsek után a nyomozás ma befejeződött. A kivezényelt nyomozók egy része Debrecenbe, a másik része pedig – mivel miskolci alosztálybeli volt – Miskolcra bevonultak [!].

- 1.) Nemleges.
- 2.) Az útra kész zsidók az utazásra élelemmel el vannak látva.
- 3.) Az utolsó 24 órában fegyverhasználat senki részéről nem volt.
- 4.) A bevagonírozásnál a zsidókkal szemben durvaság és hatalmaskodás a hatóság részéről nem történt.

Folyó hó 28-án virradóra a gyűjtőtáborban egy zsidófajú egyén természetes halállal meghalt.

Folyó hó 27-én a délutáni órákban a tábor őrsége a tábor közelében elfogta Maylender Sándor és Fung Lajos munkaszolgálatos zsidókat, akik folyó 20-án szöktek meg Budapestről. Mindkét szökevényt a szállítmánnyal elszállították. A szökött zsidók a szökéshez keresztény igazolványt használtak, amelyet Budapesten pénzért vásároltak.

A szökött zsidókról részletes jelentésem az alosztály-parancsnokságomnak fogom megtenni.

Takács t[örzs]örm[ester] s. k.

A jelentés eredeti példányát továbbítás végett átvettem:
Szolnok, 1944. június 28-án 18 [h]

Lieberkényi s. k.

11.

Takács Ferenc II. t[örzs]őrm[ester]

Ügydarab száma: 109/kt. 1944

Járőr száma: 278

Napok száma: 10

T Á R G Y :

A szolnoki zsidók gyűjtőtáborban való szállítása alkalmával puhatolás.

M E G Á L L A P Í T Á S :

Folyó hó 19-én Szolnokra – amikor a zsidók a gettóból gyűjtőtáborba lettek szállítva – puhatolásra lettek kivezényelve. Szolnokon Romvári György őrmesterrel (aki szintén már előzőleg puhatolásra lett kivezényelve) a kapcsolatot felvettem. A puhatolás eredményéről mindennap 13 órai lezárással vitéz Ferenczy László alezredes úrnak m. kir. csendőr részletes jelentést tettünk, előbb Kecskemétre, később Kiskunfélegyházára.

E R E D M É N Y :

A puhatolás eredménye vitéz Ferenczy László alezredes úrnak címzett jelentés fogalmazványában részletesen tárgyalva.

A puhatolás során megállapítást nyert, hogy Majlender Sándor sz. 1923. június 28-án zsidó munkaszolgálatos, Budapestről a 101/204. munkaszolgálatos századtól folyó hó 20-án megszökött. A szökéshez Takács Pál nevére kiállított keresztény igazolványt használt. Az igazolványt Hefner Imre zsidófajú újpesti lakostól vásárolta 400 P[engő]ért. Hefner Ilkó János villanyszerelő-segéd [néven] mint keresztény van bejelentve.

Fung Lajos sz. 1921. október 22-én zsidófajú egyén a 181/71. munkásszázadtól, szintén Budapestről folyó hó 20-án megszökött. Szökéséhez Balli Ferenc névre kiállított, szintén keresztény igazolványt használt. Az igazolványt 500 P[engő]ért vásárolta Budapesten Rand Adolf budapesti lakostól. Rand Szlovákiából szökött zsidó. Rand a budapesti rendőrség által internálva volt, ahonnan szintén megszökött. Jelenleg Rand Budapesten ismeretlen helyen tartózkodik.

Hefner Imre – Ilkó János – és Rand Adolf közelebbi lakhelyét (utca, házszám) a szököttek megmondani nem tudták. Majlender Sándor[t] és Fung Lajost a szolnoki cukorgyár közelében a rendőrség június 28-án fogta el. Mindkét szökevényt aznap a német katonai parancsnokság a többi zsidóval elszállította.

Az idő rövidege miatt nevezettek részletesen kikérdezni nem lehetett.

J A V A S L A T

A budapesti I. nyomozó alosztálynak átírni, hogy nevezett zsidó egyének tartózkodási helyét megállapítani, azokat elfogni és velük szemben a hamis okmányokra vonatkozólag a nyomozást lefolytatni javaslom.

Megjegyzés

Nyilvános helyen megfordultunk, ahol a szolgálat érdekében 1-1 pohár sört fogyasztotunk, kilétünket Szolnokon Hidvégi rendőr főfelügyelő előtt fedtük fel.

Melléklet:

Az 1–12-ig [!] számozott, Vitéz Ferenczy László alezredes úrnak címzett jelentés fogalmazványait csatolva felterjesztem.

Debrecen, 1944. június 30.

Takács t[örzs]orm[ester] s. k.

P. H.

I jelölt részt a b[uda]pesti r[endőr]kap[itány]ságnak további elj[árás] végett.

Könczei⁵ s. k.

⁵ Talán Könczey Gyula, a VI. (debreceni) csendőrkerület 6. nyomozó alosztályának parancsnoka.

5. Schwartz Béla feljegyzése a kisújszállási gettóról és a szolnoki gyűjtőtábor foglyainak két csoportra osztásáról¹

Tisztelt Népbíróság!

Az ellenem háborús bűntett miatt Nb. 125/1946. sz. a. folyamatban lévő bűnügyben védelmemmel az ide [csatolt] V/3. alatti meghatalmazással dr. Fischer Marcell budapesti (VII., Thököly út 3.) és dr. Róth Gyula egri (Érsek utca 1.) lakos ügyvédek bízta meg. Bejelentem egyben, hogy dr. Pécsi Zoltán szolnoki ügyvéd urat védői tiszte alól felmentettem.

A már beterjesztett észrevételeimet és bizonyítási indítványomat fent igazolt védőim útján az alábbiakban egészítem ki:

I.

Fontosnak tartom, hogy a Népbíróság és annak tagjai megismerjék azokat a ténykörülményeket, amelyek a kisújszállási zsidóknak a szolnoki cukorgyárba történt szállítását megelőzték.

Amikor a kisújszállási gettót felállították, annak vezetését a hatóságok reám és Strasser Sándorra ruházták.

Én ezt – az eleve hálátlannak ígérkező – megbízást nem akartam vállalni. Amikor azonban emiatt internálással fenyegettek meg, a parancs teljesítése elől többé nem térhettem ki.

A velem együtt megbízott Strasser Sándor – sajnos – meglehetősen passzív természetű egyéniség, aminek következtében a gettóval kapcsolatos ügyek, viták, panaszok stb. elintézése úgyszólván teljes egészében énrám hárult. Én tárgyaltam a hatóságokkal, és nekem kellett a gettó lakóinak fegyelmét fenntartani, ami a megfegyelmezettekben rendszerint ellenérzést kelt.

Mindezek ellenére is azon igyekeztem, hogy sorstársaimnak min[den] lehető könnyítést megszerezsek. A beadott feljelentéseket elsimítottam úgy, hogy a gettó ideje alatt egyetlen kisújszállási zsidó sem szenvedett fegyelmi büntetést annak ellenére, hogy meglehetősen számú feljelentés futott be a parancsnoksághoz.

A gettóban töltött cca. egy hónap alatt éjjel-nappal futkostam, tárgyaltam, kilincseltem sorstársaim érdekében. Még vízvezeték is sikerült a gettóba bevezettetni – a saját anyagomból és a saját pénzemen –, ami a gettó lakóinak megfizethetetlen könnyebbéget jelentett.

¹ MNL JNSZML, Népbírósági iratok 125/1946. Schwartz Béla észrevételei és bizonyítási indítványa népbírósági ügyében, 1946. december 13. A népbíróság Schwartz Bélát 1946. december 19-én két év fegyházra ítélte. A NOT megváltoztatta az elsőfokú ítéletet, és 1947. július 17-én felmentette a háborús bűntett vádjára alól.

Nyugodt lélekkel állíthatom, hogy a gettóban mindenkin segítettem, akin lehetett, viszont senkinek soha nem ártottam.

Igaz, hogy az én hatásköröm csak igen szűk területre terjedt ki, és ezeken a határokon belül is minden tekintetben a kapott parancsokhoz kellett alkalmazkodnom, amelyeknek teljesítéséért – ezt számtalanszor hangsúlyozták – az életemmel feleltem.

A most előadottakra kérem a már megidézett Hirschl József, Singer István, Strasser Sándor kisújszállási lakosok meghallgatását. Ugyanezen körülményekre további tanúként bejelentem Weissberger Jenőné túrkevei lakost, akinek a kitűzött tárgyalásra leendő megidézését kérem.

II.

Körülbelül egy hónapig tartott a kisújszállási gettóban volt tartózkodásunk, amikor váratlan parancsra bevagoníroztak és a szolnoki cukorgyárba szállítottak bennünket, ahova – amint ezt megállapítottuk – egész Szolnok megye zsidóságát koncentrálták.

Ezzel kezdődött meg a mi igazi kálváriánk.

Kisújszállásról történt eltávozásunkkal az én gettóvezetői megbízatásom megszűnt, és a cukorgyárban összegyűjtött zsidók felett a Szolnok megyei zsidó tanács vette át a felügyeletet. Ennek elnöke dr. Mandel Sándor szolnoki, elnökhelyettese dr. Csató Dávid jelenleg budapesti ügyvéd volt.

A német parancsnokság utasításait rendszerint Mandel vagy Csató közölte velünk.

Szolnokra történt elszállításunk és az ezt megelőző bevagonírozás mindannyiunkat rettenetes lelkiállapotban ért. Felettem azonban talán mindenkinél jobban összecaptak a hullámok. Idősebbik, asszony lányom a kiállott izgalmak következtében abortuszon esett keresztül, és csak különös csoda következtében menekült meg az elvérzéstől. Fia-talabbik lányom egyik szívrohamot a másik után kapta, és csak orvos vőm injekciói tartották benne a lelket.

Én magam a testi és lelki kimerülés végső határán futkostam vagontól vagonhoz, és fiatalabbik lányommal együtt segítettem a betegek és öregek csomagjainak hurcolásában, hálóalkalmatosságok és élelmiszerek cipelésében, és lányommal együtt utolsóként szállottunk fel a vonatra. Minthogy kisújszállási tartózkodásunk alatt a gettóban sem éjjelem, sem nappalom nem volt, nem értem rá a magam ügyeinek intézésére. Így történt aztán, hogy családom mindenkinél rosszabb felszereléssel érkezett a szolnoki cukorgyárba.

A cukorgyárba történt megérkezéskor az ottani Gestapo-pribékek azzal kezdték, hogy a kivagonírozáskor agyba-főbe vertek bennünket. Megparancsolták, hogy a vagonokból a poggyászokat futólépésben hozzuk el. Akinek a futását nem találták elég gyorsnak, azt fokozottabban megverték. Ezek közé tartoztam én is.

A kivagonírozás után velem és néhány sorstársammal nyomban hullákat cipeltettek, ami egyébként is megviselt idegzetemet még jobban próbára tette. Betetőzte lelki kínjaimat, amikor egy túrkevei lányt, aki a cukorgyárból meggondolatlanul kiment, a hajánál fogva hurcoltak vissza, benn összeverték, majd szemem láttára agyonlőtték.

Ettől az időponttól kezdve egyébként is megviselt idegimnek nem voltam ura többé.

Ami mármost a cukorgyári elhelyezkedést illeti, e tekintetben is változás állott be. Az addig fennállott kötelékek felbomlottak. Az emberek egy része rokonokat, barátokat keresett, és ha ilyeneket talált, hozzájuk csatlakozott.

Így történt azután, hogy a kisújszállásiak egy része elment közülünk úgy, hogy a cukorgyár területén többé nem is láttuk őket. Helyettük viszont más községbeliek gyűltek a kisújszállásiak közé. Ennek az lett a következménye, hogy földijeim egy részét elvesztettük szem elől.

Még jobban komplikálta a helyzetet az a körülmény, hogy névsorunk nem volt. Így azután nem tudtuk és ma sem tudom pontosan, vajon a kisújszállásiak közül kik maradtak együtt és mentek másfelé.

Névsort egyébként nem is készíthettünk, mert még a gettóban elvették tőlünk az írószereket és a papirost.

III.

Ilyen előzmények után jelent meg egy május² végi reggelen úgy kilenc óra tájban dr. Mandel Sándor, és magához kérte az egyes helységek gettóinak volt vezetőit.

Megjelenésünk után közölte velünk a német parancsnokság azon rendelkezését, hogy a vezetőségünk alatt volt gettók lakosait két egyenlő csoportra osszuk fel. Előrebocsátotta nevezett, hogy az orvosok, mérnökök és szakmunkások feltétlenül és létszámon felül az első csoportba osztandók, és csak az ezután fennmaradó lakosságot kell megfeleznünk.

Első – V/2. alatti – beadványomban már közöltem azokat a szempontokat, amelyeket a beosztás megejtésénél szem előtt kellett tartanunk.³ Ehhez hozzátennivalóm ezúttal nincsen.

Első gondolatom az volt, hogy ezt a megbízást elhárítom magamtól. Olyan idegállapotban voltam ugyanis, hogy a parancs teljesítésére magamat nem tartottam alkalmasnak.

Közöltem ezt dr. Mandellel is, aki azonban ezt felelte erre: „Úgy látszik, maga még nem kapott elég verést!”

Ezek után nem mertem tovább ellenkezni.

Mandelnek azonban azt mondtam, hogy a felosztást sem én, sem más egyedül elvégezni nem tudná, mert az emberek nincsenek többé együtt, de papiros és ceruza sincsen, és főleg nincs névsor.

Mandel újabb válasza azután minden ellenkezést lehetetlenné tett. Kijelentette ugyanis: „Ennek pedig *azonnal* el kell készülnie, mert az egész táborra vonatkozó összesítést egy órán belül be kell adnom a német parancsnoksághoz.” Hozzátette még: „A parancs teljesítéséért mindenki az életével felel.”

² Helyesen: június.

³ 1946. november 30-i beadványában Schwartz a következőket írta a beosztás szempontjairól: „azt az utasítást is kaptuk, hogy a szétválasztás során az egyik csoportban elsősorban a hitközség alkalmazottai, ezt követően a hitközség vezetőségének tagjai, utánuk a vallásos életűek, tehát a hitélet terén kimagasló személyek, végül a fennmaradó helyekre a hadirokkantak, a múlt háborúbéli hadiérdemesek és a munkaszolgálatosok hozzátartozói nyerjenek beosztást. További szempont volt, hogy az első csoportba lehetőleg munkaképesek osztassanak be, és családok szét nem választhatók.” MNL JNSZML, Népbírósi iratok 125/1946. Schwartz Béla észrevételei és bizonyítási indítványa népbírósi perében, 1946. november 30.

Ezután már csak azt kértem Mandeltől: alakítson a kisújszállásiakból egy öttagú bizottságot, és ez a bizottság végezze el a csoportbeosztást. Ehhez azután Mandel is hozzájárult. Így jött létre a bizottság, melynek tagjai voltak rajtam kívül Strasser Sándor, dr. Schück Gyuláné, Polgár Jenő és Boros Ilona kisújszállási lakosok.

Hogy a csoportbeosztás milyen célból készül, arról fogalmunk sem volt, de időnk sem volt arra, hogy efölött a fejünket törjük.

Egy rendőrtől papirost és ceruzát kértünk, és megkezdtük a csoportok összeállítását. Amennyire idegállapotunk és az adott helyzet lehetővé tette, lelkiismeretes munkát végeztünk. Nem akartunk, de nem is mertünk senkit más csoportba osztani, mint ahová az illető a németek parancsa szerint tartozott.

Leszögezem tehát ismét, hogy a csoportbeosztást nem én végeztem, hanem az ezen célra alakult ötös bizottság, amelynek én csak egyik tagja voltam. Ha tehát mégis történt volna netán a beosztások körül valami tévedés – amiről én azonban ma sem tudok –, azt nem én követtem el, hanem az egész bizottság.

Csak a csoportbeosztás percek alatt történt elkészítése és beadása után kezdtük a fejünket törni azon: vajon ez az intézkedés miért történhetett, és milyen célt szolgálhat. A legkülönbözőbb ötletek és lehetőségek merültek fel, amíg végül is a legtöbben azt a megoldást találták a leghihetőbbnek, hogy az első csoportbelieket munkára viszik, a többit pedig valahol közös táborban helyezik el. Mert hogy a két csoporttal valóban mi fog történni, arról – a magyar hatóságokat is beleértve – senkinek még csak sejtelve sem volt, mert a német parancsnokság – ha ugyan tudta – erről senkinek felvilágosítást nem adott.

A később valóban bekövetkezett szörnyűségre azért nem gondolhattunk, mert akkor Auschwitzról és a gázkamrákról nem hallottunk, mivel a magyar és a német propaganda mindig csak az idegen állampolgárok németországi munkába állításáról beszélt.

A csoportbeosztás elkészítése alatt senki sem terjesztett a bizottság elé semmiféle kérelmet, ami érthető. A beosztást ugyanis olyan rövid idő alatt kellett elkészítenünk, hogy ezen célra rendelkezésre álló néhány perc az intézkedés ismertté válásához nem volt elegendő.

A névsorok beadása után azonban a táborban egyre többen szereztek tudomást a történetekről, és egyre több ember kezdte dr. Mandelt kérdéseivel és kérésével ostromolni. Mandel ekkor közhírré tette, illetve kihirdette, hogy akinek a csoportbeosztása ellen indokolt kifogása van, forduljon a német parancsnoksághoz, amely a netáni sérelmeket orvosolni fogja. Tudomásom szerint Kun Ábris kisújszállási lakos a második csoportba történt beosztásának megváltoztatását a német parancsnoktól valóban kérte is, aki nevezettnek kérését teljesítette. Ezt bizonyíthatják Strasser Sándor, dr. Csató Dávid és Singer István már bejelentett tanúk.

Később nálam is jelentkeztek néhányan, akik a második csoportból az elsőbe leendő áthelyezésüket kérték. Közülük egy-kettőre emlékszem is. Ezeknek azt feleltem: „Én nem tudok rajtuk segíteni, mert a beosztást nem én csináltam, hanem a bizottság, azt tehát egyedül nem változtathatom meg. De ha megváltoztatná is a bizottság, ez sem jelenthetne semmit, mert hiszen a beosztást tartalmazó listát annak idején Mandel percek alatt

átadta a németeknek.” Több alkalommal hivatkoztam Mandelnek arra a kijelentésére is, hogy a csoportbeosztását [!] indokolt esetben a német parancsnokságtól lehet kérni. Egyeseknek azt is mondtam: Ne törődjenek semmivel! Szálljanak be abba a vonatba, amelyik azt a csoportot viszi, amellyikkel menni szeretnének. Réti Andorné kisújszállási lakos tudomásom szerint így is tett, és az első csoporttal utazott el, noha a másodikba volt beosztva. A tanúként megidézni kért Strasser Sándor igazolhatja az előadottakat.

A csoportok beosztása úgy történt, ahogyan fentebbiekben azt előadtam.

Az első csoportba került az oda külön parancssal beosztott 25-30 orvos, mérnök és szakmunkás, továbbá 70-80 ezen csoportba beosztandó volt más személy, a második csoportba a többiek: ugyancsak 70-80 ember.

IV.

Engedtessek meg, hogy most a tanúvallomásokban felsorolt esetekre nyilatkozzam.

1. Hogy mennyire szigorúan a kapott parancshoz tartottuk magunkat, bizonyítja az a körülmény is, hogy a második csoportba került például Kisújszállás egyik legtekintélyesebb zsidó famíliája, Kohn Károlyék. Ugyancsak ide került családjával együtt néhány személyes jóbarátom: Menczel Lipót és Boros Fülöp, de mások is. Sőt ebbe a csoportba került a bizottság egyik tagja is: Boros Ilona. Pedig ha valaki csak sejtette volna is a két csoport jövődő sorsát, Boros Ilona nyilván igyekezett volna a saját beosztását megváltoztatni.

2. Kolbnét két lányával együtt az első csoportba osztotta be a bizottság. Nevezettek a gettó felállítására előtt kerültek Kisújszállásra, és éppen én voltam az, aki részükre a rendőrségnél a tartózkodási engedélyt megszereztem. Amikor a cukorgyárba kerültünk, Kolbék előttem is ismeretlen okból visszamentek a kunhegyesiek csoportjába. Nyilván azért, mert az érzelmi szálak odakötötték őket. Nem emlékszem rá, hogy a cukorgyárban találkoztam volna velük. Épp ezért azt sem tudom, miért mentek el a kunhegyesiekkel együtt a második csoportban. Az elmondottakra tanú: Strasser Sándor.

3. Weisz Jakabot menyével és unokájával együtt a bizottság szintén az első csoportba osztotta be. Utóbbiak az első csoportban is mentek el. Hogy Weisz Jakab miért ment a második csoportban, nem tudom. Kisújszálláson azonban nyílt titok volt akkor, hogy Weisz Jakab rossz viszonyban van a menyével. Azt hiszem, nem járok messze a valóságtól, ha az após és menyének egymástól külön történt deportálásának okát ebben a körülményben keresem. Az elmondottakat ugyancsak Strasser Sándor fogja bizonyítani.

4. Eichler Lajosné valóban kérte a bizottságot, hogy a második csoportból tegyék át az elsőbe. A bizottságnak azonban nem állott módjában a csoportbeosztás megváltoztatása. Annál kevésbé, mert a lista annak elkészülte után nyomban Mandelhez került, aki azt az összesítésével együtt a parancsnoksághoz terjesztette be.

5. Schwartz Andorné esetére ugyanaz áll, amit Eichler Lajosnéra vonatkoztatva előadtam.

6. Rosenberg Józsefné vallomásában terhemre rója, hogy Faber Pétert és feleségét az első csoportba osztottuk be. Ez meg is felel a valóságnak. A kapott parancsok értelmében azonban Faber Péter családjával együtt az első csoportba volt beosztandó. Neve-

zett ugyanis a hitközség egyik vezető embere (a Szent Egylet gondnoka) volt. Faberék egyébként beosztásuk ellenére a deportálás alatt – sajnos – elpusztultak.

7. Hirschmann Árminné ugyancsak az első csoportban volt. Nevezett azonban kijelentette, hogy a másik csoportba sorozott Kálmán Gábornéval együtt akar maradni. Így kerülhetett a második csoportba.

8. Singer Mórné nyomozati vallomásaiban azt állítja, hogy vőm és felesége, valamint 90 éves anyósom a kapott parancsok megkerülésével jutottak be az első csoportba. Ezzel szemben vőm – mint orvos – az első csoportba volt beosztandó feleségével mint tőle el nem választható családtaggal együtt.

90 éves anyósom, aki velem lakott, a kapott parancsok értelmében velem egy csoportba volt beosztandó. Így került az első csoportba, ahogyan rajta kívül még 4-5 más öregasszony is ugyanilyen alapon odakerült.

Végül sógorom- és sógornőmnek az első csoportba történt beosztását róják terhemre. Nevezettek azonban türkevei lakosok, és nem kisújszállásiak. Őket tehát nem mi, hanem a türkevei gettóvezető osztotta be az első csoportba.

Az előadottakat a már bejelentett tanúk igazolni fogják.

V.

Most pedig legyen szabad néhány szóval Haraszi Pál feljelentésére reflektálnom. Feljelentő saját előadása szerint a deportálás körülményeit személyes tapasztalatból nem ismeri. Feljelentésében tehát csak olyan körülményeket ad elő, amelyeket másoktól hallott.

Ez az oka annak, hogy alaptalan feljelentésével ellenem fordult.

És még valami.

Az emberek, akiket az elaljasodott barbárok szeretteiktől megfosztottak, szülők, gyerekek, barátok, én magam is – mert hiszen én is öt testvéremet és családjukat veszítettem el –, kétségbeesve keressük azokat, akik ezekért a szörnyűségekért felelni tartoznak, és érthető, hogy a közvetlen tetteseket is keresik. A közvetlen tetteseket, akiknek túlnyomó része ma is szabadon jár.

Megerterm és nem ítélem el, ha túlzott álláspontra helyezkednek is.

Emlékezetükbe idézem azonban: amikor mindez történt, senki sem tudhatta, melyik csoportnak mi lesz a sorsa.

Szándékosság nélkül pedig azt a bűncselekményt, amivel a népügyészség engem megvádolt, elkövetni nem lehet.

A tanúk egy része – *utólag, a tények ismeretében* – úgy tárgyalja az ausztriai táborhelyeket, mintha azok klimatikus gyógyhelyek lettek volna. Közben pedig elfelejtik, hogy Mauthausen, Dachau és Theresienstadt⁴ – a legszörnyűbb gázosító táborok – szintén Ausztriában voltak, és elégetett áldozataik tízezrei azokból az *első csoportokba beosztott*

⁴ A felsorolt koncentrációs táborokban nem voltak gázkamrák. Ugyanakkor tény, hogy a Strasshofba érkezettek egy részét továbbbírányították az auschwitz-birkenai haláltáborba. Lásd Csillag Edit géppel írt visszaemlékezését a második világháború után: III.1.a.(2) számú dokumentum. Dachau Németországban, Theresienstadt a Cseh-Morva Protektorátusban volt.

zsidókból tevődtek össze, akik nem jutottak a kevés számú ausztriai kéméletesebben vezetett táborhely valamelyikébe.

Kérem deportált sorstársaimat: tegyék a kezüket a szívükre, és úgy feleljenek a kérdésemre! Nem tudják-e, hogy a kéméletesen vezetett táborok deportáltjai az oroszok és nyugatiak előhaladásakor ezerszámra kerültek Bergen-Belsenbe, Mauthausenbe és a többi földi pokolba? Nem tudják-e, hogy a visszavonuló SS- és Gestapo-kutyák válogatás nélkül öldösték rakásra a zsidók ezreit, nem törődve azzal, kit melyik csoportba osztottak be odahaza?!

Mit akarnak tőlem, aki éppen olyan nyomorult zsidó áldozat voltam, mint a többi?!

Vajon azt a légóparancsnokot is megvádolják, aki a ház lakóinak egy részét az óvóhelynek abba a részébe osztotta be, amelyet később bombatalálat ért?!

Miben különbözik ettől az én esetem?! Semmiben.

De továbbmegyek. A deportálások szégyenteljes bűncselekmények voltak. Bűncselekmények, amelyeknek elkövetőivel tisztességes ember nem azonosította magát, és amelyeket az államhatalom szigorúan büntet.

Hiszem és tudom, hogy az ország lakossága és hatósági közegek monumentális többsége kötelességéhez híven megakadályozta volna ezeket a rémségeket, ha a németek és nyilasok rémuralma fegyverrel nem kényszerítette volna passzivitásra őket.

Ha a Népbíróság engem elmarasztal, akkor ezzel a marasztaló ítélettel megbélyegzi mindazokat a jó szándékú, de akkor segítségre képtelen embereket, akik ökölbe szorított kézzel és tehetetlenül álltak a terroristák fegyvere előtt.

A Népbíróság a nép bírósága. Ez azt is jelenti egyben, hogy aki embertársa ellen nem vét, az nyugodtan alhatik, nem eshetik baja. Ebben a tudatban bizalommal várom polgár- és munkástársaim ítéletét.

Tisztelettel: Schwartz Béla

6. Fodorné Polgár Gizi emlékei a szolnoki gyűjtőtáborról, 1964. július 7.¹

A szolnoki Cukorgyár pokla

Akik Auschwitzból kerültek vissza, azok is azt mondták, hogy megjárták a poklot, de a szolnoki Cukorgyár volt a poklok pokla. A szolnoki zsidókat a zsidó iskolába, az udvaron lévő kistemplomba (ortodox templom), a környező épületekbe, a Rákos-házba gettózták 1944. április 16-án. Egy részüket Szanda-pusztá gazdaságba vitték,² ahol csendőrök felügyelete alatt voltak, míg a városban lévő gettónak a rendőrség adta az őriséget. A gettóban már a zsúfoltság és a száraz étkezés megtette a maga morális és fizikai rombolását. Az emberek néhány nap múlva ingerlékenyek lettek, de ez még jobb volt, mint akik teljesen letargikus állapotban voltak. A június 2-i bombázás után állandó feszültségben voltunk, 5000 halottja volt a bombázásnak, és a gettóban lévő férfiakat kivitték temetni. Szinte fanatikus hit lett úrrá az embereken, hogy a zsidókat nem éri baj. Ez kétféle reakciót váltott ki: gyűlöletet és babonás félelmet a zsidóktól. Mind a két ok sürgette, hogy megszabaduljanak a zsidóktól. A munkaképes férfiakat elvitték a gettóból munkaszolgálatra, és június 15–16-án (nem emlékszem a pontos dátumra) megjelent vagy 50 csendőr, és elvették a holmijainkat az iskolaudvaron, csak egy váltás fehérneműt és minimális ennivalót meghagyva, néhány szegényes takaróval ellátva gyalog elindítva végig a városon kivitték a cukorgyárba bennünket. Néhány öreg és kisgyerek elhelyezést nyert a csomagokkal megrakott néhány szekéren, amely még ma sem tudom, kinek a jóvoltából segített ezt a bélyeges tömeget kiszállítani a városból. A szolnoki cukorgyár étkező- és mellékhelyiségei 300–400 ember szükségletének feleltek meg. A helyiségek elhanyagolt, piszkos állapotban voltak, mert már nem használták. Az ide vezető utunkat soha nem lehet elfelejteni, ahogy az ismerősök álltak az utcán és nevettek, és mi mentünk emelt fővel, igyekezve nem reagálni a megjegyzésekre. Voltak, akik behúzódtak a kapuk alá, de nagyon kevesen. Ez az emlék volt az, amit nem tudott később semmi „látszólagos” megbecsülés és szeretetnyilvánítás a visszatérés után elfelejtetni. Ezért nem lehetett köztük élni. A cukorgyár helyiségeiben összezsúfoltak kb. 1800 szolnoki és másik 4000 környéki, Békés megyei, szarvasi, szajoli, törökszentmiklósi és általában Szolnok megyei zsidót. Ez azt jelenti, hogy amikor az öregek és a gyermekes anyák a kisgyerekekkel lekuporodtak a földre, a fiatalabbaknak állni is alig maradt hely. Álltunk 9 nap és 9 éjjel, úgy, hogy a lábunk megdagadt, alvásról szó sem lehetett. A vidéki zsidóságot fokozatosan szállították be, ők még hozták be ennivalót, és tőlük koldultunk az öregeknek és a gyerekeknek. Két nap után teljes volt az összeomlás. Három WC volt. Sorban álltak az emberek, és mire odaértek, összepiszkolták magukat. A borzalom az volt, hogy már nem is bántak

¹ YVA, O.84/407 Fodorné Polgár Gizi magyar nyelven, kézzel írt visszaemlékezése, 1964. július 7.

² A Szolnokon és a Jász-Nagykun-Szolnok vármegye központi járásában élő zsidók nagyobb részét a város belterületén kijelölt gettóba zárták, a többieket a Szandai Nagymajor szeszgyárának egyik épületébe.

semmit. Egy latrinát ásattott a csendőrparancsnok, mert itt kétféle őrség volt, a szolnoki rendőrök és a vidéki csendőrség. Két sváb, 18-20 éves kölyök géppisztollyal tartotta a rendet, a zsidó tanács kiadta a parancsot, hogy ahol ez a két kölyök, svábok voltak, elvonul, ott meg kell állni, a férfiak vegyék le a kalapjukat, és „Heil”-t kell mondani. Ez is olyan momentum volt, amelyre gondolva nyugodt a lelkiismeretem, mert soha nem voltam a közelükben, és előre figyelmeztettem a környezetemet, hogy távolodjon el innen, ha jönnek, ne kelljen köszönteni őket.

Ezek éjszaka bevilágítottak a helyiségekbe, riasztólövéseket adtak le az ablak alatt, a gyerekek felsírtak, az öregek rosszul lettek az ijedtségtől. Voltak, akik hisztérikus kiáltásokban törtek ki, hogy megölnék bennünket. Olyankor ők kinn röhögtek. Az igazi pokol akkor kezdődött, amikor az eldugott vagyon után kezdtek kutatni. Az egyik szomszéd házban kínzókamrát rendeztek be, és hogy gyanút ne fogjanak, a zsidó tanács elnöke: dr. Mandel Sándor ügyvéddel szólították egy listáról az embereket. Azután órák múlva visszatértek, vagy visszahozták őket dagadt kézzel, lábbal vagy vérző arccal. Néhány óra múlva az egyik helyiséget kiürítették, és akik már menni sem tudtak, itt lefektették, de semmi kezelést nem adtak. Néhányan asszonyok bementünk, és vízzel mostuk a sebeket és borogattuk a daganatokat. Néhány név: Vigh, Mészárosné, Lassányi gyógyszerész, Krämer gyógyszerész, a 80 éves Rákos Gyula bácsi, aki odahívott, hogy szóljak a menyének, Rákos Arankának, hogy rejtőzzön el, mert őt keresik, és nehogy őt is megverjék. Sugár Adolf szintén 80 éves fakereskedő, akit azért vertek agyon, mert egy cigarettapapírt találtak a zsebében. Soha nem fogom elfelejteni a látványt, ahogy Stern Klári, Katonáné, maga előtt tartva kékre vert két kezét, jött a nyomorúságos vánszorgók élén, és szembeköpte Mandel Sándort. Sokan öngyilkosok lettek, ezeket haldokolva vagy holtan kitették az udvar egyik szegletébe és ott voltak estig. Egy mezőtúri lány, Gizi nevű, látta, hogy az anyja jön a kínzókamrából, és akart hozzá szaladni, az egyik sváb kölyök lelőtte, rögtön meghalt, 18 éves volt. A kölyök büszkén körülnézett, és megveregette a vállát. Egy szolnoki zsidó tanítónőt, Altmann Borát elrejtette az egyik keresztény fodrász felesége, Pallagné. Megtalálták, behozták a cukorgyárba, és 5 percnként kellett a csendőrök előtt jelentkeznie. Őt munkaszolgálatos lemaradt a századtól, és behozták oda. Ott kötötték ki őket fél órára, sokáig hallottuk hónapok múlva is, álmunkban is az ordításukat. Őket is deportálták velünk. Ezt mind látták a cukorgyár körül lakó szolnokiak, akiknek a tegnapi jötevényüket is ott kínozták, és az ujjukat sem mozdították meg. Egy falat kenyert nem adtak volna be, senki-senki. A 8. napon dr. Szabó Polikárp rendfőnök³ a német parancsnok engedelmével 4 nagy kondér borsólevest küldött a ferencesek konyhájáról. A szarvasi lelkész is küldött egy tehenet a szarvasiaknak, hogy legyen a gyerekeknek tej. Nem tudom, mi lett a tehen sorsa. Biztosan nagyobb megbecsülésben volt része, mint a zsidóknak. Közben a zsidó tanács, még ma sem tudjuk, milyen megfontolások alapján, két csoportra osztotta a koncentrációs tábor népét. Felolvasták a névsort, és szinte örjöngtek az emberek, mert családok szakadtak szét, és nem voltak hajlandók meghallgatni kéréseket, hogy összekerüljenek az emberek. Lehet, hogy ezt már nem tehették meg, nem

³ Dr. Szabó Polikárp Szolnokon a ferences rendház főnöke volt.

vádolhatunk senkit, mert nem tudjuk még ma sem, hogy meddig terjedt a hatáskörük. A verések tovább folytak, a szanitaris helyzet⁴ olyan volt, hogy a német parancsnok kiadta a parancsot, hogy azonnal elindítani ezt a csoportot, amelyet ennyire vertek. Akkor aztán felbomlottak a csoportok, és mindenki, aki úgy gondolta, hogy jobb lesz a rokona- vagy családjával együtt, átszökött a másik csoportba. Ellenőrizni nem tudták teljesen, csak a létszám volt a fontos, ahogy fellöktek a csendőrök bennünket a vagonokba, amelyek beálltak a cukorgyár vágányaira. Így került nagyon sok ember Auschwitzba, vagy fordítva, Ausztriába, pedig máshova volt jelölve. Sors!!! Ránk zárták az ajtót, és megindultunk a közel egy évig tartó deportációba. A másik csoport 2 nap múlva ment Auschwitzba, 28-án júniusban, 1944-ben. Így emlékszem rá, lehet, hogy más több adatot tud megírni, de azt hiszem, ez is jellemzi a cukorgyár poklában elszenvedett 10 napot. Ha nem történt volna más, csak ennek a 10 napnak az eseményei, akkor sincs bocsánat a részükre. A német és magyar gyilkosok részére.

Fodorné Polgár Gizi
7/7/964 Herzlia

⁴ Egészségügyi helyzet.

7. B. Fischer Klára emlékei a szolnoki gyűjtőtáborról és a vagonírozásról¹

S Z O L N O K 1 9 4 4 .

Írta: B. Fischer Klára

... Az első csoportot elszállították már előző nap. A vizsgálók igen szigorúan jártak el, alig hagytak valami élelmiszert. Runa-neműt is csak az előírásosat, mindenből egy váltást. Töltőtollat, ceruzát, papírt, jele^gűrűt, tárcát, retikült, kezításkát, már előzőleg le kellett adni. A nők még külön női vizsgálaton is átestek, ugyanúgy, mint mikor a gettóba bejöttek. Szülésznők végeztek szak~~er~~ szerű vizsgálatot, nem du^gta^k-e el valamit titkos testrészükből? Az élelmiszer elvétele miatt panaszt tettek a^{német} kapitánynál és ennek eredménye^{je} képen, mi, a második csoportban már szerencsésebb helyzetben voltunk. A vizsgálat nem volt oly kiméretlenül szigorú, habár a ren^dő- fogalmazó jóakaratóan meⁿnyu^gtatott bennünket, hogy kár cipekednünk, a németek úgyis elvesznek mindent - és egyébként is: ruhára már úg^y sem lesz szükségünk. Az élelmezés? - nos, nem sokáig kell majd koplalnunk sem.

Karcag városa igen előzékeny volt. Tengerautókat bocsájtott rendelkezésünkre, azon szállítottak bennünket csomagjainkkal együtt a gettótól a vasútig.

Még a teherautókra vártunk, csoportokba verődve beszélgettünk és próbáltuk mérle^gelni és elképzelni további sorsunkat. Nem volt közöttünk sok optimista s mindannyiunk kedélyére sötét, félelmetes árnyként vetődött a jövő. A fogalmazó jött oda csoportunkhoz és a doktorral, kit egyébként is jól ismert, élénk politikai vitába kezdett.

- Őszintén és becsületes nyíltsággal kérдем Öntől, fogalmazó ur, van-e tudomása róla, hová és milyen céllal visznek el bennünket?

A fogalmazó lesütötte szemét, látszott rajta, hogy valami visszatar^tja az egyenes felelet^{től}.

- In úgy tudom: munkára!

- És hol lesz a munkahelyünk?

- Nem tudom biztosan.

- Itt, Magyarországon?

- Nem!

- Átadnak bennünket a német hatóságoknak?

- Igen, már Szolnokon!

¹ B. Fischer Klára visszaemlékezése Ember Mária hagyatékában található; Murányi Gábor, a hagyaték kezelője bocsátotta rendelkezésünkre. A kéziratot Ember Mária korrektúrázta. Megírásának időpontja, a hagyatékba kerülés útja ismeretlen.

2.

- Mi a céljuk velünk?
- Hogy munkába állítsanak minden erőt!
- Betegeket, gyerekeket, aggokat is?
- Nem, azokat nem. Talán őket máshova viszik..
- Ha dolgozni kell, miért nem ^{maradhatunk} az országban? munkálkodhatunk?

Miért engedik, hogy kihurcolják a magyar állampolgárokat, talán szerénytelenségnek hangzik, ha azt mondom köztük állampolgáraik legjavát is. Hiszen tetteikkel, okmányokkal bizonyítottuk, hogy évszázadok óta élünk és dolgozunk ezen a földön. Kossuth-tal válllvetve harcoltunk a szabadságért, egyenlőségért, testvériségért.

- Lehet, hogy van ebben némi igazság is, azonban a zsidóság bomlasztó hatását kell ellensúlyoznunk és most itt nincs idő és alkalom a válogatásra.

- Ön szerint tehát ez a legsürgősebb teendő, amit az ország megmentése érdekében tenni kell? Hát nem veszi észre, hogy hová sodródott máris az ország a német propaganda következtében? Hát nem veszik észre, hogy a zsidóság kivonásával az utolsó védőbástya is összedől. A biztos pusztulásba vezetik az országot s ehhez maguk, akik végrehajtják a rendelkezéseket - nyújtják a segédkezet.

A fogalmazó arca kipirult:

- A németek, a mi megmentőink. Ők fogják megvédeni az országot a bolseviszta veszedelemtől.

- Megvédeni? Csatateret csinálnak az országból, hogy a sajátjukat megvédjék és megkiméeljék. Hát csakugyan még most sem látnak tisztán? A háború mikor hull le a vak szemekről? Amerika, Anglia, Szovjetunió egyesült ereje ellen, nem lehet háborút nyerni!

- De lehet! Látja, ezért kell a zsidókat el./nagyot nyelt/. távolítani, hogy ne terjeszthessék a demokráciák győzelmében vetett eszméiket. Pedig maguk is jobban tennék, ha biznának és hinnének a német

3/.

győzelembe, mert ellenkező esetben, emlékezzen csak mit mondott Hitler? : "lehet, hogy elveszítjük a háborút, de akkorra nem lesz zsidó Európában, aki örüljön ennek,"

- Mi lesz hát a sorsunk- szólalt meg az orvos felesége, ki végig hallgatta a beszélgetést. - Gázkamra, vagy tarkólvés?

A fogalmazó arcát elöntötte a vér. A merész kérdéstől magunk is megdöbbenünk. Pillanatokig tartott még a fogalmazó annyira megnyugodott, hogy felelni tudott.

- Nem, ez nem a németek módszere egyik sem. Gázkamra - angol propaganda! Tarkólvés - orosz kivégzési mód. Különbben majd megtudják rövidesen sorsukat.- Ezzel sarkonfordult és otthagyt bennünket.

Falfehéren bámultunk egymásra. Nem tudom megmagyarázni miért, de egy levélborítékot láttam magam előtt. Pár hónappal ezelőtt kaptuk vissza. Egyik brünni rokonunkhoz volt címezve. A címzés áthuzva. A borítékon lokanikus rövidséggel ennyi: "Jude! Mit transport aegereist."

Olyan hirtelen és váratlanul jött az elszállításunk, hogy még szüleimet Nagykátán sem tudtam értesíteni. Most mindig csak arra gondoltam, mi lesz, ha a nekem címzett levél, a fenti szöveg magyar fordításával kerül vissza hozzájuk? Azt hittem ők Pest megyében biztonságosabb helyen vannak és az ő elszállításukra már nem fog sor kerülni. De sajnos tévedtem. Sohasem tudtam meg, kaptak-e hirt felőlem, mert mint utóbb megtudtam egy héttel később őket is elvitték és én többé nem találkozhattam velük, mert elnyelte őket is, annyi ártatlan százezerrel együtt, az "angol propaganda" az auschwitzi gázkamra és krematórium.

Az út Karcagtól Szolnokig két óra személyvonaton, egy óra gyorsal - most mégis 24 óráig tartott, pedig délután 6 órakor már mind bent# ültünk a marhavagonokban. Igen kíméletesen, csak 65 személyt szorítottak egy kocsiba. Feltűzött szurongó, élesretöltött fegyverek csendőrök vették át a kiséretet, a vagonok ajtaját gondosan lezárva.

Nagyon meleg volt, úgyhogy többekről lekerült a dupla ruha, mire megérkeztünk a szolnoki cukorgyár közelében lévő vasútvágányra. A mi kocsink sorban a másodok volt a.

4/.

Odakint örült kiabálás. Gépfegyver csattogás. Német vezényszavak. Egy erélyes kéz megrántja vagonunk ajtaját, nyilvánvalóan azt próbálta ki, hogy elég erősen tart-e a zár.

Lövés dördül. Egy irtózatos, velőtrázó sikoly. Kiabálás.

-Segítség! Orvost!

- Zsidó kutyának nem kell orvos! Dögöljete meg mind, valamennyien!

Sírás, jajgatás, botütések zaja hangzik fel hozzánk. Nem merünk szólni, de halálsápadtak vagyunk valamennyien és úgy érezzük, nem fog sokáig tartani, - mert itt a vég.

Mennyi idő telt el? Egy fél óra, egy óra, vagy egy egész örökkévalóság? Magunk sem tudjuk. Az ajtó zörren, majd hangosan kicsapódik. Két-nárom német egyenruhás katona és magyar csendőrök csoportja látható. A csendőrök vállán fegyver, kezükben gumbot.

Egy középtermetű, fekete bajuszú, sötét tekintetű, marcona kinézésű, Németh nevű csendőr a szónok. (Később megtudtuk, hogy gyakorlatát a nagyváradi zsidók deportálásánál szerezte.) A szavak, melyeket hozzánk intéz, így hangzik:

- Zsidó kutyák! Idehallgassatok! Mától kezdve nem vagytok magyarok! 3 perc időt adok! Dobáljátok ki csomagjaitokat és kabátjaitokat! Nem maradhat senkin, csak egy ruha. Írást, papírt, ceruzát, fényképet, pénzt, állampolgársági okmányt, mindent adjatok ki, mert mindenki személy szerint is át lesz motozva és akinél, csak egy fillért, vagy egy darab klozettpapírt találunk, úgy jár, mint azok a társaitok, akik ott fekszenek átlátszó fejjel az árokparton. Jól megértésétek: mindent leadni, kivéve bicskát, zsillettet, porotvát tarthat magánál mindenki egyet, azzal megölhetitek magatokat. Legalább előbb juttok a mennyországba! - ha - ha - ha. (Kajánul felnevetett.)

Dezmedten hallgattuk a szónoklatot, de nem sokáig, mert már a pribékek gumbotjukkal működésbe léptek és a legközelebb állóra ráshintva biztatták minket:

- Három perc. Álló, álló, gyorsan, gyorsan.

Repültek a csomagok, a gondosan összekészített útipodgyászok,

5/.

élelmiszerek, retikülök, kabátok. Közösen szorgalmasan működött a gumibot.

- Letelt a három perc, kutyák!

Az ajtó ismét ráncsapódott. Mit csinálnak vajon? A félelelemnél is erősebb volt a kíváncsiság. Odalopódoztam a rácsos ablak mögé és lestem kifelé. Láttam, hogy a kofferek tartalmát, mind egyhalomra öntik. A jóba ruhákat, prémel díszített kabátokat, füstölt húst, szalonnát, szappant - félretereszik. Volt olyan táska, amit ki sem nyitottak, tartalmával együtt a félretett holmikhoz dobják. A fényképeket, íróskat egy halomra gyűjtik és elégetik. Izgatottan mesélem a látottakat.

Az ajtó ismét durván feltárul. A gumibotos csendőrök működnek újra! -Három perc! A csomagokat felszedni! Nem szabad nézni, melyik kié, odabent majd elosztokodnattok. Mindenki annyi csomagot vesz fel, amennyit elbír! Indulás!

Gondolkozásra itt most nem volt idő. Ugráltunk le a magas vagonokról, amilyen gyorsan csak tudtunk. Az öregebbeknek nehezebben ment. Egy taszítás, vagy gumibotos figyelmeztető, és már ők is lent voltak.

Csomagokkal megrakodva elindultunk és 2-300 méterrel beljebb már várt bennünket a kínok első állomása, a szolnoki cukorgyár egyik munkásépületének szögesdróttal elkerített része. Az épületet mély futóárok vette körül. A futóárok és drótkerítés között a bejárat mellett halottak feküdtek. Volt olyan is, aki lepedővel le volt takarva, de a legtöbb, viaszszárga arccal, nyitott szemekkel mereit felénk. Az egyik halottban borzalmas érzéssel ismertem fel egy karcagi szabó-mestert. Karjából még akkor is csurgott a vér. Ugyanazzal a szállitmánnyal érkezett, mint mi. Ő az első vagonban volt..

Már akkor háromezren voltak, a kb. 500 munkás befogadására készült épületben. A termekben történő elhelyezésünkről, szó sem lehetett. Szigoruan kiadták a parancsot, hogy a már ittlévőkkel beszélni nem szabad. Kijelölt helyünket elhagyni - szintén nem szabad! Kérdezni semmit sem szabad, de, ha megszólítanak, a felsőbbrendűek, felelni kell! Viszont megszólítani zsidónak (kutyának) sem rendőrt, sem csen-

6./

dórt, sem bármiféle hivatalos személyt (embert) nem szabad! A parancs ellen vétők első legkisebb büntetése 25 bot. Második büntetés: kikötés. Harmadik: azonnali agyonlövés.

Nekiláttunk kiválogatni holmijainkat. Kisfiaimnak a rajta lévő ruhán kívül még két kis nadrág és egy átmeneti kabát is maradt. Nekem szintén még egy ruha (a tilalom ellenére két ruha volt rajtam) egy kabát, harisnya, rajtamlévő cipő, takaró, paplan, párna és hogy-hogy nem egy piros plüss asztalterítő is megmaradt. Az élelmiszerekből, csak a süteményfélék, egy kevés száraztészta egy kis fonott kalács maradt, a többi, zsirt, szalonnát, füstölthúsfélét, mind elrabolták. Legjobban sajnáltam a meleg kötött szveteremet és a kisfiamét, de hát..... kitudja lesz-e rá szükség? Mit is mondott a fogalmazó? Le erre most ne gondoljunk.

Az épület közvetlen szélét, az ereszcsergást, már elfoglalták a "szerencsésebb" előttünk jövők. Mi a járdán túl helyezkedhettünk csak el, természetesen a puszta földön.

Ujabb parancs.

Öt perc alatt mindenki foglalja el a helyét és fekdjön le! (No, lám, már ez is haladás, nem három, hanem öt perc.)

Kisfiamat betakargattam egy plédbe és lefektettem. Fáradt volt szegényke. Rövidesen el is aludt. Én is mellé feküdtem. Az idő hűvösebbre fordult és lassan permetezni kezdett az eső, majd mind sűrűbben és sűrűbben hullott az égi áldás. A piros plüss terítő most nagyon jó szolgálatot tett, mert ezt terítettem magunkra. Alattunk tócsóban állt már a víz. Most láttam csak, hogy milyen rossz helyet választottam, éppen egy mélyedést. Közben a terítő is átázott és a piros lé arcunkra és ruhánkra folyt. Halálosan fáradt voltam. Nem is tudom mikor állt el az eső, mert elaludtam.

Másnap hajnali ébresztő. Ujabb csomag vizsgálat. Akinél a legcsekélyebb pénzt, értéket, irást, papírt, ceruzát, tollat stb. stb. találtak, a büntetés - halál!

A vizsgálat nem ért el hozzánk, mert újabb transzport érkezett Mezőtúrról, Szarvasról.

- Kalapokat le! Kendőket le! Hia rendőr, csendőr vagy más hivatalos

8./

- Ezt nem kellett senkinek sem mondani, mindenki látja, aki nem vak, de most már segítsen rajtam, ha tud, mert élni akarok!

- Hány éves?

-Tizennyolc.

-Kár magáért. Nem kellett volna félni. Ostobaság, hogy úgy félnek tőlünk, nem vagyunk mi ördögök. Nem akarunk mi maguktól semmi rosszat, higgye el! Tizennyolc éves korban nem szabad így megfutni az élettől.

-Maga meg ne prédikáljon, hanem hozzon orvost ... orvost ...mert nem bírom már sokáig... maguk hóhérok, maguk átkozottak ... de nincs megbocsájtás a maguk részére soha... soha .. ezt ne feledje....

A német hallgat, de nemsokára felhangzik a parancs:

- Hozzon orvost! Azután vigyék a lányt a kórházzszobába!

Egy testet emelnek. A rendőr hangja:

- Na, ezt ugyan csak az árok szélére vihetjük. Meghalt. Hát megint eggyel kevesebb.

Csend borul ismét a táborra, de nem az emberi szívekre.

Másnap szétosztják az öngyilkosok ruháit. Egy gyógyszerész házaspár és a lányuk voltak az öngyilkosok. Nekem is jut a holmijukból egy pár cipő.

Az eső ismét megered. Most már be lehetne menni az épület belsejébe, ha lenne hely. Ember-ember hátán. Még csomagjaink sem férnek be. Az udvaron lefoglalt helyünkön rakjuk össze és letakarjuk a plüss takaróval, talán így nem fog átázni.

Már kb.6000-en vagyunk a 600 négyszögöles területen. A férfiakkal latrinákat ásatnak, szemetet takarítatnak. A nők padlót surolnak, W.C.-t takarítanak. Rengeteg az öngyilkos és beteg. Az utolsó nagy termet kórháznak rendezik be. Az első szoba az orvosok és hozzátartozóiké. A többi öt szobába férjen be a fennmaradó 5500 ember - ha tud. Ha nem tud, aludjon a szabadban. Igen egészséges dolog. Kicsit nedves sáros ugyan a föld, de zsidóknál nem számít. Csalámba nem üt a menaykó!

Délután elállt az eső. A gyerek szeény mindég éhes. Próbálom magyarázni, hogy ő már nagy fiu, nemsokára 7 éves lesz és meg kell érteni,

9./

hogy most egy kicsit tünni és szenvedni kell. Most háboru van, de vége lesz nemsokára és akkor jó lesz minden megint.

- Kenyeret is fogok majd kapni- kérdi.

- Hogyne. Még vajat is rá, vagy lekvárt, zsirt, vagy amit akarsz.

- Oh Istenkém! De jó lenne, ha vége lenne már a háborunak és innen elmehetnénk. Tudod anyu, ugy szeretnék már jólakni megint vajás kenyérrrel. Csak már mennénk!

- Bizony. Csak már mennénk! - vagy ki tudja?

Az élelmiszeres zsákban a főzőedények között, maradt még egy kis ~~ta~~ tarhonya, száraztészta, kávé. Máshol nincs hely, a latrina közelében főzőhelyet csinálunk. A szemétdombon ott a sok imakönyv, amit összeszedtek a csendőrök, abból hozzatunk tüzelni, de ha még ez sem elég akkor ott a ruháskosár, azt szétvégyük és azon már biztos, hogy megfő a szerény ebéd. Miután evett, a gyerek is nyugodtabb. Már harmadik napja alig ettem, de nehezen megy le a torkomon a füstös keservesen készült tarhonyából egy pár falat.

- Muszáj, muszáj- biztatom magam- a gyerek miatt.

A lavorunkat is elvették a csendőrök, abba szedték össze az elrablott apróságokat. Kölcsön kérek a szomszédomtól egy mosdótálat. Megmosdatom a gyereket, majd magam is megmosakszom. Negyedik napja mióta Karcagról elindultunk, azóta nem ment le rólkunk a ruha. A cipőt is alág birom lehuzni, ugy beledagadt a lábam.

Mit akarnatnak velünk? Mire készülnek? és mire várnak? Kérdezni nem szabad, mert a válasz - botütés.

Ez a nap is eltelik. A föld nyirkos még, de felettünk szép tiszta kék az ég. Megágyazok a szokásos helyen. Lefektetem a gyereket, persze runában, kabátban. A cipőjét lehuzom, hogy bele ne dagadjon szegénykémnek a lába.

Egy fiatal 21-22 éves SS legény vállán gépfegyverrel többször is végigsétál a táboron. Valószínűleg egy magyar-sváb fiu, mert jól beszél magyarul és az a passziója, hogy időnként lekapja válláról a fegyvert és a levegőbe lő. Nagyokat nevet. Hogy ezek a zsidók, milyen

10./

ijedősek. A gyerekek hangosan sírnak és anyjukhoz szaladnak. Csak egész kevés és kivételes esetben van együtt a család. Az apa a legtöbb helyen munkaszolgálatos.

9 óra. Az őrseget megerősítik. Még mindég nagy a zür-zavar és mozgás. A latrinák nagyon sok helyet elvettek és e miatt nehéz elhelyezkedni az udvaron is.

- Mindenki foglalja el a helyét öt percen belül! Aki járkal, x vagy mozog egyik helyről a másikra, azt szökésnek tekintik és szó nélkül lelövik - hangzik a parancs.

Nagy sietséggel mindenki a helyére igyekszik. Valaki a fejemre lép szöges cipőjével. Nem látta, hogy itt is fekszenek- védekeznek. Azt hitte ez a rész már ut. Még szerencse, hogy rám és nem a gyerekekre lépett, de ő már alszik - szegénykém.

- Halt! Állj! - hallatszik. Majd lövés dördül, több is egymás után. Kiabálás németül, magyarul és felhangzik a parancs.

- Riadó! Három perc alatt mindenki menjen be az épületbe, mert akit három perc után az udvaron találnak azt szökevénynek tekintik és figyelmeztetés nélkül lelövik!

- Pillanatok alatt felkapom a cipőm. Felrántom a gyereket, ráhuzom a cipőt és még mielőtt a tömeg felocsudna álmos kábulatából cibálom, rántom magammal az orvosi-szoba felé. Ott vannak rokonaim és úgy érzem ösztönösen, talán ott leszünk a legbiztonságosabb helyen, ha lehet ezen a helyen és ebben az időben biztonságról beszélni. Első vagyok, aki a szoba elé érek. Egy orvos áll az ajtóban, nem akar beengedni. Ide csak orvos hozzátartozója jöhet.

- Az emberek felelem és félrelököm az ajtóból. Utánam már az embertömeg.

A szobában emberek fekszenek a földön. Riadtan felugrálnak. Taposás, lökés, nyomják egymást. Senki sem tudja bizonyosan, hogy mi történt, csak érzik, hogy valami rendkívüli.

Az SS legény beszól az ablakon:

- Legyenek türelemmel és csendben. Egy társuk meg akart szökni,

11./

most az egész tábor bűnhődik miatta. Mi figyelmeztettük magukat, hogy ne akarjanak szökni!

Megnyugtatónkra egy lövést ad le. A golyó fejem felett süvit el bele a falba. A gyereket szorosan magamhoz vonom, félig ülő, félig guggoló helyzetben, háttal az ablak felé. Ha újra **lőnek** engem érjen, csak a gyerekek baja ne essék.

Egy asszony hisztériásan felsikolt:

- A gyerekek! A gyerekek! Elveszett. Hol van? Megölték! Meglőtték! Megörlök! Adják vissza a gyerekek!

Lassan teljesen oesötétedett. Villanyt, vagy világosságot a légvédelem miatt nem szabad gyujtani. A káosz teljes. Az örvénygő asszonyt lefoglalják. A száját betömik.

Már késő! A gyerekek a rémült kiáltozástól megijedtek. Sirtak, bömböltek. A szülők próbálták őket csittítani, de sikertelenül.

Kisfiam csendesesen, némán, szorosan átölelve kuporgott mellettem. Szinte hallottam kis szíve ijedt szabálytalan dobogását.

- Jól vagy, drágaságom? Ne félj! Itt vagyok melletted. Nem lesz semmi baj - próbáltam megnyugtani.

- Anyu én félek. Miért lövöldöznek?

- Gyakorlatoznak, most próbálják a háborút.

- Éppen rajtunk, hiszen mi nem bántottunk senkit. És, ha mégis eltéved egy golyó?

- A Jóisten vigyáz ránk!

- Tudom Anyu. A Jóisten is, meg Apuka is vigyáz ránk az égből. Nem haragszol ugye?..... Az egyik cipőm mikor szaladtunk, valahol lemaradt...

Még csak ez hiányzott! Egyetlen pár cipője volt, most már csak fél pár van. Dehát nem mindegy? "Minek cipekednek a sok holmival, ugy sem lesz rá szükségük" - jutott eszembe, a jóakaratu rendőrfogalmazó figyelmeztetése.

A gyerekek egyre és szakadatlanul bömböltek. Kint koromsötét volt, csak időnként világított be az SS villamos zseblámpájával.

12./

Ilyenkor be is kiabált, hogy csend legyen és a nagyobb nyomaték kedvéért, belőtt az ablakon.

- Az udvaron egy újabb színjáték kezdődött. Egy nő volt kivallatás alatt. Kiáltozása velőkiig hatolt.

- Ne bántsanak! Bevallok mindent! Jaaaaj! Nem birom. Üljenek meg, de ne kinezzenek tovább. Igen! Igen! Megakartam szökni.... bűnös vagyok.... ez a pokol... ne bántsanak.....-egy kis szünet. Ostor csattogása. Női sikoly. Jajgatás és kezdődött megint elől-ről minden.

A szobai zürzavar is egyre tartott. Új hang vegyült az eddigéhez. Egy nő formálisan megőrült. Lassan tépni kezdte magáról a ruhát, úgy hogy hallani lehetett a ruha reccsenő szakadását. A nő nevetett, végigjátszva a nevetés minden borzalmas skáláját. Előbb csak halkán kuncogott, majd mindig erősebben görcsösen kacagva. De hirtelen abba hagyta a nevetést és kiáltozni kezdett:

- Vigyázzatok! Hát nem látjátok itt a R É M, az átkos D É M O N. Mind bolondok vagytok, hogy nem fogjátok meg, pedig itt van köztek. Itt van! Itt van! Látom borzalmas ördögi arcát, fekete bajuszát - H I T L E R, Te átkozott pribék! Fogjátok meg! Üljétek meg! mert, ha nem - kacagott- ő öl meg benneteket. Elpusztulunk, valamennyien elpusztulunk, mert megöl bennünket a sátáni fajzat! Emberek! Íbredjétek! - Hirtelen vad zokogásba kezdett, de gyorsan abba is hagyta. Ismét nevetett. Félték ugye? Én nem félek. Én megölnöm, tulajdon két kezemmel. - Vadul rázta ökleit. Amennyire a helyszüke engedte elhúzódtak a közeléből, de ő megindult és ahogy az első emberi testet érte, megfogta.

- Ugye megvagy? Mondtam, hogy megtalálalak. De most nem szabadulsz a kezeimből. Hitler, Te... Te.. átkozott!....

Alig tudták kivenni kezéből az áldozatot. Egy lepedővel lekötötték, száját betömtek.

Odakint a kivallatás még egyre tartott. Az SS legény is megjelent időnként a lámpával. Bevilágított. Lőtt és bekiáltott, hogy

13./

csend legyen, azután tovább ment. A gyereksírás nem szűnt egy percre sem. Kisfiam, szegénykém nagyon elfáradt. Ráfeküdt az egyik lábamra. Mindegy volt. Minden tagom zsibadt és alélt volt. A másik lábamon egy idős néni keze ült. Szinte csodálatos, hogy tudtam magam tartani abban a helyzetben, egész éjszaka. Mi adott hozzá erőt? Nem! Ennek az éjszakának sohasem lesz vége!

Előbb a gyerekektől hallatszott:

- Juj! Ki kell menni, mit csináljak?
- Nem lehet most kimenni, tartsd vissza!
- Nem bírom!

Az átélt izgalmtól átcsapott a ragály a felnőttekre is, de a szörnyű éjszaka után is megvirradt és hajnali 5 órakor kinyitották az ajtókat. Kimehet, aki akar.

Félve néztünk a hely felé, ahonnan a kinvallató hangok hallatszottak. Senki semmi. 8 óra felé végjárta egy rendőr a szobákat és az udvart, hogy, akinek egy 25-30 év körüli szőke, kékszemű, közepetermetű nőismerőse, vagy rokona hiányzik, az jelentkezzen az irodában a parancsnoknál.

Nem jelentkezett senki, pedig úgy mondták, ott volt az illető nő testvére és rokonai. Hangosan nem lehetett róla beszélni, mert sok volt a kém, így csak suttogták, hogy a W.C.-re akart menni. Az őrákiáltott, hogy álljon meg, de a nő úgy megijedt, hogy szaladni kezdett a kapu felé, mire az SS lekapta a gépfegyverét és lőtt. A lövés talált. De, hát akkor mi volt az egész éjszakai kinvallatás? Egyesek szerint a nő nem halt meg rögtön és őt kínózták, de megint mások szerint ez egy előre kitervelt színjáték volt, hogy még jobban megfélemlítsenek bennünket. Ha ez igaz, akkor a hatás tökéletes volt. Reggelre számtalan volt az örültek és félőrlültek száma és újabb 10 öngyilkosság is történt.

Az SS százados, a gyűjtőtábor parancsnoka kiadta a rendelkezést, hogy a jövőben öngyilkost nem szabad segélybe részesíteni és a kórházba bevinni. Aki meg akar halni, az csak haljon meg. Dobják a

15./

Csak persze a rendőr észre ne vegye a "csalást", mert különben jogosan kijár a 25 botütés.

Délután újra kezdték a személyi motozást. Előfordult, hogy valakinél egy üres levéltárcát találtak. Már ez is halálos bűn és szinte enyhe büntetés a 25 botütés. Egy lányon két bugyi volt. A hatóságot ki akarta játszani. Botozás. Egy férfin igen finom gyapju pulover volt. "Azt hiszik ezek a kutyák, hogy még mindig uraskodhatnak, ilyen finom holmikban járnak. Huzzák le róla! Nem kell neki 25 bot, elég lesz a bikacsökkal tiz is." Egy asszony zsebében kihegyezett ceruzát találtak. "Fofozzák fel! Titokosan írni akart valahova." Mindenki megkapta a magáét, ki többet, ki kevesebbet. Ha volt nála valami tiltott tárgy azért, ha nem találtak nála semmit, akkor azért, mert eldugta.

Vizért menet az úton egy gürüt láttam a földön. A nap éppen rá sütött a benne lévő köre. Szikrázva csillogott a gyönyörű orillians, becslésem szerint lehetett, vagy két karát. Körülnéztem, látja-e valaki. Nem. Hála Istennek rajtam kívül senki. Most mit csináljak. Ha nem találják meg, lehet, hogy egyszer még életet menthet. És, ha megtalálják? Életet veszthet és mi lesz akkor a kiszíval?.. Óvatosan belerugtam és örömmel állapítottam meg, hogy jól céloztam, mert éppen a szemétdöőr közepébe repült - kővel lefelé.

Mindenki nézzen esti szállás után. Senki sem maradhat kint az udvaron! A kerítést senki nem közelítheti meg! Félméterrel a kerítés közelében lenni, szökési kísérletnek tekintendő. A büntetés azonnali agyonlövés. Egy süket idősebb néni, úgy látszik nem hallotta a parancsot és közelment a kerítéshez. Lelőtték. Azonnal meghalt. Már akadt sok irigye a gyors halálért.

Szerencsémre tükrünk nem volt. Nem tudom, hogy nézhettem ki, csak sejtettem, ha társaimra néztem. Délután egy régi barátnóm férjével találkoztam össze. A környéken volt kirendelve, mint munkaszolgálatos állatorvos. Hajnalban zavarták fel a csendőrök és becipeltek őt is ide. Feleségétől és kislányától még elbucszni, de még nekik

16./

hirt adni sem tudott.

Mikor meglátott, felkiáltott:

- Klári! Hogy néz ki! Ez nem lehet igaz, hogy maga az. Ha az édesanyja látná, talán még ő sem ismerné fel.

Anyám említésére, kitört belőlem a sok napi visszafojtott izgalom és keserűség. Nyakába borultam és úgy sirtam, mint egy gyerek. Először, mióta idehoztak bennünket. Sokat gondolkoztunk, hogy tudnánk a kátaikat értesíteni sorsunkról, de semmi keresztülvihető megoldást nem tudtunk kisűtni.

Az eső ismét megeredt. Bármi áron éjjeli fedett menedékről kellett gondoskodnöm.

Az ötös terem fel volt szalmázva. Ott találtam ismerősöket is, kik csomagjaikon kuporogva, bent aludtak napok óta. Könyörögve kértem adjanak egy kis helyet nekem is, hogy a gyerekekkel együtt én is fedett helyen legyek. Hímeztek- hámoztak. Ők nem bánják, majd még jobban összehuzódnak, habár így is napok óta ülve alszanak. Leülhettünk éppen elébük is, de már most megmondják, ott "ut" van és éjjel igen nagy a forgalom. Világosságot nem szabad gyújtani le fognak taposni bennünket. Mindent vállaltam, csak ne kelljen még egy éjszakát a szakadó esőben a gyerekekkel, az udvaron tölteni. Elhelyezkedtünk. Kisfiam fejét az ölembe hajtotta, de mivel semmi sem volt, aminek nekitámaszkodhattam volna, alig egy-két órai ülés után a hátam kezdett fájni. Mögöttem egy 14 év körüli erős kövér fiu ült. Még éoren volt nem volt vele semmi baj, de csakhamar elaludt, kéjesen elnyújtózva és erős kövér lábait a vállamra rakta. Leráztam vállamról a tolakodó lábakat, de percekben belül már a fejemen éreztem, ~~hogy a vállamra rakta a lábait~~. Nem sok ideig, mert ismét lecsusztatta a vállamra. Én leráztam a vállamról és így pár percig nyugtom is volt. Azután kezdődött előlről. Előbb a fejemre, onnan a vállamra én leraktam a szalmára. Es ez így ment egész éjszaka. Közben megindult az "uton" is a forgalom. Ha panaszkodtam, hogy rántaposnak, jogos volt a válasz, hogy miért ültem az utra. Most azután irigykedve gondoltam azokra, akik kint fekszenek

17./

a pocsolnyában ugyan – de kinyujtott végtagokkal. Már nem is tudtam volna megmondani, hogy melyik részem fáj jobban. A hátam, a vállam, a nyakam, a kezem, a térdem, a gyomrom, a csuklóm. Nem tudtam melyik részem fáj. Eltompított a sokféle testi gyötrellem – azaz mégis tudtam. A szívem fájt irtóztatóan és kimondhatatlanul, a kisfiamért, hogy mi lesz vele? Mi lesz vele és mi lesz velem? Meddig birom és meddig bírja ő szegénykém? Egy pillanatra sem tudtam behunyni a szemem.

Másnap összehívták a zsidótanács tagjait. Kiadták a rendelkezést, hogy minden hitközségi elnök listát állítson össze azokról, akik ipart űznek, orvosok, gyógyszerészek, özvegyek, hadiárvák, kitüntettek, világháborús kitüntetésük van, nagyobb jótékonyági akcióban részt vettek, legalább 3 gyermekkel ittlévő anyákról és a valamiféle érdemmel rendelkező egyénekről. Mindezek azonban az összes hitközségi tagok 50 %-ánál nem lehetnek többen.

Megint ráncszakadt a nagy bizonytalanság. Senki sem tudta, hogy ez a lista mire jó, mire nem. Mi történik az egyik, mi történik a másik csoporttal? Ugy mondták, hogy az 1.-es lista tagjait előbb fogják elvinni innen. Ez is egy előny, ha kevesebb ideig kell ebben a pokolban lenni. Beadták a listát. Nemsokára az a hír járta, hogy mégis a 2-es listára felvettek mennek előbb. Akkor azt mondtuk, talán mégis annak jobb, aki később megy, mert hazai földön mégiscsak biztonságosabb helyen vagyunk. A készülődésnek egyenlőre még nyoma sem volt.

Délután megint szemlét tartott az SS százados és megállt a háromgyerekes fiatalasszony előtt.

- Magáé, mind a három gyerek?

-Igen!

- Férje hol van?

- Ukrajnában!

- Kaptak már enni?

- Igen. Naponta kétszer híg borsólevest.

A százados arca idegesen rángatózott. Tovább lépett.

A nap kisütött. A kölcsönként laborban megmosdattam a gyereket.

19./

is elpusztulna egynéhány, mi meg hazaföldben nyugodnánk és vége lenne szenvedéseinknek....De mégsem! Nekünk nem szabad elpusztulni, hogy teljes legyen az örömük. Az Isten ezt nem engedheti! Kell, hogy jöjjön még egy leszámolás, ahol számonkérjük az emberi törvények nevében is a gaztetteket! Bizzunk az Istenben, aki sokszor elfordult már tőlünk, de mindég megbocsájtott. Szétszórt bennünket a nagyvilágba, hogy döntsük le a bálványokat és terjesszük a tiz parancsolatot. "Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!" és "Ne ölj!" És mi szeretttük felebarátainkat és nem öltünk, de minket nem szeretnek és bennünket gyilkolnak. De Te tudod Örökkévaló, hogy mit, miért cselekszel és mi bízunk Benned! És a zsidók imádkozni kezdtek, mert ez is egy csoda volt, hogy ebben az állapotban még tudtak imádkozni.

Délelőtt két csendőr, két 20-22 év körüli munkaszolgálatos fiút kísért be a lágerba. Megtudták, hogy szüleiket ide hurcolták, megszöktek a munkásszázadtól, hogy ők is idejőjjenek és megosszák sorukat szüleikkel. Önként jelentkeztek a parancsnokságon és maguk kérték az ideszállításukat. Nem tudhatták, hogy milyen pokol vár itt rájuk. Kérésüket teljesítették. Természetesen a szőkés a munkatáborból, saját bevallásuk szerint is nyilvánvaló és ezért büntetés jár. Példát kell statuálni. Egy félórás kikötés, közben pár ostorütés. Hogy hány? Ez a csenőrre van bízva. Az ítéletet világos nappal, azaz azonnal végre kell hajtani, hogy minél többen lássák. A szülőknak természetesen ott kell lenni az első sorban.

Szegény fiuk! Félmeztelenre vetköztetve az első ostorcsapásokat mosolygva túrték. Nem úgy az anya, kit ájulva vittek el a helyszínről. Hiába járták a tábor körül a rendőrök, hogy jőjjenek az emberek a büntetés színhelyére, az örökké mozgó zajló tömeg, a láger minél messzebb eső sarkába huzódott, aggódó szívvel figyelve a történeteket. A csendőr káromkodása, az ostor csattogása a puszta huson, élesen hasított a puszta csendben. Ha elájult valamelyik fiú kikötözték és fellocsolták. Ha magáhoztért, újra kezdték. Rettenetes fél óra volt ez. Végül ájulva tették mind a kettőt a kórnáz padlójára.

20./

Sok idegen csendőr tünt fel a láthatáron. Itt megint készülnek valamire. Csakhamar egy hírnök járta körül a lágert és neveket kiáltott. A szólítottak menjenek sürgősen az irodába. Istenem, mit akarhatnak ezektől? A legtöbb kiválogatott, orvos, ügyvéd, nagykereskedő és más valamikor jómódúnak ismert ember. Nem sokáig kellett várni, láttuk, hogy tízes csoportokba, két fegyveres rendőr kíséretében a lágertől ki és egy a lágertől 2-300 méterre lévő kis épületbe kísérik őket. Akinek a férje nem volt ott, a feleségnek, sokszor a lánynak, vagy a nagyobbacska fiúnak is menni kellett.

Később meg tudtuk mi történt? Budapestről érkezett két detektívnek mondott pribék, azok kutatják, hogy a zsidók hová rejtették el a vagyonukat. A csendőröket jelentéstételre hívták be a környékbeli falukból és városokból, hogy ők mondják meg, kivel érdemes "foglalkozni". A kórházban már mozogni sem lehetett, pedig csak a nagyon súlyos eseteket vitték be. De óránként jöttek, vánszorogva, vagy, aki már járni sem tudott, lepedőbe csavarva a súlyosan összevert és összetört emberek. A nőket sem kimélték. Le kellett vetközni meztelenre. Forduljon arccal a fal felé. Emelje fel a talpát! Előbb arra ütöttek. Vallja be ékszereit, értékeit hová dugta? Nem vallott, akkor azért ütöttek. Vallott, akkor azért, mert nem szolgáltatta be a rendelet szerint. A talpalással kezdték rendszerint, azután fel a combot, a hátat, a kart ütöttek. Később meg kellett fordulni, úgy folytatódott a botozás, ütlegelés, pofozás, amire éppen kedvük telt a szadista állatoknak. Lázasan, lilán, kéken, szederjesen feküdtek a lágerkórház padlóján, az agyonrakinzott emberek és a "jó" SS százados még mindég azt kifogásolta, hogy igen sok a szimuláns.

Aggódva hallgattuk a neveket. Egyszer csak megláttam Madarasról a zsidófaló csendőrtiszthelyettes, helyettesét, a kettes számú főcsendőrt. Mivel az első számú főcsendőrrel még Madarason volt már egy kis összeütközésem, husvét előtt egy ismerős asszonytól egy libát vettünk és ezt ővalahogy megtudta, mire kivonult hozzánk a

21./

csendőrség házkutatást tartani és igaz, hogy a liba már feldolgozott állapotban a fazékban és a tálban volt. De őt ez nem zavarta, a levest kiöntette a kertbe, a húst meg összeszedte és azt mondta, ezt meg vigyék a szegényházba, zsidó ne egyen libahúst! Egyszóval éreztem, hogy nyomós ok van arra, hogy én is a " kiválasztottak" között legyek. Egyre-másra hangzottak is az ismerős nevek:...dr Scheiner ... Neuländer Ferenc... Klein Miklósné... Rosenberg Mór... Schwartz Ferenc... stb. stb. Elhatároztam, bármi történjék én nem megyek, hanem most szépen eltűnök. Udvari szállásunkon a csomagok közé bujtam. A takaróval leterítettem magam és ott lapultam még be nem esteledett, csak mikor a névsor olvasás befejeződött, akkor jöttem elő. Az ismerősök aggódva állítottak meg, mikor megláttak. Résztvételleljesen kérdezték, hogy érzem magam és bántottak-e? Hallották, mikor a nevemet szólították. Igen sajnáltak és aggódtak miattam. Most hát megusztam, ennek ellenére nem éreztem magam valami kellemesen.

A paplant, párnát még reggel kitettem száradni, mert nagyon nyirkos volt és féltem, hogy penészes lesz. Az egyik paplant ellopták a kötélről. Ez sajnos nem volt éppen ritkaság. Az erkölcsök erősen meglazultak, ha hiányzott valakinek valamije, elvitte a másiktól, akinek éppen volt és nem vigyázott a tulajdonára. Barátnőmet megkértem jöjjön velem szemlét tartani. Este, mikor lefeküdtek az emberek, mi körüljártuk a lágert és ahol paplannal takaródtak, egyszerűen odamentünk, felemeltük és megnéztük, hogy az enyém-e? A keresés hiábavaló volt, mert nem találtuk meg, amit kerestünk. Lehet, hogy voltak, akik azt hitték megbolondultunk, de már ez sem keltett feltűnést. Ijedtséggel vegyes szánakozó tekintettel néztek ránk. A legtöbb helyen a paplan felett még egy másik takaró is volt. Az éjjelek ugyanis hűvösek, nyirkosak lettek, hajnalban erős harmattal, úgyhogy reggelre a felső réteg teljesen átmedvedett. Ilyen helyeken nenezebb volt a dolgunk, mert a felső burkot előbb le kellett hámozni, hogy a szakszerű vizsgálatot megejtessük.

A paplan keresést sürgősen be kellett fejezni, mert későre járt

23./

„Az egyik rendőr^a gumibotja végével az oldalamba bökött.

- Sietni, sietni!

Német SS legények gépfegyverrel, magyar csendőrök puskával, a rendőrök bottal - járkáltak a vagonok előtt.

Minden vagonra ki volt írva, hogy hány személynek kell beleférni. Ha a létszám meg volt, nem törődtek vele, hogy az anya nem fér már be, pedig a gyerek már odafent van. A vagon^{ot} lezárták. Menjen a következőbe, az út végén majd ^{úgyis} találkozunk.

Minden erőmet összeszedve, ^{kezdtem} ~~kerikével~~ együtt felkapaszkodtunk a soron következő vagonba. Már nagyon sokan voltak bent.

A csendőr beszólt:

- Vagonparancsnok! Hányan vannak odabent?

- Nyolcvanan.

- Nyolcvanegy van a vagonra írva. Hol a nyolcvanegyedik?

A vagonparancsnok tanácstalanul állt az ajtóban.

A csendőr dühösen körülnézett és káromkodott. Mennyi baj van ezekkel a rongyos zsidókkal!

Kis batyujaival arrament éppen egy idős bácsika, úgy látszott, hozzátartozóit kereste.

A csendőr meglátta. Rákiáltott:

- Állj! Szállj be gyorsan a kocsiba!

A bácsika megállt, ijedten körülnézett és olyasfélét motyogott, hogy a feleségét keresi.

- Majd megtalálod! Na, siess! Egy-kettő.

A vagon ajtajából karok nyúltak érte, hogy a felszállásnál segítsenek. Bizonytalanul nyujtotta karját ő is, a kisöreg, mint, aki reméli, hogy mégis lemaradhat. De a csendőr nem sokat teketóriázott. Jobb lábát felemelve, ^{ny} belerugott az emberkébe, hogy ^{ny} nyekkenve esett a vagon közepébe.

- Na ugye, hogy itt van a nyolcvanegyedik! ~~szégyen~~ röhögött a csendőr. Meghuzta a vagon ajtaját. Döngve ~~szégyen~~ csapódott ránk, élő/halottakra, kriptánk ajtaja. Még hallottuk a lakat csörrenését, mint koporsó tetején az első rög koppanását.

V é g e .

8. Ferenczy László csendőr alezredes jelentése a szegedi V. és a debreceni VI. csendőrkerületek területéről történt deportálásokról, 1944. június 29.

M. KIR. CSENDŐRSÉG ÖSSZEKÖTŐ TISZTJE
A NÉMET BIZTONSÁGI RENDŐRSÉGNÉL
BUDAPEST, XII. EVETKE ÚT 2. II. EM.
TÁVB. 165-584, (39) m. á.

16.

biz.1944.

A IV. tisztogatási terület 2. számú eseményjelentése Budapest, 1944. június 29.

A IV. tisztogatási területről (szegedi V. és debreceni VI. csendőrkerületek) kitelepített zsidóságnak elszállításával kapcsolatban jelentésemet az alábbiakban terjesztem elő:

- 1.) A fenti két csendőrkerület területén felállított 7 gyűjtőtáborba a zsidók begyűjtése 1944. június hó 20-án befejezést nyert.
- 2.) Elszállításuk folyó évi június hó 25-én kezdődött meg, és június hó 28-án már befejezést is nyert.
- 3.) A szegedi V. csendőrkerület területéről, nevezetesen: Kecskemétről 5413, Szegedről 8617, Szolnokról 4666 és Bácsalmásról 2793 zsidó, összesen 21 489 zsidó, míg a debreceni VI. csendőrkerület területéről, és pedig Debrecenből 13 084, Nagyváradról (az ide irányított Bihar megyeiek) 2819, Békéscsabáról 3113 zsidó, összesen 19 016 zsidó, együttesen 40 505 zsidó fajú személy 14 vonattal szállítatott el.
- 4.) A II., V., VII., VIII., IX. és X. csendőrkerületek területéről összesen 129 szerelvényben eddig (1944. május 14. – 1944. június 28-ig) 380 660 zsidó települt ki az országból.
- 5.) A szállítmányok futása mindvégig zavartalan volt.
- 6.) A szolnoki gyűjtőtáborból szökést kísérelt meg özv. Neubart Lajosné szül. Pintér Gizella zsidó nő, aki ellen a német biztonsági rendőrség egyik tagja lőfegyvert használt, melynek eredménye halálos kimenetelű volt. Ugyancsak a szolnoki gyűjtőtáborban tíz, javarészt ismeretlen zsidó személy ismeretlen méreggel öngyilkosságot követett el. Valamennyi halálos kimenetelű volt.
- 7.) A bácsalmási gyűjtőtáborban Havas Károly és Havas Károlyné, valamint Lauwitz Adolfné ismeretlen méreggel halálos végű öngyilkosságot követtek el. Három agg zsidó személy pedig természetes halál – aggkori végegyengülés – következtében hunyt el.
- 8.) A békéscsabai gyűjtőtáborban 4 halálos kimenetelű öngyilkosság, 1 természetes haláleset fordult elő.

9.) Dr. Jánossy Gyula békéscsabai polgármester, Szokolai és Ladányi ottani rendőrség[i] detektívek, valamint Sitkei ugyancsak ottani alhadnagy ellen még kellően nem ellenőrzött adatok merültek fel arra nézve, hogy a zsidók érdekeit szolgálták, s azokat teljes erővel támogatták. Egyébként Bácsalmáson a zsidóvagyon-rejtegetők és a fent megnevezettek magatartásával kapcsolatos puhatolás folyamatban van.

10.) A lakosság túlnyomó nagy rész[é]ben a zsidók kitelepítése meglelégedéssel párosult, megnyugvást hoz. Egy kisebb rész tartózkodó magatartást tanúsít. Űgy a gyűjtőtáborokba való begyűjtés, mint a kitelepítéssel kapcsolatos szállítások során sehol sem fordult elő magyar közbiztonsági közegek részéről bántalmazás, kilengés vagy egyéni atrocitás. Jelentésem egy-egy példányát előterjesztem a csendőrség felügyelőjének, vitéz Endre László és Baký László államtitkár uraknak, a BM VII. osztály vezetőjének, a tiszántúli német hadsereg mellé rendelt kormánybiztos úrnak (Debrecen) és a csendőrség központi nyomozó parancsnokságnak.

vitéz Ferenczy alez[redes]

II. ÉLET A MUNKATÁBOROKBAN

1. Erdős Gáspár és felesége, sz. Ritter
Róza strasshofi azonosító száma¹

Gáspár Erdős		N. 000. 885	
Róza Ritter		N. 000. 9253	
(Name)		(Vorname)	
1944. VI. 28. Azonosítási			
(Tag Monat, Jahr, Ort der Geburt)			
Strasshof		Die UK 1 (2)	
		ist abgestellt:	
fer	bei	ett	bei *)
			Hdz.

¹ A strasshofi azonosító számot az Erdős család bocsátotta rendelkezésünkre. Erdős Gáspárt (sz. 1879) és feleségét (sz. Ritter Róza, 1887) Mezőtúrról szállították a szolnoki cukorgyárba, majd onnan Strasshofba. Az idős házaspár először a Bécshez közeli Oberhausenben dolgozott egy mezőgazdasági birtokon. 1944. szeptember végén egy bécsi betongyár, a Riefenthaler Betonwerke klosterneuburgi telephelyére kerültek, majd onnan december elején Herzogenburgba, a betongyár kavicsbányájába.

2.a. Varga Béla étkezési jegye a strasshofi elosztótáborban¹

¹ Az Ember Mária hagyatékában található étkezési jegyet Varga Béla ajándékozta Ember Máriának; Murányi Gábor, a hagyaték kezelője bocsátotta rendelkezésünkre. Varga Bélát 14 évesen deportálták Szolnokról édesanyjával és nagynénjével, dr. Halász Sándornéval Strasshofba. Innen a bécsi Österreichische Saurer-Werke haszonjárműgyárba kerültek, és a gyárhoz tartozó barakktáborban éltek. Nagybátyját, dr. Halász Sándort Szolnokról előbb Szentgyörgypusztára szállították, majd onnan a Debrecenből indított egyik vonattal érkezett Strasshofba. Vargáék táborának ő volt a zsidó táborparancsnoka (*Jupo*). Lásd V.1.a–c. számú dokumentumok. Varga 1945 áprilisában, még Bécsben, *Nehéz napok* címmel írta meg naplószerű feljegyzéseit deportálásukról, melyből két részlet nyomtatásban is napvilágot látott: *Nehéz napok. Részletek egy 15 éves fiú 1944-es szolnoki naplójából*. Közzétette: Kaposvári Gyula, *Jáskunság*, 1975/1–2, 21–28.; Varga Béla: *Nehéz napok – egy fiú naplója*, *Jáskunság*, 1984/2, 36–41. A felszabadulás utáni hetekben írott feljegyzéseinek születési körülményeiről részletesen beszámolt 1999-ben készült interjújában, lásd VHA, 49588.

2.b. Varga Béla feljegyzései a napi étrendről összegző adatokkal a Saurer gyárban működő munkatáborban¹

Étrend táblázata.

Milyen ételeket és mennyit kaptak
a bécsi „Österr. Saurer Werkebe” deportált
magyar zsidók 1944. VII. 30. - 1945. III. 4. ig?

Levesek:

Görstli leves:	72
Barnaköményleves:	4
Tészta leves:	12
Grizleves:	5
Pros paradicsomleves:	8
Bor Leves:	1
Köménymagosleves:	8
Sárgarépa leves:	23
Dörögemüseléves:	11
Hagymaszarileves:	10
Kaporleves:	71
Káposzta leves:	1
Karalábeléves:	4
Gomba leves:	3

Marhahús v. vurst:	32
Disznóhús:	1
Kirándított vurst:	1
„ hal:	1
Füstölt hús:	2

Káposzta's tészta: 1

Marmelade:	31
Margarin:	26
Túró v. sajt:	27
Tojás:	4

Főzelekek:

Sárgarépa főzelek:	36
Misch-Dörögemüse (paprika):	25
Saláta főzelek:	3
Uborka főzelek:	9
Karalábelézelek:	1
Káposzta főzelek:	29
Borsó főzelek:	3
Téberisz:	25
Gulás rizsel:	
Krumplival v. kagymá: 29	
Paprikás rizs:	7
Krumpl (húsos májasmártással):	23
halas	
Krumpli (gombas mustáros -1-):	39
uborkás hagymás	
Krumpli főzelek:	11
Krumplifőzelek (húsos halas)	5
Spenát főzelek:	1
Vöröscékla főzelek:	24
Zöld paradicsomos főzelek:	9
Tök főzelek:	4
Marhaharépa főzelek:	42

Krumplisaláta: 1

Gyümölcs (szőlő
dinnye
kisző): 2

¹ Strochlitz Archive, Haifa, Diary of Béla Varga. Varga Béla mindennap feljegyezte, mit kaptak enni reggel, délben, este; számos esetben megjegyzést is tett az étel minőségére. Ezek közül hét nap étrendjét tesszük közzé.

Étrendösszegezés

július 30 - október 28. 13 hét

Karott Gemüse oder Suppe: 23 g/m. ³⁶ ²⁸ 3 Woche

Mischgemüse oder Suppe: 31 g/m: 25 (u 11)

Braune Suppe: 2

Tee: 4

Kraut Gemüse oder Suppe: 22 g/m: 29

Kaffe: 56

Salat " : 8

Gurken Gemüse: 6

Marmelade: 14

Zwibel Suppe: 9

Ei (1 Stück): 3

Karott Gemüse oder Suppe: 13

Gulas mit reise: 6

Kartoffel mit ½ sauce: 29

Mehlspeis: 1

Kartoffel Gemüse mit fleisch: 8

" Suppe: 6

" " mit paradeis: 15

Fleisch oder wrst: 10, 5

Gurkensalat: 4

Margarine: 7

Rote rüben: 11

Obst: 2

Paradeis Suppe: 4

Gerstl. Suppe: 29

Topfen oder Kase: 10

Kapor Suppe: 36

Erbst. Gemüse: 3

Milch. reise: 11

Pilz Suppe: 1

Gries Suppe: 2

Spinat Gemüse: 1

32 Stück

TEL. B-29-508 SERIE

TSCHER

CHEMKAFTIKEL

0 = 1000
+ = 1000
- = 1000

522 412 2222

Reggeli: július 2. - augusztus 30.-ig egy tányér kérés,
augusztus 30. - január 23.-ig fekete kávé,
január 23. - április 5.-ig tea.

Ebéd: Egy tányér kérés és egy tányér főzelék (v. krumpli v. zöldség).

Vacsora: Egy tányér főzelék, egyszer egy héten, hideg vacsora

Kenyer: július 2. - február 15.-ig $\frac{1}{3}$ (32 db kg) kenyér
február 15. - február 25.-ig $\frac{1}{4}$ (25 db kg) " "
február 25. - április 5.-ig $\frac{1}{8}$ (12 db kg) " "

Gyári munkások 1,5 kg potadagot, köztük
két hetenként 1 kg " " kapstak kenyérből
azonkívül vurstot és margarint is
kaptak.

1. Hétfő. Wien 1944 VII. 30

Österr. Jaurer Werke A.G. telepén

Vasárnap. Reggeli: Buzics Leves (csavanykás) o
VII. 30 Ebéd: Buzics Leves, rizses gulyás +
(csabak lenovagy)
Vacsora: Mischgemüse

Hétfő Reggeli: Kapor Leves o
VII. 31. Ebéd: Griz Leves, saláta főzelék -
Vacsora: Sargarépa főzelék o

Kedd Reggeli: Sargarépa Leves -
VIII. 1. Ebéd: Gombaleves, Mischgemüse -
Vacsora: Dörgemüse -

Szerda Reggeli: Füstölt Leves +
Ebéd: Sargarépa főzelék, kaporleves
VIII. 2. Vacsora: Káposzta főzelék -

MEGNYITÁS

Csütörtök reggeli: sárgarépa leves -

VIII. 3.

Ebéd: Tészta leves, borsófőzelék és
fűstöltés +
Vacsora: Karalábé -

Péntek

VIII. 4.

Reggeli: ~~Kapor~~ Leves o
Ebéd: Karalábé leves, sárgarépa
főzelék
Vacsora: Anjonta -

Szombat

VIII. 5. +

Reggeli: Búza, Leves +
Ebéd: Buziss Leves, káposztás
kocsi +
Vacsora: Tejberizs +

TEL. B-29-508 SERIE

TSCHER

H E N K A R T I K E L

4. sz. Étendő

Wien: 1944. VIII. 20.

Österr. Saurer Werke A.G. telepen

Vasárnap: Reggeli: Búrizz Leves (poshadt) ○
 Ebéd: Tészta Leves, paprikás, húsos rizs +
 VIII. 20. Vacsora: Káposzta főzelék -

Hétfő: Reggeli: Karalábé Leves (életetlen fés) -
 Ebéd: Kapor Leves, karalábé főzelék -
 VIII. 21. Vacsora: ~~Fejtértes~~ Karalábé főzelék -

Kedd: Reggeli: Karalábé Leves -
 Ebéd: Kapor Leves, ugorka főzelék -
 VIII. 22. Vacsora: Sárgarépa főzelék ○

Szerda: Reggeli: Sárgarépa Leves -
 Ebéd: Sárgarépa Leves, tökkáposzta -
 VIII. 23. Vacsora: Káposzta főzelék -

Csütörtök: Reggeli: Búrizz Leves +
 Ebéd: Kapor Leves, májas krumppli főzelék +
 VIII. 24. + Vacsora: Uborka főzelék, szilva ○

Pentek: Reggeli: Kapor Leves ○
 Ebéd: ~~K~~ Zöldség Leves, Káposzta főzelék
 VIII. 25. — Vacsora: Karalábé főzelék —

Szombat: Reggeli: ~~Zöld~~ Karalábé Leves —
 Ebéd: ~~saláta~~ Uborka főzelék, Zöldség Leves
 VIII. 26. ○ Vacsora: Tejberizs, gyümölcs (nyadt) †

10. SZ.

Étrend.

Wien: 1944. X. 1.

Österr. Saurer Werke F. G. telepein.

Vasárnap Reggeli: Fekete kávé +
 X. 1. + Ebéd: Burizs leves, Krumpli ^{gulyás} / ^{húsos mártás} / ^{sal}
 Vacsora: Marmelád, sajt, Margarin. +

Hétfő Reggeli: Fekete kávé +
 X. 2. + Ebéd: Kapor leves, tök főzelék
 Vacsora: Tejberizs +

Kedd Reggeli: Fekete kávé +
 X. 3. ○ Ebéd: Hagymaszár ^{leves} / ^{húsos krumpli} / ^{mártással}
 Vacsora: Mischgemüse

Szerda Reggeli: Fekete kávé +
 X. 4. + Ebéd: Környőmagos ^{leves} / ^{krumpli} / ^{par.} / ^{mártással}
 Vacsora: Tök főzelék ○

Csütörtök Reggeli: Feketekávé +
X. 5. + Ebéd: Burizs leves, krumpli főzelék
 (nagy jó ebéd) + hús töltés
 Vacsora: Tökfőzelék ○

Péntek Reggeli: Feketekávé +
X. 6. + Ebéd: Kapor Leves, krumpli mártással +
 Vacsora: Krumpli főzelék +

Szombat Reggeli: Feketekávé +
X. 7. + Ebéd: Rövid paradicsom leves kel-
káposzta + főzelék
 Vacsora: Mischgemüse +

20. számú

Ftrend

H# Österreichische Saurer
Werke H.G.
telepén.

Wien: 1944, XII. 10.

Vasárnap Reggeli: Tekezetekávé +

XII. 10. + Ebéd: Borizs leves, krumpli husos +
 paprikás mártással
 Vacsora: Marmelad, margarin, parizer. +

Hétfő Reggeli: Tekezetekávé +

XII. 11. + Ebéd: Sárgarépa leves, kelkáposzta
 Vacsora: Sárgarépa főzelék. +

Kedd Reggeli: Tekezetekávé +

XII. 12. + Ebéd: Borizs leves, kakarmányrépa
 vörst, főzelék
 Vacsora: Tejborizs +

Szerda Reggeli: Tekezetekávé +

XII. 13. + Ebéd: Borizs leves, krumpli főzelék
 Vacsora: Kelkáposzta +

Csütörtök Reggeli: Feketekávé +

XII. 14. + Ebéd: Kapor leves, krumpli májga,
mártással

Vacsora: Kelkáposzta főzelék +

Péntek Reggeli: Feketekávé +

XII. 15. Ebéd: Köményagos leves, takar-
mányrépa főzelék

Vacsora: Takarmányrépa főzelék

Szombat Reggeli: Feketekávé +

Ebéd: Buzis leves, sárgarépa főzelék

XII. 16. Vacsora: ~~Sárgarépa főzelék~~
Tejberrisz +

22. számú

Az Österreichische Laurer
Werke 7. G.
LeipenEtlend

Wien: 1944. XII. 24

Vasárnap Reggeli: Feketekávé

XII. 24 Ebéd: Krumplicsaláta, rándot vurst
por

Vacsora: Margarin, marmelad, sajt

Hétfő Reggeli: Feketekávé

XII. 25 Ebéd: Buzsákeres, krumplicszelék
aiszónshis

Vacsora: Margarin, marmelad, sajt

Keddi Reggeli: Feketekávé

XII. 26 Ebéd: Tésztakeres, takarmányröpe
töszetek

Vacsora: Margarin, marmelad, vurst.

Szerda Reggeli: Feketekávé

XII. 27 Ebéd: Kaporfenes, takarmányröpe
cépa fizelek

Vacsora:

- 11 -

Csütörtök Reggeli: Feketekávé
 XII. 28 Ebéd: Sárgarépa leves, krumpli,
 Vacsora: Takarmányrépa főzelék húsos mártással

Péntek Reggeli: Feketekávé
 XII. 29 Ebéd: Borizs leves, takarmány-
 Vacsora: Krumpli mustáros szóssal répa főzelék

Szombat Reggeli: Feketekávé
 XII. 30. Ebéd: Kapor leves, cékla főzelék
 Vacsora: Tejporiss

27. számú

Judenlager
Baracke 39

Küche, III.

Efrend

H. Österr. Saurer Werke
Aktiengesellschaft
telepén

Wen: 1945. I. 28

Vasárnap R. Tea

I. 28.

E. Tésztaleres, krumpli húsos
gulyásos mártással
V. Marmelad, margarin, túró

Hétfő R. Tea

I. 29.

E. Kapor kres, ~~krumpli~~ krumpli főzelék
V. Marhárepa főzelék

Kedd R. Tea

I. 30.

E. Buzs kres, krumpli húsos
mártással
V. Tejbusz

Szerda R. Tea

I. 31. F. ~~Köménymagos~~ ^{leves, krumplics}
~~gombas mártással~~
 V. Marharépa főzelék

Csütörtök R. Tea

II. 1. F. ~~Tészta~~ ^{leves, marharépa}
~~gombas mártással~~
 V. Krumplics mustáros mártással

Péntök R. Tea

II. 2. F. Kapori leves, marharépa
főzelék
 V. Dörögműse

Szombat R. Tea

II. 3. F. Búnizs leves, rizses paprikás
 V. Marharépa főzelék

30. számú

Judenlager
Baracke: II

Étrend

Küche: III

Österr. Saurer Werke
Aktiengesellschaft
telepén

Wien: 1945. II. 18.

Vasárnap R. Tea

II. 18.

E. Bomba leres, krumpli, húsos
gulasch

V. Túrós, Marmelade
Kenyér
Mincsa

Minden keres

Hétfő

II. 19.

R. Tea

E. Káposzta leres, fehér répa főzelék

V. Kósrépa főzelék

~.~

Kedd R. Tea

II. 20

E. Sárgarépa főzelék, uborka főzelék

V. Dörögműze

~

Szerda R. Tea

II. 21

E. Kapor leveles, mészapápa főztek
 V. Cékla répa főztek

Csütörtök R. Tea

II. 22.

E. Kapor leveles, krumpligombóc
 V. Dörpennőze

Péntek R. Tea

II. 23

E. Kapor leveles, krumpligombóc
 V. Tejbenves

Szombat R. Tea

II. 24.

E. Buzika leveles, uborka főztek
 V. Cékla répa főztek

2.c. Varga Béla plakátjai az 1944-es hanukai
és szilveszteri vidám gyermekelőadásokról¹

1st. előadás

Barak Kabaré

Az Österreichische Saurer Werke Hg.
telepén.

1944, december 3-án vasárnap este

Rendező: Krausz Adolf

Berezetőt mond: Varga Béla

Az ember és a világ: Frenkel László
előadása

A tölgyfa, irtáka munkaszolgálatosok:
előzavajja: Nasch Lili

Palesztina: kertész Mór előadása

Aktuális dolgok: Krausz Ignác kifigurázásai

Zsidó tárggyelbeszélések
és versek. előadja: Berkovics Irén

Konferál: Varga Béla

¹ Strochlitz Archive, Haifa, Diary of Béla Varga. Hanuka ünnepe a zsidóknak a szíriai görög hódítók felett i. e. 165-ben aratott győzelmére és a háború során megszenstelenített jeruzsálemi Szentély megtisztítására emlékeztet. Ezen az ünnepen a zsidó iskolákban és közösségekben a gyerekek szokás szerint különböző színdarabokat adtak elő, vagy műsoros estet tartottak. E hagyományt folytatták Bécsben 1944 telén a Saurer gyár barakktáborában élő, kényszermunkára fogott gyerekek is.

2 sz. előadás

A gyerekek Chanukah ünnepélye.

Az Österreichische Söwter Werke T. G. Szépen

1944, december 3.-án vasárnap este

Író és Rendező: Dr. Halász Sándorné

Bevezetőt mond: Dr. Halász Sándorné

Prolog: Rosenfeld Zsuzsi

A kislány álmodik: Schwarz Jutka

Ima az éavoli apukákért: Silberstein Jutka

Magyar zsidó hitvallás: Klein Katalin

A kis zrendedli: Silberstein Marika

A nyolc kis gyertya: Rosenfeld Zsuzsi, Huber Tamás,
Feldmann Laci, Spitz Gyuri, Fessner Imre,
Spitz Laci, Feldmann Laci, Feldmann Imre és
Klein Lea.

Közben az összes gyerekek Chanukai
dalát énekelnek.

3.sz. előadás

Barakk kabaré

Az Österreichische Saurer Werke H. G.
felelősen.

1944 december 31.-én, szilveszter este.

Rendező: H. R E S Z V E N Y (Varga B., Kovács I., Frenkel Gy.)

Tar ka es z Konferál:
Kovács István

- 1, Jövendőmondó: Varga Béla
- 2, Hagyó, Tóth Árpádtólés
Kosztolányiól: Frenkel László szava l verseket.
- 3, Kis kabarék: Kovács István és Frenkel György.
- 4, Az Anyasziv: Kohn Erzsébet szava l.
- 5, 2 vicces nőla: Gottman Sándor
- 4, Krausz bácsi mőküi: szerepelnek: Krausz Ignác
Klein Kati, Kovács Klári, Pólik Vera, Kohn Julia
Varga Béla, Gottman Sándor, Frenkel György, Waltner István
- 5, Krausz Ignác búcsúztatója az ó évet és fogadja az újévet
Ó év: Waltner István 1944
Új év: Varga Béla 1945

**2.d. A *Jövendőmondó*, Varga Béla verse
az 1944-es szilveszteri barakk-kabarén¹**

Jövendőmondó

Itt az újesztendő, a régit temetjük,
Ezer gondját, baját, fájalmát levetjük.
Téged Urunk remény s kétség között kérünk,
Nyugodt, békés, boldog újévet adj nekünk.
Mint szokás ilyenkor horoszkópot néztem.
Jövendőmondótól bölcs szavakat kértem,
Kilencszáznegyvenöt nekünk vajon mit hoz?
Változást és békét fájó gondjainkhoz?
És szólt a bölcs öreg, békén, nyugton várjunk.
Megfordul majd minden, léssen mit csodálnunk.
Feje tetején fog a világ majd állni.
Sok gaj² fog előttünk ceppedlizve jární.
Krausz bácsitól kér majd Göbbels is tanácsot,
Kakaóhoz ágyban esszük a kalácsot.
Grünfeld Zoltán előtt glédában áll Lischdják,
Kínálgatva kérdi, mi kell: cukor?, liszt?, mák?
Komandánsunk szava suttogóra válik.
Hangos, goromba szó álmunkban sem jár itt.
Szót fogad mindenki, egész világ lássa.
Rendben barakkunknak sehol sem lesz párja.
Frenkel Poldi bácsi csókolódzik Naschhal,
Kovács Pista vágyik élni üres hassal.
Éd'sanyja senkivel soha nem vész össze,
Legényre már soha nem néz rá Grósz Örzse.
Guttmann Rezsín búját méregbe veszejtí.
Szelíden csitítja lánya, Fleischer Erzsi.
Fia meg a doktort halk szavakkal kéri
Babkánál egy zárkát miért nem ad néki.

¹ Strochlitz Archive, Haifa, Diary of Béla Varga. Varga Béla vicces strófákba gyűjtötte a mindennapi gondokat, vágyakat, és a jövendőmondó szerepében adta elő a szilveszteri kabarén. Varga Béla az 1999-ben készült interjúbán bemutatta a *Jövendőmondó* szövegének kézzel írt tisztázataát. Ezen szerzőként dr. Halász Sándorné szerepel. VHA, 49588. A szöveget betűhíven közöljük.

² Nem zsidó.

Barakkunknak népe gyűlöli a falást.
 Tuchmann³ előtt Grószné feldicséri Halászt.⁴
 Soha nem sír többet kis Silberstein Mari,
 Naponta csomagot hoz majd újra Harry.
 A cubust⁵ undorral löki a két Frenkel,
 Nekik sose adják, elég volt, már nem kell.
 Éjszaka felkel még főzni szegény Flóra,
 De ura sem eszik, már leszokott róla.
 Anyám új ruhát vesz fel, a színe bordó,
 Kohn Rezsín meghízik s kövér lesz, mint hordó.
 Schwarcz bácsi már soha senkivel sem mérges,
 És egyáltalában senki sem lesz éhes.
 Békés minden munkás, minden gyerek csendes,
 Ágyak alja tiszta, a WC is rendes.
 Szegény doktorunknak nem lesz egyéb gondja,
 Jogos haragját mért, s vaj kire is ontsa?
 Itt az ebéd? Nosza ugrik le az ágyról,
 Mindenki mintha kilőné a puskából.
 Osztásnál Berkovics Illus a legelső.
 A sor oly egyenes akár egy tökfelső.
 Silbersteinné sem jön soha utolsónak,
 Levesben hajszálok többé már nem lógnak.
 Fischer néni kicsi adagokat oszt ki,
 És mégsem kevesli szóval soha senki.
 A répát dicsérik, bűdös húst megesszük.
 A tejbefőttet meg sosem keveselljük.
 Feldheimné senkire nem haragszik soha,
 Csak unokájához szigorú mostoha.
 Kohn bácsi pipáját a földre levágja,
 És kér mindenkit, hogy főzzön éjszakára.
 Mert, ha csendben lesznek, Isten úgy segítjen,
 Babkéhez költözik még ezen a héten.
 Kohn Böske, higgyék meg, elfelejt beszélni,
 Nővére gyógyszerrel nem fog soha élni.
 Elfelejt majd Lili gyomrot, fogat, lépet,
 S ő ad be kanállal másnak bölcsességet.

³ Emil Tuchmann (1899–1976) a háború idején a bécsi zsidó kórház igazgató főorvosa volt. 1944-től hozzá tartozott a strasshofi deportáltak egészségügyi ellátása is.

⁴ Halász Sándor szolnoki tisztiorvos, Varga Béla anyai nagybátyja. A Saurer Werkében a tábor zsidó vezetője, Jupója volt, de egyben orvosi feladatokat is ellátott.

⁵ Kockát.

Zolika rá sem néz többet Juliskára,
 Juliska mindenben hallgat az anyjára.
 Anyja egy csomagot sem hoz többet néki,
 Akárhogy kínálják, köszöni, nem kéri.
 A csíkosok majd künn állnak hosszú sorba,
 Néháynak egész földig lóg az orra.
 Énekszóval kérdik vajj' miért nem látom,
 S találgatják, mért van csend ott túl a rácson.
 Palesztinában lesz király Kertész bácsi.
 Mindnyájan mulatunk és kiáltjuk: ácsi.
 Csak Guttman Jakab bá' nem tud hova menni.
 Hallottak már ilyet? Ő elfelejt enni.
 Viszont Ungár ügyvéd beszélni fog sokat,
 Schwarcz néni nem hoz már haza csomagokat.
 Vera fájós lábbal szalad el a gyárba,
 Édesanyja pedig önként a zárkába.
 Egyetlen egy lánynak sem kell gyári puszi [?].
 Szelídek közt szelíd lesz majd Leipnik Nusi.
 Imígy magyarázta bölcs öregem bőven.
 Minden csoda lesz az új esztendőben.
 Lészen cipőnk, ruhánk, fehéreneműnk annyi,
 Egymásnak kofferral fogjuk odaadni.
 Jó léssen egymáshoz minden zsidó, higgyem.
 Lenéz majd mireánk még egyszer az Isten,
 És ez már nem tréfa: Innen elvisz haza,
 Hol vár majd mireánk otthon, férj és apa.
 Úgy legyen. Amen. Könnyek között kérem,
 Segítsen meg minket ebben az újévben.

**3.a. Faragó Vera levelezőlapja nagynénjéhez,
Horovitz Erzsébethez, 1944. június 15.¹**

Szarvas, 1944. VI. 15.

Drágáim!

Tegnap lezárták a gettónkat és 20-ig elutazunk, de nem tudjuk, hova. Ha egy mód lesz rá, írunk. A jó Isten segítsen meg mindannyiunkat.

Nagyon sok kézcsók és csók Mindenkinék. Erzsikém drága, közöld a többiekkel, mert többet nem tudunk írni.

Szerető Ottitok
Verátok és Móric b[ácsi]

¹ Faragó Vera, valamint édesanyja, Faragó Miksáné sz. Horovitz Ottilia, és nagybátyja, Faragó Mór Szarvason éltek, az ottani gettóba kellett beköltözniük 1944 májusában. Az 1944. június 10-i szegedi államtitkári tájékoztató értekezleten elhangzottak értelmében a június 15-ét követő napokban a szarvasi zsidókat a szolnoki cukorgyárba szállították, ahol Faragóék a Strasshofba irányított vonatra osztották be. A wienlobau munkatáborból alkalmuk volt levelezőlapokat írni budapesti rokonaiknak, akiktől néha válasz-levelezőlap, valamint kéréseikre időnként pénz és ruhanemű is érkezett. A családi hagyatékban fennmaradt levelezőlapok és egyéb dokumentumok első közlésére ebben a kötetben kerül sor. A fenti levelezőlap címzettje Horovitz Erzsébet, Horovitz Ottilia testvére. Valamennyi dokumentumot Buk István és dr. Buk János, Buk Ferencné sz. Faragó Vera fiai bocsátották rendelkezésünkre.

Baross, 1944. VI. 15.

Drágáim!

Tegnap kezerték a gettókat és az új életünk, de nem tudjuk honnan. Ha egy mód lesz rá, írunk a jó Telen segítsen meg mindenkinek.

Nagyon sok hélyük és sok mindenkinek. Arra is van diópa közt a többikkel, mert többet nem tudok írni. Szeretnék ^{csatlakozni} _{Baross és Kőrös}

Ára 18 fillér.

LEVELEZŐLAP

K. Kir. állami nyomda. Budapest, 1944.

K. Kir.

Glovits, Rózsa
úr

Budapest
V. Thersz György u. 24.

Feladó: Farago Vera
Baross.
Gettóból

**3.b. Faragó Vera levelezőlapja nagybátyjához,
Horovitz Lászlóhoz, 1944. augusztus 21.¹**

Wien-Lobau, 1944. VIII. 21.

Drága Laci bácsi és Többiek!

Ma kaptuk meg 10-ről kelt nehezen várt drága lapjuk, melynél jelenleg nagyobb boldogság nem érhetett minket. Boldogok vagyunk drága Nagyapukám² állapotának és Mindannyiok helyzetének [!], segítsen a jó Isten, hogy mielőbb együtt örüljünk. Változatlanul jól és egészségesek vagyunk, és jó időnk van. Ha mód van a kért dolgok küldésére, nagyon kérnénk. Az itteni lágerfőnök, Sipos Lipót volt mezőtúri állomásfőnök, aki Alfréd³ b[ácsi]val érettségizett, megkért tolmácsoljam Neki üdvözetét. Józsi bácsiról⁴ is ha lehet, közelebbit megírni és gyakori írásukat kérjük, mert ez az egyetlen boldogságunk.

Szarvasról még nincs hírünk, Jolán néniékről sincs.

Mindannyiuknak sok kézcsók és csók a drága Nagyapának külön Hajóséknak, Pirkéknek,⁵ Jolán néninek

A nagyon szerető
Ottijuk, Verájuk
és Móric b[ácsi]

¹ Horovitz László, Horovitz Ottilia testvére.

² Faragó Vera anyai nagyapja, Horovitz Soma Horovitz Erzsébettel élt egy lakásban Budapesten.

³ Hajós Alfréd (1878–1955) építészmérnök, gyorsúszó, labdarúgó, az első magyar olimpiai bajnok (1896). Felesége, Blockner Vilma, Horovitz Ottilia unokatestvére.

⁴ Horovitz József, Horovitz Ottilia unokatestvére.

⁵ Lehetséges, hogy Pickék. A család nem tudta azonosítani.

Wien - Kobau 1944. III. 28.

Drága Sári bácsi és Tibbic!

Ma kaptuk meg 10-öt, két nemesen várt drága kávéval mellyel jelenleg nagyobb boldogság nem érhető el. Boldogság ve-
gyünk drága. Regnyarukam állapotának is mind annyit helyszínenek, segítsen a jó isten, hogy mielőbb nyugtá orvuljunk. Váttartással jól és egyszerűen vagyunk is jó időnk, van jó mód. Van a hirt dolok küldésére meg-
hívunk. Dr. Steu léger körül, Lipos Lipót polt, mereturi állomásfőnök, aki, Alfred G. a szettépisett megkért Tolmácsoljauk. Maki időváltat. Jólai becsiről is ha lehet hi-
velebbet megpumi és gyököri irasunkat, kárjuk, nicht er az bejettén boldogságul

Absender: Maria Farago
Wien - Kobau
 Wohnort, auch Zustell- oder Lehrpostamt: Kobau 47248 44-18
 Straße, Hausnummer, Gebäudeteil, Stockwerk oder Postschließfachnummer: ...

WIEN-Postkarte

WIEN 5 6
 248 44-18
 DEUTSCHES REICH

BUDAPEST 11.
 7391

Budapest

T. Batona József u. 22.
 018
 III. em. 3.
 05722

BUDAPEST

3.c. Faragó Vera levelezőlapja budapesti rokonaihoz, 1944. augusztus 25.¹

Wien-Lobau, 1944. VIII. 25.

Drága jó Nagypukám² és Erzsikém!³

Leírhatatlan boldogsággal olvastuk lapotokat, és azóta is nehezen várjuk a következőt. Változatlanul jól vagyunk, mindhárman egészségesen, és dolgozunk Anyuval,⁴ Móric⁵ b[ácsi] egyik csoport felügyelője most, úgyhogy a munka alól felmentették. Mi a Duna mellett dolgozunk, és a víz nagyon jót tesz. Vasárnap a Lagerből is kivonulunk fürdeni. Drágáim, személyenként kaphatunk 30 márkát, úgyhogy megkérlek a Betétkönyvre kivett pénzből mindhármunk címére adjál föl. Szarvasról is kaptunk Jucitól lapot, Jenőék még nem írtak. Ha tudtok csomagot küldjete, mert 1/2 kg ajánlott levelek már többeknek érkeztek.

Mindenkinek millió kézcsók és csók. Otti, Vera, Móritz

Hajóséknak,⁶ Pirkéknek⁷ és a család összes tagjának hálás köszönet az aláírásokért és írok külön mindenkinek. Anyu már fekszik, azért nem ír.

K[edves] Erzsikém! Sok szeretettel gondol reátok Móritz

¹ A levelezőlap címzettjeként „Horváth Sándor úr” olvasható. Az 1941. évi népszámlálás lakásívei szerint Budapesten az V. (ma XIII.), Kresz Géza utca 24. szám alatt ilyen nevű lakó nem élt. 1944 júniusában még Horovitz Erzsébetnek címezték a levelezőlapot. Feltehetően kitalált nevet írtak a lapra – a család ilyen nevű ismerőséről egyáltalán nem tud –, Horovitz Soma nevének kezdőbetűit alapul véve.

² Horovitz Soma.

³ Horovitz Erzsébet.

⁴ Faragó Miksáné sz. Horovitz Ottilia.

⁵ Faragó Mór.

⁶ Hajós Alfréd és felesége, Blockner Vilma.

⁷ Lehetséges, hogy Pickék. A család nem tudta azonosítani.

Drága jó Papppikém és Rórikém!
 Bérlhatatlan boldogsággal olvastuk lap-
 tokat, és azóta is néhányszor várom a következő
 kötet. Töltés alatt jól vagyunk, mindhárman
 egészségesen és dolgozunk. Anyuval, Kóvics
 és a többi csoport felelősével együtt, Kóvics B.
 mellette az én felelősökkel, Kóvics A. Dr. és Kóvics
 a légerből is kivonulunk. Főként Dr. Dr. Dr. Dr.
 mellette, Kóvics B. 30 munkát, Kóvics B. mel-
 lette a Betétkőre került pár órát, Kóvics B.
 munkán kívül, Kóvics B. mellette is kell
 tünk Kóvics B. mellette is kell
 Kóvics B. mellette is kell Kóvics B. mellette is kell
 Kóvics B. mellette is kell Kóvics B. mellette is kell

Absender: *Franziska Dora*
Wien-Lobau, Lager
 Wohnort, auch Zustell- oder Leitpostamt
Börsen 140.
 Straße, Hausnummer, Gebäudeteil, Stockwerk oder Postschließfachnummer

Postkarte

Wien-Lobau

30 14-18

DEUTSCHES REICH

6885

Budapest

V. Börsen Dora u. 24.
 Straße, Hausnummer, Gebäudeteil, Stockwerk oder Postschließfachnummer

390/7

3.d. Levelezőlap Faragó Miksánének testvérétől, Horovitz Erzsébettől Budapestről, 1944. szeptember 4.

[1944] IX/4

Drágáim! Mindennap nehezen várjuk a postát, hogy mi hírt hoz Tőletek, mert most már egy kicsit el vagyunk kényeztetve. A kért dolgokat rövidesen útnak tudjuk indítani Hanzika¹ jóvoltából. Úgyszintén a Nemzeti Bank útján küldünk 30-30 márkát is. Kérem a k[edves] Móricot,² küldjön nekem mielőbb hírt felőletek, ahol ő a feladó, mert az ő részére csak egy ilyen lapnak a felmutatása ellenében utalhatunk át pénzt. Ezt kérem sürgősen. Addig egyelőre a Ti címetekre küldünk csak. A lapra ne felejtsetek el feladót írni a k[edves] Móric, mert ez a fontos. Remélem, jól vagytok egészségileg? Könyörgöm, ha van rá módotok, írjatok gyakran, mert csak az tud valamennyire megnyugtatni. Bárcsak már Rezsőéktől³ is volna híradásunk. Józsi⁴ felől nem tudunk semmit. Aranka⁵ a Váci út 28. alatt lakik Gráféknál, Rózsika⁶ hadiüzemben dolgozik Csillaghegyen, ott is lakik, Bandi⁷ a hitközségen dolgozik és ugyancsak Arankával bent lakik Pesten. Pistánk⁸ bevonult, már régen kaptunk hírt, de remélem, hogy jól van. Éppen

most jött Frida, aki mindig érdeklődik utánatok. Át is adom neki a szót, mert örül, hogy alkalma van neki is írni. Isten áldjon Benneteket, vigyázzatok egymásra. Milliő csók öleléssel az egész család és össz ismerősök nevében szerető Erzsiték

Drága Gyerekek! Nagyon boldog vagyok, hogy hírt hallok Felőletek. Nagyon vigyázzatok magatokra, különösen az egészségtekre. Erzsike mindent megmozgat, hogy a csomagot elküldhesse – azt ugye nem is kell írnom, úgyis tudjátok, a Horovitz bácsi⁹ mindég örül nekem, pedig elég gyakran jövök. Nagyon sokszor csókollak Benneteket, Frida

Alfrédka¹⁰ külön ír Sipos úrnak,¹¹ akinek viszonzozza üdvözlését. Nagyon élénken emlékezik az együtt töltött időre. Milliő csókkal Erzsiték

¹ A család nem tudta azonosítani.

² Faragó Mór.

³ Blockner Rezső, Hajós Alfrédné sz. Blockner Vilma testvére.

⁴ Horovitz József.

⁵ Blau Aranka, Horovitz József felesége.

⁶ Horovitz Rózsika, Horovitz József és Blau Aranka lánya, Horovitz Ottilia unokahúga.

⁷ Horovitz András, Horovitz József és Blau Aranka fia, Horovitz Ottilia unokaöccse.

⁸ Horovitz István, Horovitz Ottilia testvére.

⁹ Horovitz Soma.

¹⁰ Hajós Alfréd.

¹¹ Sipos Lipótnak. Lásd III.3.b. számú dokumentum.

3.e. Faragó Vera levelezőlapja nagynénjéhez, Horovitz Erzsébethez, 1944. szeptember 19.

Wien-Lobau, 1944. IX. 19.

Drága Erzsikém!

Tegnap írtam Laci bácsinak,¹ és megköszöntem a küldeményt. Ma kaptuk meg 4-i lapodat és bizony nagyon elszomorított, hogy Józsi és Rezső bácsiékról² nincs híretek. Talán tudnék utánuk érdeklődni, ha tudnám, mikor és merre indultak el. A jelzett csomagot valószínű holnap megkapjuk, már jelezve van. Egyébként jól vagyunk, csak sajnos Móric bácsiról még most sem tudunk semmit, u[gyan]i[s] itt is soká jönnek a levelek.³ Most írok be a kórházba, hogy írjon Móric b[ácsi] Nektek is, de lehet, hogy már írt, mert úgy állapodtunk meg. Frida néni sorainak nagyon megörültünk, máskor is megismételhetné.

Igyekszünk gyakran írni, de ugyanezt kérem én is Tőletek. A drága nagyapukának millió kézsók, Neked és a Többieknek, Manyiéknak,⁴ Aranka néniéknak,⁵ Vilma néniéknak,⁶ kiknek hálásan köszönjük a jóságukat,

Millió csókot küld
szerető
Ottitok és
Verátok

¹ Horovitz László.

² Horovitz József és Blockner Rezső.

³ A nyilvántartás szerint Faragó Mór 1944. szeptember 15. és október 20. között szívizom-problémával feküdt a bécsi zsidó kórházban. Lásd 5. számú kép.

⁴ Valószínűleg Horovitz István felesége.

⁵ Horovitz Józsefné.

⁶ Hajós Alfrédné.

Wien-Holkau, 1944. 11. 18.

Daraga Dr. Székely!

Tegnap utam sárga kocsiját és más-körmötem a kúrdokhoz. Ma kaptuk meg 14-i lapokat és bizony nagyon elborították. Azok jók és Persó lebecsöléséről híreket. Talán tudnak utasul érdeklődni, ha tudnak mikor és merre indulnak. El. A jelszó az az, hogy választani holnap meghajlik, más jelszó az az, hogy jelszó, jól vagyunk azok rajos. Azon kocsitól meg most sem tudunk semmit. A jelszó is soha jelszó a levelek. Most még ke a körhárka, ha jelszó kőre b. Képlet is, de lehet hogy jelszó, mert az jelszó postáink meg. Félre. Wien. A jelszó meg jelszó, jelszó is jelszó.

Abtender: Wien-Holkau
 Woi, auch Zustell- oder Postamt
1. S. S. S. S. S.
 Straße, Hausnummer, Gebäudeteil, Stockwerk oder Postschlüsselnummer

W I E N - H O L K A U

1944

DEUTSCHES REICH

6

Postkarte

Ungarn

Kgs.

Florowath Sándor

w

Budapest

Therese Sándor u. 24. Wien

Straße, Hausnummer, Gebäudeteil, Stockwerk oder Postschlüsselnummer

11198 7184

Abtender: Wien-Holkau
 Woi, auch Zustell- oder Postamt
1. S. S. S. S. S.
 Straße, Hausnummer, Gebäudeteil, Stockwerk oder Postschlüsselnummer

W I E N - H O L K A U

1944

DEUTSCHES REICH

6

Postkarte

Ungarn

Kgs.

Florowath Sándor

w

Budapest

Therese Sándor u. 24. Wien

Straße, Hausnummer, Gebäudeteil, Stockwerk oder Postschlüsselnummer

11198 7184

**3.f. Faragó Miksáné levelezőlapja testvéréhez,
Horovitz Erzsébethez, 1944. szeptember 20.¹**

Wien-Lobau, 1944. IX. 20.

Drágáim!

A Hanzi bácsi csomagjának egy része már megérkezett. Hogy milyen örömet okozott, azt leírni sem tudom. Az egészszet félretettük, és csak ránézünk.

Jól vagyunk, egészségesek, sajnos csak Móric bácsiról² még ma sem jött hír és ez nyugtalanít.

Drága Erzsikém, megkérnélek, ha cigarettát tudnál szerezni, küldjél, mert az itt nagy érték, és hiányunk van belőle.

Írjatok, hogy boldogok legyünk, és egyben kívánok nagyon jó böjtöt,³ és hogy a jó Isten adja, hogy mielőbb együtt

legyünk. A drága Nagypával⁴ együtt csókolunk milliószor

Otti, Vera
Móric b[ácsi]

¹ A levelezőlapot Faragó Miksáné légitóstán adta fel. Feltehetően a 30 márka utalása érdekében pecsételte le a Magyar Nemzeti Bank Devizapénztára: „igazolással felhasználva”.

² Faragó Mór.

³ Jom kippur (hosszúnap) 1944-ben szeptember 27-ére esett. A zsidó hagyomány szerint Mózes ezen a napon (az év első hónapjának tizedik napján) tért vissza a néphez a Szináj hegyéről a kötáblákkal, és a korábbi vétkek megbocsátásaként engesztelést hozott övéinek. A zsidó vallás legszentebb ünnepe, amikor a vallásos zsidók huszonöt órás böjtöt tartanak.

⁴ Horovitz Soma.

Wien - Lobau, 1944. ok. 20.

Drozsni!

B. Flauri levei nyomozásnak egy része már megérkezett. Flauri mitzen: váratlanul elment azt leírni sem tudom, ha igazat fejtettek és csak várták.

Jól vagyok, egészségesek, rajzok csak most kezdtem meg, de nem jöttem és az nyugtalanít.

Drozs vársiker megkereslek, ha igazat tudnál mesélni, hiddjél, mert az itt nagy érték és hiányunk van belőle.

Lejöttök hogy boldogok legyünk és egyben hivatalos módon jól bírtuk és hogy a jó telen adja, hogy sokkal jobb együtt

Absender: Párizs Olli
Wien - Lobau
 Wohnort, auch Zustell- oder Leitpostamt
Wasserl. Baracke 470.
 Straße, Hausnummer, Gebäudeteil, Stockwerk oder Postschließfachnummer

Postka: 10 10 6 6
 Unga
 DEUTSCHES REICH
 DEUTSCHES REICH

WIKAR NEM...
 FELTÁRSZÁLVÁ
 DEVIZAPÉNTÁR

1944 okt. - 6
 Budapest 6910

Wien - Lobau
 27.9.44-19

MIT LUFTPOST
 PAR AVION

684 024113 am

**3.g. Faragó Vera levelezőlapja nagybátyjához,
Horovitz Lászlóhoz, 1944. október 8.**

Wien-Lobau, 1944. X. 8.

Drága Laci bácsim!

Szept. 27-i feladásban küldött 30 márkát hálás köszönettel megkaptuk okt. 6-án. Újra és újra hálámat kell kifejeznem ezért a sok jóságért.

Jól vagyunk hál' Istennek, egészségesen, Móric bácsi¹ még kórházban van, de jobban érzi magát.

Drága Laci bácsim, ismét kérelem fordulok Laci bácsihoz, u[gyan]i[s] személyenként lehet a 62. és 72. postahivatalnál 5 kg-[o]s használtruhacsomagot feladni, és mivel már igen hűvösek

vannak, meleg ruhára van szükségünk. Bármiféle meleg holmit, különösen meleg harisnyát, ha lehet, hócipőt, és Anyu² és én részemre mackónadrágot, vagy hosszú férfinadrágot küldeni. Előre is hálás köszönet mindenért és millió csók Mindannyioknak, a kis Andrisnak³ külön is nagyon szerető

Otti, Vera, Móric b[ácsi]

¹ Faragó Mór.

² Faragó Miksáné sz. Horovitz Ottilia.

³ Horovitz András, talán Horovitz László unokája.

Wien, Lobau, 1944. 7. 8.

Drepa Laci kecsim!

kept 27 i feladatokban készített
 30 munkát halas korszakotól megkezdve
 okt. 6-án. Újra és újra halainkat kell
 kifejeznie, mert a sok jószágot
 segesen, mielőtt becsi meg kórházban
 van, de jobban van megint.

Drepa Laci kecsim, most híres
 szel fordultok Laci bátyhoz, ti i. me-
 nélyeként lehet a 62 és 72 postai
 postaközl. 5 kg-s korszakot ruhaközlővel
 feladni és mivel már igen híres!

Absender: Horvát Vera
Wien - Lobau
 Wohnort, Stich, Zustell- oder Teilpostamt
 Straße, Hausnummer, Gebäudeteil, Stockwerk oder Postschlüsselnummer

Postkarte

Ungarn

6
 DEUTSCHES REICH

Horvát Laci

wr
 6685
 6085 77
 Budapest

5. Matona Jozsef u. 22.
 Straße, Hausnummer, Gebäudeteil, Stockwerk oder Postschlüsselnummer

III 3

3.h. Farago Vera és Farago Miksáné lágerigazolványa, 1944

J Lagerausweis Nr. 887
für
Gemeinschaftslager Wifo-Lobau

Name: *Farago Vera* *5. 1. 22*

besch. b. Firma: *Schmitt u. Junke*

Nation: *Magyar*

Unterschrift: *[Signature]*
**Wirtschaftliche Forschungsgesellschaft
m. Lagerführung
Gemeinschaftslager Wifo-Lobau
LAGERFÜHRUNG**

137 44 1/069c

J Lagerausweis Nr. 885
für
Gemeinschaftslager Wifo-Lobau

Name: *Farago Miksáné* *25. 9. 88*

besch. b. Firma: *Schmitt u. Junke*

Nation: *Magyar*

Unterschrift: *[Signature]*
**Wirtschaftliche Forschungsgesellschaft
m. b. H.
Gemeinschaftslager Wifo-Lobau
LAGERFÜHRUNG**

137 44 1/069c

III. EMLÉKEK

1.a.(1) A DEGOB 3628. számú jegyzőkönyve
Csillag Edit
1945. június 1.¹

M á s o l a t

J e g y z ő k ö n y v

Felvétetett a Magyarországi Zsidók Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság irodahelyiségében (Budapest, VII. Bethlen tér 2.) 1945. június hó 1-jén.

Megjelent előttünk Csillag Edit mezőtúri lakos, aki előadja a következőket:

A mezőtúri gettó Szolnokra került, onnan tovább vitték Strasshofba. Egyik nap az SS-tiszt felszólítására a németül beszélők az irodába kerültek, és így került ő az ún. elosztó irodába. Itt minden egyes újonnan érkező deportáltat kartotékoztunk és nálunk irányították. A mellékelten átadott névsor azoknak a nevéet tartalmazza, akiket táborokba továbbvittek és a kartotékokról másoltam le.² 1944. július 13-ig maradtam Strasshofban, onnan Kalladorfba, az ún. Landwirtschaftban dolgoztam, és onnan 1944. augusztus 7-én vissza Bécsbe a Sondereinsatzkommandóhoz.³ Az előbb említett parancsnokság tulajdonképpen utódja volt a strasshofi parancsnokságnak. Feljegyzéseim a deportáltakról:

1944	június	27-én érkezett a szolnok[i] gettó	2567 ember
	[június]	29-én érkezett a debreceni gettó	6641 [ember]
	[június]	30-án és július 1-jén a szegedi gettó	5239 [ember]
		Budapestről	1690 [ember] ⁴
		Bajáról	564 [ember]
		[Összesen]	16 701 embert tartottunk nyilván.

A fent felsorolt deportáltak közül, akik Auschwitzba kerültek, további sorsukról nem tudok, a többieket, a budapestieket 1690 embert elvitték Bergen-Belsenbe, onnan 1944. december 6-án Svájcba kerültek.

¹ A DEGOB-jegyzőkönyveket a felvétel időpontja szerinti sorrendben közöljük. MZSML, XX-G-A 3628. számú jegyzőkönyv.

² A névsor nem található a jegyzőkönyv mellett.

³ A német biztonsági rendőrség és biztonsági szolgálat különleges magyarországi bevetési egysége parancsnokának bécsi kommandója (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD in Ungarn, Sondereinsatzkommando, Aussenkommando Wien) a 2. kerület Castellezgasse 35. szám alatt működött.

⁴ A budapesti 1690 fő az úgynevezett Kasztner-vonat utasai, akiket Bergen-Belsenbe szállítottak. Közülük 318 fő augusztus 21-én érkezett Svájcba, a többiek december 7-én.

A többi deportáltak, akik Ausztriába kerültek, sokan visszakerültek. A deportált zsidók a gyárakban és a Landwirtschaftokban⁵ munkájuk ellenértékeképpen kézhez fizetést nem kaptak, a cégek a fizetéseket az irodára a Sondereinsatzkommandóra küldötték, és onnan a bécsi Ländler-Bankba került.⁶ Ezen összegből a deportáltak esetleges kórházi ápolási díjait, temetési és egyéb költségeket fedezték. A pénzeszegekről pontos könyvelést vezettek, ez véleményem szerint egy igen tekintélyes összeg, aminek további sorsát kikutatni javasolnám.

⁵ Mezőgazdasági birtokokon.

⁶ A magyarországi zsidó kényszermunkások munkabérének, ellátmányának és egészségügyi ellátásának, adott esetben temetésének ki- és befizetéseit a bécsi Ländlerbanknak az 1. kerület Am Hof 2. sz. alatti postahivatalban vezetett 5.447 számú számlájának a 72.500 sz. alszámláján, az úgynevezett „U” Konto (Ungarn–Magyarország) számlán bonyolították a munkáltatók és a náci hatóságok. A háború után a bank iratai az ausztriai Bank Austria és a németországi Dresdner Bank/Commerzbank irattárába kerültek, az „U” Konto azonban az eddigi kutatások során nem került elő.

1.a.(2) Csillag Edit visszaemlékezése 1945¹

1944. június 16-án a mezőtúri gettóból Szolnokra kerültünk a Cukorgyárba, ahova cca 6000 zsidó lett Szolnok megyéből összegyűjtve.

Itt 10 napig voltunk, ami borzalmas 10 nap volt. Rendőrök, csendőrök verték az embereket, egy fiatal, cca 20 éves SS katona irányítása mellett. Június 25-én az egész tábor két részre osztották. Az ún. második transzportot június 25-én bevagyonirozták. 2 napi út után érkezünk Strasshofba, június 27-én. Strasshof egy gyűjtőláger volt. Előbb mindenkit fertőtlenítettek, orvosi vizsgálat elé utaltak. A munkaképtelen öregek „R” betűt kaptak (Rückwander).² Mikor megérkeztünk, másnap egy SS-tiszt jött a barakkunkhoz azzal, hogy aki németül beszél, jelentkezzen az irodán a kartotékokat felvenni. Így kerültem be Strasshofba az irodára. Itt vettük fel a kihozott zsidók adatait kartotékokra. A strasshofi gyűjtőlágeren összesen 16 701 magyar zsidó ment keresztül, és pedig 1944. június 27-én a szolnoki gyűjtőlágerből érkezett 2567, 1944. június 29-én Debrecenből érkezett 6641, 1944. június 30-án és július 1-jén Szegedről érkezett 5239, a bajai gyűjtőtáborból kihoztak 564-et, Budapestről 1690-et. A Pestről elhozott 1690 zsidót egyenesen Bergen-Belsenbe vitték, kik 1944. dec. 4-én Svájcba lettek áttéve. A szolnoki, debreceni, szegedi gyűjtőtáborokból elhozott zsidók nagy része nő és gyermek volt. A szolnoki táborból elhozta 819 férfit (fiúgyermek és öregekkel együtt) és 1748 nőt. (Leánygyermek és idős asszonyokkal együtt). A debreceni táborból 2560 férfit és 4081 nőt, a szegedi táborból pedig 2549 férfit és 2699 nőt. Ezek között 15 éves korig 3526 gyermek volt. Strasshofban az irodán hallottam, hogy a sokgyermekes anyákat külön vették és külön szállították el. Ekkor még azt hittem, hogy talán ezek jobb helyre kerültek, és csak mikor Bécsbe a Sonderinsatzkommandóhoz kerültem, mely iroda folytatása volt a strasshofi irodának, tudtam meg, hogy ezeket a sokgyermekes anyákat Strasshofból egyenesen Auschwitzba vitték.

Ide csatolom a strasshofi irodán keresztülment s később Auschwitzba került zsidók listáját.³ Ezen listát én a bécsi irodán titokban másoltam le. Ebből látszik, hogy mennyi sokgyermekes anya került Auschwitzba.

[?]ből.⁴ A strasshofi irodán legszomorúbb volt, mikor a szentesi fiúárvaház 12 elhagyott gyerek[e] került sorra. Szegények ott álltak egy sarokban, anya, apa nélkül, nem tudták, kihez forduljanak. Adataikat éppen én vettem fel, és mondták, hogy a felügyelőnőjük

¹ Csillag Edit géppel írt visszaemlékezése a második világháború után. Az eredeti irat 2002. március 24-én került árverésre 264. számon a Magyarországi Judaika Aukción. Az irat fénymásolatban a szerkesztők birtokában.

² Visszatérő.

³ A lista nem áll rendelkezésünkre. Az aukción a fenti visszaemlékezés mellett több lista is árverezésre került. Lehetséges, hogy ezek egyike a szerző által említett.

⁴ A dokumentumon nem látható a szó eleje.

elhagyta őket. A bécsi irodán tudtam meg később, hogy ezen gyerekeket is Auschwitzba vitték. További sorsukról nem tudok. Sok szomorú látvány volt Strasshofban, de ez a 12 gyerek sorsa volt talán a legborzasztóbb.

A strasshofi iroda július 13-ig állott fenn. Miután több transzport már nem érkezett, az irodát feloszlatták. Így kerültem Kalladorfba, ahol mezőgazdasági munkát végeztünk. Itt csak 3 hétig voltam, mert a bécsi Sondereinsatzkommandórol egy sürgős leirat érkezett, hogy azonnal jelentkezsem a bécsi irodán. Így kerültem aug. 7-én Bécsbe a Sondereinsatzkommandóhoz, mely Bécsben a Castellezgasse 35. sz. alatt volt. Ide az irodára kilenc nő került be, közben 3 közülünk megszökött, így hatan maradtunk. Ez az iroda 1945. március 31-ig működött. Április 2-án az összes kartotékokat és a többi iratokat az iroda udvarán az SS-ek elégették. A 16 700 magyar deportált zsidón kívül nyilván volt még tartva 20 000 munkaszolgálatos, akik Sopron és Pozsony körül voltak lágerekben elhelyezve. Ezeknek a kartotékozásával éppen húsvétra lettünk kész, és húsvét másodnapján az egészet elégették.

A 16 700 zsidóról a bécsi irodán igen pontos nyilvántartás volt vezetve. Itt nyilván voltak tartva, akik kórházba kerültek, akik meghaltak. Úgyszintén pontos könyvelés volt fektetve a mezőgazdaságok és gyárak által a zsidó munkások után befizetett összegekről. A zsidók kézhez ugyanis fizetést nem kaptak, ellenben a munkaadók kötelesek voltak a zsidók munkabérért az irodához, vagy a bécsi Länderbankhoz (Taborstrasse sarok) befizetni. Ha a pénz az irodához folyt be, az iroda is azt a bankhoz továbbította. Ebből a pénzből lett fedezve a betegek kórházi, temetési és egyéb költsége. Nézetem szerint nagy összegnek kellett a bankban maradni, ha ugyan az SS-ek el nem vitték. Érdemes volna megérdeklődni, hogy mi is lett a pénz sorsa.

Egy nap, úgy kb. február havában, nagy derűtséget keltett köztünk, mikor az egyik SS tiszt egy távirattal a kezében bejött, és a felfektetett zsidó kartotékok között kerestette Peyer [Károlyt] és Ugron Gábort. Nevetés nélkül nem álltuk meg, hiszen mi tudtuk, hogy ők nem zsidók, hanem baloldali politikusok. Kilestem, mikor a tiszt kiment, és a táviratot letette. Azt rögtön elolvastam. Körözés volt ellenük kiadva, és kérdezték az irodát, hogy nevezettek le vannak-e már tartóztatva.

Most tudtam meg, hogy nevezettek Mauthausenbe kerültek, de hál' Istennek már itthon vannak.

1.b. A DEGOB 1767. számú jegyzőkönyve**Drach Andor****1945. augusztus 24.¹****J e g y z ő k ö n y v**

Felvétel 1945. augusztus 24-én, a „DEGOB”, Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság irodájában, VII. Bethlen Gábor tér 1.

Megjelenik:	Drach Andor
Született:	Budapest, 1929. március 5.
Foglalkozása:	bördíszművesinas
Ut[olsó] lakhelye:	Szolnok
Gettó:	Szolnok
Táborok:	Neu[n]kirchen 1944. július 14. – november 23. Bergen-Belsen december 5. – 1945. április 3. Theresienstadt május 2. – május 9.

Fent nevezett a következőket adja elő:

Édesanyám még 1938-ban halt meg agyhártyagyulladásban. Szolnoki nagynéném vett magához. Időközben Budapesten Apám is meghalt, nem is tudtam meg, mikor. Bördíszművesnek tanultam. Mikor a németek bevonultak, mindenkinek abba kellett hagynia munkáját, egész nap otthon ültünk, és remegve vártuk, mi lesz velünk. A gettóba kerültünk, ahonnan június közepén elvittek a cukorgyárba. A környékbeli zsidók voltak itt összegyűjtve. Rémes éjszakákat és nappalokat töltöttünk itt. Rettenetesen össze voltunk zsúfolva, és a sok ezer ember között egyetlen magyarul beszélni tudó sváb SS tartotta fenn a rendet.² A jómódú embereket egymás után hívták ki, rémesen összeverték őket, hogy kivallják, hol van az aranyuk.

Június 29-én bevagoníroztak, és Kassára vittek. Innen visszairányítottak Budapestre. Győrön keresztül utaztunk, és este érkeztünk a német határhoz.³ Strasshofba vittek, itt lefertőtlenítettek, és kártyákat osztottak szét nekünk. Az enyémen W. N. állt, ez Wiener Neustadtot jelentett, és oda is vittek. Amint megérkeztünk, kísérőink elmentek, és egy napig egész egyedül voltunk, tanácstalanul, nem tudva, mihez kezdjünk. Ekkor értünk jöttek, és Neu[n]kirchenbe vittek.

¹ MZSML, XX-G-A 1767. számú jegyzőkönyv.

² Szolnokon a cukorgyári gyűjtőtábor külső őrizetét a rendőrség látta el, a belsőt a csendőrség és az SS.

³ Tévesen emlékszik, az első vonatot 1944. június 25-én indították Szolnokról Budapesten keresztül egyenesen Strasshofba. Lásd I.4. számú dokumentumok.

Egy légtalmi pince készült a városban, és ezt mi csináltuk. 14 méter mélységbe kellett a kemény földet felásni, és mi, gyerekek és a nők is 50 kg-[o]s cementeket, vasakat hordtunk. Ellátásunk elég jó volt. A városba nem volt szabad kijárni, és senkivel sem beszélhattünk. November végén bevagoníroztak minket és Bécsbe vittek, ahol kiszálltunk, és Floridsdorfba mentünk. Újból bevagoníroztak itt, és 4 nap után Bergen-Belsenbe érkeztünk.

Itt rengeteget fáztunk. Nekem nem volt cipőm, csak egy gumi hócipőm, és lefagytak a lábaim. Kötszer nem volt, krepp-papírral kötötték le a lábamat. Az orvosok már lemondtak rólam, olyan beteg voltam. Nagyon éhezünk. Reggel egy kis feketekávé t kaptunk, és délben rothadt répából főzött levest. Nagyon sokan haltak meg közülünk.

Április utolsó napján vonattal Theresienstadtba mentünk. Itten néhány nap múlva felszabadítottak az oroszok.

Felszabadulás után kiütéses tífuszt kaptam. Mostanáig ott voltam, egy budapesti mérnökkel jöttem most vissza. Mivel nincs senkim, a Délibáb utcai cionista otthonban lakom.⁴ Nagyon szeretnék Palesztinába menni.

⁴ 1945 tavaszától a Makkabi Hacair cionista mozgalom gyerekháza működött Budapesten, a VI., Délibáb u. 26.-ban és 33.-ban.

1.c. A DEGOB 2856. számú jegyzőkönyve

Weinberger Margit
1945. szeptember 12.¹

J e g y z ő k ö n y v

Felvétel Budapest, 1945. szeptember 12-én, a DEGOB, Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság irodájában, VII. Bethlen Gábor tér 2.

Megjelennek:	Weinberger Margit és Weinberger Ignác
Született:	Szarvas, 1920. augusztus 17.
Foglalkozása:	Varrónő
Ut[olsó] lakhelye:	Szarvas
Született:	Szarvas, 1928. február 12.
Foglalkozása:	Diák
Ut[olsó] lakhelye:	Szarvas
Gettó:	Gettó
Táborok:	Pottendorf jún. 30. – nov. 26. Bergen-Belsen nov. 30. – ápr. 10.

Fent nevezettek közül Weinberger Margit a következőket adja elő:

Májusban bevittek minket a gettóba, ahol 5 hétig voltunk. Nagyon rosszul, durván bántak velünk a rendőrök és csendőrök. Amikor bevagoníroztak, hátulról rugdosták, verték az embereket. Szolnokra utaztunk és itt a szolnoki rendőrök ütöttek, vertek a változatosság kedvéért.

Újra bevagoníroztak és kikerültünk Strasshofba, ahonnan 5 nap után Wiener Neustadtba mentünk. Innen továbbvittek Pottendorfba. Szüleimmel, húgommal és öcsémmel voltam.

Pottendorfban egy birtokon dolgoztunk, az egész vezetés egy magyar mérnök kezében volt. 68 személy voltunk, ezek közül 48 munkás, a többiek gyerekek és öregek. Az öregek főztek, vigyáztak a gyerekekre. Eleinte 18 dkg kenyeret kaptunk naponta, később 40 dkg-ot. Osztrák őrök felügyeltek ránk, akik nagyon rendesek voltak. Bár sokat kellett dolgoznunk, nem panaszkodhatunk, hiszen együtt lehetünk, tűrhetően kaptunk enni, és még holmijainkat sem vették el.

November végén el kellett hagynunk a birtokot, és Strasshofba vittek, ahol fertőtlenítték. Azután bevagoníroztak, és kikerültünk Bergen-Belsenbe. Azt hiszem, Bergen-Belsen táborról már eleget írtak és meséltek. Nem is akarok visszaemlékezni a mérhetetlen szenvedésekre, éhezésre, amiben itt részünk volt.

¹ MZSML, XX-G-A 2856. számú jegyzőkönyv.

Áprilisban bevagoníroztak, és 2 napi út után, Fahrleben előtt szabadítottak fel az amerikaiak.² Ekkor már elveszítettük Édesapánkat, aki Bergen-Belsenben halt meg 52 éves korában, végelgyengülésben. Édesanyám a bevagonírozásnál elesett, és eltörte a csípőjét, még most is kórházban fekszik. Húgom, aki tökéletesen egészséges volt egy évvel ezelőtt, az éhezés következtében tbc-s lett, és egy magdeburgi kórházban fekszik, ahol töltik a tüdejét.

Mi a felszabadulás után Doberlugba,³ majd Finsterwaldéba kerültünk, és innen jövünk most haza. Ha Édesanyánk meggyógyul, visszamegyünk Szarvasra.

² A felszabadításra lásd 19. számú képek.

³ Ma Doberlug-Kirchhain.

2. Halász Klára visszaemlékezése, 1961. december 31.¹

A magyar csendőrökről

1944

1944. március 19-én jöttek be Magyarországra a németek, s akkor a magyar zsidóság sorsa is beteljesült. Néhány hét múlva gettóba zártak bennünket, onnan pedig eldeportáltak.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye néhány községének zsidóságát a karcagi gettóba tömörítették, amely a város szélén, annak utolsó utcájában, az ún. szegénynegyedben volt, ahol apró, búbos kemencés, földes szobákban tizenhat-tizenhét személy lakott együtt: férfiak, nők, felnőttek és gyerekek vegyesen. Eltűntek a társadalmi különbségek, mindenki sorsa ugyanaz volt – viszont a helyzetét mindenki saját egyénisége szerint viselte: voltak, akik csak sírtak, jajgattak, voltak, akik kezükbe vették a kényszerhelyzet elviselhetővé tételét, megalakult a zs[idó] tanács, megszervezték az ellátást. Naponta egy órára be lehetett menni a városba bevásárolni, vagy orvoshoz sárga csillaggal. A gettóba[n] hamarosan megalakult a gyermekek számára óvodai, sőt iskolai foglalkoztatás – híven a zs[idó] szellemhez, az volt a törekvés, hogy a jövő nemzedék el ne kallódjon. De nem sokáig. Alig pár hét múlva vagonokba raktak bennünket, és a szolnoki koncentrációs táborba szállítottak. Ott a cukorgyár udvarán, a földre letett csomagjainkon táboroztunk. Enni nem kaptunk, de mindenki hozott magával sok ennivalót. A második napon megeredt az eső, előkerültek az esernyők, esőkabátok. A magyar csendőrök, akikre egyelőre bízva voltunk – ezt nem tűrhették. Összeszedtek minden esernyőt, ballont és bőrkabátot, aki elrejtette, agyonlőtték. Így aztán öt-hat napon át állandóan esett ránk az eső, csontjaink átáztak, ételünk elromlott, nem volt se vége, se hossza a szenvedéseknek. A csendőrök hosszú asztalnál ülve mindenkit igazoltattak, iratokat elszedtek, megsemmisítettek, csomagjainkból értékesebb holmit elkoboztak. Akiről tudták, hogy vagyona volt, azt külön helyiségben „faggatták”, hogy azt hova rejtette. Az inkvizíciónál is kegyetlenebb eszközökkel bírták szólásra őket, a verés, a különböző kínzások napirenden voltak, aki meg így sem vallott, annak körme alá szeget vertek, kikötötték. Aki nem bírta ki és belehalt, annak hulláját kocsira rakták, együtt azokkal, akik öngyilkosok lettek. Senki nem állapította meg a beállott halált, valójában sokan kerültek a kocsira élve is. Miután csak egyszer naponta szállítottak, a kocsi félig vagy egészen megrakodva ott állott a tábor szélén – mindnyájan láthattuk a félig meghaltak vergődését, és érezhettük a boldog megboldogultak hullaszagát. Volt, aki megőrült, így egyik barátnőm, egy jólelkű orvosnő, akit egy kutyáolba löktek és szörnyű vonítását onnan hallgattuk, míg kérésünkre egy másik zsidó

¹ YVA, O.84/408. Halász Klára magyar nyelven, géppel írt visszaemlékezése, saját kezű aláírással, 1961. december 31.

orvosnő egy halálos injekcióval meg nem könyörült rajta – és rajtunk. Szükségeink elvégzésére még latrinák sem voltak elegendő számban. Nyitott gödrök a tábor szélén, ahol ültünk, és ahonnan mindent láttunk és éreztünk, voltak erre a célra, ha megtelt, mi ástunk másikat, és mindenki nyíltan végezte el, egymás szeme láttára. Fiatalok, akik szégyelltek oda leülni, belebetegedtek a visszatartásba – aztán bele is haltak kínjaikba.

A nyolcadik napon megjelentek a németek, egy német tiszt, egyike a kivételeknek, megsokallta szenvedéseinket. Korbáccsal fenyegette a csendőröket, és ordította, hogy miért nem adnak nekünk enni. Azonnal főzetett feketekávé – jó nem, de forró volt, és üres gyomrunknak, akik nyolc napja nem ettünk meleg ételt, valóságos jótétemény. Ezenkívül naponta kaptunk meleg borsólevest, és a kínzások is csökkentek. Ezt csak azért beszélem el, hogy bizonyítsam, hogy a magyar csendőröknél még a németek is „emberesebbek” voltak.

A tizedik napon bevagoníroztak bennünket, egyik részt Auschwitzba – másikat Ausztria felé indították. A vagonban ugyanolyan sorsunk volt, mint amit eddig számtalan elbeszéltek és leírtak... Ajtó, ablak zárva, egymás hegyén-hátán szörnyű zsúfoltságban, levegő és víz nélkül vergődöttünk negyvennyolc óráig. Együtt azokkal, akiket megszabadított a halál kegye, és a nyári forróságban a zárt vagon levegőtleniségében oszlásnak induló tetemükkel, néhány azon ülve – elkínzott testünknek, lelkünknek nem volt már semmi irtózat. Néhányszor megállt a vonat, egymás hátára állva kikiabáltunk vízért – de hiába, a csendőrök puskatussal törték le a kinyúló kezeket, kacajjal némították el a könyörgéseket. Így érkeztünk az osztrák határra. Ezt onnan tudtuk, mert amint a csendőröket az osztrák katonák váltották fel, minden vagon ajtaja felnyílt, és mindegyikből két-két ember kiszállhatott vízért, amihez vödört, kannát is adtak, és míg visszajöttek, nyitva maradhatott az ajtó – a hullákat eltávolították – újraéledtünk. Így érkeztünk Strasshofba, az első osztrák koncentrációs táborba.² Foglyok voltunk itt is, sorsunk nem sokban különbözött az eddigitől, de rendes házban,³ priccseken aludtunk, kinyújtóztathattuk végre elgémberedett tagjainkat, és meleg ételt kaptunk kétszer naponta.

Innen osztottak el bennünket munkára. Különböző igénylők jöttek: gyárakból, mezőgazdaságokból vitték a zsidókat munkára. Egy emberséges jelszó volt: a családokat együtt hagyni: és ennek köszönhattük, hogy aki öreg szüleivel együtt volt, együtt is maradhatott. Régi életünkhöz képest a jelen bizonyára kegyetlen volt, de a szalma, amelyet fekvőhelyünkre szórtak, a patkányok és egerek dacára, melyek lábunk között és testünkön futkostak, és a tető, amely fejünk fölött az esőtől, naptól védett, minduntalan a szolnoki csendőrök bánásmódját juttatta eszünkbe, és így relatíve megkönnyebbülés volt. Hát még amikor a szállásról végső munkahelyünkre vonaton utazhattunk, rendes polgári fülkékben, ha külön is, de nem marhavagonokban. És amikor felügyelőül egyik általunk kedvelt és választott zsidót jelöltek ki, és annak kísérete alatt, csendőr és katonaság nélkül mentünk végig a vasúti állomás fele vezető úton, és szálltunk vonatra, újra embernek éreztük magunkat. Ez a kedvező helyzet mind Bécsben kulminált, amikor Ebergassingba

² Strasshof úgynevezett elosztótábor volt.

³ Strasshofban barakkok voltak.

(Bécs 22. kerülete) megérkeztünk. Ez egy 1600 holdas birtok volt, amelynek tulajdonosa egy olasz gróf, akinek a felesége olyan jó volt a zsidókhoz, hogy neve és tettei érdemesek megörökítésre. Nevét sajnos elfelejtettem, de hogy tettei még fényesebben tűnjének ki, amiatt írtam le magyarországi sorsunkat.⁴

[A bécsi olasz grófi birtokon]

1944–45

A magyarországi Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei zsidók egy része a karcagi gettóból a szolnoki cukorgyár koncentrációs táboron keresztül negyvennyolc órás vagonban töltött út után Strasshofba került. Ott osztottak el bennünket munkára, még választani is lehetett, mert voltak különböző igénylők – gyárak, építkezések és mezőgazdaságok. Mi utóbbit választottuk százhuszan, és így kerültünk Ebergassingba, Bécs 22. kerületébe, egy 1600 holdas grófi birtokra. Tulajdonosa, tudtunk szerint olasz gróf, be volt vonulva, és a birtokot felesége kezelte. Őröla szól ez a történet, aki hozzánk való magatartásával megérdemli, hogy nevét és tettét megerősítsék. Nevét sajnos elfelejtettem, és sorstársaink közül senki sem emlékszik rá – talán nem is tudták –, de jósága kitörölhetetlenül megmaradt emlékezetünkben.

Lakásunk kőépület volt. Egy hatalmas szoba emeletes priccsekkkel, rendes szalmazsakkokkal, melyekben a szalmát szükség szerint cserélhettük, melyben kályha volt – ellátva tűzrevalóval –, tisztán tartására rendelkezésünkre állott nemcsak tisztítóeszközök, víz stb., hanem szabadidő is. Mindig maradhatott otthon a mezőgazdasági munkából néhány idősebb személy erre a célra, akik egyúttal a kisgyermekeket gondozták, és a rendes tűzhelyen, üstökkel, edényekkel felszerelt konyhában a munkások részére ételt főztek. Délben az ételt kivitték a mezőre, kocsin, és ott osztották ki melegen, este pedig otthon fogyasztották el a fáradtan hazatérők, akiknek a nehéz munka után módjuk volt megtisztalkodni – víz és kád, veder és szappan mindig volt elegendő. Az ágyunk mellett a falon *szegeket* verhettünk ruháinknak, és csak aki ilyesmit átélt, tudhatja, milyen, sokak számára elképzelhetetlen *komfortot* jelentett ez, különösen a magyarországi gettó[k] és koncentrációs táborok borzalmi után. Az étel megfőzésére minden hozzávaló rendelkezésünkre állott. Reggelenként a soros szakácsnő megjelent az intézői irodában, dacára, hogy az intéző szívbéli és meggyőződéses fasiszta volt – aki mint a Gestapo megbízottja egyedüli gátlója volt a grófnő még nagyobb, szívből fakadó engedményeinek –, megkaptunk mindent, ami egy, ha nem is bőséges, de elégséges és tápláló, sőt ízletes koszt elkészítéséhez szükséges volt. A tejet az istállóból „véletlenül”, azon frissen, ahogy kifejték, és kaptunk hozzá árpakávét és cukrot is. Margarin, túró, kenyér soha nem volt szűken. Egyszer egy héten volt hús, konzerv vagy kényszervágás, de egészséges marhahús, ehhez megfelelő zöldség és hagyma, fűszer és zsiradék. Még nyáron, amikor az ugorka [!] ügyis felmagzott, ugorkasalátának valót is kaptunk, és ecetet is hozzá. Télen pedig megfelelő mennyiségű céklát. Zsákszámba kaptuk a krumplit, a babot, borsót, hetenként egyszer 30 kg tésztán

⁴ Ebergassing 1938 és 1954 között az úgynevezett Nagy-Bécshez tartozott, a 23. Schwechat kerület részeként. A zsidó kényszermunkások a Marenzi grófi család Gutsverwaltung Ebergassing nevű birtokán dolgoztak.

grízt, sőt néha még mákot is. Mindez titok volt a Gestapo előtt, amelynek őrei állandóan ott álltak a láger kapuja előtt – de ha osztrák volt, akkor emberséges volt még ez is.

A földbirtokosnő jósága nem merült ki az étel és jó lakóház juttatásában. Gyakran jelent meg közöttünk ő maga, és ellenőrizte, hogy a Jupó nem-e él vissza hatalmával, meglátogatta a betegeket, sőt szükség esetén – igen gyakran – Bécsből jött ki egy zsidó orvos a láger egészségügyének ellenőrzésére. E sorok írója a neki szokatlan munkába fentiek dacára belebetegedett, és novemberben, amikor fagyos földből a cukorrépat szedtük, megfázott és középfülfő-gyulladást kapott. Volt több zsidó deportált orvos a lágerünkben, de nem volt eszközük, műszerük, így fel nem szúrhatták. A grófnő éppen meglátogatott bennünket, és titokban egy este elkísért egy falusi orvoshoz, hogy segítsen rajtam, aki felszúrta, és így megkönnyebbültem. Azonban a kiállott szenvedésektől lassan annyira tönkrementem, fizikailag legyengültem, hogy egy látogatás alkalmával a bécsi orvos jelentette a grófnőnek, hogy egy öregasszony – orvos özvegye – élete veszélyben van. A grófnő meg is látogatott azonnal, és felmentett a külső munka alól. Ezentúl néhány hétig én vezettem a konyhát, négy-öt öregasszony segítségével. De kimerült, legyengült testemnek még ez is nehéz volt, és ezt a grófnő legközelebbi látogatása alkalmával látva úgy segített rajtam, hogy a Gestapótól – saját háztartása részére – cselédeket igényelt. Amikor elvben az engedélyt megkapta, akkor többek között engem is odavett mint szakácsnőt, és mellém két markos-erős fiatal ukrán leányt. De nekem csak a címem volt cseléd. Valójában néha meg is főztem a családra, de a főzés utáni nehéz munkát a fiatal lányok végezték, és én délutánonként benn ültem a grófnővel és annak anyjával együtt a fűtött kandalló mellett, a nappali szobában, és felolvastam a félig vak mamának a külföldi lapokat (*L'Illustration* és hasonló szépirodalmi angol, francia és olasz lapokat). Azután pedig az ő varrógépjén, általa adott cérnával és foltnak valóval foltoztam a lágerlakók magammal hozott ruháit, aminek jelentőségét csak az foghatja fel, aki tudta, mit jelentett akkor a cérna és a foltnak való. Ebédre ugyanazt az ételt kaptam, mint a család, külön tálcán vihettem be magamnak a nappali szobába, és ott ehettem meg, sőt este, amikor hazamentem, annyi maradékot vihettem haza a lányomnak és a többieknek, amennyi csak volt. Még a szennyesünket is magammal vihettem, és folyóvízes, minden mosóeszközzel felszerelt mosókonyhájában kimoshattam, sőt az ukrán lányok még segítettek is nekem, ha nehéz volt, a padlásra cipelni a nedves ruhát. Aki nem volt lágerben, annak talán ezek a dolgok bagatellnek tűnnek, de nem voltak azok a mi számunkra, akik lerongyolódunk, kimerültünk, még a különleges bánásmód dacára is, a nekünk szokatlan munkától és a lelki bánattól – szeretteink után. Szenvedtünk, nélkülöztünk még így is eleget, de sorsunk az ő jóvoltából lényegesen könnyebb volt, mint másoké.

Így ment ez december végéig. Egy este, amikor hazamentem (mert a táborban aludtam, csak reggel 7-től este 7-ig voltam a kastélyban) azzal fogadtak, hogy másnap szállítják őket ismeretlen helyre, de csak a munkabírókat; az öregek, betegek és kisgyermekes anyák ott maradhatnak. Így én is. Azonban én nem akartam a lányomtól elválni, és sötét éjjel rohantam vissza a kastélyba, hogy ebben a grófnő segítségét kérjem. Megkísérelt lebeszélni, tudomásomra hozta, hogy ahova megyünk, sáncot fogunk ásni, és nem fogom bírni se a munkát, se az ellátást – biztatott, hogy maradjak, nála otthonom lesz,

és majd tavasszal, ha a fiatalok visszajönnek (ő így tudta), viszontláthatom a lányomat. Én azonban ebben nem hittem, és nem akartam tőle elválni. Így aztán, amikor már látta, hogy minden rábeszélése hiábavaló, keresztülvitte a Gestapónál, hogy engem is vigyenek, állítva, hogy igen munkabíró vagyok, és latba vetve e célra minden tekintélyét. Másnap reggel indulásunk előtt a számomra jó hírrel megjelent közöttünk, és annyi leveles dohányt, meleg kesztyűket, harisnyákat, alsó fehérneműt osztott ki, amennyi csak módjában volt. Így indított útnak bennünket, mint egy szerető anya. És így is fogadott vissza márciusban, amikor különleges engedély folytán, amelynek története már más lapra tartozik, néhányan, köztük én és a lányom, visszaérkeztünk a lágerbe, ahol pár hét múlva fel is szabadultunk. Húsvét előtti este volt ez. Vacsorára bárányhúst és kalácsot kaptunk, a mi pészahunkra pedig több burgonyát, hogy ne kelljen kenyeret ennünk, és munkaszünetet, hogy ünnepelhessünk. Sajnos, amikor az oroszok bejöttek, ő és családja elmenekültek: de előbb kiosztott közöttünk lisztet, kenyeret, és elbúcsúzott tőlünk. Mint kapitalista, nem mert ott maradni⁵ – és mi sírva búcsúztunk tőle. Örök kár, hogy a nevét elfelejtettem. Talán a bécsi hatóságoktól lehetséges volna megtudni – mindnyájunkat, akik a lágerben voltunk, érdekelné a sorsa, és örülnénk, ha hálánkat személyesen vagy levélben kifejezhetnénk neki. Úgy emlékszem, hogy egy beteg, béna fia volt, talán ez az adat hozzásegít a megtalálásához, nemkülönben a megértéséhez annak, miért is tudott olyan jó lenni. Mert azok, akik maguk is szenvednek, lélekben közelebb tudnak kerülni a szenvedőkhöz – és mert igaz ember volt tetőtől talpig.

Haifa, 1961. XII. 31.

Halász Klára
Madrigot Hanegev 8. Haifa

⁵ Feltehetően attól is tartott, hogy felelősségre fogják vonni, amiért a birtoka a háború idején a német hadsereget szolgálta ki. A zsidó kényszermunkások munkabérént rendszeresen befizette az „U” kontóra. Lásd 8. számú kép.

3. Polatsek Pálné Friedmann Rózsi visszaemlékezése, 1996. november 14.¹

Légy olyan kedves és mondd be a nevedet, és betűzd le a vezetéknévedet.

Rose Polatsek a lánykori nevem.

A férjezett nevedet betűzd le először.

P o l a t s e k Pálné, Polatsek Pálné.

És mi volt a lánykori neved?

Friedmann Rózsi.

Mikor és hol születtél?

Kunhegyesen, 1911. június 27.

Mi volt a papád neve?

Friedmann Lajos.

És a kedves papád foglalkozása?

Bádogos.

És a mamádnak a neve?

Grósz Berta.

Voltak testvéreid?

Igen. Voltunk nyolcan, de három egész kicsi korukban meghalt. Öten felnevelkedtünk. Volt egy testvérem, Etelka, az velem volt deportálva, egy testvérem 17 éves volt, és Pesten a streetcar² elütötte. És egy bátyám kikerült Amerikába, az itt halt meg, és egy öcsémet agyonlőttek, háború előtt való napon..., Mosonmagyaróváron.

Kunhegyesen hány zsidó család lakott?³

Valamikor száz zsidó család lakott, még mikor én kisgyerek voltam. Akkor még zsidó iskola volt. Ötven zsidó gyerek volt, és azt segítette az állam. De már az én gyerekeim keresztény iskolába jártak. De mikor deportáltak bennünket, akkor csak száz lélek volt már Kunhegyesen.

Volt egy zsidó hitközség ott?

Volt zsidó hitközség, volt zsidó templom... szóval teljes zsidó, izé, na... élet volt.

¹ VHA, 22704. Friedmann Rózsi 1911-ben született Kunhegyesen. Az interjút Vértes Ágnes készítette 1996. november 14-én Trumbullban (Connecticut, USA), magyar nyelven, három darab videokazettán.

² Villamos.

³ Az 1941. évi népszámlálás adatai szerint Kunhegyes lakosságának száma 10 767 fő volt, ebből 224 fő (2,1%) izraelita vallású, további 2 fő zsidónak minősített nem izraelita vallású.

És te milyen iskolába jártál?

Zsidó iskolába. Öt általános elemi, mert akkor halt meg ez a testvérem, akit a villamos elütött, aztán nem törődtek velünk. Úgyhogy öt elemi jártam, azonkívül nem jártam többet.

Milyen volt a zsidó társadalmi élet ott abban a kis faluban?

Hát nagy társadalmi élet nem volt, mert elég nagy kasztrendszer volt. Az orvosok, a gyógyszerészek azok külön voltak, akkor a középosztály is külön volt, és a nagyon szegény osztály is. Nem volt semmi.

Melyik osztályhoz tartoztatok ti?

Mink a középosztályhoz tartoztunk.

Voltak neked keresztény barátid?

Volt. Egy keresztény barátnőm volt, akivel nagyon-nagyon jóban voltunk. Sülve-főve mindig együtt voltunk. De mikor csillagot kellett hordani,⁴ akkor nem láttam négy héten keresztül. Aztán megszakadt.

Na és aztán mikor mentél férjhez?

1936. január 13.

És mikor férjhez mentél, maradtál Kunhegyesen?

Nem, mentünk Tiszafüredre.

És utána voltak gyerekeid?

'37-ben született Éva, és '38-ban... Steven.

És mi volt a foglalkozása a kedves férjednek?

Szobafestő volt.

Szóval az élet ment rendesen...

Igen...

Meddig ment az élet rendesen? Mikor jött valami változás?

Sok változás, mert mikor bejött az a zsidótörvény, hogy... hogy mink... nem költöztetett zsidó egyik faluból a másikba,⁵ de mink mégis elmentünk Abádszalókra, de Abádszalókról újra elmentünk Kunhegyesre. Úgyhogy ez volt a változás. Kunhegyes. '42-ben Kunhegyesről elvitték a férjemet, és '44-ben minket.

'42-ben, azt mondod, hogy elvitték a férjedet. Hova vitték a férjedet?

Hát munkaszolgálatba, és aztán kikerült Oroszországba.

⁴ 1944. április 5-től kellett hordani a sárga csillagot a zsidóknak.

⁵ A Horthy-korszakban közel két tucat úgynevezett zsidótörvény lépett hatályba. A zsidók költözését, utazását korlátozó zsidótörvény, illetve -rendelet nem született a német megszállás előtt. Az úgynevezett gettórendelet 1944. április 28-án lépett hatályba.

Mondd meg egy kicsit bővebben, mi volt az a munkaszolgálat.

Hát... hogy mit csináltak, azt már én nem is tudom. Ásni kellett, meg mindenféle alantas munkát csináltak. Utat építettek, meg ilyesmit.

Ez nem egy olyan dolog volt, ami a hadseregnek egy legális része volt?

Nem, nem. Hát ezekkel úgy bántak, ahogy akartak. Ha agyon akartak ütni valakit, azt agyon is ütötték, az nem volt érdekes.

Írt a férjed neked onnan, ahol ő volt?

Hát nem nagyon. Mert aztán '44-ben minket elvittek. Úgyhogy aztán nem volt semmi összeköttetésünk.

Mielőtt elvittek benneteket, milyen hatással volt a családi jólétre az, hogy a férjedet elvitték?

Hát sok hatás nem volt, mert az apósom meg az anyósom szintén szobafestők voltak, szobafestő volt az apósom, és én jártam vállalni munkát, és volt segéd, és az megcsinálta. Egész addig, amíg nem deportáltak bennünket.

Neked mint fiatalasszonynak két gyerekkel milyen nehézségeket okozott, hogy a férjed nem volt otthon?

Hát semmi nehézséget nem okozott, mert mondom, dolgoztunk. Én jártam vállalni, részesültem a keresetből.

Mikor március, '44-ben a németek bejöttek Magyarországra, te hogy tudtad meg azt, hogy ez történt?

Hazajött egy férfi, és az mondta, hogy szörnyű dolog történt, bejöttek a németek. Ez volt 19-én, és 20-án reggel én vonatra ültem, mert nekem egy, a nővéremnek egy fia ott tanult Pesten, és mert hegedűs volt, és egy hegedűtanár ingyen tanította őtet, és érte mentem, hogy hazahozom. És mi már... egész Pesthez közel bejött a kalauz és azt mondta, hogy aki zsidó, az ne menjen be a pályaudvarra, mert összeszedik a zsidókat, és nem... elviszik. Egy katonatiszttel utaztam, az is jött haza, Nagyváradról jött, ment haza, és mondtam, hogy nekem muszáj menni, mert nekem van egy öcsém, és azért kellett menni. És elmentünk, és az ajtónál három rendőr, az egyik az egyik felén, a másik a másik ajtófélfánál, és három-három. És akkor igazoltattak mindenkit. És amíg ezt a katonatisztet igazolták, én megfogtam hátul az övjét, és kifordítottam, és én kikerültem az utcára. És hát kijött utánam ez a férfi, gratulált, és azt mondta, „szeretném tudni, hogy hogy megy majd vissza”. Hát nem tudta meg, mert nem találkoztunk többet. És akkor én odamentem, ő az István út 40.-ben volt, nagyon közel volt a Keletihez. Összecsomagolta... csak egy hegedűje volt az öcsémnek, és nekem meg csak egy ridikül volt, és mentünk ki az állomáshoz. És a Jóskát odaállítottam egy parasztemberhez, mondtam, te ne törődj semmivel, Jóska, te csak menjél be. De így... mondom, ne hisztizzél, te menjél be, én be fogok jutni. Odaálltam egy katolikus pap mellé, és mondtam, hogy én nagyon szeretnék bemenni. És akkor az engem átölelt, és bementünk.

Bementetek, hova?

Az állomás... ahol a jegyet kellett váltani. És akkor onnan be kellett menni még a másodosztályú váróterembe. Ott is igazoltattak. De megint odamentem a paphoz, az öcsémet odaállítottam a parasztemberhez, és mondtam, hogy be akarunk menni, és be is mentünk. És hazamentünk. Este fél 7-kor már otthon voltunk.

Szabad volt zsidóknak utazni a vonaton?

Nem. Hát azért igazoltattak. Minden zsidót összeszedtek, aki zsidó volt, és azokat deportál... szóval elvitték... internálták.

Szóval szerencsésen megérkeztetek mind a ketten Kunhegyesre. Mi történt azután? Emlékszel te valamilyen rendeletekre, amiket hoztak a német időkben?

Hát csillagot kellett hordani.

Mesélj valamit arról a csillaghordásról.

Hát azt, azt hordtuk. És ha véletlenül csak egy túvel volt megszúrva, azért szóltak, azt nem szabad volt. Azt oda kellett erősíteni. De ez csak négy hét volt. És aztán jött a gettó. Jött egy rendelet, hogy mindenki pakoljon össze, amit tud, és a gettóba bemegyünk. És jött egy kocsi, egy szekér, és azt nekünk kellett kifizetni, és kivittek bennünket. Mink kaptunk... a főjegyzőhöz... mink, nagyon kivételezett velünk, és hát gyönyörű... hát ahhoz képest, amilyen lakásokba tettek bennünket, ez egy gyönyörű lakás volt. Mert a cigányoknak a helyére, de nem a muzsikus cigányoknak, hanem az a... putrikba tették a zsidókat. És hoztak... Abádszalókról jöttek oda zsidók, meg Tiszaderzsről.⁶ És hát ott voltunk négy hétig, és akkor jött egy rendelet, kepeltek avval a kepelővel,⁷ és akkor mindenkinek ki kellett menni tíz perc alatt. És ezt a mi lakásunkat akarták... ilyen két idegen ember jött, akik ütötték az embereket, de még akkor mink nem tudtuk, hogy mi a teendőjük nekik. És elkezdtek bennünket sürgetni, hogy menjünk ki innen, menjünk ki innen. És akkor én elkezdtem kiabálni, hogy hát mink vagyunk heten, heten voltunk, mert az anyám, a nővérem két gyerekkel és én két gyerekkel. És mondtam, hogy hát még nem vagyunk készen, és... bejött egy csendőr, és azt mondja, hogy „mi van itten”. Mondom, tessék elképzelni, hogy ez az ember idejött, és engem akar siettetni, mikor még nem... Azt mondja, hogy na jó, menjenek ki. Szépen kiküldte ezt az embert. Visszanézett, és azt mondta, hogy erre a három nőre külön gondom lesz, mondta ő. És akkor kezdtek egyenként hívni be embereket, akiket gondolták, hogy van pénzük és elrakták. Ütötték, és akkor akik már kijöttek onnan, azokat más helyre tették. És akkor én odalopakodtam, hogy mit csinálnak. Azt mondja, ütnek, ütnek. Aki bevallott valamit, hogy otthon eldugott, azt hazakísérték, és oda kellett adni, amit eldugott. És akkor a végén nagyon ránk esteledett. És akkor kiabálta ez az ember, hogy ötösével menjen be mindenki hívás nélkül.

⁶ A Budapesti Központi Zsidó Tanács 1944. május 22-i értesülése szerint a kunhegyesi gettót a cigánysoron hozták létre, ahol körülbelül hetven családot helyeztek el. Lásd *Gettómagyarország 1944. A Központi Zsidó Tanács iratai*, MAKOR, Magyar Zsidó Levéltári Füzetek, 5. szám, szerk. Frojimovics Kinga–Molnár Judit, Budapest, Magyar Zsidó Levéltár, 2002, 95.

⁷ Helyesen: kereplő.

Hát persze hogy én nem mentem... nem mentünk be, úgyhogy elmúlt az idő. Kivittek bennünket az állomásra, és bevagoníroztak. És Szolnokra kerülünk.

Mit vittetek magatokkal a gettóba?

Hát vittünk ruhaneműt, már amennyit tudtunk. Mindenkinek volt egy hátizsákja, és abban a hátizsákba... a gyerekeknek volt gyerekhátizsák, abban mindenkinek a saját holmiját. Én egy nagy lábas rántást csináltam, és azt elvittem. Gondoltam magamban, se lehet tudni, hogy mire kell. És a gyerekek folyton ott, ahol voltunk, kérték, „anyu, adjál rántásos kenyeret”. Mondom, ez volt a zsírunk, és evvel, evvel végigcsináltuk a tizenegy hónapot.

A kiskunhegyesi gettóban, mondtad, hogy ütöttek embereket, hogy kiszedték...

Ez volt az, hogy amikor vallatták őket... a gettóban, ott külön nem ütöttek senkit.

Vallatás közben ütötték őket. Milyen dolgokat akartak ők?

Hát amiket eldugtak. Sok gazdag ember volt ottan. Sokan eldugtak... És a gyerekeiket ütötték, és úgy vallatták őket. Persze hogy bevallottak mindent.

Például mi volt az, amit ők akartak, hogy hozzák?

Arany, pénz, ékszer, ilyenek. Csak ezek voltak.

Kunhegyesről, azt monddod, bevagoníroztak. Milyen fajta vagonok?

Hát marhavagonok. Nyolcvan embert tettek bele egy vagonba. De Szolnokra megérkeztünk, és akkor ott megint kiszedték bennünket. Akkor már Szolnokon ott volt egy nagy csomó öngyilkos, akik öngyilkosok lettek, ott voltak sorba rakva. És az apósom például le akart szállni, azt nem elég gyorsan szállt le, ráütöttek, eltörték rajta a botot. Szóval ilyenek, ilyenek voltak. És akkor ott voltunk, hogy meddig voltunk, én nem tudom. Elmúlt a gondolatom, nem tudom. Csak jött egy, jött egy csendőr meg egy rendőr, akik odajöttek, és elkezdték kiabálni, hogy Polatsekné, és akiket elvittek Szolnokon, azokat félholtan hozták haza. Vissza. És hát nagyon meg voltam... mindenki mondta, hogy ne menjél. Mondom, hát nem lehet nem menni, muszáj menni, mert mondom, tudják, hogy itt vagyok. És akkor elmentem, és azt mondta a csendőr – a csendőr kunhegyesi volt, a rendőr szolnoki volt, a kunhegyesi csendőrt nagyon jól ismertem –, és akkor azt mondta, hogy kedves kollega, szerezzon egy vallatószoját, mondta a rendőrnek a csendőr. És elment a rendőr, és hallom, hogy mindenütt jön[nek] a visítások a szobákból. Azt mondja, hallja, mindjárt maga is így fog visítani. Mondom, én? Miért, tessék mondani? Azt mondja, hogy hát maga 500 pengőt leásott a fának a tövébe. A nővéremnek volt 500 pengője és leásta, szólt nekem, hogy valakinek... jött Vince bádogosné, egy bádogosnak a felesége, meg egy másik asszony, és jöttek, és mondtam nekik, hogy itt, ennél a fánál le van téve 500 pengő, majd holnap gyertek ki, és vigyétek el. Közben Etelka kikaparta és odaadta valaki másnak, és azok hiába mentek keresni, nem találták. És akkor az a másik asszony, nem a Vincéné, mert annak nagyon sok holmit adtunk oda, hogy tegye el, az beárult engem egy csendőrnek, és az a csendőr mondta, hogy hát maga, lemutatott, hogy itt ennél a fánál. Mondtam, hogy ó, hát az nem az volt, mondom, hát nem jól értették őt. Nekünk volt egy cselédlányunk, aki... aztán már nem lehetett, mink együtt nőttünk fel, olyan régen nálunk volt. És mondom, mondtam, hogy menjenek el Rózsához, és hívják

ide, és itt ennél a fánál fogunk találkozni. Ezt én kitaláltam. És azt mondja... hát de mégis, mi van? Mondom, hát ide tessék hallgatni... én tudom, hogy valami bűnöm van nekem, mert, mondok, az én apám, az magyar dohányt szívott, de közben meghalt, hirtelen meghalt apuka. És mondok, egy nagy bödön vágott dohány volt, maradt, és mondok, az ott van. És azt mondja, hol van. Mondom, ott van a szekrényben, itt, meg itt. Na jó. Akkor visszajött a rendőr, azt mondja, hogy hát nem találok vallaszobát üreset. Azt mondja, nem baj, ennek a kis fiatalasszonynak nem is kell, mert nem volt neki pénze, ez nem úgy volt, ahogy mondták. Szóval kezdett... azt mondja, nem volt neki pénze, a nyomorultnak, hiszen a bőrük alatt is van pénz. A puskatussal így oldalba akart ütni, és ha az odaüt, akkor biztos, hogy eltört volna mindenem. És a csendőr felfogta az ütést, megfogta. És azt mondta, hogy na, menjen szépen haza. És akkor mikor elindultam, akkor megint a hátamba akart a puskatussal ütni ez a rendőr. És azt meg felfogta a tenyerével az ütést... hagyjuk, azt mondja. És akkor azt mondta a rendőr, hogy megállj, te rohadt ringyó, azt mondja, meg foglak találni, és azt mondja, és még éjjel keresett engem. És nem tudott megtalálni, mert elsötétítés volt, és nem nagyon lehetett, ilyen, világítani. És lemondott róla. Azt mondja, na nem baj, majd holnap. Akkor a testvérem, az Etelka szerzett valahol masnit, szalagot, meg rakott szoknyát valami kislánnytól kért, és felöltöztetett engem kislánynak, hogy ne ösmerjen meg a rendőr. És akkor jött az első transzport. Elmegy. És akkor mondok, Etelka, mink menjünk. Azt mondja Etelka, ne menjünk, hátha jönnek az amerikaiak fel... nem bánom én, mondok, ha visznek akárhova, csak menjünk innen el. És akkor mentünk. És akkor két SS állt a vagonnál, és én nem bírtam fellépni, hát én olyan kicsi vagyok. És mondok, jaj, hát én nem tudok ide fellépni. Fogott az SS, feltett, feltette Évát, feltette Pistát, mindnyájunkat rendbe rakott, és másokat meg megverték. Ezt a Jóskát úgy megverték, hogy csuda, mikor hogyhívják... koltak... vagonírozta bennünket. Ez volt.

Egy kicsit menjünk vissza. Az egyik dolog, amit akarok tőled kérdezni az, hogy 500 pengőért akartak vallasni. Hát mennyi volt...?

500 pengő akkor nagy pénz volt. Az nagy pénz volt.

A másik dolog, amire vissza akarok menni...

Hát nem volt olyan nagy pénz, mint ha 1000 lett volna, de pénz volt.

A másik dolog, amit tisztázni akarok: valamikor előbb említetted, hogy az öcsédet agyonlőtték. Meséld el, hogy az hogy történt.

Hát ők, ők [a] dédabisztrai⁸ vasútvonalat építették. Nagyon jó dolguk volt. Minden rendben volt, és aztán jöttek haza, és Mosonmagyaróvárnál...

Munkaszolgálatos volt?

Munkaszolgálatos. Mosonmagyaróvárnál kiadtak egy parancsot, hogy akinek van valami értéke, az adja le. Hát még hó volt akkor. Április volt. És két fiú között leszúrva találtak 100 pengőt. De hát nem lehet tudni, hogy ez csak egy elrettentő példa volt, vagy tényleg

⁸ Bistra Mureşului Romániában.

leszúrták, nem tudom. Mert honnan vettek volna 100 pengőt? Elég az hozzá, hogy ott azonnal, rögtön föbe lőtték őket, ezt a két fiút. És ezt az embert fel is akasztották, aki ezt csinálta.

Tudod a nevét?

Tudtam, de nem tudom. Tudtam, de már nem emlékszek rá.

A szolnoki gettóban milyen elszállásolásban részesültetek?

Hát csak az udvaron voltunk.

Minek az udvarán?

A cukorgyárnak az udvarán. Az egy cukorgyár volt. És ott ültünk, esett az eső, mind áztunk, minden... ott voltunk. És egyszer mentem, a két gyereknek fogtam a kezét, azt egy csendőr kiabált vagy rendőr, „te kislány, te kislány”, mert én 45 kilós voltam... én nagyon vékony voltam... „te kislány, neked szólok, neked, te kislány”... Mondom, nekem? Én nem vagyok kislány, ez a két gyerek az enyém. Na, akkor, azt mondja, ne engedjed el a gyerekeknek a kezét, mert tudod, hova akartalak vinni? Latrinát átöblíteni a másik izébe... mindig fogjad a gyerekek kezét, mert azok téged védenek. Úgyhogy ettől is megszabadultam.

És milyen volt az ellátás koszt szempontjából?

Semmilyen.

Hogyhogy semmilyen?

Semmi, semmi nem volt. Egyetlenegyszer a katolikus egyház küldött ilyen szárazbor-sólevest, de úgy le volt kozmálva, hogy nem lehetett, még éhesen se bírtuk megenni, kozmáson hozták oda. Semmi ennivalónk nem volt.

Hát akkor mit ettetek?

Nem tudom, hát amit vittünk magunkkal. Nem tudom. Vittünk tojást, ami aztán megromlott... fogalmam sincs, hogy mit csináltunk. Olyan... de nem kaptunk enni semmit. Amikor útnak engedtek, akkor egy-egy cipót adtak nekünk, egy kis cipót.

És vizet?

Hát azt se nagyon engedték, de nekem volt egy lavór a hátizsákban, egy bili meg egy kanna. És a kannában víz volt, és ha kellett, a lavórban akárhol megmosdattam a gyerekeket, vagy a bili volt a...

Emlékszel az útra a vagonban?

Emlékszek. De hogy hány napig tartott, nem tudom. De zsúfolva voltunk. És végre megérkeztünk Strasshofba.

Milyen volt az út?

Hát olyan volt az út, hogy volt volna valaki, aki hozott vizet, de nem engedték. És nem engedtek ki bennünket a vagonból, le voltunk lakatolva, mindenki összecsínálta magát, meg minden, szóval szörnyű volt.

Milyen volt a levegő ott bent?

Hát el lehet képzelni, hogy milyen lehetett. El lehet képzelni. Borzasztó volt. Megérkezünk Strasshofba, ott fertőtlenítettek bennünket, olyanformán, hogy le kellett vetkezni meztelenre, és férfiak intéztek bennünket, és nem akartam levetkezni, és mindig jött oda egy férfi, hogy Alles, alles, everything⁹... Aztán meglátta Pistát, mert a férfiak külön voltak, és mondtam, hogy én nem adom oda Pistát. És akkor azt mondta, hogy fordítsam meg, hogy ne lássák, hogy fiú, és vigyem úgy. Úgyhogy úgy vittem be Pistát, hogy nem tudták, hogy fiú vagy lány, hogy fiú. És ott aztán izéltek, hogy... na, bekönyveltek bennünket, meg tettek ide izét, hogy lefényképeztek bennünket. Szóval...

*Rózsikám, utoljára a vonat, a vagonok megérkezésénél tartottunk, és Strasshofba érkeztetek.*¹⁰
Strasshofba érkeztünk.

Mi történt megérkezésakor?

Megérkezésakor az történt, hogy be kellett menni egy ilyen... le kellett adni az összes ruhánkat, rátették egy kocsira, és azt fertőtlenítették. Akkor bepetróleumozták a fejünket, hogy tetvesek voltunk, mondják, hogy nehogy tetvesek legyünk. És akkor bementünk egy ilyen fürdőbe, ahonnan jött a csőből a plafonból a víz. Hát az valami csodálatos álom volt, mikor nem tudom hány nap után vízhez jutottunk. És akkor ott rendeztek bennünket, és akkor újra... fölírták a nevünket, mindent. És akkor kimentünk egy másik ajtón, és egy éjszakát ott töltöttünk Strasshofban, és másnap megint bevagoníroztak bennünket, és visszamentünk Bécsbe. Bécsben egy volt börtön, ami volt egy ilyen, négy-öt emeletes priccsek, oda szállásoltak be bennünket. Én a gyerekeket lefürdöttem, felmentem az ötödik emeletre, és azt mondtam, hogy engem innen senki le nem vesz. És mondom, én már nagyon fáradt vagyok, és pihenni akarok. Akkor bejött egy ember, és azt mondta, hogy ne tegye magát kényelembe, a nyolcezer emberből... mert még négyezer elmegy máma. Na mondom, én nem leszek a négyezerben. Az első név, akit kikiabáltak, én voltam. És akkor az összes Polatsekokat... mert sok Polatsek volt, az én családom, akkor Etelka, a nővérem, anyám, a két gyerek, Etelkának két gyereke meg az én két gyereke. Ki kellett menni. És akkor én mondtam, hogy én nem akarok elmenni. Mondtam ott egy embernek, aki intézett bennünket. Azt mondja: „Ide hallgasson, látom, magának gyerekei vannak. Ez egy konzervgyár, ahova magukat viszik. Ott a gyerekeknek tud enni adni.” Azt mondja, mit csinál, ha egy lámpagyárba megy el, vagy mit csinál, ha egy lőszergyárba viszik? Meg hagytam magam győzni, és maradtunk [!]. Úgyhogy pontosan a születésnapom, június 27-én érkeztünk meg, megint autóra tettek bennünket, Bécsnek a 22. kerületébe, Konservenfabrik, Phönixwerk Konservenfabrik volt a neve a konzervgyárnak,¹¹ és ott voltunk tizenegy hónapig.

⁹ Mindent.

¹⁰ A kérdező a kazettaváltásra utal.

¹¹ A konzervgyár Raasdorfban volt, amely akkor Nagy-Bécs 22. kerületéhez tartozott. A gyár 1944. augusztusi munkabér-befizetését az „U” Kontóra lásd 9. számú kép.

Milyen munkát végeztél ott?

Hát mindenféle konzervdolgot. Ugye... földiepertől kezdve, amik jöttek, zöldborsó, zöldbab, mindent csináltunk, és...

Főztél?

Nem főztünk, konzerváltunk. Raktuk el, mint lekvár, meg ilyenek. És mikor egyszer volt... volt egy magyar felügyelő, Husztra való volt, aki ott élt, szóval őnekik volt az alkal... felügyelőjük. Az tudott magyarul. És ez... nem tudom, hogy hívták... és azt mondta, hogy ha valaki hat óra előtt befejezte a gyárban a munkát, akkor menni kellett a fagyasztóba, ahol csinálták ezeket a zöldborsókat, fagyasztották, és aki oda bement, akkor éjjel egy óraker jöhetett csak ki, amíg az le nem futott. És akkor jött... mondtam, hogy... Hidri, Hidrinek hívták... mondom, Hidri úr, végeztem. Mondja, Eishofba,¹² kérem, Eishofba. Mondom, hadd ne menjek én az Eishofba, Hidri úr. Azt mondja, nem lehet, kérem, nem lehet, Eishofba, kérem. És ott volt a főnök. Azt mondja: What's happen? Vagyis mit vitatkozunk? Azt mondja, hogy nem akarok menni az Eishofba. Azt mondja, „Wie viel Jahre?”¹³ mondja a főnök. Mondom, dreiunddreißig.¹⁴ Azt mondja, „dreiunddreißig”, „Warum kleine?”¹⁵ Mondom „meine Vater schlechte Fabrik”.¹⁶ Azt mondja, „Frau? Fräulein?”¹⁷ mondom „Frau, zwei Kind”.¹⁸ Azt mondja, „Da?”¹⁹ mondom, yes. Azt mondja, „Schon seh!”²⁰ és már a gyerekek álltak, és vártak engemet. És odajöttek. Mondom, bitte,²¹ bemutatattam a gyerekeket. Azt mondta, elneveztek Frau Liliputinak. És azt mondta, hogy énnekem nem kell soha az Eishofba menni. Én nekem a gyerekek mellett van a helyem, és este akár mikor befejezem a munkát, mehetek haza. Ez volt a parancs. És ez így is volt.

Milyen szállást kaptatok?

Barakkokban laktunk.

Hány ember egy barakkban?

Hát mink 68-as voltunk, körülbelül harmincvalamennyi volt, de abból tíz gyerek volt és tíz öreg, aki nem dolgozott. Úgyhogy mink dolgoztunk. Amikor egyszer a kislányom... Évának inficiálódott a keze, jöttek föl a csíkok a karján, és szaladtam ehhez a Hidrihez, mondom, Hidri úr, segítsen. Még akkor nem tudtuk, hogy mi lesz a helyzet. Azt mondja, „löss segítség, lösz segítség”. És akkor hívta a főnököt, mondja, telefon a doctor..., mondom, no telephone doctor, auto, sitzen!²² Doctor... nem tudtam angolul. És a sofőr

¹² A fagyasztóba.

¹³ Hány éves?

¹⁴ Harminchárom.

¹⁵ Miért (ilyen) kicsi?

¹⁶ Tört németiséggel beszél, szó szerint: „az apám rossz gyár”, azaz selejteset készített.

¹⁷ Asszony? Kisasszony?

¹⁸ Asszony, két gyerek(kel).

¹⁹ Itt (vannak)?

²⁰ Hadd lássam.

²¹ Tessék.

²² Ne telefonáljon, autót, beülni!

volt a gestapós. És azt mondta, hogy minden anya egyforma, és elvittek engemet. És én is mentem. Szóval nem akartak vinni, csak majd Évát, mondom, nana, én is megyek. Úgyhogy nem dolgoztam, három napig mindennap vittek bennünket, mert tisztították a kezét Évának. És megúsztuk ezt is.

Milyen volt az ellátás?

Az nagyon jó volt. Már nagyon jó... Hát ebédlő, gyönyörű ebédlőben ebédeltünk, lapostányér-mélytányérban, és késsel-villával, és leves, hús, főzelék. Reggel, reggel feketekávé, és kiadták a kenyeret, 10 deka kenyér volt egy napra. És azt kellett beosztani. És... de a gyerekek meg az öregek csak vasárnap kaptak húst. Mink kaptunk ennyi húst. De a szakácsné engem nagyon szeretett.

Mennyi húst?

Ennyi húst kaptunk. Egy ilyen kis kockát.

És mennyi volt a kenyér, mekkora darab volt?

Hát az csak 10 deka. Hát az semmi... de hát ez volt. Majd elmondom azt is. És akkor ez a Fini, ez nagyon szeretett engem, és elkezdte, mikor az én tányérom volt, Éva, Pista. Szóval a húst adta Évának is az én tányéromba. Úgyhogy mikor odamentünk, akkor én odaadtam Pistának meg Évának a húsadagját. Be volt osztva a kenyér, és mikor már hazamentünk Magyarországra, Kunhegyesre, akkor mindig jött Pista: „Anyukám, a déli kenyeremet add ide.” Mert be volt osztva, hogy délben meg este kenyeret [kap]. Igen.

Szóval az ellátás jó volt. És hogyan viselkedtek, akik őrizték az embereket? Vagy nem volt...?

Nem volt, nem volt ő. Csak ez a Hidri. Meg volt szintén egy jugoszláv férfi, aki tudott magyarul. Az egyszer azt mondta... valaki beárulta a zsidókat. Jött egy vagon paradicsom, és beárult valaki bennünket, hogy a zsidók lopják a paradicsomot, és hordtuk... hordták haza. Jött ez a jugoszláv ember... Kiszrózsi, a főnök úr azt mondja – ott volt a főnök is –, azt mondja, hogy lemérték a vagon paradicsomot, és 6 kiló paradicsom hiányzik a paradicsomból. Mondom, annyszor essen az orrára, ahány kilóval csak nekem van több otthon. Na most mit mondjak, Kiszrózsi, na most mit mondjak? Mondom, hát mondja azt, hogy enni ettünk, de lopni mink nem lopunk. Így.

Nem próbált senki megszökni?

Nem. Mindenki családostul volt, és nem próbált senki megszökni. Szolnokon volt egyszer egy... még Szolnokon voltunk, Pintér Gizinek hívták, egy túrkevei fiatalasszony, arra ráfogták, hogy meg akart szökni. Az nem akart megszökni. És rögtön ott agyonlőtték.²³

Példaképpen.

Igen. Egész biztos.

²³ Erre az esetre többen is visszaemlékeztek. Ferenczy László csendőr alezredesnek 1944. június 20-án jelentették a szolnoki gyűjtőtáborból, hogy német részről lőfegyvert használtak Pintér Gizella ellen, „mert nevezett szökést kísérelt meg”. Lásd I.4. számú dokumentumok.

Na most mikor jöttek a fõlszabadítók, kik szabadítottak föl?

Az oroszok.

Emlékszel a fõlszabadulás napjára, mikor volt az?

Április 10-én.

De hogy milyen volt?

Az olyan volt, hogy nekünk nem lehetett... elõször is volt a gyárnak volt egy nagyon jó bunker... ilyen pincéje.

Bunker.

Nem bunker, egy pince volt. És jöttek a német SS-ek. És azt kérdezték... ott ültünk a gyárban, ott lent a pincében. Azt mondja, maguk kik? Mondom, hát mi zsidók, magyar zsidók vagyunk. Mondom, és mire várhatunk? Azt mondja, nézze, ha gyilkoló SS-ek jönnek, akkor azok könyörtelenül legyilkolják magukat. De ha robbantó SS-ek jönnek, azok nem törődnek magukkal, azok felrobbantják a gyárat. És azért kérem magukat, menjenek innen ki.

Ki mondta ezt?

SS. És méghozzá magyar. Magyar SS. Ilyen... akik beálltak SS-nek.

Nyilas.²⁴

Nyilas. Azt mondja, hogy nagyon kérem, azt mondja, hogy menjen ki. Az ukránoknak volt a kert végében egy bunkerja, és nagy keservesen megengedték nekünk, hogy bemennyünk oda abba a bunkerba, mert féltünk, hogy felrobbantják... és tényleg felrobbantották az izét. És akkor kiadták a parancsot, hogy senki fel ne merjen jönni a bunkerból, ki ne dugja a fejét onnan senki, mert azonnal felrobbantják a bunkert. Ott voltunk nem tudom hány napig. Étlen-szomjan. Hogy mi történt, hogy hogy volt, mint volt, nem tudom. Az öcsémnek volt egy hegedűje, és azt mondja, hogy ő kint hagyja egy fa alatt. Dirib-darabokra tört. Ott feküdtek az orosz katonák meg az ameri..., a német katonák, teljesen körös-körül voltunk véve, ott volt a harc. Aztán vége lett a harcnak, és akkor mindenki feljött, és kezdtünk mosni, meg ez, meg az. De egyszer csak szólt egy orosz katona. Azt mondja – mert egy orosz katona akart engem vinni az ágyhoz, és én nagyon megijedtem –, és akkor azt mondta ez az orosz katona: „Ide hallgasson, menjenek innen, mert itt mink most elmegyünk, és jönnek újak, és azok nagyon csúnyán fognak bánni a nõkkel”, szóval... És akkor este elindultunk. És a legközelebbi állomás 4 kilométerre volt. És oda érkezünk meg. És aztán kezdõdött a cirkusz, mert az oroszok akartak mindnyájunkat. Volt egy sógornóm, vagyis van is, az Montrealban él, avval egy disznóólba dugtak be bennünket, mert jöttek az oroszok, és szedték össze a lányokat. És mink egy disznóólba éltük át a dolgokat. Aztán Pozsonyban meg... Pozsonyban mentünk egy hídon...

²⁴ Tévedés, feltehetően SS-be besorozott Volksbund-tagra gondol.

Hogy jutottatok Pozsonyba?

Bécsről Pozsonyig gyalog mentünk. Nekünk menni kellett, mink akartunk menni Bécsnek. De nem engedtek, mert arra ment a front, és Bécsről Pozsonyig gyalog mentünk, de csak éjszaka mehettünk, mert nappal jöttek a katonák. És akkor, ahogy mentünk evvel a sógornómmal, meg a két gyerek, egy teherautó megállt, és felvett bennünket. Mondtuk neki, hogy nekünk még van a testvérünk. Kezdtük szedni össze... és azok már megsokallták őket... kezdtük szedni őket, voltunk vagy tízen. És képzelj el, hogy az történt, hogy ha minket akkor nem vesznek fel, visszajöttek a németek, és egy sor bombázást csináltak a hídon. És rengetegen meghaltak zsidók. És mink kikerültünk belőle, ebből is. És akkor mentünk egy... épült egy kórház, de nem volt még egészen kész, oda szállásoltak el bennünket. Ott voltunk vagy öt napig.

Hol volt ez?

Pozsonyban. És akkor Pozsonyban megint felültünk a vonatra, elmentünk Esztergomig, vagonban persze. Akkor Esztergomban megint elvették tőlünk a mozdonyt, nem tudom meddig, akkor megint elindultunk, úgyhogy a végén május 1-jén érkeztünk izébe, Pestre. És Raasdorfban mikor voltunk, akkor, ez a sógornóm, ez varrónő volt, és valaki hozott neki egy kabátot, hogy alakítsa át. Kibontotta a bélést, és a bélésben volt egy talesz.²⁵

Ez hol volt?

Még Raasdorfban. És ezt a taleszt elvagdostuk, és ilyen bőrkötényben dolgoztunk, és a bőrkötényt elvágtuk, és csináltunk ilyen kis műtyűröket, és evvel talesz volt benne, és megtartottuk. Csak sajnos nem tartottuk meg. Mikor hazamentünk, nem, nem... elment. *Szóval egészen a konzervgyári munkatáboron keresztül mindig volt nektek, mindenkinek a taleszből egy darab.*

Igen. Egészen, míg haza nem mentünk.

Ilyen kis talizmánszerű?

Igen, talizmánszerű. Mink varrtuk. Csináltuk.

Ezt hogy éreztétek, hogy ez mire...?

Hogy ez arra van, hogy mink megszabadulunk. Hogy ez nekünk egy... biztos valaki, ezt a kabátot elvették tőle, és ő bevarrta magának azt a taleszt, de...

Szóval Budapestre kerültetek, és onnan mentetek Kunhegyesre?

Onnan mentünk Szolnokra, Szolnokon megint kivagoníroztak bennünket, a végén ott aludtunk egy iskolában, és Évának jött egy himlő, egy vörheny. Nem tudott kijönni rajta. Szóltam egy orvosnak, azt mondja, hogy nagyon vigyázzak, mert a szájpadlásán vannak pecsétek, tartsam melegen. Úgyhogy betakargattam, és mire betakartam, kijött rajta az izé. Hazavitem... És akkor már a sógorom otthon volt, a nővéremnek a férje. Ő már otthon volt. Ő volt az első zsidó, aki hazament.

²⁵ A talesz, hivatalos nevén tálisz a vallásos zsidó férfiak imakendője.

És a férjed visszajött?

Visszajött a férjem '47-ben. És akkor vettük magunkhoz... férjemnek volt egy fia, akinek az anyja meghalt, és a nagyszülei be akarták tenni ilyen árvaházba. És én nagyon sajnáltam ezt a gyereket, mert én ösmertem ezt a gyereket. És akkor elmentem, és azt kérdeztem tőle: „Mondd, Karcsi, te szeretnél..., te lennél az én kisfiam? Mert én nagyon szeretnék neked az anyukád lenni.” Rám nézett, és azt mondta: „Igen, anyukám.” És attól kezdve ez nekem a fiam volt. Mondtam, te akkor születél meg nekem, mikor azt mondtad, hogy „igen, anyukám”.

Amikor visszaérkeztetek Kunhegyesre, hogy fogadtak a szomszédok?

Hogy többen jöttünk vissza, mint amennyien elmentünk.

Ezt mondták, tényleg?

Ezt, yeah, yeah...

Na és mit találtak otthon? Megvoltak a holmijaitok?

Á... semmi.

Ki lakott a házatokban?

Hát én nem is tudom.

Visszakaptátok a házatokat?

Á, hát nem volt házunk.

Lakást.

Lakás, igen. A Polatsekék megkapták, nővéremék is megkapták, mert... aztán összeköltöztünk a nővéremmel. Aztán én kaptam lakást, aztán én otthagytam Kunhegyest, felmentem Pestre.

Miért mentél Pestre?

Mert akartam otthonról megszabadulni. Akartam, hogy mire Pali hazajön... már akkor Paliról tudtam, és akkor volt nekem 1000 forintom, már akkor forint volt,²⁶ és akkor azon vettem egy társbérletet. És mire a társbérletet megkaptam, akkorára a Pali hazajött, június 27-én. Születésnapomra.

Na és akkor ott éltetek Budapesten. És mikor jöttél Amerikába?

Mikor jöttem? Hát a gyerekek '56, a két fiú '56-ban kijött, amikor volt a revolution.²⁷ Akkor tíz évre rá én kijöttem egy évre látogatóba, és ahogy hazamentem, én akartam csak vissza, csak vissza. A két fiú még nem volt nős. És '65-ben jöttem ki.

És most mindenki itt van.

Itt van. Éva '72-ben jött ki, mert nem jól élt a férjével, szóval kijött a két gyerekkel, és azt mondtam neki, hogy itt van a két kincsed, a két gyerek, ne törődj vele, maradj. Úgyhogy

²⁶ 1946. augusztus 1-jén vezették be a forintot.

²⁷ Forradalom.

itt maradt. Nekem vettek... a két fiú vett nekem egy házat, azt a házat, és akkor én most odaadtam Évának.

És van három gyereked, és hány unokád van?

Négy, illetve nyolc unokám, és négy dédunokám.

Amikor voltatok a táborban, mármint a munkatáborban Ausztriában, te tudtad, hogy létezik Auschwitz? Te tudtad, hogy mi megy végbe?

Nem. Azt mondtam, hogy mint ahogy mink megvagyunk, úgy megvan mindenki. Hát ezt képzeltük el. És egyszer kérdeztem ettől a... ettől a jugoszláv embertől... mondom, hogy... mert valaki kapott egy lapot Auschwitzból... mondom, hol van ez az Auschwitz, és nem adott rá feleletet. Hát nem tudta mondani, hogy hol van. Hát nem gondoltuk, hogy már... Azt mondtam, ahogy mink megvagyunk, úgy megvannak ők is.

Tudtad, hogy hogy megy a háború a németeknek?

Azt tudtam. Ez a jugoszláv... Egyszer, mikor merényletet akartak Hitler ellen csinálni,²⁸ akkor az asztal alatt pakoltam, takarítottam, és lehajolt hozzám, és azt mondja, „Kisrózsi, majdnem meghalt, izé..., majdnem megölték Hitlert”. Hát bőven nem tudott mondani, és csak ezt tudta. És akkor én mindig mondtam a többieknek, és mindig mondták, itt van... ez a jugoszláv ember... itt van, kérdeztek tőle... nekem mondott mindig.

Szóval tudtad, hogy nem túl jól megy a németeknek a háború?

Nem. Nem tudtuk még akkor, de aztán már tudtuk, hogy mindig rosszabb és rosszabb.

És miben reménykedtetek?

Nem tudtuk... Például már nem tudtak nekünk munkát adni, és kivittek a kertbe, nagyon nagy kert volt. És ott kellett szedni a mittudomén, ásni... tanított ásni a főnöknő, hogy hogy kell ásni... Á, mondom, majd egy-két év múlva én már fogom tudni. Mindig viccet csináltam mindenből. És akkor egyszer mondom ennek a sógornőmnek, aki találta ezt a taleszt, Ibi, annak mondtam, te, hogy fogunk mi innen kiszabadulni? Hogy lesz ennek a vége? Aztán erre a jugoszláv, akit nem tudtunk, hogy tud magyarul, azt mondja, „hogy egyszer csak mindennek vége lesz majd”. Szóval így ment az izé. És ezek az ukránok, ezekkel együtt szabadultunk fel.

Ezek az ukránok katonák voltak?

Ezek átáll... nem. Ugyanolyan rabok voltak, mint mi. De azoknak jobb dolguk volt. Azok átálltak, azt hiszem, a németekhez. De csak rabok voltak. Ők is itt dolgoztak.²⁹

Van valamilyen üzeneted a jövőző generációknak?

Hát... nem tudom. Nem tudom, milyen üzenetet tudnék adni.

Amit gondolsz...

Nem tudok. Nem.

Köszönöm szépen.

²⁸ 1944. július 20-án kísérelték meg a merényletet Hitler ellen, sikertelenül.

²⁹ Feltehetően inkább úgynevezett keleti munkások voltak, akik közül sokan dolgoztak a náci hadiiparban.

4. Dr. Lővei Henrikné dr. Csontos Éva visszaemlékezése, 2000. június 8.¹

Tessék szíves lenni bemutatkozni.

Dr. Lővei Henrikné dr. Csontos Éva vagyok.

Tessék betűzni, mert ez a Lővei sokféleképpen írható.

L ő v e i .

Ez elég is, köszönöm, a családnév. És a leánykori nevét is ha betűzné?

Csontos Éva. C s o n t o s .

Köszönöm. Mikor tetszett születni?

1925. július 29.

Vagyis most hány éves tetszik lenni?

Most 74 éves, 75 leszek.

És hol tetszett születni?

Törökszentmiklóson.

Ezt is kellene talán betűzni.

T ö r ö k s z e n t m i k l ó s .

Ez ugye Magyarországon milyen városhoz, nagyobb városhoz van közel?

Ez Szolnokhoz 20 kilométerre van, és Jász-Nagykun-Szolnok megyében fekszik.

Na most, ha mondana valamit a nagyszülőkről, apai és anyai ágon? Mi volt a nevük? Mit csináltak?

Az apai ági nagyszülők, az Weinstein Emánuel volt, kereskedő. A felesége pedig Stein Rozália, aki a törökszentmiklósi főrabbinak volt a lánya.

Akit hogy hívtak, a főrabbit?

Stein Pinkász. Egyébként ez egy eléggé rabbicalád volt, a Steinek. Temesváron is volt egy rabbi belőlük, Nagyszombaton is, és ezekből aztán sokan kimentek Izraelbe, és ott élnek, ma is van még leszármazottjuk. A másik nagyszülőm az édesanya részéről Grosinger Jenő volt, ő textilkereskedő volt ott Törökszentmiklóson, a felesége pedig Ungár Rezsín. Természetes halállal halt meg a nagypapa, a nagymamát viszont Auschwitzba vitték.

Most az anyai nagyapát.

Az anyait. Az apai nagyapa, az mind a kettő, és nagymama, mind a kettő természetes halállal, mert a koruk miatt itt haltak meg, és Karcagon vannak eltemetve.

¹ VHA, 51019. Csontos Éva 1925-ben született Törökszentmiklóson. Az interjút Horn Emil készítette 2000. június 8-án, Budapesten, magyar nyelven, öt darab videókazettán.

Tehát a négy nagyszülő közül az egyik maradt Auschwitzban.

Az egyik, igen.

A többiek korábban haltak meg.

Korábban haltak meg.

És a rabbirokság, az még régebbre visszamenve... van köztük valami híresebb?

A másik, tehát nem a nagymama részéről, hanem a nagypapa a Weinstein Emánuel, annak az édesanyja Taub Léni volt, azaz az Eizik Taubnak² az egyenes leszármazottja.

Próbáljuk ezt betűzni, mielőtt tovább megyünk.

A Taubot?

A Taubot is meg az Eiziket is.

Az Eizik E i z i k és Taub, T a u b .

Tehát akkor a Taub az ön...

Dédnagymamám volt.

Dédnagyanyja, értem.

Az én dédnagymamám volt, és ez a csodarabbi, ez nagykállói volt, és ezt csak mint érdekességet mondom, hogy egyszer, amikor lementünk és akartuk látni a sírt, akkor nem is olyan régen, vagy tíz évvel ezelőtt, akkor nem tudták először megmondani, hogy hol van ez a zsidó temető ott Nagykállón. És akkor egyszer egy férfi, amikor azt is megkérdeztük, azt mondta, hogy azt nem tudja, de egyet tud, hogy Amerikából mindig évente egyszer eljönnek buszokkal, és azt meg tudja mondani, hogy az hol van. Természetesen ez volt. Magyarul a kéver óveszre³ jöttek Amerikából is az ő sírjához.

Mondjuk még egyszer a nevét. Tehát ő volt a...

Eizik Taub.

Eizik Taub. És mint nagykállói csodarabbi volt híres, ugye?

Igen, és most is nagyon sokszor jelennek meg cikkek is róla. Egyébként ő a *Szól a kakas márnak* a szerzője.

Tehát ő tulajdonképpen az ön dédnagyanyjának a...

Igen, csak azt sajnos nem tudom, hogy a dédnagymamámnak a nagypapája volt vagy a dédnagypapája, mert háború előtt elkészítette a család a családfát, és nagyon szépen be is volt ráházva és minden le volt vezetve. Ez főleg azért is kellett, mert abban az időben, akik nem tudták visszamenőleg több évtizedre, azokat már előre deportálták és különféle helyekre vitték, ami már akkor is tulajdonképpen megsemmisítést jelentett. És miután ez pedig 1780 vagy mikor született és 1821-ben halt meg, tehát ez már...

² Eizik Taub, magyar nevén Taub Izsák csodarabbi, a kállói caddik 1751-ben született Nagykállóban. Ott is halt meg 1821-ben.

³ A „kever avot”, magyarul az ősök sírjának meglátogatása, fontos vallási kötelesség. Az elhunyt hozzátartozók sírjának felkeresésén túl Közép- és Kelet-Európában a híres tudós rabbik és csodarabbik sírjának meglátogatása a halálórási évfordulójukon, illetve a zsidó nagy őszi ünnepekkor szintén szokás.

A csodarabbi.

...a csodarabbi, tehát lényeges volt ennek a kimutatása. Sajnos viszont ez a háború alatt elpusztult, a családból senkinek nem maradt meg ez a családja. És az igazság az, hogy akkor azonnal, amikor még éltek azok, akik tudták volna mondani, akkor nem érdekeltünk. Most pedig már senki nincs, akitől megtudnánk azt, hogy az az egy lánc vagy két lánc, hogy az hogy...

Hogy jön össze.

Hogy jön össze.

Ennyit akkor a nagyszülőkről. Akkor tessék szíves lenni a szülőket bemutatni.

Az édesapám dr. Csontos Pál ügyvéd volt ott lent Törökszentmiklóson. Hát nagyon ismert volt, jó nevű ügyvéd volt, és egy nagyon jó humorú ember volt. Három lánya volt, akikből szerencsésen még most is ketten megvagyunk. A harmadik, az sajnos Bergen-Belsenben halt meg.

De azért ezt a hármat tessék felsorolni és a nevüket.

A három: Csontos Ágnes, aki 1920-ban született, Csontos Vera, aki 1922-ben, és én, Csontos Éva, 1925-ben.

Foglalkozásukra nézve?

Nagy súlyt helyeztek a szüleim arra, hogy tanuljunk tovább, mert mindig azt mondták, hogy ez az egyetlen, amit nem tudnak soha elvenni tőlünk. Mindig azt mondták, a földet egy tollvonással el lehet venni, a házat szintén, ingatlant, mindent, sajnos az életünket is, de egyet nem, a tudást. És ezért arra nagyon nagy súlyt helyeztek. Ugyanakkor Törökszentmiklóson csak négy középiskolát lehetett végezni, mert nem volt nagyobb. Na most voltak, akik bejártak Szolnokra, ezt apámék, lányok lévén, nem engedték nekünk. Ezért az egyik nővérem elküldték Putnokra tizennégy éves korban, a másik[at] Kőszegre, szóval jó messzire, és mire rám került a sor, addigra már nagyon lehetett érezni, mert már az Anschluss után voltunk. És akkor elhatározták, hogy engem viszont zsidó iskolába íratnak be, ahol hát egyrészt azért diplomát is hogy kapjak, és így kerültem Miskolcra tanítónőképzőbe 1939-ben. És '44-ben, amikor a németek bejöttek, az volt az utolsó év, amit akkor végeztünk. Most az egyik nővérem, a legidősebb, az tanult tovább varrni, és nyelveket, szóval mindent, de úgy foglalkozása külön más nem volt, hiszen még fiatal volt, amikor elvitték. A középső testvérem, az viszont leérettségizett Kőszegen, majdan egy... akkor voltak, ezeket úgy hívták, hogy gyorstalpalás, hogy tanítónőképzőbe lehetett érettségi után egy évig... merthogy sok tanítónőre volt szükség, azt is letette. Óvodát nyitott itt a Pozsonyi út 54.-ben, méghozzá magyar–német óvodája volt '43-ban, és abban segített a másik testvérem is. Utána hát őt is deportálták, és amikor visszajött, majdan a közgazdasági egyetemet végezte el, és akkortól utána elkezdett dolgozni, és az utolsó munkahelye egy gazdasági igazgatói állás volt.

És az egyik nővére, az, aki nem jött vissza ugye...

Aki nem jött vissza...

Ő a középső?

Nem, ő volt a legidősebb, az Ágnes.

Vele mi történt?

Vele pedig az történt, hogy innen elvitték...

Mit jelent az, hogy innen?

Pozsonyi út 54.-ből... Pozsonyi út 54.-ből, mert ez egy csillagos ház volt, és akkor, amikor október 15-én a nyilas éra után – mint köztudott – vitték el az embereket ugyancsak deportálni, őket a halálmenetben vitték, mind a kettőjüket, és gyalog elindultak... azt hiszem, a KISOK-pálya,⁴ ilyen több, ilyen helyre vitték. És gyalog nekiindulva, ahol érte őket az éjszaka, ott ilyen pajtákban meg ehhez hasonló helyeken laktak. Egyik alkalomkor fölmentek a padlásra, és ott aludtak, és amikor reggel kellett volna menni, nem mentek el, mert a Vera testvérem azt mondta, hogy ő egy tapodtat se megy már tovább. Mire az egyik csendőr fölment, amikor már látta, hogy összejöttek az emberek, és indulni kellene, meglátta őket, és közölte, hogy azonnal menjenek le ők is. A testvérem nem akart, kicsit ellenállt, mire közölte a csendőr, hogy azonnal menjen, mert még lelőni se akarja, mert sajnálja még a... rááldozni azt az egy...

Lövedéket.

...lövedéket is. Így aztán kikerültek, a határon aztán bevagonírozták őket, és végül Bergen-Belsenben kötöttek ki, ahol is hát novembertől már ott voltak. A felszabadulást megérték mind a ketten, de annyira leromlott állapotban voltak mind a ketten, a nagyobb aztán, az Ágnes kapott tifuszt, és így őt már nem tudták, a Vörös kereszt nem vitte ki Svédországba, hanem ott egy ilyen..., az angolok, amikor fölszabadították, akkor egy ilyen kórházat létesítettek, és lényegében ott halt meg, 1945. július 17-e, de ez nem száz százalékgig biztos, ez az időpont. Eltemetni az abonyi főrabbi temette el, ott Bergen-Belsenben. Aki ismert bennünket, és amikor meghallotta, hogy a Csontos lányok ott vannak, fölkereste őket. És a másik testvéremnek azt mondta, hogy el fogja, utána fogja küldeni Ágnes, de ő is menjen, mert most megy egy csoport, és ne várja meg. De ő már akkor tudta, hogy nem tudja utánaküldeni. De nem akarta, hogy a másik testvérem is odavesszen, és így 32 kilóval ment ki Svédországba, és ott viszont följavították, és mindent megkapott, ami ott hát egy kórházban szükséges volt. Nem is tudott hazajönni, csak 1947. januárban, mert addig kellett hogy rendbe jöjjön. A másik nővérem pedig, hát az ezek szerint áldozata lett ennek a, tulajdonképpen, pár hónapnak, hiszen novembertől volt ott júniusig. És utána ez az abonyi főrabbi kiment Svájcba, és hát megtudta ugye, hogy hol van a testvérem, és hát elnézést kért tőle, amiért hogy nem mondott neki igazat, és nem tudta teljesíteni, hogy a másik testvéremet is hogy kiküldi oda. Sőt annyira..., itt megjelentek így újságok névsorral '45 nyarán... én szinte minden reggel ott voltam, hogy...

⁴ A Középfokú Iskolák Sportköreinek Országos Központja fenntartásában működött sportpálya a főváros XIV. kerületében, Zuglóban, a Mexikói út–Erzsébet királyné útja–Columbus utca által határolt területen. Egy alkalommal, 1944. október 23-án gyűjtőtáboroként funkcionált, ahol rengeteg embert zsúfoltak össze szörnyű körülmények között.

Hol?

Ez az akkor a Nemzeti Színház mellett, ahol most is van[nak] tulajdonképpen az újságok,⁵ ott volt a földszinten egy ilyen két fal is, amire mindig ki volt téve az újabb és újabb lista. És egyszer boldogan jöttem haza, mert láttam, hogy Csontos Ágnes és Csontos Vera Bergen-Belsenben felszabadult. Ugyanis hát ők azt a..., azon a napon, amikor felszabadult, ők azt nézték, és hát akkor még éltek mind a ketten. De hát utána a Vöröskereszttel kerestettük őket, és akkor derült ki, hogy Vera él, de Ágnes nem.

Aki 25 éves volt, ha jól számolom.

Aki 25 éves volt akkor, sőt hát még 25 nem volt, mert miután júliusban... hát majdnem, majdnem... 24 éves volt, amikor meghalt. Egy életerős, egészséges ember volt, akit lényegében néhány hónap alatt így tönkre lehetett tenni. Hát enni nem adtak, ugyanakkor az Appelltól kezdve mindent kellett csinálni, de azonkívül pedig hát a tisztálkodási lehetőségtől kezdve semmi nem volt meg. És hát ezért nyilván a tifusz is, hát pont ezért érte el. A másik pedig az, hogy a felszabaduláskor ilyen konzerveket adtak nekik enni, jó nehéz ételeket, amit hát nyilván a katonaságnak is hogy... ami volt, és ő annyira éhes volt, hogy nem tudta megállni, hogy ne egyen. És ez lett a következménye.

Most egy pillanatra vissza kéne akkor térni a családi viszonyokhoz. Ugye még nem esett szó arról, hogy az ön egyetem előtti iskoláit, azt ugye ott Törökszentmiklóson végezte, tehát az elemit?

Négy évet én is Törökszentmiklóson, vagyis hát nyolc évet, tehát a négy elemit és a négy középiskolát Törökszentmiklóson végeztem. De miután ott nem volt utána továbbtanulásra lehetőség, akkor, ahogy az előbb mondtam, apámék azt akarták, hogy most már zsidó iskolába menjek, ahol hát nem fogom érezni ennek a szelét, ugye a jobboldalnak, hogy így mondjam. És így kerültem le nemcsak Magyarországnak, hanem Közép-Európának az egyetlen zsidó tanítónőképzőjébe, Miskolcra, ahol meg kell hogy mondjam, kiváló tanárok voltak minden vonatkozásban. Akár a... visszaemlékszem egy magyar- és irodalomórára... hát az olyan volt, mint a legmagasabb szintű egyetemi előadás. Ahogy a tanárnő felolvasta, elszavalta azokat a verseket, hozzám mondta, vagy egy történelemórát. Vagy az igazgató, aki Serbu Adolf volt, az alapította az egészet még a '20-as években.

Hogy hívták őt?

Dr. Serbu Adolf.⁶ És egyébként egy nagyon-nagyon nagy tudású, elismert ember volt, Mauthausenben végezte. Éppen ezért nem is, soha többet az az iskola nem nyílt ki, mert az összes tanárt természetesen elvitték.

Mekkora volt az az iskola? Hányan jártak oda?

Eleinte egy-egy osztályban volt huszonöt-harminc fő is, amikor már én végeztem, addigra már valami tízen vagy tizenketten voltunk. Ehhez hozzájárult az is, hogy keresztények

⁵ Feltehetően a Blaha Lujza téren a Szabad Nép-székház, mely az 1965-ben felrobbantott régi Nemzeti Színház mellett állt.

⁶ A Miskolci Orthodox Izraelita Hitközség Tanítónőképző Intézetének alapító igazgatója Serbu Adolf (1889–1945) volt, akiről ma utca van elnevezve a városban.

is, tehát más vallásúak is járhattak oda, és jártak is az első években. Csak utána már hát nyilván nem akartak ilyen diplomát szerezni, amin rajta legyen, hogy zsidó iskola adja nekik a képesítést. És így aztán kevesebb is lett, meg a miénk volt az utolsó évfolyam, tehát amikor én végeztem 1944-ben. Na most ott én megszereztem az osztályvizsgát, de a képesítést már nem tudtam megszerezni, mert a németek bejöttek 1944. március 19-én, amikor is utána már hát az iskolában is természetesen a tanítást abba kellett hogy hagyják. Húsvétra elküldték a... tehát szabadságra a diákokat, és vissza kellett volna menni a képesítőt, tehát a tanítói oklevelet megszerezni. Voltak, akik ott maradtak, és nem mentek haza, mármint vidékiek, hát meg miskolciak. Azok el is végezték, meg is kapták a diplomát. Én azonban hazamentem, és ennek következtében akkor nem is tudtam letenni a vizsgát. Egyébként ezzel kapcsolatban is el kell hogy mondjam, nem volt olyan könnyű ez a hazamenetel, mármint Törökszentmiklósról, mert akkor már a vonatokon elfogdosták az embereket, irány volt Kistarcsa,⁷ és utána pedig Auschwitz. Persze ezt akkor nem tudtuk, hogy utána Auschwitz, de egyet tudtunk, hogy ott elfogják, és soha többet már utána nem látták őket. Viszont mégis a szüleim hát azt akarták, hogy velük legyek, hiszen hát tizennyolc éves voltam, úgyhogy hát azért nem akarták, hogy ugye idegenben legyek, hogy szünet van, jöjjenek haza. Na, ezek után Miskolcra úgy lehetett menni Törökszentmiklósról, hogy Hatvanig vonattal, ott átszállni, onnan Szolnok, és Szolnokon megint átszállni Törökszentmiklósról. Meg kell hogy mondjam, egyszerűen nem is lehetett a vonathoz hozzájutni, mert akkor már ott azonnal elfogtak volna. Viszont az iskola igazgatója jóban volt az egyik MÁV főtanácsossal, aki segített nekem abban, hogy ő vitt ki, és nem azon az ajtón vitt ki, ahol elfogdosták az embereket, hanem egy másik ajtón. Fölszálltam a vonatra, az iskola egyenruhájában, ami nekünk sötétkék bocscai ruha volt, és iskolai sapkában, amin, az is bocscai, rajta volt egy MIL, de azt persze senki nem tudta, hogy az pont Magyar Izraelita Leánylíceum. Ezt nem tudták. Úgy nézett ki, mint aki hát ugye szintén... mások is utaztak húsvétkor haza. Akkor ahogy leszálltam, ott is nagyon-nagyon féltem, hogy mi lesz Hatvanban, amíg várom a másik vonatot. De szerencsémre láttam egy családot, aki szintén ott a váróteremben volt, és... egy ilyen kisgyerekekkel. Gondoltam, ezekhez csapódom, akik... ilyen bő szoknyájú parasztsasszony volt, és nagyon kedvesek voltak, én meg a gyerekekkel játszottam. Úgyhogy ahogy az igazolatások voltak, föl se tételezték, hogy én nem ezekhez tartozom. Életemben nem láttam őket, akkor először és utoljára. A vonat bejött, föl is szálltam, utána ott már nem volt semmi. Szolnokon leszálltam, de ott a szüleim azt mondták, hogy ne menjek azonnal tovább, hanem egy orvos család, anyámnak az unokatestvére, azok fogadtak akkor be pár napra, hogy majd apám az irodakisasszonyt elküldi értem, és akkor együtt... az is egy ilyen fiatal volt, együtt ketten hazamegyünk Törökszentmiklósról. Majd amikor már úgy látják, hogy ez..., tiszta lesz a levegő. Úgyhogy néhány napig ott voltam ezeknél az unokabátyáméknál, majdan tényleg megérkezett az irodakisasszony, és délelőtt kimentünk az állomásra kettesben. Nekem volt egy olyan igazolványom, ami fényképes volt, minden adat igaz volt rajta, csak vallás nem volt. Se ilyen, se olyan. Gondoltam, hátha

⁷ A kistarcsai internálótábor.

ezzel valahogy megúszom. Amikor odamentünk, hát itt már nem külön ajtón, hanem azon, ott állt két civil ruhás. Akkor nem tudtam, hogy kik azok, hogy detektív vagy kicsoda. Az irodakisasszonnyal közölte, hogy ő mehet, én álljak félre. Hát én akkor ugye, elkezdtünk akkor ottan vitatkozgatni, hogy mit, hogy a barátnőm, és hogyhogy nem engednek, és milyen alapon. Ez meg csak mondta, hogy nem, nem enged, álljak félre. Mire az irodakisasszony se ment, hanem az is hozzám jött.

Ő keresztény volt?

Ő keresztény volt, igen. És vártuk, hogy mégis hátha enged. De közben telefonáltam az unokabátyámnak, aki kétségbeesve közölte velem, hogy nehogy már várd, azonnal gyere vissza. A kisasszony meg menjen vissza, és apádéknak mondja meg, hogy ez történt, és te pedig gyere vissza. Na én vissza is mentem, és hát ott megint néhány napot el kellett töltenem, amíg is az unokabátyám a szolnoki főkapitánnyal megbeszélte, hogy az visz ki a feleségével együtt, mintha rokon lennék, késő este, sötétben. Azért voltak rendes emberek még, ez volt a szerencse, hogy egy-egy akadt. És méghozzá hogy ugye semmit ne tételezzenek fel, emlékszem, hintóval vitt ki a feleségével együtt, és ugyancsak egy másik ajtón. Hát kivitt. És a vonat, teljesen sötét volt az egész, hiszen akkor már el kellett sötétíteni mindent. A vonat beérkezett, ők föltettek a vonatra, és elindultunk.

Ott voltam kénytelen félbeszakítani,⁸ ahol ön fifikás módon Szolnokról Törökszentmiklós felé egy hintóban ugye, ha jól emlékszem?

Igen. A vonathoz. Akkor fölszálltam a vonatra, és ott ilyen asszonyok, férfiak utazgattak. Hát a szívem, mondanom sem kell, hogy nagyon vert, hogy mi lesz, hogy tudom én ezt a húsz kilométert valahogy megtenni, hogy ne legyen zűr. Közben német katonák is megjöttek ott, és utaztak. Ettől még jobban megijedtem, de valahogy úgy éreztem, hogy még talán jobb, ha elkezdek beszélgetni velük. Így aztán elkezdtem beszélni...

Tudott németül.

...mert akkor tudtam németül, igen, és bevallom, nagyon jól elbeszélgettem, miközben hát a szívem az vert úgy, hogy még szerencse, hogy azt a részét nem vették észre. Annyira, hogy az egyik katona megkérdezte, hogy hát hova utazom, mert ő fog jönni majd arra visszafele, és akkor meglátogat. És mondjam be a címet. Hát természetesen bemondtam egy teljesen fals címet neki, hogy melyik utca meg melyik házámban meg fog találni. És közben nem vettem észre... mert máskor Szolnokról úgy jön a vonat, hogy Szajolban minden vonat megáll. Még ma se tudom, hogy hogy történt, hogy ez a vonat ott nem állt meg, és egyszer csak, ahogy kinézek, amikor megállt a vonat, azt hittem, hogy Szajolban vagyunk, és közben ki volt írva, hogy Törökszentmiklós. Hát mint az őrült, kezdtem leugrani a vonatról, mert ugye attól féltem... hát ha én máshol fogok leszállni, akkor kész. Az egész, gondoltam, nem érdekel, a csomagok sem, mert a csomagok ugye fönt maradtak, miután húsvét volt. De a német katona, az ledobálta nekem. És hallottam, ahogy az egyik asszony megszólalt, hogy „Ez is inkább a csomagjával törődött volna, meg a leszállással, és nem pedig a németekkel beszélget”. Gondoltam, hogy ezt én kívánom

⁸ A kérdező a kazettaváltásra utal.

valaki másnak, mert ahogy... amennyi félelem bennem volt, hát azt nem kell hogy, azt hiszem, ismertessem. Akkor leszálltam, és hát teljesen sötétség volt. Ott a vonatnál már senki nem volt. Ez nem egy olyan nagy hely, hogy ezért érdemes lett volna, hogy esetleg egy ember jön vagy nem jön. Úgyhogy akkor hát hazamentem, szüleim persze nagyon boldogok voltak. És akkor ott hát vártam, hogy na, majd elutazom megint Miskolcra a képesítést letenni. Közben azonban...

Ezt még egy picit később folytatnánk, jó? Mert még itt volna ezt megelőzően kérdés, de azt mindenképpen, hogy ön tizennyolc-tizenkilenc éves korában ugye ilyen fifikásan tudott már gondolkodni. A kérdésem az lenne, hogy ez az eseménysor hány nappal a német megszállás után történt körülbelül?

Ez a német megszállás után körülbelül március végén, tehát egy olyan tíz-tizenkét nap múlva történhetett.

Tehát még a sárga csillag bevezetése előtt.

A sárga csillag nem volt, tehát április 5-e előtt.

Ez fontos.

Április 5-e előtt volt, mert még sárga csillagot viselni nem kellett, de bárhova ment valaki, az igazoltatások folytak, és ha valaki nem tudott olyan igazolványt felmutatni, amin az a vallás volt, amit ők elfogadnak, akkor biztos, hogy azonnal küldték... tehát magyarul elfogták abban a percben.

És most nem azért szakítom félbe, mert erőszakos akarok lenni, hanem az már ugye a történet folytatása, a holokauszthoz tartozik, és én most még szeretnék egy-két kérdést a családról, illetve az ottani körülményekről kérdezni. Tehát például azt, hogy milyen módban élt a család? Szóval mekkora lakásuk volt? Milyen életet folytattak? Kóser étel volt-e? Jártak-e templomba stb.?

Mi egy rendes, jó módú polgári életet éltünk. Ahogy már előre is mondtam, a taníttatásunkra nagyon sokat áldoztak, ez volt a fő. De egyébként semmiben nem szenvedtünk hiányt, de nem az volt az első, hogy milyen puccosan járassanak bennünket, hanem a matrózruha, tehát az egyszerű, egyforma. Tehát nem az volt a fő szempont, hogy elegánsak legyünk, hanem mindig azt akarták, hogy a tudással. A lakásunk, az egy ötszobás lakás volt, és az iroda. Mert az iroda is ott volt szintén.

Volt háztartási alkalmazott például?

Volt háztartási alkalmazott is. És az irodában pedig egy irodakisasszony volt. Anyám segített az irodában is. Főleg azért, mert hát ugye sok olyan ügyfél volt, aki szerette elmesélni a dolgokat, erre viszont egyrészt apámnak ideje se volt, meg azt hiszem, idege se volt. Tehát az anyám végighallgatta, elmondta, leszűrte belőle, amennyi ebből kellett, és az apám arra szorítkozott, magára a jogi részére. Na most akkoriban ez ott, miután pont szemben laktunk a járásbíróssággal és a községházával, tehát természetesen délben is rendszeren ebéd volt, mert hát hazajött. Akkor még nem volt divat ez, hogy nem is otthon esznek mindent. Kóser konyha volt, egészen addig, amíg hát már nehézségek voltak a háború alatt a beszerzéssel meg mindennel. És akkor már átálltak bizonyos fokig a nem

egész kóserra. De egyébként tartották. Nem olyan... mert maga a hitközség is neológ volt, tehát nem úgy tartották ezeket a... előírásokat, mint egy-egy ortodox hitközség esetén, de eleinte azért igen. Templomban minden nagy ünnepen voltak, jártak, vagy például húsvétkor, pészahkor. Visszaemlékszem, mint gyerek, én mentem, amikor a tejet hozták, hogy az tiszta edényben legyen, meg minden. A másik, a pészahi edényünk is fönt volt a padláson, és azt olyankor lehozták, és azt használtuk. Tehát egy olyan érdekes... tehát nem bigottan, de valamennyire azért tartva volt. És éppen ezért nekem könnyebségem volt utána Miskolcon is a tanítóképzőben, mert hát én ezeket tudtam. Persze hát ott még jobban igyekeztek megtanítani bennünket. Hát ez aztán persze '45 után megváltozott, hát ez természetes, akkor már nehéz... bár nagyon sokan tartották még utána is, de mi már utána nem. Szóval az már egy más világ kezdődött akkor. Na most még talán visszatérve az előzőekre, mert ez is még hozzátartozik az 1944-es, még mielőtt a holokauszt megkezdődött, hogy milyen véletlenül múlt minden. Én vissza akartam menni a képesítőt megcsinálni. Miután hát teljesen fel voltam készülve rá, mindent tudtam már, kitűnő tanuló voltam, és hát a tanárok öt éven keresztül ismertek, hát más az ott levizsgázni öt év után. Na de akkor bevezették már, április, amikor a csillag... április 5-e után az úgynevezett utazási igazolványt. Ezek után azt a csendőrség adta ki, tehát kérni kellett. Az anyám könyörgött, hogy ne utazzam, mert hát megint ugyanennek kitenni magam. Hiába van most már engedély majd. Én viszont hát kötöttem magamat ugye az elképzeléshez, hogy miért tanuljak majd újra, mikor most teljesen föl vagyok készülve? Úgyhogy a végén az apám beadta a csendőrökhöz a kérelmet, hogy el tudjak menni. Szolnokra kellett hogy fölterjesszék, és nem kaptam meg. Húzódott az idő, minden. Anyám könyörgött, hogy ne menjek, mert két eshetőség van: vagy túléljük az egészséget, és akkor leteszem a vizsgát. Vagy nem éljük túl, és akkor teljesen mindegy. De hát végül is most már úgy mondom, hogy szerencsém volt, mert igaz, hogy megadták, de olyan időpontban, annyira későn, több napi késedelem után, amikor már nem tudtam volna odaérni arra az időpontra. Na most ez azért volt így jó, mert egyrészt apámékban az életet én tartottam a továbbiakban utána, együtt mentünk el majd, a másik pedig, ha én akkor elmegyek, akkor Auschwitzba megyek. Mert onnan oda vittek volna bennünket, mert Miskolcra oda vittek. Más lapra tartozik az, hogy hát persze hogy az ember akkor ezt nem tudta előre, és hát más volt a helyzet ugye. Mint fiatal lány, hát persze hogy akartam a többiekkel együtt a diplomát megszerezni. De hát utána, amikor megtudtam, hogy mi történt a miskolciakkal, hogy abból hányan jöttek vissza, meg innen, szóval akkor már más volt a helyzet.

Az ön édesapja volt katona?

Volt.

Mikor?

Ő volt az első világháborúban is, és az első világháborúban már akkor is mint jogász volt, úgyhogy a hadbírószágra helyezték, és ott volt, zászlósi rangot kapott. Majdan 1940-ben behívták, akkor még katonai egyenruhában, teljesen mindent azonosan. Úgyhogy épp azért, mert mint tisztet, albérleti szobába rakatták, tehát a katonaság kivett neki így szobát. De ez csak pár hónapig tartott, mert utána leszerelték őket, és később aztán, már

ez volt 1940 nyarán, amikor már 1941-ben, '41. év elején behívták, akkor apámat már nem hívták be, mert a kora miatt, ugyanakkor viszont a többiekét már munkaszolgálatra, nem saját ruhában,⁹ teljesen elkülönítve, zárt rendszerben, szóval akkor már egy egész más helyzet alakult ki.

Volna egy olyan kérdés ezek után, hogy nem tudom, Törökszentmiklóson hány zsidó élt, szóval az aránya a lakossághoz mekkora volt,¹⁰ de mit tapasztalt ön a lánykorában, illetve ebben a fiatalkorában, hogy éreztették-e valahol, valamikor azt, hogy ön zsidó, vagy nem voltak ilyen tapasztalatai?

Én mondjuk így nem éreztem, mert a középiskolában volt is olyan barátnőm, aki keresztény volt, és hát nem arról van szó, hogy testi-lelki jóbarátnő volt, de tudtam, hogy a szülők is örülnek neki, hogyha a lányuk velem is van. Azonkívül pedig hát voltak, akikkel viszont elemibe jártam együtt négy évig, és ugyanakkor azok is a középiskolában voltak. Úgy-hogy így egy ideig nem éreztük. Utána pedig, amikor már a '40-es évek, vagyis a '30-as évek vége felé, akkor már elkerültek a testvéremék is otthonról, tehát már nem nagyon voltunk így együtt. De az apámnak a kliensei között hát természetesen nagyon sok volt a más. Először is ez egy mezőgazdasági város volt, tehát sok mezőgazdasággal foglalkozó volt. És apámat erről az oldaláról is ismerték, mert volt földünk, és... hát így aztán jobban szót is tudott velük érteni. Ahova egyébként, a tanyára így nyáron le is mentünk mint gyerekek. De ezt megint a zsidótörvénynek köszönhetően, amikor már tudtuk, hogy ez már a második zsidótörvény volt, ha jól emlékszem, akkor gyorsan áron alul – hogy úgy mondjam – eladták, mert tudták azt, hogy...¹¹

Mekkora volt ez a föld?

Ötven hold volt, de jóval kevesebbet kaptak érte a szüleim, úgyhogy akkor vették aztán abból a pénzből itt ezt a mellettünk lévő öröklakást is.¹² Pontosan azért, mert akkor már apám azt mondta, hogy be kell biztosítanunk valahogy magunkat, hogy ha kell, vidékről fölmenni Budapestre, ami mégis nagyobb város, és az ember úgy... hát jobban el tud tűnni. Erre nem számítottunk, bár az apám egy nagyon okos ember volt, hogy ennyire, 1944. év jön. Plusz még azért sem számítottunk, meg kell hogy mondjam, mert Szolnok megyében volt Kenderes, ahol Horthynak a rezidenciája volt, és valahogy úgy éreztük, hogy ez az alföldi megye, ezt azért, amikor állandóan keresztülment – mert ott a főutcán kénytelen volt azon keresztülmenni Horthy –, nem fogja engedni ugye, hogy ez bekövetkezzen. Hát mondanom sem kell, az eredmény nem ez volt. Engedte. Úgyhogy...

Ön látta őt valaha is?

Láttam, amikor...

⁹ Tévedés, a munkaszolgálatosoknak saját ruhát kellett viselniük.

¹⁰ Az 1941. évi népszámlálás adatai szerint Törökszentmiklós lakosságának száma 30 144 fő volt, és ebből 520 fő (1,7%) izraelita vallású, további 42 fő (0,1%) zsidónak minősített nem izraelita vallású.

¹¹ Az 1939. évi IV. tc., az úgynevezett második zsidótörvény 16. §-a intézkedett a zsidók mezőgazdasági ingatlanainak átengedési kötelezettségéről. A zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942. évi XV. tc. tovább szigorította az előbbi törvényt.

¹² Mint a visszaemlékezésből később kiderül, a lakás a Pozsonyi út 54.-ben volt.

Így a német megszállás után is?

Nem. Én a német megszállás után egyáltalán nem láttam. Előtte is csak úgy láttam, hogy hát ahogy keresztülmegy, mert hát az azt jelentette, hogy akkor a csendőrség lovakon, fehér kesztyűben és ehhez hasonlóan ott ugye hát... ahogy az szokott lenni. Mostanában már autóval csinálják ugyanezt, akkor még lovakon egyrészt, másrészt pedig a község, tehát a határánál tudtuk, hogy akkor ilyen fogadóbizottság, meg diákokat odavezényelnek, meg ehhez hasonlóak voltak.

És a lakosság részéről sem éreztek akkoriban? Tehát még hangsúlyozom, a megszállás előttről beszéllek.

Igen. Na most olyan volt, arra még, megmondom, a nevére is emlékszem, hogy azt tudtuk, Bakos kalapos, akit mint gyerek tudtam, és mondták, hogy nagy nyilas. És persze hatalma, az igazság az, hogy hát akkor nem volt. Hiszen mint tudjuk, hát Szálasi a Horthy-érában még ült is. Tehát még eredetileg régen nem volt azért ilyen hatalmuk. De tudtuk, hogy ezt... mi mindig úgy csúfoltuk, hogy a Bakos testvér, hogy az ment, az Endre László meg a Bakynak az előadásaira vasárnap délelőtt. Úgyhogy, mondjuk ilyen hát volt... arról tudtunk. De úgy kifejezetten éreztetni, hogy meg az, hogy így... biztos volt speciel, énvelem nem, de hogy így némelyik csúfolta, hogy az iskolába ment egy-egy gyerek. De hát ezek ilyen... úgy fogtuk fel akkoriban, hogy gyerekcsínyek.

Hát akkor eljutottunk tulajdonképpen a megszállásig. Ön hol volt pontosan akkor, amikor a megszállás történt? Hogy értesült róla?

A megszállás 1944. március 19-e, miután vasárnapi napra esett, a Bükkben voltunk kirándulni. Az ifjúság, a fiatalok. És hát semmiről persze nem tudtunk. Hát ugye a hegyekben ottan mit hallottunk? És amikor hazamentünk...

Ez már Miskolcon.

Ez Miskolcon. A Bükkből mikor hazamentünk... egyébként én az iskola igazgatójánál laktam, tehát ennél a Serbunál, mert az is érdekes volt, hogy miért. Ő amikor az első világháborúnál Marosvásárhelyről kvázi menekülniük kellett, és akkor a véletlen folytán a család Törökszentmiklóásra került. Ekkor ő már tanár volt, de mint fiatal ember. És ott a fiú-középiskolában kapott állást. Most, amikor már visszamehettek a szülei Marosvásárhelyre, ő pedig akkor alapította meg, Miskolcra ment le, megpályázta ezt a polgári iskolát. Először a fiút, aztán pedig alapított polgári lányiskolát, képzőt. És amikor évtizedek múlva apámnak eszébe jutott, hogy hát oda adjon le, akkor megkérdezte tőle, hogy nincs-e ott egy internátus, hogy esetleg akkor engem oda akarna. Mire a válasz az volt, nem mondta meg, hogy van, mert volt internátus, hanem azt mondta, hogy neki van egy lánya, és ő boldogan venné, hogy miután csak egy van neki, hogy oda menjek, hogy ne legyen egyedül. Így én hát mondjuk első kézből tudtam meg, hogy mi fog történni, mármint Miskolcon az iskolával. Mert amikor este visszamentünk, hát teljes kétségbeesésben voltak, és mondta, hogy másnap azonnal megy le a tanulmányi felügyelőségre meg mindenre, hogy megbeszélje, hogy mi történik az egésszel. És akkoriban mondták, hogy ott a németek bejöttek, és hogy... tulajdonképpen néhány teherautóval és néhányal jöttek, de úgy csinálták a nagy felhajtást, mintha isten tudja, mennyien lennének, mert

egész nap vasárnap ott cirkáltak és köröztek, de semmi ellenállás természetesen – mint tudjuk – nem volt. És akkor kellett azt eldönteni, ahogy már mondtam, hogy hogy kerülök én haza. Úgyhogy hát nagyon kétségbe volt esve mindenki, mert azt ugyan már lehetett sejteni, hogy nem sokáig tart a háború, de ahhoz elég, hogy kikészítsenek embereket. Mint ahogy elég is volt.

Önök ezt a körülményekhez képest pontosan tudták vagy érezték? Vagy mi történt? Mert hiszen Magyarország egy ilyen sziget volt akkoriban.

Igen. Én megmondom, hogy én speciálisan személy szerint, hogy honnan tudtam, amit ugye nekem otthon nem akartak elhinni, ezt meg kell hogy mondjam az igazat. Miután nekem Miskolcon élő barátnőim is voltak, akikkel én együtt jártam iskolába, és öt éven keresztül... na most a zsidóknál az divat, hogy a templomba péntek este, ha idegen érkezik, akkor hazaviszik vacsorázni. Mert hát hogy ne éhezzen, hát ha nem odavalósi. Így történt, hogy ez a két barátnőm is, a szülők hazavitték Lengyelországból és Szlovákiából menekült zsidókat, akik valahogy a határon keresztüljöttek. És azok elmesélték a szörnyűségeknek egy részét. Nem mondták meg, hogy Auschwitz, mert hát... vagy nem is tudták, tehát az már előtte volt, nem márciusban, hanem még a németek bejövetele előtt már, és az én barátnőim ezeket mindig elmesélték nekem.

Zsidók voltak?

Zsidók, természetesen. Mondom, a zsidó tanítóképzőben, ott voltak. És azok is... Hát a templomból, ahogy azokat hazavitték. Na most én ezt mondtam apáméknak, amikor hazamentem '44-ben, de hát nem nagyon akarták hinni, mert hát elég hihetetlennek hangzott.

Önnek mesélték vagy a vendéglátóknak?

Nem, nekem a barátnőim mesélték. Azok elmesélték ott péntek este a vacsora közben.

Mit, például?

Igazság szerint ezeket a megsemmisítéseket is. Megsemmisítéseket is, annyira, hogy... majd ezt el fogom mondani, amikor a Strasshofnál, hogy milyen érzéssel voltam. És ezt ennek köszönhettem, hogy amiket ott elmeséltek, meg azt, hogy összefogdosták... Hát ugye Lengyelországban meg Szlovákiában jóval előtte voltak már ezek a dolgok. Ott ugye már elvitték őket, azok már mind... már Auschwitz működött, Theresienstadt működött, mindegyik. Na most amelyik így meg tudott szökni, vagy meglógott, tehát menekülni tudott, az végeredményben el tudta mesélni aztán, amennyit ő tudott. Na most ebből biztos nem mesélt el mindent, mint ahogy az én barátnőim se. De ahhoz nekem elég volt, hogy a félelmem, hogy meglegyen.

Ugye ott szakítottam félbe az előbbieken, hogy március vége felé került haza.

Igen.

Mi történt azután?

Hát megtudtuk ugye, hogy április 5-én föl kell venni a sárga csillagot, és hát egyre-másra jelentek meg a rendeletek a zsidókra vonatkozóan, szinte mindennap. Meg kell hogy

mondjam, hogy volt olyan ügyfele apámnak, aki... hát egy ilyen nagy földbirtokos volt, de hogy úgy mondjam, anyagilag nem állt épp a legjobban, és az azonnal közölte apámmal, hogy „Ügyvéd úr, rendelkezésére állok, bármit hajlandó vagyok eltenni”. Mire, ahogy már az előbb is mondtam, hogy az apám egy okos ember volt, azonnal közölte velem, hogy „Nagyon köszönöm, de én mindig törvénytisztelő ember voltam, ennél fogva ha bármit be kell szolgáltatnom vagy oda kell adnom, oda fogom adni.” És akkor este mondta nekünk, arra visszaemlékszem, hogy „Nem teszem ki magam kettőnek”. Egyrészt hogy azonnal el tudnak velem bánni, hiszen törvénytelenül járok el, egyrészt; másrészt bebiztosítom, hogy hát soha többet ne jöhessenek vissza, mert nyilván utánament, és nem is volt hajlandó erre. Persze nem tudni, hogy jóságból, de nem hiszem. Mert ha jóságból, akkor azt kellett volna mondani, hogy bennünket bújtat el. Az egy valóban, bár lehet, hogy arra se lettünk volna képesek, és azt se mertük volna, de ezt semmi szín alatt. Na most ahogy jöttek a rendeletek, hát köztük például az is, az ügyvédi praxist abba kellett hagyni.¹³ Oda kellett..., ki volt jelölve, hogy kinek kell átadni, és minden iratot, mindent elvitt. Meg kell hogy mondjam, hogy ezért maradt meg apámnak a diplomája, mert azt is oda kellett adni, viszont azt visszakapta, amikor visszajöttünk.

Ott hagytuk abba,¹⁴ hogy megjelentek a zsidórendeletek, sárga csillagos rendelet és így tovább. Mi történt Törökszentmiklóson önökkel?

Utána a rendelet közben megjelent az is, hogy gettóba kell... tehát kijelölnek helyeket, el kell hagyni a saját lakását, és gettóba kell kényszerülni.¹⁵

Erről önök hogy értesültek? Plakáton, vagy kaptak külön értesítést személyre szólóan, vagy nem tetszik rá emlékezni?

Én nem emlékszem rá így kifejezetten, de miután egyrészt nem volt olyan nagy a hitközség maga, és hát ezekben a napokban eléggé érdeklődtek az emberek, tehát valószínű, hogy miután a hitközségnek kellett kiállítani, tehát a névsort, mert egy olyan rendelet is megjelent, hogy az összes zsidónak számító személyt a hitközségeknek össze kell állítani és le kell adni a helyi közigazgatásnak.¹⁶ Tehát lehetséges, hogy plakáton is volt, vagy pedig hogy ezt külön szóltak. Mert valószínű, hogy azért kellett írás, mert ki volt jelölve, és akkor az hiába volt plakáton, akkor nem tudta volna, hogy hova menjen. Mert meg volt mondva, hogy melyik rész. Sőt hát Törökszentmiklóson is, mint általában a legtöbb helyen, nem egy helyet jelöltek ki, hanem kettőt. Amin azt értem, hogy az egyik általában bent a központban volt, a másik pedig messzebb. Így történt Törökszentmiklóson is, hogy az egyik... ott sok zsidó lakott, és ott azon a részen, tehát azokat a házakat, plusz még egy-kettőt hozzávetek, akik keresztények voltak, abból is, hogy egy zárt terület legyen.

¹³ A m. kir. minisztérium 1210/1944. ME sz. rendelete a zsidók közszolgálatának és közmegbízatásainak, továbbá ügyvédi működésének megszüntetéséről 1944. március 31-én lépett hatályba.

¹⁴ A kérdező a kazettaváltásra utal.

¹⁵ Az úgynevezett gettórendelet április 28-án lépett hatályba.

¹⁶ A 6136/1944. BM VII. res. számú bizalmas rendelet írta elő, hogy az ország teljes zsidó lakosságáról névjegyzéket kell készíteni.

Azonkívül a temetőhöz közeli részen szintén egy ilyen, azt hiszem, terménykereskedésbe, tehát... mert nem lett volna elég ez a rész.

És ezt fallal vették körül, arra tetszik emlékezni?

Nem, fal nem volt, hanem hát gyakorlatilag a házak ilyen zárt sorban, ugye a kerítések, tehát be volt zárva, és nem is volt szabad, tehát nem volt szabad kijárás. És ők mondták meg azt, hogy ki megy ide, ki megy oda, és kijelölték a helyeket teljesen, pontosan, hogy abba a házba melyik szobát ki kapja meg.

És önök hova kerültek?

Mi az egyik ott lévő zsidó családnak, fenti részen ugye ők maradtak, meg a közvetlen ismeretségük, de volt lejjebb egy ilyen egyszoba-konyhás lakás, és azt hármónknak, apámnak, anyámnak és nekem jelölték ki. Ugyanakkor a nagymamát, az anyai édesanyát, azt azon a bizonyos másik területen jelölték ki, amit az előbb említettem. Amikor ezt apámék megtudták, akkor hát kérték a hitközséget, hogy hát világos, hogy ne válasszanak el bennünket. Akik közölték, hogy helyet adni nem tudnak, hogyha mi befogadjuk ide, akkor hát természetesen, ezek után a nagymama is velünk jött az egyszoba-konyhába.

És mi volt az ön két nővérével, aki Kőszegen meg...?

A két nővérem az addigra már... ez a Pozsonyi út 54. számú ház már felépült 1942. januárra, már 1941 őszén kész volt. És ahogy mondtam, akkor ezt már apámék megvették, és így idekerült..., tehát a két nővérem, és itt csináltak óvodát.

Ők már korábban...

Tehát ők Pesten laktak '42-ben. '42. januártól ők már itt voltak, és így aztán itt is maradtak. Tehát ők nem jöttek le Törökszentmiklósról.

És emlékszik arra a napra, amikor – hogy úgy mondjam – a régi lakást ott kellett hagyni, és az újba menni? Az hogy történt?

Arra nagyon emlékszem, már csak azért is, mert nem akármilyen helyzet volt. Miután... ez a központban volt, a mi házunk, ahogy már említettem, hogy szemben a járásbíró-sággal, ezt a házat jelölték ki a németek, mert közben a németek Törökszentmiklóson is megjelentek, és a német kommandó a vezetőségnek, ezt jelölték ki. De úgy látszik, nem tudták megvárni azt a pár napot sem, amíg a gettó elkezdődik, ezért tőlünk elvették úgy, hogy egy szobát kijelöltek nekünk ott, hogy kvázi ott maradhatunk, és a németek pedig beköltöztek a többibe, az irodába és a négy szobába. Emlékszem rá, hogy apám az ottani, ezzel a vezetővel beszélt, több ízben is. Hát aztán hogy milyen volt egyébként, azt nem tudni. Amikor négyszemközt voltak, akkor elmondta, hogy ő egy tanárember, és neki gyerekei vannak otthon, és higgye el apám, hogy ő se szívesen van itt. Na most akár elhittük, akár nem hittük el, nekünk a lakást el kellett hagyni, ott kellett hagyni őket. Ami még érdekes volt, hogy hát ugye italt kértek, adtunk nekik, és közben az ital közben meggylikőrt is adtunk. És az egyik német katona megszólalt, hogy „meggylelke”. Na most ez nekünk elég volt ahhoz, hogy tudtuk, hogy magyarul se beszélhetünk hangosan, mert ez biztos egy sváb volt. Mert ezt, hogy egy meggylikőrré valaki tudja, hogy azt „meggylelke” hívják, az elképzelhetetlen. De hát egyébként is jobban fél-

tünk annál, semmint hogy bármi megjegyzést vagy valamit tehettünk volna. Na most aznap, amikor ki volt ez jelölve, hát természetesen ugye mindent ott kellett hagyni, elő volt írva, hogy egész kis... hát egy kis fehérneműt, ruhaneműt, ezt-azt lehetett vinni. A[zt a] látszatot keltették, mint hogyha az már egy olyan örök lenne, de hát tudtuk, hogy az se lesz örök, vagy az is csak egy átmeneti. Én, mint fiatal lány, fogtam magam, kis betűkkel – visszaemlékszem – az egyik falra, hogy azért ne lássák, hogy nehogy még ebből kellemtelenség legyen, ráírtam, hogy „visszajövünk”. Hogy honnan vettem ezt, nem tudom, de úgy éreztem, hogy hátha..., hogyha odaírom, akkor mégis sikerülni fog.

Sikerült egyébként?

Hát sikerült.

Úgy értem, hogy megtalálta ott, amikor a háború után is...?

Meg. Nem festettek ki. Mert én csak a falra írtam rá így, hogy „visszajövünk”, és hát visszajöttünk persze... megtalálni hát ugye az üres lakást találtuk meg. Hát az természetes, hogy kifosztva, mert mindent elvittek. Az más lapra tartozik... de az életünket, azt sikerült hazahozni. Na most ezek után bekerültünk ugye a gettóba, amikor is kitalálták, hogy ha elmegyünk mezőgazdasági munkára, akkor nem fognak bennünket sehova elvinni, ez egy biztonságot fog jelenteni. Ezért a fiatalok összeálltunk, volt ott egy ilyen intéző, úgy emlékszem, hogy Hunornak hívták, és annak a vezetésével egy földbirtokra teherautóval onnan a gettóból elvittek bennünket. Hát ugye mint legtöbben diákok voltunk akkor még, és hát nem voltunk hozzászokva, tehát még nem végeztünk ilyen munkát. De meg kell hogy mondjam, a nap süttött, levegő volt, hát végeredményben meg lehetett tanulni, úgyhogy elkezdtünk mezőgazdasági munkán ott dolgozni. Arra már nem tudok visszaemlékezni, hogy ez hány hét volt, két hét volt, három hét volt, vagy mennyi volt. Enni ott ugye kaptunk a munkáért.

Őrizték önöket?

Igen.

Kik?

Hát azt nem tudom, hogy ki volt, mert civilben voltak, ott civilben voltak...

Szóval nem csendőrök?

Nem csendőrök vigyáztak ott ránk. De egyszer csak megjelentek, hogy vissza kell menni a gettóba. Hát akkor persze nem tudtuk még, hogy miért. Vissza is mentünk teherautóval, az egész társaság. És egy szóval nem említették, hogy mi lesz, de egyik reggel, hajnalban jöttek, hogy azonnal mindenki ide és ide menjen, ott az egyik helyre, ahol megmondták, hogy háromnapig élelmet vihetünk magunkkal, különben semmit az ég egy világon, és természetesen se pénzt, se semmit. Ékszer meg ilyet azt már előzőleg le kellett adni a rendelet értelmében, a banknak, ki volt jelölve, és az vette be. Mászt pedig, itt is mondták, hogy nem. Ettől függetlenül továbbra is a... ott már a csendőrök jelentek meg a gettóban, és mindent átvizsgáltak, csomó mindent mindenkitől elvettek, élelmet is, hogyha úgy érezték, hogy több volt, akkor azt is elvették.

Ezen a téren, ahol összegyűltek?

Ez nem tér volt, hanem az egyik ház volt kijelölve, és ott a kertben és udvaron, tehát ott volt. Ez hajnalban volt, és lényegében egész estig tartott, sőt a nőket... bábaasszonyok voltak, és azok nézegették, hogy nincs-e esetleg eldugva valami. Meg kell hogy mondjam, hogy a bábaasszony, aki annak idején világra hozott, csak hálával tartozom neki, mert hát én persze nem ismertem, hát mint csecsemő, ugye nem tudtam. Ő viszont fölismerte anyámat, és azonnal közölte, hogy az Évikét... úgy odasúgta, hogy az „Évikét tessék a másik oldalra tenni, mintha én már megnéztem volna”. És különben hát ez szintén... az izéket keresték, hogy ékszer meg ehhez hasonlókat. Akkor a teherautóra fölszállítottak bennünket, és megérkeztünk a szolnoki cukorgyárba. Ahol is a szolnoki cukorgyárnak ilyen üres raktárhelyiségei voltak, ahol végül is nem fért el mindenki, mert idehozták a szolnokiakat is, Szarvasról hozták, Mezőtúrról, Törökszentmiklósról, szóval egy csomó helyről a környékről. Úgyhogy sok ismerőssel is találkoztunk. Na most ott nagyon sokan öngyilkosok lettek, volt, akinek sikerült, volt, akinek nem. És ott viszont megérkeztek detektívek, tehát ilyen csendőr, de nem egyenruhában, és elkezdték az ütlegelést, a verést, gúzsba kötést, mindent az égvilágon. Hát apámnak öt bordáját törték össze, anyámnak a fejét, nekem az ujjamat. És hát az izéket keresték... ékszereket, meg hogy mit hova rejtettek, meg ehhez hasonlókat. És közölték, hogy újra visznek bennünket. Ott közben az udvaron, mert persze nemcsak minket, hanem egy csomó embert... és az udvaron ki voltak dobva úgy az emberek, akiket előtte... Én azelőtt ezt a szót hallottam, hogy gúzsba kötés, de fogalmam se volt bevallom, hogy az mit jelent. Ekkor tanultam meg, és tudtam, hogy a gúzsba kötés mit jelent. Ők azt hitték, és arra gondoltak, hogy ha egyszer apámék nem mondanak semmit, akkor én majd fogok, és... Meg egyébként is, az ki volt adva. Mondanom sem kell, hogy jegyzőkönyvek készültek, mint utólag kiderült. Természetesen hogy nem így adták elő, hát erről bőven hallgatnak, hogy ilyen dolgok, de hát ez köztudott volt. Mert nem ez volt az egyetlen hely, a differencia csak az volt, hogy mindegyiket máshonnan hozták. Tehát a detektívek nem Szolnok megyéből, mert úgy látszik, nehogy véletlenül ismerjen valaki valakit, és esetleg valahogy emberségesebben bánnak, ezért különféle megyékben cserélgették össze vissza őket. Gumibottól kezdve minden, szóval borzalmas volt. És akkor összeállították, kezdték összeállítani a névsort. Mint kiderült, mondták, hogy az egyik vagonba¹⁷ bárki mehet, a másiknál összeállítottak különféle szempontok szerint, mint például a munkaszolgálatosoknak a hozzátartozói, akkor... prominens emberek, fiatalok, szóval ezek voltak az egyik csoportban, ezt a hitközségek állították össze. A másikban pedig, aki ebben nem. Na most azt mondták, hogy a differencia csak az, hogy ide csak azok mehetnek, akik a névsorban vannak, a másik csoportba pedig bárki mehet. Ezek után közölték azt is, amikor hát... ott azért sokáig ott voltunk, szóval több napon keresztül. Borzalmas volt, mert aki nem fért be, az az udvaron volt, ha esett az eső, porban, piszokban, ennivaló nem volt, mert amit csak vittek, és amit nem vettek el közben. Tisztálkodási lehetőség nulla. Ettől függetlenül néhány zsidó orvos azonnal összeállt, és amikor így ilyen verések

¹⁷ Helyesen: szerelvénybe.

meg minden voltak, akkor próbálták fájdalomcsillapítókat adni, amiket így magukkal hoztak, úgyhogy azok rém rendesen, hát az orvosi eszköjüknek megfelelően. És akkor azt közölték, úgy volt, hogy az első csoport megy. Ugye mi nem tudtuk, hogy hova fog menni, sőt hát sokan azt hitték, és jogosan, hiszen csináltak már ilyet, hogy kvázi úgy állítják be, mintha ez lenne a jobb, amelyiket így kiválasztottak, de lehet, hogy ez lesz a rosszabb. És ezt nem tudták, és azt mondták, hogy az megy először, amelyik a... bárki mehet. És akkor mi elhatároztuk a szüleimmel együtt, hogy mi azzal elmegyünk, miután azzal is mehetünk, és hogy ne vigyenek bennünket újra, mert azt mondták, hogy másnap újra fognak vinni ebbe a vallató izébe. Ezek után ma már tudom, hogy szerencsénk volt. Utolsó pillanatban megváltottatták. Már mi elköszöntünk minden hozzátartozótól, ismerőstől, baráttól, hogy azzal a csoporttal megyünk, de közben megváltottatták, lehet, hogy sürgették az osztrákok, a bécsiek, hogy munkaerő kell nekik, és ez a vagon¹⁸ ment elsőnek. Na most ez[zel] azért volt szerencsénk, mert ha a másikkal megyünk, így, öt borda eltöréssel, fej, minden, készek vagyunk, azonnal mind a hárman a gázkamrába mentünk volna. Így viszont átvészeltük. Az izé borzalmas volt... Közismert, hogy jóformán állni is alig lehetett, annyira... ezekben a zárt marhavagonokban, leplombálva, inni nem adtak, semmi levegő nem volt, összezúfolva, napokon keresztül. Sőt amikor visszaemlékszem, még Pesten nem voltunk, Szolnokról elindult, és úgy Cegléd körül lehattunk, amikor hallottuk, hogy jönnek a repülő, tehát hogy bombázni fognak. Az igazság az, hogy egy kérésünk volt, hogy bombázzanak le bennünket, és vége az egésznek. De hát ez nem következett be, hanem megérkeztünk utána Bécsbe, ahol is... hát onnan továbbítottak bennünket. Én az utcánévre nem emlékszem, egy ilyen központi helyre,¹⁹ ahol közölték, hogy hova lehet, tehát kit hova fognak beosztani. Mezőgazdasági munkára, gyárba, vagy hova lehet. Engedték, hogy a családok együtt maradjanak. Tehát nem is mondták, hogy külön, sőt teljesen egyetértettek vele.

Ezt már német katonák csinálták?

Ezt már a németek csinálták. Sőt hát a vagonnál is bennünket, bár a csendőrök is ott végignézték az egészet, és a csendőrök a bevagonírozásnál ott voltak, de ott németek is voltak, már amikor Szolnokról hoztak bennünket. És így kerültünk mi a Waagner és Biró hadigyárba, amelyik a 22. kerületben, a Stadlauer Strasse 56.-ban volt.²⁰ És onnan gyalog mindennap vittek bennünket. Egy ilyen, fabarakkok voltak nyilván erre a célra elhelyezve. Ilyen fapriccsek voltak, három egymás fölött, és utána beosztottak bennünket ott a gyárban, hogy ki mit dolgozik és mit csinál.

¹⁸ Helyesen: szerelvény.

¹⁹ A Strasshofba deportáltak egy részét a táborból Bécsbe, a 11., Gänsbachergasse 4. szám alatt működő Munkaügyi Hivatalba, korabeli nevén Durchgangslager des Arbeitsamtesba vitték, ahonnan aztán kis munkacsoportokra osztva küldték különböző helyekre kényszermunkára.

²⁰ Teljes nevén: Waagner–Biró Stahlhoch-, Brücken- und Kesselbau-Unternehmen, azaz Waagner–Biró magas-acél-, híd- és kazánépítő vállalat. Telephelye a második világháború éveiben Bécsben, a Stadlauer Strasse 56–58. szám alatt működött.

Mielőtt ennek a részletébe mennénk, még egy kicsit visszatekintenek egy-két kérdéssel. Egyrészt akik önöket ilyen vallatósobában verték, önt is... megverték? Igen...?

Gúzsba kötöttek és gumibottal, ahol értek. Így tört el ez.

Ez egy szobában volt, ahol ön egyedül volt...

És ők voltak ketten.

Ők voltak ketten... és tessék ezt nekem részletesen leírni. Hogy történik a megkötözés? Hogy kötötték meg?

Így. A gúzsba kötés úgy, hogy a lábat így...

Fölhúzták.

...így összekötötték, tehát hogy az ember ne tudjon védekezni, mert akkor össze van teljesen kötve, és úgy ütöttek-verték.

Ordítottak önnel?

Hát persze. Meg világos, hogy tegezve meg, hogy hívják, hogy... „Hogyha nem mondod, akkor még jobban fogunk verni”, meg „Mit képzelték...”. Megmondom... utána mondanom sem kell, hogy el is ájultam, tehát...

Mennyi ideig tartott ez?

Hát erre már így nem emlékszem, hogy ez meddig volt.

De azután, az ön édesapja után került ön...

Ez utána. Először az apámat, aztán az anyámat, aztán engem és a nagymamát is. De hangsúlyozom, előzőleg én adtam másoknak ott vizet, mert visszaemlékszem, hogy nemcsak törökszentmiklósiak, de a törökszentmiklósiakra emlékszem vissza, hogy azok közül is egy csomót. Egy csomót...

Ez civil?

Civil volt, civilben voltak, ez ki volt adva nekik, hogy... tehát ez is egy megfélemlítés volt. És ezért szokott eszembe jutni, amikor jönnek a szemrehányások, hogy kvázi miért nem lázadtak föl. Hát hogy lehet fegyvertelenül, a másiknak meg fegyverözön áll rendelkezésre, és hogyha nem elég, akkor még kiszól, és még jönnek és hoznak. Hát mit lehet csinálni fegyvertelenül? Legfeljebb azt lehet csinálni, hogy már előtte a sortüzet leadják ellenünk, csak ezt lehetett volna... Hogy föllázadni, és akkor az utókor mondhatta volna, hogy föllázadtak, és már előre meghaltak, nem várták be. Ez tény. Ezt meg lehetett volna csinálni, de különben semmit.

Mennyire maradt ez meg emlékek önnek? Szóval maga a verés, ez a megalázás, és így tovább?

Megmondom: sokáig élt bennem. Sokáig élt még. És a félelem, minden. De utána, mint-hogy itt egy bizonyos idő múlva... ezt nem azt mondom, hogy elfelejteni, ezt elfelejteni nem lehet, de nem beszéltünk róla. Tehát egyáltalában nem volt téma, és..., se nálunk, se sehol. Volt egy munkahelyem, ahol dolgoztam harmincöt éven keresztül, és soha. Eszembe nem jutott volna, hogy bárkinek, bármikor, még egy mondattal is elmondjam, hogy mi történt.

Miért?

Ez akkor nem volt divat. A szó legszorosabb értelmében. És ez az egész akkor kezdődött tulajdonképpen, amikor most elkezdték ezt a kárpótlást, meg kártérítést, meg mindent. És akkor az ember újra és újra átéli, tulajdonképpen, ezt az egészet, és...

Nem szívesen.

És nem szívesen. És nem szívesen éli át, amellettt hogy a gyerekeimnek, azoknak már meséltem azért, ha nem is mindent, de sok mindent. És nem véletlen, hogy most is, hogy úgy mondjam, a kamera elé voltam hajlandó állni. Először nem akartam, és akkor jelent meg az újságban egy ilyen levél, egy felháborodott levél, hogy valamilyen kazettán Erdély rajta van, és a végén teljesen függetlenül, semmi köze nincs Erdélynek hozzá, hogy valaki elmondja, hogy Auschwitz nem is igaz, gázkamra nincs, és az egész csak egy kitaláció, az csak egy ilyen... hogyhívják volt... hamis...

Hamis legenda.

...igen, és csak egy tisztálkodási lehetőség volt, minden. Na most ha már itt vagyunk, akkor ezt elfelejtettem, és ezt elmondom, mert ez egy érdekes dolog volt ilyen szempontból. Hogy amikor megérkeztük Strasshofba, akkor hát ugye nekünk hát... mindenünk fáj, minden, de bevallom, ennek ellenére nem volt kedvem gázkamrába menni. És miután én elmondtam azt, hogy a szlovákok és a lengyelek meséltek dolgokat, hallottuk, hogy ott van egy fürdő, és abba be kell menni. Én mondtam a szüleimnek, hogy ne siessünk. Persze ezzel úgyse értem volna el semmit, mert csak legfeljebb időt, de nem mentünk, mert... szóval ahogy mentek az emberek, volt, aki sietett... minden. És ez egy ilyen drótháló vett körül bennünket, kerítés, amikor már oda átment az ember, utána már ide nem lehetett visszajönni, és egyszer csak egy törökszentmiklósi rokont meglátok a másik oldalon, már kijöve onnan. Hát én teljesen odavoltam, és mondom, hogy „Hogy? Volt már bent?” Azt mondja: „Igen, voltam.” „És hogy? Semmi nem történt?” És nem felejttem el, azt mondta, hogy „Hogyhogy, miért? Mi kellett volna, hogy ott történjen?” Mondom: „Mi történt?” Azt mondja: „Hát vízszugár, minden. Megfürödtünk, és kijöttünk.” Erre mondtam a szüleimnek, akkor gyerünk. Na most ez az, ami a kettő között a differencia, hogy én elhiszem, mert én magam is láttam, hogy volt ilyen is. De azért volt itt ilyen, mert itt a munkaerőre volt szükségük, és azt akarták, hogy mi tisztálkodjunk, és menjünk utána dolgozni, és ne fertőzzük meg még őket is, a németeket. Ezzel szemben Auschwitz pedig ez volt. És akkor azt mondtam, hogy ha mi mondjuk el, hogy mi volt, és most merik ezt csinálni, amikor még néhány túlélő van, mert már nem sok. Hát én voltam a tinédzser, mint túlélő vagyok, akkor mi lesz később, amikor már senki nem fog élni? Akkor olyan meséket fognak beadni, hogy a végén még egy csomó ember tényleg el fogja azt hinni. És ekkor határoztam el, hogy tényleg köszönet és hála Spielbergnek, hogy ezt hajlandó így csináltatni, hogy az utókornak meglegyen. Hogy azok, akik már nem fogják ezt átélni és közvetlenül nem meséli el nekik senki, akkor legalább videóra föl legyen véve, és... hát ők is, hogy úgy mondjam, mint történelmet nézhetik majd annak idején.

Ott hagytuk abba,²¹ hogy önök végül is eljutottak ott Strasshofban ugye a tusolóba, és már be mertek menni, mert hiszen meggyőződtek arról, hogy akik ott tusoltak, azok valóban tusoltak. Csak egyetlen kérdés merül föl bennem, illetve nem kérdés, csak megállapítás, hogy önök ezek szerint '44 nyarán már sejtettek valamit arról, hogy létezik gázosítás, létezik olyan gázkamra, ahol tusolónak álcázott csöveken át jön be a gáz, vagy legalábbis ennyire részletesen nem is, de valamit sejtettek. Ez onnan származik, hogy ön a barátnőim keresztül értesült egy lengyel és egy szlovák átszökött lánynak a tanúvallomásaiból. Ugye így van ez?

Igen. De egyrészt a szüleim nem, mert a szüleim, azok még elhinni se akarták, amikor én mondtam, hogy milyen borzalmak vannak, hogy miket mesélnek, hanem nekem mesélték. Na most nem lány volt, aki megszökött, hanem férfi volt, fiú volt. És a templom volt, tehát a lengyel is férfi volt, és a szlovák is férfi volt, és a templomban..., csak nekem a barátnőim voltak lányok. Tehát hogy azoknak a szüleiknek, amikor a vacsoránál, tehát azok mesélték ezeket a szörnyűségeket. Na most ezt nem úgy kell érteni, hogy ők tudták. Egyrészt Auschwitzról szó sem volt, másrészt nem így kifejezetten, hogy most az elgázosítás és mennyit gázosítanak el, hanem egyáltalában maguk a szörnyűségek, amik hogy történnek, az, hogy most hogy történik a gázosítás... csak egyszerűen nem hittem azt, és ahhoz nekem meg kellett győződnöm, amikor már láttam, hogy valaki onnan kijött, hogy ott semmit nem csináltak vele. Más lapra tartozik az, hogy amikor bementünk... és az is egy olyan borzalmas volt látni meztelenül az idős embereket is, amikor nem így nőttünk föl, mert hiszen annak idején ez nem volt egy ilyen divat, mint ma már, hogy a szülők is a gyerekeik előtt is pucéran, meg ehhez hasonlók. Egész más világ volt, és akkor hirtelen az ember belecsöppent ebbe. De már örült, hogy ott az életébe ez nem került, hogy így mondjam. Na most nekünk ott például nem vágták le a hajunkat se, ami megint ugye hát tudjuk, hogy Auschwitzban meg ezeken a helyeken világos, hogy csinálták. De nálunk nem, mert azt akarták... hátha munkára megyünk, akkor pont azért valahogy emberként nézzenek ki..., az egész. És így kerültünk aztán onnan Strasshofból, ahogy mondtam, a gyárba, és Bécsbe, hogy ott dolgoztunk. Ahol persze hát az ellátás az borzalmas volt, a Dörrgemüset²² ott tanultuk meg egyáltalában, hogy az micsoda. Voltak orosz hadifoglyok velünk, szovjet hadifoglyok, voltak francia hadifoglyok, olasz hadifoglyok. De azoknak olyan szempontból tulajdonképpen jobb dolguk volt, mert ha jöttek a bombázók, a repülők, akkor azok kimehettek a Sportplatznak hívták ott a közeli részt, nekünk nem szabad volt. Tehát minékünk ott kellett maradni a gyár épületében, mert volt egy időszak, amikor behoztak bennünket, tehát eleinte ott voltunk kint egy ilyen fabarakokban, de később aztán, nem tudom, hogy azt más célra használták vagy mi volt, mi üvegháznak hívtuk, ami a gyárnak a területén volt. Tehát akkor már nem is kellett mennünk reggelente, mert ott voltunk, tehát azonnal dolgozni tudtunk. És mi azt hittük, hogy az első légnyomástól az egész tönkre fog menni. És a végén nem így történt, mert a gyárat bombatalálat érte márciusban, '45. márciusban, teljesen lebombázták az egészet, úgyhogy nem lehetett tovább már dolgozni ott. És ennek az üvegháznak semmi

²¹ A kérdező a kazettaváltásra utal.

²² A táborkban a foglyok egyik alapétele volt, szárított zöldségből főzött nagyon híg leves.

baja nem lett. Na most akkor mibennünk fölmerült, de hogy ennek semmi alapja nincs és nem tudjuk, hogy mi volt, hogy esetleg az orosz hadifoglyoknak volt valami összeköttetésük a katonasággal vagy valami, hogy tudták, hogy mi ott vagyunk. Hogy ezért, vagy ez egy véletlen volt, nem tudjuk. De miután a gyárat lebombázták, újra visszavittek bennünket azokba a fabarakkókba, és ott hát, mint utóbb kiderült, biztos akkor törték a fejüket, hogy most mit csináljanak velünk.

Hányan voltak önök tulajdonképpen körülbelül?

Megmondom...

Egyáltalán az a vagon, amelyik önöket hozta, az egy ilyen vagon volt, vagy több vagonnal? Nem lehetett tudni? Amikor Strasshofba mentek.

Az az egész vonat az volt.

Egy helyen szálltak ki?

Egy helyen, Strasshofban. Mind-mind... egy ilyen, hát nem egy vagon, hanem az egész szerelvény. És két szerelvény pedig ment Auschwitzba.²³

De ezt akkor persze nem tudták?

Nem. És mi nem tudtuk azt se, hogy hova. Azt tudtuk, hogy máshova megy, mert azt megmondták, hogy egyik helyre, másik másik helyre, de hogy mi történik azokkal, vagy az hova megy, fogalmunk se volt.

Most ebben a gyárban, ebben a Biró és Waagner nevezetű gyárban, ugye ezt nem tudja pontosan megmondani, de mindenki odakerült dolgozni, vagy pedig...?

Nem. Én tudom, hogy nem. Mert volt egy elosztóhely, ahol például nagyon sok ismerősünk volt mezőgazdasági munkán. Akkor voltak olyanok, akik ilyen közmű, csatornaépítés. Akkor volt... többfajta volt, és nem is egy helyen. Voltak, akik nem kifejezetten Bécsben valamelyik kerületben. Emlékszem, Lobauban is voltak, meg... szóval sokfelé vitték őket. Mi speciel Bécsben maradtunk. Ezt az apám intézte ottan. Intézés alatt nem azt értem, hogy úgy intézte, hogy azt mondta, hogy ide akarunk menni, hanem ott jelentkezni kellett, mert kartonokat vettek föl rólunk már Strasshofban is,²⁴ és akkor biztos ezeket a kartonokat lehet, hogy vitték oda. És akkor beírták, hogy a mit tudom én, XY és Z, vagy ez vagy az, ide és ide kerül. És akkor, amikor az már megvolt, akkor azt menesztették. Oda, ahova kellett.

Hozzávetőleg sem tudja, hogy hányan voltak?

Sajnos nem.

Mármint magyarok persze, így értem.

Hát az egész magyar volt. Fogalmam sincs. Hát az izébe, magában a Waagner és Birónál, ott gondolom, százan lehettünk körülbelül.

²³ Szolnokról összesen két szerelvény indult. Az egyiket Strasshofba irányították, a másikat Auschwitzba.

²⁴ Lásd Csillag Edit visszaemlékezését: III.1.a. számú dokumentum.

És ott a Waagner és Birónál egy csarnokban dolgoztak másokkal is, vagy külön?

Nem. Egy csarnokban, de nem egy csarnok volt. Ez két utcára néző, ez egy nagyon nagy gyár volt. Ez egy nagyon nagy gyár volt. Az hiszem, hogy háború előtt ilyen hajókat vagy nem tudom miket gyártott, és csak utána lett belőle hadiüzem és hadigyár. És akkor gránátokat csináltunk. Én speciál a gránátkontrollálásnál vettem részt. És ott a főnököm... ez is egy véletlen volt, úgyhogy ezt is elmesélem. A főnököm egy Hanke nevezetű volt, aki egy cseh származású tag lehetett, ahogy ő elmesélte. Egy fiatal ember volt, de behívták így, ilyen munkára. Nem volt katonai ruhában, de ő volt, aki ezeket a gránátokat... különféle kaliberek voltak, és azzal néztük, hogy használható vagy nem. Rá kellett írni, hogy B betű, hogy brauchbar, ha jó, és U betű, hogy unbrauchbar, hogyha rossz volt. És ezt így. Meg kell hogy mondjam, hogy annyira rendes volt ez a Hanke, hogy láttam, és véka alá nem is rejtette, mármint velem szemben, mert különben persze elvitték volna azonnal, és agyonlövök... hogy volt olyan, ha volt benne egy kis hiba, akkor azt ki kellett vájni. Na most, hogyha azt nagyon ki kellett vájni, akkor meg kellett mérni, és hogyha kevés volt a nagysága, akkor világos, hogy az már unbrauchbarrá vált, hiszen ha a gázt beletették, akkor már előre szétrobban az egész, és nem pedig utána.

Gázt?

Hát ebben igen. De azt mi nem tettük bele, mi csak magát a gránátot csináltuk, ami énszerintem soha az életben ki nem ment egy darab se utána már. Hát ugye ez már a háborúnak a vége felé volt. És ő igyekezett még jobban kivenni, hogy még több unbrauchbar legyen.

És ő volt, aki önt betanította erre a munkára?

És ő volt. És őmellette... mindennap jöttek a... ilyen katonai egyenruhában, nem tudom, hogy SS volt vagy pedig SA, mit tudom én... szóval magas rangúak, és átvették az egész... amit hát persze ő adott át nekik, ezeknek. De közben így együtt dolgoztunk. És ez azért érdekes, mert közben, amikor elmondtam, hogy mi Strasshofból jöttünk annak idején, hogy ott volt a gyűjtőhely, akkor megszólalt, hogy milyen kár, hogy nem tudtam, hogy az ő nagynénje, az Strasshofban él. Mert akkor elmehettem volna hozzá. Mondta így, ilyen könnyedén. És szerencsére én az ilyen dolgokat eléggé meg szoktam jegyezni, és ez szerencsém volt ismételtén, mert ezek után sor került, miután ugye lebombázták az egészet, sor került rá, hogy megint elvisznek bennünket. Ez már '45. márciusban volt. És visszavitték bennünket Strasshofba.

Kik vitték vissza egyébként?

Hát a németek.

Német katonák?

Németek, igen. Azok vigyáztak ránk.

Akkor sem emlékszik rá, hogy hányan voltak például?

Ezért mondom, hogy nem csak mi voltunk, akkor az egész izét vitték, mert Bécsben...

Orosz hadifoglyokat is?

Azt nem. Ez csak zsidó izé volt. Tehát ott a Strasshofban már csak zsidók voltak. Én ottan... ukránok voltak, akik ottan a felügyelők voltak. Tehát ez egy ilyen elosztó volt. Magában az üzemben dolgoztak, az megint más. Nem. Itten... és valószínű, én arra már bevallom őszintén, nem is emlékszem, hogy teherautóval vittek oda Strasshofba...

Vissza.

...vissza, vagy pedig vonattal. Azt tudom, hogy utána ott, amikor ott voltunk, akkor közölték, hogy onnan tovább akarnak vinni bennünket, és néhány napos ott-tartózkodás után bevagoníroztak bennünket ott Strasshofban. Persze nyilván nemcsak a Waagner és Birótól, akik, hanem egy csomó helyről szintén, ahogy ugye nyomultak már előre, tehát nem kellett... sőt akkor nem, de azóta hallottam, hogy némelyiket... sortüzet adtak egy csomónak.

Ott?

Ott Ausztriában. Ezeknek is, akik innen mentek. És kész. És az SS-ek végeztek velük. Na most itt viszont, mint kiderült, Theresienstadtba akartak bennünket, hogy visznek onnan. Mert Strasshof az egy ilyen elosztóhely volt. És bevagoníroztak, és megérkezett a... már akartak indítani bennünket, és megérkeztek a szovjet repülő, és gyönyörűen elkezdtek bombázni ezt a helyet is. Úgyhogy két... nem vagon, hanem... nem kupé... hanem egy ilyen... hogy mondják... tehát szerelvényből kettő, úgyhogy néhányan meg is haltak akkor. Na most a síneket is lebombázták, ezért elindítani bennünket nem tudtak, megint ugye kiszállítottak, és azt mondták, hogy majd újra visznek. Hát erre már nem került sor, mert soha többet nem tudták Strasshofban rendbe hozni a síneket.²⁵ Hanem akkor ott maradtunk. De kezdődött viszont a lazaság. Mert már a németek is érezték, hogy... saját bőrüket is már kezdték menteni, mert ahogy jöttek a szovjetek, ugye hát jöttek a harcok, minden. És nekem ekkor eszembe jutott, amikor kicsit már levegőhöz kezdtünk jutni, és már volt úgy, hogy mertünk kiszökni a táborból, mert nem őrizték annyira, ez a bizonyos Hanke. És amikor kimentünk, másoktól megkérdeztem a faluban, hogy a Frau Hankét ismerik-e, és közölték, hogy igen. Mondom, hol lakik, és megmondták. És akkor én elmentem, és megmondtam neki azt, hogy az unokaöccsével én együtt dolgoztam Bécsben, itt vagyunk, és hát kvázi éhezünk, minden. Úgyhogy akkor valami ennivalót adott is, amit hát hazavittem a szülőknek, akik közölték velem, hogy másnap menjek ki, kérdezzem meg tőlük, hogy nem hajlandó-e bennünket befogadni. Már kezd vége lenni a háborúnak. Ki is mentem, és elmeséltem neki, hogy hát mi a helyzet, és hogy a szüleim mit vetnek föl, mire közölte, hogy igen, menjünk ki, és befogad bennünket.

Milyen ruhában voltak önök például? Rabruhában?

Nem, nem. Vacakban, de nem rabruhában. Rabruhában mi egy percig sem voltunk, ilyen csíkos, ilyen izébe...

²⁵ A szövetségesek 1945. március 26-án bombázták a strasshofi vasútállomást.

Tehát az utcán nem ismerhették föl?

Hát egyből megismerhettek azért, mert nem úgy néztünk ki, mint aki mondjuk otthonról van. Sőt annyira, hogy amikor elhatároztuk, hogy kimegyünk, és hárman nekiindultunk, és a kis cuccainkat, amink volt, vittük, egyszer csak megjelent egy motorkerékpárral egy német katona, és akkor egymásnak odaszóltunk, hogy most végünk van, kész, nem sikerült. De a legnagyobb csodálkozásunkra a német katona szalutált és köszönt. Magyarul ő is lógott, hát mást nem tudtunk elképzelni. És hát örültünk... hát ő tudta jól, hogy onnan jövünk, hát az lerítt. Na most ez a Frau Hanke, az egy ilyen, az udvaron lévő kis kamrát vagy mit tudom én mit bocsájtott rendelkezésünkre, és... hát hogy ott kvázi elbújunk, mert már a front jön. Erre este megérkeztek német katonák a nőhöz, és közölték, hoztak csirkéket neki, hogy tisztítsa meg, csináljon belőle vacsorát, és majd visszajönnek. Nahát erre persze hogy az asszony azért megijedt, de még anyámnak szólt, hogy krumplit jöjjön neki segíteni hámozni, meg minden, mi pedig hát bújjunk el továbbra is ott. Úgyhogy ezt..., azok jól megvacsoráztak, minden, és elmentek. Ezt így megúsztuk, pár napig ott voltunk, és bejöttek az oroszok. És hát az oroszok ugye azok természetesen szobáról szobára mentek, tehát azok a bizonyos raktárhelyiségben vagy milyen helyiségben is megtaláltak bennünket. És akkor apám mondta, hogy hát mi magyarok vagyunk, és zsidók, és itt az asszony nagyon rendes. Na de tudja, hogy van, hogy a szovjetek nem olyanok voltak azért, hogy mindent azonnal elhittek. De ekkor a következő derült ki: a major, aki a vezetőjük volt nekik, ő egy zsidó volt. És amikor az apám kezdte mondani neki, hogy mi...

Németül?

Németül. Akkor a pasas megszólalt jiddisül, és azt mondta neki, hogy... szerencsénk van, mert nekem hiába mondta volna, én nem tudtam, apám tudott. És akkor elhitte, és azt mondta, hogy... megmondtuk, hogy az asszony milyen rendes volt, tehát nehogy bántsák. Nem is bántották. Semmit. Szalutáltak, elmentek, és ekkor elhatároztuk, hogy a front kellős közepén távozzunk. Mert közben hír jött, hogy a németek hol visszamennek, hol nem. És akkor nem akartuk már magunkat kitenni ennek. Na most utólag kiderült, hogy sajnos a szovjet csapatok ott hát nem a legszebben bántak el ezekkel a szerencsétlen zsidó asszonyokkal és nőekkel, ott magában a strasshofi táborban sem. Úgyhogy ezt is, hogy úgy mondjam, hát megúsztuk.

Hány napig voltak ennél az asszonynál elbújva?

Hát most nem tudom azt megmondani, négy napig, öt napig... szóval nem sokáig, mert amikor...

A lényeg az, hogy ott láttak először orosz katonát.

Oda jöttek be először, ott láttunk orosz katonát, és mondom, utána akkor még aznap ott maradtunk, másnap hajnalban azonnal elindultunk, de ...

Hárman?

Hárman, igen. Úgy, hogy közben bombázástól kezdve minden volt. Na most próbáltunk utána az orosz teherautóra fölszállni. És volt egy ilyen piros-fehér pöttyös kendőm, és azzal

próbáltam integetni, és hát annyit tudtam, ami nem sok volt, hogy tovaris, Bratislava, amiből hát tudhatták azt, hogy oda akarunk menni. Volt is, amelyik föl akart venni, de akkor mutattam, hogy... az apámékat. Azonnal elmentek. Ezt néhányval próbáltuk, és akkor közben, amikor elmentek, akkor megint gyalogoltunk. És utána egynél sikerült úgy, hogy akkor apám ült mellé, és mi anyámmal hátulra ültünk, és közben én beteg lettem. Minden gyerekbetegségem megvolt azelőtt, a mumpsz volt az egyetlen, ami nem. Mikor kaptam meg? Ekkor. És úgy, hogy be kellett kötni a fejemet. Persze esténként hát az... valahol pajtákban lefeküdtünk, ahol ért bennünket, bebocsájtást kértünk, és mentünk tovább. És akkor utoljára egy olyan szovjet teherutóra szálltunk, akik megmondták, hogy csak a határig tudnak bevinni, mert nem szabad nekik fölvenni senkit. Tehát Pozsony határánál leszállítanak bennünket, de azt meg tudják csinálni, hogy amikor keresztülmennek, megint megállnak, és fölvesznek bennünket. És ez így történt. És akkor kiderült utána, hogy Pozsonyban viszont már föl volt állítva egyrészt élelemre egy konyha, tehát már várták az ilyen hogyhívjakokat... szabadulókat. Ott azonnal orvost hívtak, úgyhogy kaptam valami gyógyszert erre. És akkor ott voltunk néhány napig szintén, és vagy egy hétig. És akkor mondták, hogy már indulnak vonatok Magyarország felé, és meg lehet próbálni elindulni. És akkor szépen elindultunk. És amikor kezdtünk ideérni Pest közelébe, azt hiszem, Gödön voltunk, akkor az emberek már mondták, hogy fogdossák málenkij robotra az embereket. Az igazság az, hogy ha már megúsztuk ezt az egészet, semmi kedvünk nem volt egy kis málenkij robotra kimenni. És azt mondtuk, hogy ha már ennyit gyalogoltunk, akkor ezen nem múlik, és leszálltunk Gödön a vonatról, és onnan gyalog jöttünk megint be. És amikor ugye nem tudtuk, hogy itt bomba vagy valami nincs[-e], és ahogy így jöttünk Gödről így az Ipoly utcán keresztül, és megláttuk, hogy a ház áll, rém boldogok voltunk, mert ugye mi végig abban a hiszemben voltunk, hogy a két testvérem él, miután kaptunk tőle, nemcsak ezt a sürgönyt, hanem megkaptunk egy levelet...

Milyen sürgönyt?

Amit mutattam.

Csak nem tudják...

Ja, igen. Egy olyan sürgönyt kaptunk, amiben a két testvérem ír, hogy mi van velünk, és ők jól vannak. Na most akkor mi azt is hittük, hogy ők itthon lesznek.

Ők ezt honnan küldték?

Innen Budapestről. Budapesten voltak akkor ők. Ezt októberben küldték.

És hova?

Oda a Waagner és Biróhoz, apám nevére.

Honnan tudták ezt?

Na az is érdekes volt, mert mi írtunk többször, soha nem kapták meg. Tehát azt jelenti, hogy volt még olyan is, hogy egy magyar sofőr jött teherautóval oda a Waagner és Biróhoz, könyörögtem neki, odaadtam egy levelet, hogy dobja be itt Magyarországon. Megígérte, nem tette meg. És volt, hogy ott tudtam kiküldeni valakivel, azt se kapták meg. Aztán hogy azt bedobták-e vagy nem, nem tudom. Nem kapták meg. Ugyanakkor

voltak olyan ismerősök, akik írtak Ausztriából, illetőleg az akkori Németországból, itt megkapták, a rokonság. És abban megírták, hogy mi hol vagyunk. És így egy közvetve az én testvéreim megtudták azoktól, hogy mi hol vagyunk. Tehát mi viszont onnan tudtuk, hogy őtőlük megkaptuk ezt a sürgönyt, sőt egy levelet is, amit sajnos olyan jó helyre eltettem, hogy azóta nem találom, de biztos, hogy megvan. Egyszer még az életben meg fogom találni. Mint ahogy eltettem örök emlékként a sárga csillagot, fekete kontúrral, és beleírva feketén, hogy „Jude”. És azt is olyan jól eltettem, hogy az sincs meg, de meglesz valaha az életben még.

Tehát ez azért csodálatos, mert ez nem Magyarországon volt divat, ugye, a „Jude”.

A „Jude”-t, azt Ausztriában, azt ott kaptuk.

Megérkezés után?

Igen, de meg kell hogy mondjam, vadonatújonnan hoztam haza, mert miután ott úgyse kellett használni, mert hisz mi nem... egyedül nem közlekedhettünk, tehát...

Nem varrták föl?

Hát nem varrtuk föl, mert úgyis hoztak bennünket, csoportosan vittek a gyárba bennünket, és úgyis mindenki tudta, hogy... hogy azok vagyunk. Úgyhogy ilyen szempontból, legalábbis nekem egy ilyenem megmaradt. Azóta is őriztem, és még pár évvel ezelőtt a kezemben volt. Mondom, egy ugyanilyen levéllel, amit szintén a testvéreméktől kaptunk. Na most amikor mi idejöttünk, akkor győződünk meg sajnos arról, hogy a lakás ugyan megvan, az áll, de ők viszont közben nincsenek, mert őket is elvitték. Na most amit még szintén érdemes azért elmondani, hogy Bécsben is voltak azért, ha nem is sokan, de rendes emberek. Ott a Wagner és Birónál is. Annyira, hogy az egyik legvadabb fasisztának, legvadabb náci egyikének, egy vezetőnek... még a nevére is emlékszem, Herr Stolz, a titkárnője, az egy tizennyolc éves, nagyon helyes nő volt, a Rosi. Aki, nem tudom miért, de ott egész jóban lettem vele, ami annyit jelent, hogy mindig beszélgettünk. De ha meglátta a főnökét, messziről már, akkor azonnal odaszólt, hogy menjek el, mert hát öneki akkor kellemetlensége volt. Még azt is meg kell hogy mondjam, felajánlotta, hogy kivisz magukhoz, már a háború vége felé, hogy nehogy, hátha... életben nem maradok... és akkor pedig, ha ő kivisz. Én megmondtam, hogy ha én végig a szüleimmel együtt voltam, akkor én ezt nem csinálom. Viszont azt meg én természetesnek vettem, hogy azt nem merte, mert azt mondta, hogy hát a szomszédok... azt még valahogy meg tudja csinálni, hogy engem mint fiatal lányt, egyet elbújtat. De hogy apámat és anyámat is, azt már nem. Mire én mondtam, hogy nagyon köszönöm, de így viszont, ezen az áron, nem. Na most ezzel én, meg kell hogy mondjam, azóta is jóban vagyok. Azóta is, sőt ő is volt itt Pesten, csoporttal jött egyszer, azonnal telefonált, elhoztam ide magunkhoz, és Bécsben már többször fölkerestem. Jött is velünk, vitt, mutatta, sőt... egyszer elvitt, mert kíváncsi voltam a Wagner és Biró gyárra. Azt mondta, ha előtte szóltam volna, akkor engedélyt kért volna, mert így viszont most se lehetett bemenni, csak kívülről tudtuk megnézni. Ez még évekkal ezelőtt volt, tizennyolc évvel ezelőtt körülbelül. És van úgy, hogy fölhív telefonon, karácsonykor, húsvétkor írunk egymásnak. Ő végig ott maradt utána is a gyárban, onnan ment nyugdíjba, ott tán az egyik művezető elvette.

És ott hagytuk abba,²⁶ hogy ön elmondta, hogy ennek a bizonyos német fasiszta főnöknek a titkárnőjével ön jóban lett, és hát azóta is tartja a kapcsolatot. A kérdés most az lenne, hogy... az egyik, hogy hogy viselték el az ön szülei és a nagymama ezt az egészet? Ők is dolgoztak a gyárban például?

A nagymama, az nem jött velünk. Mert a nagymama, miután mondtam, hogy ennyire össze volt verve, minden, szintén, egyszerűen nem volt hajlandó. Akartuk fölvenni, minden, a vagonba, nem volt hajlandó jönni. Nem tudott, és nem lehetett. Ő elment a másik csoporttal, ami, utána megtudtuk ugye, hogy Auschwitzba... világos, hogy... ő 74 éves volt akkor. Tehát nem élte túl ezt az egészet.

Tehát ott, amikor még választhattak, akkor nem akart önökkel menni.

Nem.

Miért nem?

Ezért. Ezért, mert annyira...

Dehát ugyanúgy föl kellett szállni egy vagonba... egyedül...

Igen, de azt hitte, hogy majd az később lesz, és annyira friss volt neki minden, úgylátszóan...

Szóval őt is nagyon megverték.

Nagyon, őt is. Általában megmondom, akiket odavittek, hát ezek szadisták voltak. Ezek szadisták voltak, és egyszerűen...

Őnök egyébként tudták azt, hogy ezek csendőrök civilben?

Nem, mi nem ismertük őket. Az igazság az, hogy próbáltuk volna, amikor visszajöttünk, azért megtudni, de akkor se volt olyan egyszerű. Lehet, hogy most már egyszerűbb lenne ilyen levéltárakban meg ehhez hasonló helyen, de hát abba meg belefáradt az ember, mint most megnézni, hogy ki volt.

És nem is találkoztak?

Nem, nem.

És a szülei hogy viselték? Ők is dolgoztak a gyárban?

Az apám, az tulajdonképpen főleg így tolmácsolt. Anyám viszont dolgozott a gyárban, először egy nagyon-nagyon nehéz géphez tették, amit egyszerűen nem tudott csinálni. És akkor szólt ottan, hogy hát ezt nem tudja, annyira nehéz. És akkor azt mondták, hogy jó, hát akkor pedig ilyen forgácsok... ilyen vasforgácsok, minden, és hogy akkor takarítson. Tehát hogy ilyen seprűvel takarított, és azt csinálta.

Tehát akkor ők viszonylag, másokkal szemben, mondjuk könnyebb munkát végeztek, illetve a létezésük könnyebb volt.

Hát azt nem lehet mondani, mert azért ez is nyolc órán keresztül pont elég, csak mondjuk az a differencia, vagy az nagyon sokat jelentett nekik, hogy... és az másoknál is megvolt,

²⁶ A kérdező a kazettaváltásra utal.

hogya családban volt. Tehát azt nem lehet összehasonlítani, szerintem nem is jöttek volna vissza, hogyha ők nélkülem vannak.

Önök tulajdonképpen ebben a Waagner és Biró gyárban '44...

Július 1-től [1945.] márciusig. Mi végig ott voltunk. És csak amikor lebombázták, akkor. Na most az is ugye úgy volt, hogy volt néhány melós ott, munkásember, aki nagyon sajnált bennünket, meg kell hogy mondjam. Tudta azt, hogy ugye hát én is mint diák, hát persze hogy nem ehhez vagyok hozzászokva. Nekik se nagyon volt ennivalójuk, de néha-néha egy-egy ilyen kis darab vajás kenyér vagy ezt-azt. Amit viszont nem tudtam volna megenni egyedül, bevallom, hanem mindig hazavittem. Volt úgy, hogy... haza... szóval a lágerbe, hogy azt mondtam a szüleimnek, hogy én már ettem, vagy ehhez hasonlót, mert tudtam azt, hogy bennük kell a lelket tartani.

Kellett?

Kellett, hát persze. És akkor volt egy olyan, akinek volt egy kis telke, ahol krumplit termesztett meg különféle dolgokat, és akkor egyszer hozott krumplit. És nekem az persze az életet jelentette. Vízben kifőztük, téglát tettünk így, oda egy lábasban vizet tettünk, és megkaptuk. És akkor egyszer megkérdezte, hogy tudok-e kötni, mert hogy a feleségének, hogy akkor ő hoz fonalat, és kössem meg. És megmondom, nagyon boldog voltam, hogy viszonzni tudom, és nem ingyen kapom a krumplit. Ugyanakkor tudtam kötni, és es-ténként meg is kötöttem. De legközelebb hozott fonalat, és még nem volt kész, és akkor kiderült, hogy visznek bennünket vissza Strasshofba. Borzalmas érzés volt ez a tudat, mert hogy arra gondoltam, hogy nem elég, hogy ilyen rendes, és akkor én még hozzam el a fonalat. És visszaemlékeztem, hogy mit mondott, hogy ott a környéken lakik. És addigra már ott a barakkoknál is egy kicsit, ott is a rend azért... hát ugye tudták, hogy már másnap visznek bennünket. Úgyhogy kiszöktem és megkerestem, és visszavittem neki. Amikor viszont hazajöttem, akkor itt Magyarországról lehetett küldeni a Vörös kereszt útján ilyen félkilós, egykilós csomagokat... amit itt be kellett fizetni valamennyit érte. Cukrot, lekvárt és ilyeneket. És nagyon, szinte ma már nem is hihető, sokkal rosszabb volt a helyzet a háború után Bécsben, mint itt. És akkor ezek közül kettőnek-háromnak, amelyik rendes volt velünk, annak küldtem.

Meg is kapták?

Meg. Meg, és meg is köszönték. Pedig hát nekem a köszönet, az tőlünk kellett hogy legyen.

Na most önök ugye visszajöttek, és bejöttek ebbe a lakásba, ahol a két testvére már nem volt itt. Kitől tudták meg, hogy mi történt velük?

Hát itt a barátoktól. Mert voltak olyanok, akik viszont például, akiknek gyerekeik voltak, vagy idősebbek voltak, azokat nem vitték. Azonkívül volt olyan, aki visszaszökött. Tehát volt olyan, aki visszaszökött, és azok elmesélték, hogy mi van.

És ezután mi történt önnel? Tehát mondjuk visszajöttek ebbe a lakásba, gondolom, és kezdődött egy másfajta élet. Csak milyen élet?

Elmondom akkor, hogy egyrészt a lakással ugye sok zűr volt, mert valaki már kiutaltatta magának a lakást, de mi ugye miután hazajöttünk, akkor nem mertünk el se menni úgy,

hogy mindenki elmenjen, mert féltünk, hogy utána már kizárnak bennünket, amíg hát papírokat, ugye, a saját lakásunkra szerzünk. És akkor, hát az is egy külön hosszú harc volt, de sikerült. Apám viszont azt mondta, hogy ő egy percig nem marad, mert ő neki elég volt ez az egész deportálás, ő ilyen harcok árán, meg minden, úgyhogy ő leutazott Törökszentmiklóásra, és... egy olyan egy hétig maradt csak Pesten, és elkezdte az ügyvédi irodát. És ezért volt nekem akkor könnyebb, mert akkor élelmet ő küldött ide fel. Anyám is később szintén lement, és én pedig elkezdtem letenni, azt a tanítói oklevelet megszerezni, amit egy évvel azelőtt ugye nem tudtam. Persze akkor el kellett kezdenem tanulni, és itt a Csalogány utcai Állami Tanítóképzőben megszereztem a diplomát, utána...

Miből élt itt?

Korrepetáltam. Tanítványaim voltak, és... mert akkor sokan voltak úgy, akik '44 miatt nem tudtak beiratkozni, tehát egy évet veszítettek volna, de hogyha beiratkoztak, akkor ugye már áprilisban vagy májusban, akkor még pár hónapig jártak, és... Úgyhogy így akkor elkezdtem ezt. Az élelmet, azt hangsúlyozom, azt a szülőktől megkaptam lenről, és az pedig, hogy pénzem legyen, azt meg tanítványaim voltak. [...]²⁷

²⁷ Az interjú utolsó részében Csontos Éva elmondja, hogy 1949-ben végzett a jogi egyetemen, majd harmincöt évig volt a Fővárosi Kézműipari Vállalat jogi osztályának vezetője. Férje szintén jogász, két fiuk és öt unokájuk született. Csontos Éva apja 1950-ben, anyja 1971-ben halt meg.

5. Dr. Szívós Istvánné Székely Ágnes visszaemlékezése, 2001. március 8.¹

Megkérlek, hogy mutakozz be.

Dr. Szívós Istvánné vagyok, Székely Ágnes.

Lebetűznéd?

S z í v ó s I s t v á n n é .

És a lánykori nevedet?

S z é k e l y Á g n e s .

Mikor születted?

1925. szeptember 17-én születtem Szolnokon.

Hány éves vagy most?

75.

Hogy került Szolnokra a család?

A család úgy került Szolnokra, hogy apámnak a szülei Szolnokon éltek, és apám, mikor elvégezte az orvosi egyetemet Berlinben, akkor Szolnokon telepedett le és nyitott fogorvosi rendelőt. És anyám, valószínűleg azért, mert fáj a foga, és mert a nővére Szolnokon volt férjnél és látogatóba ment, és ebből az alkalomból elment a fogorvoshoz, és ez így kezdődött, és így történt aztán az esküvő is, és így...

Beszélgessünk még egy kicsit a nagyszüleidről. Milyen emlékeid vannak?

A nagyszüleim, az anyai nagyszülők, azok Karcagon éltek. Hát Karcag akkor egy mezőváros volt, nem hiszem, hogy város lehetett. És a nagyszülők kereskedők voltak.

Hogy hívták a nagyapádat?

Krausz Somának hívták a nagyapát. Hogy ők honnan származnak, azt nem tudom. A nagyanyám, az Putnokról származik egy nagyon népes családból, Blau családból, ahonnan Blau Lajos² is származott. És ők kereskedők voltak, ahogy ők mondták, fenn a piactéren, ott egy nagy üzlet, nagyon nagy üzlet volt, nem csak azért, mert nagyon kicsik voltunk, amikor oda kerültünk, és az üzletben voltunk. De ott, azt hiszem, hogy négy nagy kirakatüveg volt. És mi minden évben kétszer mentünk Karcagra. Az öcsém, aki másfél évvel volt fiatalabb, mint én, mert a szülők, azok húsvétkor és nyáron elmentek az észak-olaszországi tavakra, és miután akkor egyáltalán nem volt szó arról, hogy gyerekekkel nyaraljanak a szülők, mi egyenesen mentünk Karcagra.

¹ VHA, 51550. Dr. Szívós Istvánné Székely Ágnes 1925-ben született Szolnokon. Az interjút Bürg Judit készítette 2001. március 8-án, Budapesten, magyar nyelven, négy darab videokazettán.

² Dr. Blau Lajos (1861–1936) rabbi, a Rabbiképző Intézet professzora, 1914 és 1931 között igazgatója volt.

Mivel kereskedett a nagypapa?

Textilüzlete volt neki, de szóval tulajdonképpen minden, ami textil volt, tehát készruha, kabát, kalap... és hát főleg a környékbeli parasztok jöttek ugye, ami nagy élvezet volt. Hetipiackor akkor mindig ott voltunk az üzletben. Az üzlet végén felültünk a pultra, és néztük.

Alkalmazottakkal?

Egy alkalmazott volt, a Bihari úr. De a nagypapa adott el és a nagymama ült a pénztárban, de hogyha nagyon sokan voltak hetipiackor, akkor ő is eladott. Kendőket, fejkendőket, szóval minden, amire szükség lehet, méterárut... És nagyon, én azt hiszem, hogy... bár ezen akkor... nem foglalkoztunk ezzel a gondolattal, de nagyon jól mehetett az üzlet, mert végeredményben három lányt kiházasítottak, az egyik fiú egyetemre járt Pesten, gyógyszerésznek, szóval én azt hiszem, hogy jómódúak voltak. Szóval minden, minden megvolt. És akkor hát a ház, az nagyon-nagyon kedves volt, tulajdonképpen egy tornácos ház volt, oszlopokkal, az oszlopok tetején fecskék fészkeltek, nagy kert volt, rengeteg rózsza volt, a rózsáknak a rúdjainak a tetején ezüst gömbök voltak, amin a napfény megcsillant. És akkor hátul volt egy nagy füves rész, amivel senki sem törődött, ott voltak a szilvafák. És oda reggel, amikor ugye a nagyszülők már nyolc órakor az üzletben voltak, és ha elég korán keltünk, leterítettünk egy-egy takarót, és olvastunk a szilvafák alatt egész nap gyakorlatilag. A nagypapáéknak volt három hálószobájuk, és volt egy szoba, ami mindig sötét volt, az volt az ebédlő. De azt nem nagyon használták, de könyvek voltak. Valószínűleg egy ügynök eladhatta nekik az egész orosz irodalmat. Tehát mi ott egész nyáron Merezkovszkijt, Dosztojevszkijt és Tolsztojt olvastunk ketten. Tíz-tizennégy évesek voltunk, mert amikor már háború volt, '39 után, akkor már nem nagyon mentek a szülők Olaszországba. És ezek voltak. Ez volt. Nem volt se mozi, nem volt semmi. Nem volt semmi. Fölmentünk az üzletbe, és nézgelődtünk.

Menyire voltak vallásosak az anyai nagyszüleid?

A nagyszülők vallásosak voltak. Nem voltak ortodoxok, nem is lehettek, mert a személyzet, a szakácsnő, az nem zsidó szakácsnő volt, de húsvétkor volt a nagy pészah, ahol legalább húsz-huszonketten voltunk az asztalnál, összes gyerek, mármint a nagyszülők gyerekei, az unokák, mindenhol volt két gyerek. És akkor összegyűltünk, kihúzták az asztalt a nappaliban, nem az ebédlőben, a nappaliban. Nagyon nagy asztal volt, és ott volt a szédereste.³

Emlékszel rá, hogy hogyan zajlott le? Ki vezette például?

A nagypapa vezette, és mindig a legfiatalabb gyerek mondta a Má nistanót.⁴ És hát tulajdonképpen a menüre emlékszem, a pészahi menüre, a sok kis tálon mindenféle evés volt. És szóval nagyon-nagyon jó hangulat. Ez volt az egyetlen alkalom, mert mi télen nem

³ Héber: pészahkor, vagyis az Egyiptomból történt szabadulás ünnepén az örökös/megőrzés éjszakáján rendezett vacsora.

⁴ A *Ma nistana* kezdetű szöveg a széderestén hangzik el, négy kérdést tartalmaz, melyet hagyományosan gyerekek mondanak el.

voltunk ott, és ősszel se voltunk, mert akkor már iskola volt. Tehát ez, a húsvéti szünetben voltak ezek a nagy családi összejövetelek, ahol rövid ideig, de azért ott volt. Három hálószobában azért valahogy elfértünk. És akkor a legidősebb lány, a nagynéném, az oda ment férjhez, és ügyvéd volt a férje és bankigazgató. És ott egy egészen más környezet volt, szóval mi is nagyon szép házban laktunk Szolnokon, de ez azért más volt. Sok-sok évtizeddel később, amikor egy Jugendstil⁵ építészeti kiállításra mentem, akkor ott sírtam a múzeum kellős közepén, mert az a ház, ami a Josef Hoffmann-nak⁶ a tervezései voltak, az pontosan olyan volt, mint Karcagon a nagynéném háza. Ott a porcelánt külön rendeltek, Dezső Erzsike monogrammal. Ott, szóval ott azért minden-minden más volt, mint a nagyszülőknél, minden más volt, mint ami otthon nálunk. A lányuk a Zeneakadémiára járt, és ennek köszönhetően egész nap, amikor otthon volt, akkor hallgattam, amikor hegedült, gyakorolt. És ez is, ott is volt gyönyörű kert, de ott már rendezettebb volt a kert, és ott is voltak nagy ebédek és a családi összejövetelek. Szóval mindez valahogy olyan bensőséges volt és olyan családi, amit mi otthon Szolnokon nem élünk meg, mert apám éjjel-nappal dolgozott, és a mamám pedig német kisasszonyokat fogadott mellénk, akiket utáltunk természetesen, nemcsak azért, mert egy szót se tudtak magyarul, hanem mert semmiféle pedagógiai érzékkel nem rendelkező fiatal falusi osztrák lányok voltak, akikről azonkívül, hogy nagyon jól megtanultunk németül, azonkívül semmit nem kaptunk. És ott nem volt, Karcagon nem voltak Fräuleinok, és nagyon-nagyon jó volt.

Karcagon elvittek-e titeket a zsinagógába? Volt-e zsinagóga egyáltalán Karcagon?

Nem tudok erről, nem vittek.⁷ Nem vittek, mert a nagyszülők szombaton is dolgoztak, sőt szombaton voltak a nagyon sokan, mert akkor jöttek be faluról, és én nem hiszem, hogy... én arról nem tudok, hogy mikor mentek templomba. Lehet, hogy szombat délután, de semmiféle vallásos vetülete nem volt a mi életünknek. Nem beszéltek róla. Én megtaláltam nagyon sokkal később, nem tudom milyen hagyatékból, a nagyszülőknél az imakönyveit, héber nyelvű imakönyveit, pontozott zsidó nyelvű,⁸ tehát onnan gondolom, hogy ők vallásosak voltak. De nem voltak ortodoxok.

Apai nagyszüleidről?

Apai nagyszülőkről nem tudok semmit, mert a nagyapám már meghalt, mielőtt én születtem. Ők is kereskedők voltak Szolnokon. Ők valahogy nagykereskedők voltak. Kiskereskedők is és nagykereskedők is, óriási emeletes üzlet volt, tulajdonképpen saját házukban volt az üzlet. De akkor, amikor én már hat-nyolc éves lehettem, akkor már a nagymama Pestre költözött, és ott nem voltak semmiféle olyan kapcsolatok.

⁵ Szecesszió.

⁶ Josef Hofmann (1870–1956) osztrák-morva építész, a bécsi szecesszió alapítóinak egyike, majd az úgynevezett art deco stílust képviselő Wiener Werkstätte társalapítója.

⁷ A ma is álló karcagi zsinagógát 1899-ben avatták fel. Az 1941. évi népszámlálás adatai szerint Karcag város lakosságának száma 25 551 fő volt, ebből 778 fő (3,0%) izraelita vallású, további 47 fő (0,2%) zsidónak minősített nem izraelita vallású.

⁸ A héber ábécé eredetileg csupán mássalhangzókból állt. A bibliai szövegek leírása során alakult ki az úgynevezett pontozásos rendszer a magánhangzók jelölésére.

Hogy hívták az apai nagypapádat?

Schlesinger Zsigmond.

Visszatérve Szolnokra, kicsit a gyerekkorodról, ha részletesebben mesélnél, hogyan is zajlott?

Szóval tulajdonképpen a gyerekkorunk, az rendkívül védett volt. Különösen azért, mert nem voltak gyerekek. Szóval akkoriban nem volt az a divat, hogy egy orvosnak a lánya egy olyan kislánnyal legyen jóban, akinek mondjuk cipőüzlete volt az édesapjának a Fő utcán. Ez elképzelhetetlen volt, hogy összejöjjünk. Szóval, hogy eljőjön hozzám. Ilyesmi, ilyesmi nem volt. És ezért azután egyáltalán nem voltak barátnőim, nem volt társaság, tehát abszolút magamra voltam hagyatva, hallgattam a gramofont meg a rádiót, és olvastam.

A szolnoki lakásotok milyen volt?

A szolnoki lakás, az nagyon szép volt. Az egy... körülbelül hat- vagy hétévesek lehettünk, talán fiatalabbak, amikor a bérlakásból elköltöztünk a saját házukba, és az egy nagyon szép, magassíkszintes ház volt, rózsaszín muskátlik nyíltak az összes ablakokban, volt nagy kert, nagyon nagy kert volt, ott is rózsaszín gesztenyefa volt. Lépcső vezetett le a kertbe, és nagyon-nagyon jó lakás volt. Ötszobás lakás volt, rendelő, várószoba volt. És amire én visszaemlékszem, az az, hogy apám reggel nyolctól dolgozott este ötig vagy hatig elől. Anyám meg hát, ami ugye akkor szokásos volt, bridzselt, meg nyáron a strandra jártunk. És vezette, irányította a személyzetet inkább.

Mekkora személyzet volt?

Hát tulajdonképpen egy volt, aki bent lakott, a szakácsnő, és akkor volt mindennap bejárónő, aki takarított is, azután külön volt a mosás, meg külön volt... meg a tarhonyakészítés is ott zajlott le a házban, ami nagyon izgalmas volt, hogy minden nyáron jött a tarhonyás néni, és akkor ott a teraszon valami óriási vándlingokban ottan morzsolta, meg én nem tudom miféle műveletekkel csináltak legkülönbözőbb méretű tarhonyákat. Azt nagyon szerettük nézni. Meg aztán nagytakarításra volt külön, akkor a rendelőben volt asszisztensnő, az is külön volt. Szóval itt azért voltak mondjuk úgy egypáran. És a mamám ugye... most mondjam azt, hogy üldözte őket? Szóval el volt foglalva ezekkel, sokkal inkább, mint a gyerekekkel. Nem nagyon érdekelte a szülőket. Mi nagyon jó tanulók voltunk, de nem hiszem, hogy valaha is elolvasták a magyardolgozatokat, amik nagyon jók voltak. Olyannyira voltak... még azt kell elmondanom, hogy az öcsém rendkívül hirtelen nőtt. És meghajlott egy kicsit a dereka, és ezért kellett neki egy fűzőt hordani. Na most a fűzőt ő hordta, de nem ellenszolgáltatás nélkül. Minden áldott nap egy pengőt kellett neki fizetni, hogy hordja, mert különben levetette volna. Hát most ez akkor, a „havi 200 pengő fix” világában az a havi 30 pengő, az valami eszméletlen pénz volt.

Megkapta?

Megkapta, mert különben levette. És nagyon ádáz gyerekek voltunk, mert tudtuk, hogy magunkra vagyunk utalva, és véd- és dacszövetségben voltunk a mindenkori Fräulein ellen. Na mármost, ezt az öcsém arra használta fel, hogy Pestről könyveket rendelt, amik utánvéttel érkeztek. Szülők nem szóltak bele. Annyit tudtak, hogy megérkezett... de hát a könyv, az nem lehet baj. És akkor egy szép napon az iskolában a nem tudom, a latintanárnak

vagy a magyartanár felcitolta apámat az iskolába, és a következőket mondta neki: nagyon kéri, hogy a gyerekek a dolgozatát... tízéves lehetett az öcsém, tizenkét éves... a dolgozatát ne írja meg, mert nézze meg, itt csupa Nietzsche, Kant, Oswald Spengler, ezeket idézi a gyerek a dolgozatokban. Hát szóval ez azért mégis csak jobb lenne, hogyha önállóan dolgozna. Mondta a papám, hogy az életében nem olvasott Kantot, meg filozófiával nem foglalkozott, és ezeket a gyerek maga írja meg, jönnek neki Pestről a könyvek, és ezzel foglalkozik. Szóval így kezdődött az öcsémnek a szellemi karrierje, és aztán ezzel a tanárral akkor véget nem érő hosszú séták voltak a Tisza-parton, és oktatta és tanította. Ennek következtében az öcsém eredetiben olvasta középfelnémet nyelven a Gudrun-legendát, latinul olvasott Sallustiuszt, szóval így művelte magát.

Térjünk egy kicsit vissza még a te korai iskolai évedre. Hova jártál iskolába?

Szolnokon volt egy, nem tudom mikor alapították, de én már oda jártam, Bánffy Katalin Leánygimnázium volt, ami nagyon jó gimnázium volt.

Előtte?

Előtte? Zsidó elemibe jártam, az nagyon-nagyon szép volt. Egy házaspár volt tulajdonképpen, az igazgató és az Olga néni, a felesége... Nem tudom, arra nem emlékszem, hogy voltak-e más tanerők, de minket, az én osztályomat, amibe jártam, Olga néni tanította. Kötött, a hóna alatt mindig volt a gombolyag, és mindig fel és alá sétált és kötött, és oktatott minket, héberül tanultunk pontozott szöveget, azt az igazgató tanította, a héberórákat. És nagyon-nagyon szigorúak voltak. Szóval németül tanultunk, német gót betűkkel írni megtanultunk, és nagyon-nagyon... Úgy éreztem akkor, hogy nagyon sokat kell tanulni, és nagyon szigorúak voltak. És szóval jó iskola volt. Jól felkészülve mentem én a gimnáziumba, ahol, ahol... ahol nagyon rossz volt. Ahol nagyon-nagyon korán megtanultam, hogy én alacsonyabb rendű ember vagyok, vagy talán nem is vagyok ember. Ahogy a zsidó elemiben ugye, ahol mindenki zsidó volt, és olyan otthonosan éreztem magam, belekerültem egy iskolába, ahol azzal lépett be a számtantanárnő: „Gyerekek, aztán zsidó üzletben ne vásároljatok!” Szóval ez volt tónus, és rájöttem, hogy hiába tanulok akármennyit.

Hányban volt ez a dolog?

Hát én '32-ben kerültem oda... igen, '32-ben, és akkor '40-ben, '40-ig volt, amíg ugye leérettségiztem.⁹

Az osztályban volt-e más zsidó?

Az osztályban csak az első négy évben volt más zsidó, de szóval mindenkivel... nem beszéltek velünk egyáltalán azok a lányok, akik... a keresztény lányok nem beszéltek velünk, és azután, a negyedik után pedig egyedül maradtam, mert az a két kislány, aki volt, az elment polgáriba, nem akart tovább menni gimnáziumba. És akkor az lett, hogy az osztály páratlan számú volt, és egészen öt évig ültem egyedül egy padban. És ez, ez, ez borzasztó volt. Szóval az egész életemre ez rányomta a bélyegét, hogy először is tudtam,

⁹ Mint arra később maga is utal, valójában 1943-ban érettségizett.

hogy hiába tanulok, soha nem lehetek jeles rendű. Másrészt azt is tudtam, hogy hiába leszek esetleg, de nem lehettem, jeles rendű, akkor sem fognak fölvenni az egyetemre. Tehát... és ugye akkor közben volt a háború, mindenki gyászolt, sírt, amikor ugye ez a sztálingrádi csata volt.¹⁰ Hát én ugye nem sírtam, és ezért még jobban utáltak. Úgyhogy ez nagyon-nagyon rossz volt.

Picit visszatérve még a családra. A te szüleid mennyire tartották a vallást?

Hát tartották. Szóval hát apám egyáltalán nem, mert apám nem ért rá. Anyám minden péntek este gyertyát gyújtott, és volt hanuka, nagy ünnepeken elmentünk a templomba, de mondjuk purimkor is, sátoros ünnepkor, hosszúnapon¹¹. Hosszúnapkor és újévkor szünet volt az iskolában. Mert minden felekezetnek, a reformátusoknak is az ő ünnepnapjaikon, szóval szünet volt. Akkor elmentünk a templomba.

Milyen volt ez a templom?

Ez a templom gyönyörű volt.¹² Ez egy nagyon nagy templom volt. És gyönyörű volt. Csodálatos üveg, színes üveglablakok voltak, és tulajdonképpen meg is... nem bombázták le, meg is maradt. Ha meg is rongálták, mert talán raktár volt, talán az oroszok valami magtárat rendeztek ott be, de szóval úgy, hogy szándékosan lerombolták volna, azért, mert zsidó templom, az nem következett be. Nagyon szép volt.

A nők hol voltak, emlékszel rá?

Hát hogyan. A nők fent voltak, és a férfiak lent voltak, igen... karzaton voltak.

Emlékszel-e a rabbira vagy kántorra?

Senkire nem emlékszem. Csak egyetlenegyre emlékszem, a hittantanárra, aki viszont nem volt kántor, tehát nem énekelt. És én azt nagyon sajnálom, hogy ez a hittantanár nem volt... először is nem volt pedagógus, másrészt nem tűzte ki célul, hogy én megszeressem az Ótestamentumot, és megszeressem mindazt, ami ott tulajdonképpen hozzá kellett volna hogy tartozzon az életemhez. Úgyhogy a hittanoktatás, az mindig egy kényszerű dolog volt. És tulajdonképpen nem is igazán tudtam én, hogy mi van a Mózes öt könyvében, mert nem kényszerítettek, és hát a gyerekek olyanok, hogy ha nem kényszerítik őket és semmiféle egyéb impulzust nem kapnak, akkor nem tanulnak. Úgyhogy ez egy nagyon nagy mulasztás volt az én részemről is és a hittantanár részéről is.

Volt-e társasági élet nálatok?

Anyáméknak volt, de ott nem voltak gyerekek. Volt, hogyan. Bridzseztek, és jártak egymáshoz délutánonként; esténként nem. És hát ott... színház volt, időnként volt... nem volt állandó társulat, és akkor elmentünk a színházba, moziba jártunk. De ez volt minden.

¹⁰ Az európai hadszíntéren fordulatot hozó sztálingrádi csata második szakasza 1942. november 19-én kezdődött.

¹¹ Azaz jom kippurkor.

¹² A szolnoki zsinagógát 1899-ben avatták fel. Az 1960-as években a szolnoki hitközség – mivel nem tudta fenntartani – az épületet eladta Szolnok városának, azóta a Damjanich János Múzeum intézményeként a Szolnoki Galériának ad otthont.

*Hány zsidó élhetett Szolnokon akkoriban?*¹³

Ezt én nem tudom. Ezt én nem tudom, de sok. Sok zsidó élt, és volt ortodox hitközség is, és én azt hiszem, hogy az ortodox hitközség tartotta fent az elemi iskolát is. És sok-sok zsidó volt, akiket természetesen ugye mindenkit elvittek. És senki, senki nem volt olyan, akit valaha is valaki meg akart volna menteni.

Beszéltél róla, hogy mennyire rossz volt a gimnázium.

Nagyon.

Ahogy ezek a háborús idők közelítettek, hogy vált egyre rosszabbá vagy nyilvánvalóbbá ez az ellenszenv?

Szóval egyre nyilvánvalóbbá tulajdonképpen nem vált, mert már kezdettől fogva... ez egy borzasztóan antiszemita hely, az Alföld. Itt nagybirtokosok éltek, talán arisztokraták is, de mindenesetre keresztény nagybirtokosok, és vidékről jártak be, egy csomó parasztlány járt be. És tulajdonképpen a kispolgárságnak a gyerekei jártak oda, és mondjuk a keresztény középosztálynak a gyerekei jártak be, akik egyáltalán nem... Az nem fordulhatott elő, hogy zsúrt rendeztek vagy összejövetelt, hogy meghívtak volna, vagy egyáltalán szóltak volna hozzám. Ők beszélték, hogy milyen katonatisztekkel járnak, és milyen multságok voltak, és milyen bálók voltak. És én ebből... én ezt csak hallottam, nem hallgattam, csak hallottam. Talán egyetlenegy tanárnő volt, akinek a nevét meg kell említenem, mert örökké hálás vagyok neki, dr. Lakner Sarolta volt, aki az irodalmat tanította. És ő soha, de soha nem érezte azt, hogy én zsidó vagyok, és a többi harminc nem az. És az volt a szokása, hogy dolgozatírás volt, és akkor bejött a nagy köteg dolgozattal, és akkor egyet névtelenül felolvasott. És az mindig az enyém volt. Nem azért, merthogy sajnált volna engem, vagy hogy ezzel akarta volna kompenzálni azt a sok kellemetlenséget, hanem mert én tényleg tanultam és foglalkoztam az irodalommal, és nagyon érdekelt. De ezt sose tudta meg senki, hogy ez kié, mert mindenki csak azt tudta, hogy nem az övé, hogy az nem a sajátja volt. És akkor önképzőkör volt, ott azért hagytak működni, mert a többi nem akart. Mert senki se volt hajlandó arra, hogy önképzőköri dolgozatokat vagy *Az ember tragédiájából* részleteket előadni. Nem én adtam elő, hanem én csak rendeztem, úgy, hogy ki olvassa a három szerepeket, vagy ki mondja. Szóval ez volt az önképzőkör, mert a dr. Lakner Sarolta vezette, és hagyott, hogy működjek.

A család életében a '40-es évekbeli változások hogyan jelentkeztek?

Hát a család életében tulajdonképpen nem jelentett változást, ezek a... nem jelentettek változásokat a háborús idők, mert apámnak a patientúrája legnagyobbbrészt keresztényekből adódott, akik földbirtokosok voltak, és akik, miután egy árva fillért nem voltak hajlandók fizetni azért, mert miért fizessen egy arisztokrata egy zsidónak, de küldtek a vadászatokból mindenféle foglyokat, meg szarvashúsokat meg én nem tudom, miféle dolgokat, ajándékba. És akkor voltak a parasztnok faluról, akik jöttek, és hozták a tojást, hozták a tejfölt, szóval így adódott össze a patientúra.

¹³ Az 1941. évi népszámlálás adatai szerint Szolnok város lakosságának száma 42 011 fő volt, és ebből 2590 fő (6,2%) izraelita vallású, további 257 fő (0,6%) zsidónak minősített nem izraelita vallású.

Meddig jöttek? Végig?

Végig jöttek, sőt amikor aztán bejöttek a németek, akkor egy szép napon csengetett egy SS, és azt mondta, hogy mi innen ki fogunk költözni, kijelentő módban természetesen, mert ő ebbe a házba akar lakni. És akkor átköltöztünk a nagynénémékhez, akik szintén nagyon szép házban laktak, és hagyta, hogy apám rendeljen, az SS-tiszt. Apám továbbra is minden reggel nyolc órakor megnyitotta a rendelőt, és szépen mindenki ugyanúgy járt, mint azelőtt. Szóval az orvos... szóval mindenkinek megvolt a maga zsidója, akit valamennyire emberszámba vett. Nem egészen, de akiról azt mondta, hogy hát rendes ember, annak ellenére, hogy zsidó, körülbelül ez volt ugye a felfogás. És egész végig rendelt, egészen addig rendelt apám, amíg a gettóba el nem vittek minket. Mert onnan nem lehetett kijönni. Tehát ez volt a szolnoki gettó, ami arrafele volt, a piac fele, de volt egy kis piac, és ott hátul voltak ezek a házak, ahova kiköltöztettek minket. És akkor már nem rendelt apám.

Emlékszel-e arra a napra, amikor bejöttek a németek? Volt-e élményed, van-e élményed?

Volt. Amikor bejöttek a németek, akkor én Pesten voltam. És aznap délelőtt egy kiállításra mentem, azt már nem tudom, hogy milyen kiállítás volt, de utána meg voltam híva ahhoz a nagybátyámhoz, aki gyógyszerész volt. És én nem tudtam minderről semmit se. És akkor, mikor beléptem, akkor fogadtak... az unokatestvérem, aki szintén gyógyszerészhallgató volt, és azt mondta, hogy bejöttek a németek, mindnyájunkat elvisznek Auschwitzba, és a gázkamrában fogjuk végezni. Én nem tudtam... én soha nem hallottam Auschwitzról, én soha nem hallottam a gázkamráról, én egyáltalán nem gondolkodtam, hogy bejöttek a németek. Valahogy ez olyan természetesnek tűnt mindazon előzmények után. Tulajdonképpen azon se különösebben csodálkoztam, hogy majd elvisznek minket, mert olyan sok rosszindulattal és olyan sok gyűlölettel konfrontálódtam én egész idő alatt, hogy sajnós természetesnek vettem. Az eszembe se jutott, hogy ez ellen valamit tenni lehet, mint ahogy nem is lehetett. És akkor ezt valahogy nem folytattuk. Leültünk az ebédhez, és ekkor volt utoljára, amikor láttam őket. Ekkor láttam őket utoljára, mert azután én hazajöttem Szolnokra, és akkor őket pedig Pestről elvitték Auschwitzba.¹⁴

Ott hagytuk abba,¹⁵ hogy a németek bejöttek, és te hazajöttél Szolnokra.

Ott hagytuk abba, hogy a németek bejöttek. De azt is még el kell mondani, hogy amikor kitört a háború '39. szeptember 1-jén, akkor éppen mentünk a Tiszára, mert ugye Szolnok a Tisza mellett van, és ez az életünkben ez nagyon benne volt, ez a Tisza, és az evezés és az úszás. És akkor, szóval annyira apolitikusok voltunk, hogy egyáltalán bejöttek... vagy kitört a háború, hát az kitört, hát az talán messze van. De a szülők nem így gondolkodtak. A szülők, azok állandóan hallgatták a BBC-t, az akkor, azt hiszem, hogy Amerika Hangja nem volt, vagy nem tudtunk róla. És ők elhatározták, hogy kivándorolnak. És

¹⁴ Ilyen formában biztosan tévedés, a pesti zsidókat nem deportálták Auschwitzba. Ugyanakkor egyéni utakon, például internálótáborokon keresztül, vagy 1944 telén a Budapestről indult halálmenetekben pesti zsidók is kerülhettek Auschwitzba és más megsemmisítőtáborokba.

¹⁵ A kérdező a kazettaváltásra utal.

valami affidavitról hallottunk,¹⁶ hát természetesen a gyerekekkel ezt nem beszélték meg, mi azt csak úgy hallottuk, hogy kíváncsiak, és mit fognak csinálni Amerikában. Hát majd cukrászatot nyitnak, és ennek folytán Pestről lehívtak egy cukrászt, aki állandóan tanította őket, hogy hogy kell süteményeket meg aprósüteményeket, szóval nem olyat, amit eddig is csináltak, hanem ilyen különleges dolgokat. Ami nagyon jó volt egy hétig, mert mindig ettünk, de aztán már nagyon nem volt jó, mert akkor már az egész lakásban elterjedt ez az édes szag, és már nem bírtunk ránézni. S akkor megtanulták, hogy hogy kell ezeket a csodadolgokat csinálni, és akkor valahogy nem tudom... ezt nem tudom, mert nem emlékszem rá, vagy nem is hallottam, hogy akkor miért maradt ez abba. Talán nem affidavitet kellett volna akkor szerezni, valahogy Amerikába bevándorlás... és talán valahogy ez nem ment. Úgyhogy akkor erről letettek, hogy nem vándorolunk ki. És akkor hát ugye egyre rosszabbak lettek a hírek, egyre idegesebbek lettek a szülők. Mi nem voltunk idegesebbek, mert mi mindig... minket mindig kiküldtek, amikor komoly dolgokról beszéltek. Nem vontak be minket, nagy gyerekek voltunk és olvasottak voltunk, de újságot például mi soha nem olvastunk. Soha nem olvastunk. De volt ott *Szolnoki* ilyen-olyan *Hírlap*, nem olvastuk. Egyetlenegyszer foglalkoztunk az újsággal, amikor elveszett a kutyánk, és hirdettünk az újságban, hogy a kutya képével, ez az egyetlen alkalom, amikor újság a kezünkbe került. És akkor aztán, amikor érettségiztem, akkor elmentem Pestre rajzolni.

Ez mikor volt? Hányban?

'43-ban, '43 elején. Akkor elmentem, és akkor rajzolni tanultam.

Kinél?

Jaschik Álmosnál¹⁷ tanultam rajzolni, ez akkor egy nagyon-nagyon-nagyon jónevű grafikus volt. De hát úgyis tudtam, hogy ebből egyáltalán nem lesz semmi, mert egyrészt nem voltam olyan tehetséges, hogy egyetemre vagy a Képzőművészeti vagy Iparművészeti Főiskolára kerülhettem volna. Másodszor is meg hát zsidókat ilyen helyre nem vettek föl, meg semmilyen helyre. És akkor, mikor bejöttek a németek, akkor hazajöttem. És akkor, hát akkor az volt, hogy akkor kiigényelte... egy katonatisztnak kellett kiadni a várószobát, úgy, hogy amikor a váró... mikor megszűnt, a rendelés befejeződött, akkor ő eljött ugye, szolgálati idő után, és akkor ott lakott.

Ez milyen katonatiszt volt?

Magyar, magyar katonatiszt volt. De máskülönben nem volt ezzel sem semmiféle kapcsolatunk. És akkor, amikor kitelepítettek a gettóba, sárga csillag kellett, de azzal se mi foglalkoztunk. Felvarrták a sárga csillagot a ruhánkra, és – és ott volt.

¹⁶ Az amerikai kivándorláshoz szükséges jóállási nyilatkozat, melyben egy amerikai állampolgár elvállalta, hogy a bevándorlót abban az esetben, ha anyagi segítségre szorul, eltartja mindaddig (maximum öt évig), amíg az illető meg nem szerzi az amerikai állampolgárságot.

¹⁷ Jaschik Álmos (1885–1950) grafikus, festő és iparművész 1920 és 1950 között Budapesten egy grafikai tervezésre specializálódott magániskolát vezetett. A nyilas uralom idején születési bizonyítványokat és egyéb iratokat hamisított zsidók számára. A Yad Vashem 1998. július 26-án A Világ Igaza kitüntetésben részesítette.

Amikor így sárga csillaggal, mondjuk mentél az utcán, tapasztaltál-e kellemetlenséget?

Nem mentem sárga csillaggal az utcán, mert akkor már a gettóban voltam,¹⁸ és csak a gettón belül meg mindenkinek sárga csillaga volt.

Mikor mentetek a gettóba?

Hát én azt hiszem, hogy május körül mentünk a gettóba, és akkor körülbelül egy hónap...¹⁹
1944?

1944. májusban, és akkor egy napon, amikor apám rendelt, akkor az SS bement a rendelőbe, és azt mondta neki, hogy magukat ki fogják vinni a cukorgyárba, mert deportálni fogják magukat, és maguk a második csoporttal menjenek.²⁰

Ne siessünk. Egy picit még lassabban szeretnék menni. Azt a napot, amikor megkaptátok a rendelkezést, hogy be kell menni a gettóba, szeretném, ha elmesélnéd, hogy az hogy zajlott.

Nem tudom, nem tudom, nem emlékszem rá.

Mit kellett csinálni?

A legszükségesebb holmikat össze kellett csomagolni, de nem mi csomagoltuk, hanem a szülők.

Mit vittél magaddal?

Könyvet. Amit tudok, azt én összecsomagoltam, a könyveket, amiket... azt tudom, Kosztolányi Dezső verseit, Tóth Árpád... és a Buddenbrookot.²¹ Ezt vittem magammal, úgyhogy...

Hogy mentetek a gettóig?

Erre már nem emlékszem.

Gyalog?

Nem. Nem valószínű, hogy gyalog mentünk. Valószínűleg konflissal. Mert az egy bevett közlekedési eszköz volt ott, konflissal mentünk néha a Tisza-partra. De én a gettóval kapcsolatban, nekem sajnos semmi élményem nincs, mert én elkezdtem olvasni a Buddenbrookot, és én éjjel-nappal a Buddenbrookot olvastam.

Azért én megpróbálkozom. Hol volt a gettó helyileg? Szolnok melyik részén?

A gettó, az közel volt a pályaudvarhoz. Tehát előfordult, hogy a csésze kiesett a kezünkből, és a lámpa körülbelül harminc-negyven centimétert lengett ki a fejünk fölött, mert bombázták a vasútállomást. És akkor... de mondjuk a bomba nem ért a gettóig, de azért a detonációkat lehetett hallgatni.

¹⁸ Tévesen emlékszik, a sárga csillagot 1944. április 5-től kellett viselni, a gettóba pedig május közepétől kellett beköltözni.

¹⁹ Szolnok város polgármestere, Szabó Ferenc gettóhirdetménye 1944. május 12-én jelent meg plakáton. ÁBTL, V-104 177 Homoki László népbírói peréhez csatolt eredeti Hirdetmény.

²⁰ Tévedés, 1944 májusában a németek még nem tervezték, hogy magyarországi transzportokat irányítanak Strasshofba.

²¹ Thomas Mann regénye: *A Buddenbrook-ház*.

Zsidó intézmény vagy zsinagóga volt-e a gettón belül?

A Zsidó Tanács volt, ami foglalkozott a panaszokkal. Például olyan panasszal foglalkozott, hogy az öcsémet elvitték, hogy majd munkaszolgálatra viszik, mert a fiúkat elvitték munkaszolgálatra, de az öcsém még nem volt tizennyolc éves. Tehát azt tudom, hogy a Zsidó Tanácsban nagyon-nagyon... sok-sok küzdelem és nagyon-nagyon sok utánjárás és tulajdonképpen veszekedés és konfrontáció volt, hogy az öcsémet visszahozták. Ugyanakkor a tizennyolc éves unokaöcsémet, aki tizennyolc éves volt, az nem is jött vissza. Azt elvitték. Onnan elvittek sok mindenkit.

Körbe volt-e ez a gettó kerítve?

Nem.

Vagy elzárva volt-e?

Nem volt elzárva, de őrizték. Csendőőrök őrizték.²² Tehát nem lehetett kimenni, de nem is akartunk. Mert hova mentünk volna?

Hova lettetek beszállásolva?

Különféle lakásokba. Nagyon sokan egy szobába.

Hányan voltatok?

Olyan hatan vagy heten voltunk egy szobában. Ezek ilyen földszintes házak voltak, valakiké, aki... ahol volt négy-öt szoba, és volt több ház. És oda voltunk beszállásolva. Nem nagyon emlékszem rá, mert mondom, én ki nem mozdultam a házból, én ültem... illetve a kertben, én ültem a kertben, és én ebben teljesen elmerültem.

A szüleid hogy élték meg, hogy így fel kellett adni mindent, és be kellett menni?

Nem tudom. Valószínűleg kétségbe voltak esve, de miután nem volt közöttünk olyan kapcsolat... szóval nem beszéltek meg a gyerekekkel. Ez, ez egy más világ volt akkor. Akkor a gyerek tulajdonképpen gyerek volt, akárhány éves volt. Nem volt olyan kapcsolat a szülők és a gyerek között... ugyanúgy, ahogy a gyerekkori problémáinkat nem beszélünk meg, ugyanúgy ahogy nem foglalkoztak azzal, hogy jó tanulók vagy rossz tanulók voltunk. Jó tanulók voltunk. De ha nem lettünk volna olyan jó tanulók, az se lett volna érdekes. Szülői értekezletre nem jártak, szóval ugyanígy nem beszéltek arról, hogy ennek milyen következményei lehetnek. És mi nem gondolkoztunk rajta.

A gettóban voltatok, neked van-e olyan élményed, hogy jöttek razzizálni vagy elvinni? Vettek-e embereket mellőled?

Nem. Nem vittek, csak ki kellett mennünk takarítani az utcát, de...

Ez hogy zajlott?

Nem azért, mintha az utca piszkosabb lett volna, mint máskor.

²² A szolnoki gettót rendőrök őrizték. A zárt gettó bejáratánál álló makói rendőrrel készült fényképeket lásd 2–3. számú képek.

Hogy zajlott ez?

Hanem azért, hogy megalázzanak minket. És azt mondták, hogy tudnak a zsidó lányok dolgozni, ha kell.

Hogy zajlott le ez a dolog? Mi történt?

Hát úgy, hogy a kezünkbe nyomtak egy seprűt, és akkor lesepertük a járdát az úttestre. És amíg azt nem mondták, hogy most már elég, addig ott sepertük. És nem értettük. Talán nem tudatosodott bennünk az, hogy ezek most meg akarnak minket alázni. A verések, azok később lettek, azok már a cukorgyárban. Gettóban nem bántottak minket, csak egy szép napon előálltak a szekerek. Ilyen társzekerek, ilyen parasztszekerek, és arra mindenki fölpakolt, amije volt, vagy nem nagyon volt. Akkor a Buddenbrookot már kiolvastam, de azért elvittem. És akkor mentünk ki a cukorgyárba. Ott álltak a házak előtt, az összes ember, aki ott lakott. És azt mondták, hogy „csak vigyék őket”. Amit hallottam, de biztos, hogy sok egyebet mondtak, amivel hát kifejezték azt a közhangulatot, ami ott egész idő alatt volt, és ebbe kulminált, hogy végre elvitték őket. Végre. Azokat, akik soha senkinek nem tettek semmit. És akkor megérkeztünk a cukorgyárba, ott már rettenetes, rettenetes zűrzavar volt.

Milyen körülmények közé érkeztetek?

Borzasztó körülmények voltak. Egyrészt rengeteget esett az eső, és minden sáros volt.

Mikor volt ez időben?

Júniusban. Június elején lehetett.²³ És valami olyan nagy raktárakba, hatalmas raktárakat üritettek ki, ilyen földszintes raktárakat, és oda bezsúfoltak minket. Természetesen hálóhely vagy ágy vagy ilyesmi egyáltalán nem volt. Volt aztán, később berendeztek egy ugyanilyen raktárat kórháznak, ahova hoztak ágyat, mert hát egy csomó beteg ember volt és voltak, akik ápolónők, akik ott jelentkeztek önként, hogy ottan segítenek. Én is jelentkeztem, de hát segíteni nem tudtam, csak az ágytálat vittem, vagy odaültem a betegek mellé, és mondtam, hogy majd jobb lesz. De tudtam, mind a ketten tudtuk, a beteg meg én is, hogy nem lesz jobb, csak rosszabb.

Azt mondtad, hogy verések kezdődtek a gettóban.²⁴

Igen. Akkor az volt már akkor, hogy sorba kellett állni. Tehát már ott kezdődött. Nem hívták Appellnak.

Hol kellett sorba állni?

Ott az udvarban. Óriási udvar volt, és nagyon-nagyon sok vidéki. Az egész környék, Szolnok megyéből hozták oda a zsidókat, és Fejér megyéből a csendőröket. Nehogy véletlenül olyan csendőr, akinek a papám fogat húzott, az legyen ott. Tehát ismeretlen csendőrök voltak. Sorba kellett állni, és akkor vertek, akkor lekentek egy-egy pofont a férfiaknak. Nőket nem láttam, hogy vertek volna. És akkor aztán ugye hát a nagybátyám és apám is fogorvosok voltak, és ugye azt mindenki tudja, hogy a fogorvosok arannyal dolgoznak.

²³ Helyesen: június második felében.

²⁴ Helyesen: a cukorgyári gyűjtőtáborban.

És akkor elvitték a nagybátyámat és apámat is vallasni, hogy hova tették az aranyat. Hát az aranyat azt a pincében, mindenki a saját házában elbetonozta, azt meg is találtuk, amikor visszajöttünk. Az csak akkor veszett volna el, hogyha letalálást kapott a ház. És korbáccsal volt a vallasás, úgyhogy olyan két-három ujjnyi vastag csíkos sebek voltak a hátukon, mind a kettőn. Addig korbácsolták őket, amíg majd meg nem mondják. De nem mondták meg, egyik se. Mindegyik attól félt, hogy majd a másik végül is nem bírja. Ez is megvolt. Akkor... arra még volt idő, hogy a sebek valahogy meggyógyuljanak, mert aztán ugye akkor mi tartottuk magunkat ahhoz, amit az SS mondott, mert feltételeztük, hogy miért mondta volna. És akkor mindenki az első csoporttal akar menni, mert ugye azt hitték, hogy talán valami előny, hogyha valahova hamarabb érkeznek.

Lehetett választani, hogy melyik csoportba menjen az ember?

Nem lehetett választani. De nekünk mondták, hogy menjünk a másodikba. És akkor mi mondtuk, hogy... úgyis többen voltak az elsőben. Tehát ez mondjuk... beálltak a vagonok, marhavagonok és akkor... hát akkor be kellett szállni. Nekünk adott egy külön vagon, ez az SS-nek a parancsnoka volt, aki...

Ez ott volt?

Ez ott volt a cukorgyárban, és nekünk ott volt, igen, amikor bevagonírozás volt. És adott nekünk egy külön vagon, ahova összegyűjtöttük az ismerősöket, rokonokat, de nem voltunk nyolcvanán azért, mint a többiek. És akkor ugye fent valahol messzeségben magasan a vagonban volt egy ablak, illetve egy nyílás ott, és ott azon rács volt. És ki lehetett látni valamennyire, de nem nagyon néztünk ki, mert azzal voltunk elfoglalva, hogy iszonyú éhesek voltunk, mert nem volt ennivalónk.

Akartam kérdezni, hogy mit ettetek a cukorgyárban.

A cukorgyárban volt, erre nem olyan nagyon emlékszem, de volt ilyen csajka-dolog, ilyen közétkeztetés vagy valamit... adtak valamit. Mert nekünk ennivalónk nem volt. Mert vittünk ugyan kenyeret, de az persze elfogyott. És emlékszem rá, hogy semmi mással nem szálltunk fel a vagonba, mint egy zacskó kakaóval és egy kulacs vízzel. Beletettük a hideg vízbe a kakaót, és azt ettük. Talán cukor is volt. Tehát nem volt ennivaló. Ott ennivalót beszerezni természetesen nem lehetett. Felpakolták a betegeteket, akik nem is tudtak talán mozogni, azokat is mind berakták a vagonba, és az első csoport Auschwitzba ment, és a második csoport Ausztriába.²⁵

Erről a vonatról milyen élményed maradt? Meddig mentetek?

Hát arra nem nagyon emlékszem, hogy hol álltunk meg, de mikor kiszálltunk, akkor Theresienstadtban²⁶ voltunk.

Hány napig tarthatott ott az út?

Azt hiszem, két vagy három napig tartott az út. Arra már nem emlékszem, hogy ki lehetett-e közben szállni, vagy hogy ez hogy volt. Erre nem emlékszem.

²⁵ Helyesen: az első csoportot Strasshofba, a másodikat Auschwitzba irányították.

²⁶ Tévesen emlékszik, Szolnokról nem Theresienstadtba, hanem az ausztriai Strasshofba érkeztek.

Hogy intéztétek el a dolgaitokat?

Hát talán úgy, hogy volt ott egy valami edény a vagonban, másképpen nem lehetett, mert nem lehetett kiszállni. Én azt hiszem, hogy nem lehetett kiszállni, mert attól féltek, hogy esetleg meglógunk. Végeredményben, ha valaki a sínek közé fekszik, ha annyi bátorsága van, hogy a két sín közé fekszik, akkor nyugodtan ott maradhatott volna, míg elmegy a vagon fölötte. Tehát ez természetesen ugye erre nem volt lehetőség, mert Theresienstadtban szálltunk ki, és ott is ugyanolyan volt, mint a cukorgyárban. Rettenetes zűr, sár, rengeteg ember. De ott voltak valami priccsek, ahol...

Miután kiszálltatok Theresienstadtban, mi történt?

Betereltek minket, gyorsan be kellett menni.

Hová?

Valami nagy hodályok voltak ott, valami olyan, olyan óriási helyiségek, ahol emeletes ágyak voltak, de nagy, nagyon nagy terület volt. Rengeteg ember volt. Egymás hegyén-hátán voltunk.

Együtt maradt a család?

Mi négyen együtt maradtunk. De azok, akikkel – a többi család, a nagynéném, unokatestvérem, nagyszülők, ezek máshova kerültek. Nem lehetett együtt maradni, mert összevissza rángattak meg tolongáltak minket.

Kicsodák?

Örök voltak, vagy akik tereltek minket. Tehát nem lehetett arra menni, amerre az ember akart, tehát így azután a nagyszülők a legidősebb lányukkal maradtak, és az unokával. És akkor volt még egy másik nagynéném, ott is volt egy lány, azok is máshova kerültek. Tehát tulajdonképpen a három család háromféle helyre került, de mindenki Ausztriában maradt.

Theresienstadtban hány napig voltatok?

Azt hiszem, hogy két vagy három napig voltunk, és aztán mentünk Strasshofba.

Történt-e ruhaosztás, fürdő?

Nem. Talán élelmiszert. Talán kaptunk ilyen egy kanál valamit. De talán már akkor Dörrgemüsét kaptunk. Mert az volt ottan a...

Az mi?

A Dörrgemüse, az szárított zöldségekből készült leves, amiben lehet, hogy volt adagonként egy negyed deka húsfoszlány, de tulajdonképpen semmi se volt, csak egy üres leves. Ez volt aztán végig a szabvány ennivaló. Lehet, hogy ott... nyilván kaptunk valamit, de nem tudom, mert az az... szóval akkor már rádöbrentünk arra, hogy itten ez egy szörnyű dolog. És ettől, úgy látszik, hogy nem lehet megszabadulni.

Mi lett a könyveiddel?

A könyveimet, azokat... a Buddenbrookot vittem. Azt vittem, mert hátizsák azért... egy valami csomagja mindenkinek volt.

Meghagyták?

Meghagyták. Mert nem vettek el tőlünk semmit. Mert senkinek se volt semmije se tulajdonképpen, csak az egy kis hátizsákja. És énnekem volt egy rövid irhabundám, amit begyömösöltem. Ennél fogva semmi más nem fért oda, de ez volt a párnám, és ennek köszönhettem, hogy a legnagyobb hidegekben Ausztriában... és énnekem nem volt semmi, tulajdonképpen, bajom. Ezen aludtam, ez volt a fejem alatt a párnám, ezzel betakaróztam, ezt hordtam. Ez és a Buddenbrook volt, ez a kettő volt, ami maradt. És akkor azért mi már akkor tudtuk. Az öcsém, az teljes depresszióba esett. Az abszolút szótlán volt, nem lehetett vele beszélni.

A szüleid?

A szülőkkel se nagyon lehetett beszélni. Senkivel nem lehetett beszélni, mert mindenki magába roskadt, és én tudtam, hogy ennek nem lesz... én nem tudtam Auschwitzról. Én azt hittem, hogy ez a legrosszabb, ami érhet, és ez az örökös sár, és ez az örökös higiénianak a teljes hiánya. Nekem olyan volt, mint egy lavórom, egy gumilavórom, amibe ha vizet tettem, akkor lavór lett, különben olyan lapos volt. Na ez is volt velem. De hát ezt ugye használni még akkor se... Se Theresienstadtban, se Strasshofban, se a cukorgyárban nem lehetett. Iszonyú volt. Ez borzasztó volt. És akkor Strasshofban is csak nagyon rövid ideig voltunk.

Hogy mentetek át Theresienstadtból Strasshofba?

Vonaton. Már vagonban.

Mindenki átment?

Én azt hiszem, hogy Theresienstadt egy ilyen nagy elosztóhely volt. Nem tudom, mert ismerősöket én akkor nem láttam már, és valószínűleg Theresienstadtból egy csomó más helyre is kerültek Ausztriában. És Strasshofból is, az is egy nagy elosztóhely volt.

Ki választott ki titeket?

Ez egy véletlen, ezek nem választottak, ezek tereltek. Ezek most arra menjenek, ezek most ide szállnak, most oda száll, lehet, hogy voltak, akiket elszakítottak egymástól. De mi mindig annyira együtt voltunk négyen, mintha egy lettünk volna, erre borzasztóan vigyáztunk, hogy együtt maradjunk négyen. És akkor vagonnal aztán megérkeztünk Bécsbe, Stadlauba.

Nem Strasshofba?

Strasshofból.

Maradjunk még Strasshofnál.

Nem tudok Strasshofról semmit mondani, csak azt, hogy ugyanolyan volt, mint Theresienstadt. Zűrzavar volt, ordítózás, iszonyú hangzavar, rettenetes zaj volt, mert mindenki mintha egyszerre beszélt volna, és mintha egyszerre panaszkodtak voltak, mintha keresték volna a hozzátartozóikat vagy a barátait, de nem találták. Szóval valami olyan felfokozott idegállapotban voltak az emberek, és veszekedtek, mindenben. Mindenben. Amin lehetett. Egy helyen, egy ebédosztásnál, egy priccnek az alsó vagy a felső részén.

Arra nem emlékszem, hogy ott víz lett volna. Víz vagy... tisztálkodásról szó nem volt. De még talán ivásról se. Nem tudom. Utólag el se lehet képzelni, hogy az ember ezeket hogy tudta átélni. Nagyon rossz lelkiállapotban biztos. És amikor megérkeztünk Stadlauba, akkor ott rend és tisztaság fogadott minket.

Hol van ez a Stadlau?

Ez Bécsnek a 22. kerületében van, ez egy gyárnegyedben volt. Ez egy óriási vasgyár volt, körülbelül olyan lehetett, mint itt a Weiss Manfréd, szóval hatalmas épületek.²⁷ Egy épületegyüttes volt, és nagyon sok, nagyon-nagyon sok hadifogoly volt, mindenhol. És a barakkok, azok elég tiszták voltak, természetesen emeletes ágyakkal. Volt egy hosszú asztal...

Hol voltak a barakkok?

A barakk ott a... ez egy... nagy-nagy udvarok voltak, hatalmas udvarokon. A velünk szemben lévő barakkban oroszok voltak. És azok állandóan, amikor nem a gyárban voltak, énekeltek. Lehet, hogy volt valami balalajkájuk vagy valami hangszerük, és azok ott szívet tépően énekeltek. Nagyon sokan voltak az oroszok, de voltak ott csehek, ezeket már a gyárban ismertük meg, csehek, franciák, szóval sokan voltak. És mi, hát nem tudom, hogy mennyien lehettünk, talán százötvenen, kétszázan lehettünk ott. És akkor...

Milyen barakkokba, hogy kerültek, milyen körülmények közé ott?

Hát ott egy barakk, ott laktunk körülbelül harmincan vagy negyvenen egy barakkban. És középen volt egy nagy asztal, padokkal, és emeletes ágyak voltak szalmazsákkal, aztán kinek mije volt, ugye azt leterítette.

Volt-e valami feljebbvaló vagy egy parancsnok?

Volt. Volt egy láger... annak a részlegnek a parancsnoka volt egy Theodor nevezetű, hát, alak. Egy abszolút primitív osztrák volt, de nem volt a legrosszabb indulatú azért. És akkor az elosztotta a munkára az embereket, hogy bemennek a gyárba, nem tudom... apámat, azt beküldték a rendelőbe anyámmal együtt, a gyárnak, az üzemnek az üzemorvosi rendelőjébe, hogy ott legyen. És a mama volt az asszisztens, ez ezzel megvolt. Az öcsémet, azt a martinkemence mellé tették, úgyhogy... lapátolni, szóval az borzasztó nehéz munka volt.

És téged?

Engem pedig az irodába tettek, mert tudtam németül. És akkor ottan az Ember Máriaival,²⁸ akit akkor még Marikának hívtak és tíz évvel volt fiatalabb, mint én, az iratokat, kartotékot rendeztük, pontosan ki kellett számítani, hogy kinek mennyi fizetése van.

²⁷ A Waagner–Biró vállalatról van szó. Lásd dr. Lővei Henrikné visszaemlékezésének 20. jegyzetét.

²⁸ Ember (sz. Elsner) Mária (1931–2001) író, újságíró, műfordító, Abádszalókon született zsidó családban. Testvérével, a filmrendező Ember (sz. Elsner) Judittal (1935–2007) együtt élte túl a strasshofi deportálást és a bécsi kényszermunkát. *Hajtűkanyar* című regényében (Budapest, Szépirodalmi, 1974) a lágerélet mindennapjait ábrázolta igen árnyalt eszközökkel. Lásd még VHA, 50257. Fényképét és hazatérő igazolványát lásd 14. számú kép és IV.1. számú dokumentum.

Már ki, milyen fizetés, kinek?

Hát a munkáért fizetést számoltunk el, amit sose kaptunk meg, semmit se belőle.²⁹ De rendnek kell lenni. És ez a Theodor ráadásul, mikor hozták a tejet, akkor könyékig belemártott a tejbe, és adott egy bögrét, hogy na most igyam meg. Hát ugye, hát szóval... jó. És akkor voltunk ottan egy-két hónapig az irodában, és ennek pedig úgy lett vége, hogy jöttek olasz hadifoglyok. És volt egy kút a kertben, illetve hát az udvaron. És akkor mentünk vízért, és véletlen éppen az olaszok is mentek vízért és tudtak franciául, elkezdtünk beszélgetni velük. Ezt a Theodor meglátta, rettenetes haragra gerjedt, és azt mondta, hogy „majd most még a gyárba”, és így kerültem a gyárba az irodából, amit nem bántam, mert rettenetes unalmas volt ottan abban az irodában. És a Theodort el kellett viselni, aki egy idéetlen alak volt. És akkor a gyárban, akkor engem rátettek a darura. Ez egy óriási, Brückenhallénak hívták, ez körülbelül két emelet magasságú csarnok volt, és a daru, hát az egészen fent volt, és ottan egy kötélhágcsón kellett fölmenni a darura, és akkor megtanítottak, hogy hogy kell a darut kezelni. Ugye a darunak volt egy kocsija meg volt egy kampója, és maga a daru is mozgott, tehát oda, ahova kellett, oda kellett menni a daruval, ki kellett eresztetni előre azt a rudat és rajta a kampót, azt meg le kellett eresztetni. Szóval nem volt nehéz munka, de eltéveszteni nem lehetett, mert aki eltévesztette, az szabotált, és az ment a pincébe.

Mi volt a pincében?

A pincében hideg volt, és ott kellett lenni két napig élelem, minden nélkül.

Téged is?

Engem nem. Engem nem. Mert én nagyon figyeltem, és nagyon igyekeztem. De akkor a darut ugye kenni kellett, két emelet magasságban, korlát nélkül. Kezembe nyomtak egy ilyen kis hordó olajat, és fel kellett menni a csarnoknak a legtetejére, minden nélkül kenni a darunak a gépét. Hát akkor nagyon félttem, mert onnan csak leesni lehetett, mást nem. Hát én nem kentem semmit se. Kicsit összekentem a kabátomat, gondoltam, ez elég. Hát nem kentem. Szóval pedig az nagyon nagy baj volt, lett volna, mert ha a daru elromlott, az is szabotázs volt. Pedig a daru elromolhat anélkül, hogy az ember elrontaná. Így aztán...

Miket kellett a daruval mozgatni?

A daruval – óriási nagy vagonok érkeztek ócskavassal, és akkor oda kellett menni, és akkor a vagonnak a tülósó részére beakasztották a kampót, hát a kampó az olyan körülbelül félméteres volt, és akkor elindultam ellenkező irányba, és akkor kiborult a vagon. Óriási csörömpölés, és akkor azt összeszedték vagy szortírozták vagy belapátolták. És akkor volt még egy munkám, galvanizálni kellett kerekeket. Az már elég precíziós munka volt.

Az mit jelent?

Hat kereket... ilyen, körülbelül mint egy autógumi nagyságú kereket rá kellett tenni egy targoncára, de pontosan, és akkor be kellett húzni a galvanizálóba. És amikor kész volt,

²⁹ A cég rendszeresen küldte a kényszermunkások munkabérét az úgynevezett „U” Kontóra. Az 1944. július–augusztusi munkabér-befizetés számláját lásd 10. számú kép.

akkor ki kellett húzni, és akkor újabb kerekek. Szóval ez a kétféle munka volt. Egy cseh fiú kezelte, cseh hadifogoly kezelte a galvanizálót. És nagyon sokszor előfordult, hogy jöttek az osztrák teherautó-sofőrök, és a kampóra odakötöttek egy kétkilós kenyeret, vagy zsíros kenyeret adtak, vagy egy almát akár egy zacskóban. És akkor én azt felhúztam, megköszöntem, és akkor volt a családnak, olyan zsíros kenyerek voltak, hogy abból lehetett... ugye a lágerban volt főzési lehetőség. Már arra nem emlékszem, hogy hogy, de valahol valamit forralni lehetett.

Hát a gyár.³⁰ Azért nem volt az a gyár olyan veszélytelen, mert ott voltak ugye az orosz hadifoglyok a martinkemencénél, akiknek az volt a specialitásuk, hogy ha vitt az ember krumplit nekik, akkor megsütötték a kemencén. Azt már nem tudom, hogy honnan kapunk krumplit, de azért volt krumpli. Nekem nem volt, mert én fönt ültem a magasban. De az Olga, aki egy nagyon helyes fiatal nő volt, az nemcsak krumplit adott, hanem adott nekik oda egy kést, hogy azzal vágják meg a krumplit. És Olga másnapra eltűnt. Ugye ezt észrevették... Hát az oroszokat különösen figyelték, és az Olga másnapra eltűnt, és soha többet nem került elő. Tehát azért onnan ment azért egy vagon vagy több Auschwitzba. És akkor eltűnt a Gerő Pali is.

Ő ki volt?

A Gerő Pali egy fiatal fiú volt ott, azt hiszem, hogy tizennyolc éven alul volt, és a Silberstein bácsi is. Ezek ketten nagyon jóban voltak, együtt voltak, és ezek is eltűntek. Azt nem tudom, hogy miért. Tehát ott azért jobb volt, hogyha az ember nem nagyon beszélget senkivel, mert nem lehetett azért soha semmit se tudni. Webernek hívták a fő SS-parancsnokot a gyárban, aki nagyon jóindulatú volt a szüleimmel, mert hagyta őket ott az orvosi rendelőben, holott nyilván volt azért ott más szanitéc is, és a szanitéc, az osztrák, az nagyon rendes volt, nagyon sok enivalót adott.³¹ Mert tulajdonképpen itt a rendesség sohasem állt másból, mint hogy adnak nekünk enivalót, mert állandóan éhesek voltunk. És valószínűleg az a lopás, ami ottan történt a lágerban, illetve abban a szobában, ahol mi voltunk, valószínűleg kenyeret loptak el az öcsémtől, aki ottan egy kislánnyal, ott talán beszélgetett. És nagyon kesergett ugye, mert az öcsém talán ő volt a legéhesebb, ugye fiatal volt. És akkor a mama, mikor elsötétedett, és mindenkinek aludni kellett, mert villanyoltás volt, akkor azt mondta, hogy „Megmondtam neked, Jancsikám, aki korpa közé keveredik, azt megeszik a disznók”. Szóval a mama, az így fogta fel a dolgokat, hogy ott is azért őrizni kell azt az integritásnak nevezzük, vagy nem tudom minek. Nekem ezzel nem volt semmi problémám, mert én ott fönt voltam – akkor, mikor légiriadó volt, akkor le kellett jönni. Akkor az írógépeket le kellett vinni a pincébe, és aztán mi, zsidók szépen kiültünk a kertbe. Minket nem engedtek be az óvóhelyre, mi nem mehettünk az óvóhelyre. Mi ott néztük, hogy hullottak a bombák. Hát aztán oda hullottak, akkor pechünk volt. Hát nem hullottak oda.

³⁰ Kazettaváltás történt.

³¹ Fennmaradt az egyik bécsi gyógyszerár, az Apotheke zur Madonna (Wien 22., Stadlauerstraße 29.) 1944. októberi gyógyszerzárlatmánszámolója, amelyet a Waagner-Biró cég zsidótáborában elhelyezett 199 fő részére állított ki. Lásd 13. számú kép.

Féltél?

Nem. Nem félttem. Nem félttem, mert az ember annyira el volt tompulva, teljesen. Szóval mintha nem is éltünk volna. Tulajdonképpen. Olyan volt sokszor, mint egy nagyon-nagyon rossz álom, és az ember eleinte várta, hogy majd felébred. De nem ébredt fel, hanem nem lett eggyel rosszabb, mindig ugyanolyan volt, és fogalmunk... Hát nem hallottunk híreket, sohase tudtuk, hogy mi fog történni, és hogy meddig fog ez... ez egy hadiüzem volt tulajdonképpen... hogy ezt meddig fogják csinálni. És hát a gyárról nem tudok többet elmondani, mert én csak ott voltam fönt a magasban, az öcsém a martinkemenecénél. Aztán egy napon azt mondták kettőnknek, hogy megyünk a mezőgazdasági lágerba. Szülők ott maradtak a gyárban, mi pedig mentünk a mezőgazdasági lágerba vonaton. Megérkeztünk a mezőgazdasági lágerba... azt már nem is mondom, hogy milyen sár volt, mert már közben október volt, és esett az eső meg a hó. Hatalmas, ilyen gazdasági épület volt, ahova elhelyeztek engem, mert az öcsém, az azt mondta, hogy ha lehet aludni az istállóban, akkor inkább ott marad.

Helyileg hova érkeztetek? Tudod?

Pellendorf. Ez Bécs környékén volt, körülbelül olyan húsz-harminc kilométerre Bécstől, ilyen cukorrépát termelő gazdaság, és nekünk az volt a dolgunk, hogy a cukorrépát szedjük. Hát ugye megint visszakerült a cukor, ugye, a cukorgyárból. A cukorrépa, az olyan, hogy a levele rettenetesen szúrós, és a föld akkor már fagyos volt. És a répák nagyok. Tehát ami történik, az a legrosszabb, hogy leszakad a levél a répáról. De a répát nem lehetett bent hagyni, mert jött az ukrán felügyelő a bottal, a szúrós bottal, és hiába dobálta az ember a leveleket a halomba, ha a répa ott volt, akkor munkaidő után kellett kiszedni.

Kézzel?

Kézzel. Hát nekem volt egy kesztyűm, de egy napig tartott. Szóval ottan csak kézzel, facipőben a sárban, úgyhogy mindenkinek sebes lett a lába, mert hiába volt kapca. Kapca, hát az is egy külön dolog volt, amiről csak a regényekben olvastam addig Móricz Zsigmondnál vagy ilyen helyeken, hogy kapca volt, és még örültem, ha volt kapcára való. De hát az se segített. De ami a legrosszabb volt ebben a mezőgazdasági lágerban, hogy Észak-Magyarországról voltak ott bóher zsidók,³² parasztszidók, késsel, akik egymást akarták késelni, és egyáltalán nem bírták elviselni azt, ha valaki mosdik vagy fogat mos. Szóval aki más társadalmi osztályból van. Ezek voltak úgy húszan-harmincan. Soha életemben nem hallottam káromkodni, de ott megtanultam, nem tudtam, hogy mit mondanak. Nem tudtam, hogy mit mondanak rám, nem tudtam, hogy mit mondanak egymásnak. Vadak voltak, kegyetlenek voltak. Iszonyúak voltak. Én soha nem láttam ilyet. Én soha nem láttam. Ezek pajeszes zsidók voltak. És a mezőgazdaságban dolgoztak vagy én nem tudom, hol... Észak-Magyarországról voltak. Ez borzasztó volt. És persze nem akartak dolgozni. De kellett dolgozni, mert ha nem dolgoztak, akkor kivezényeltek egy csoport embert, és meg volt adva az a terület, amit meg kellett csinálni. Ha húszan voltak, akkor

³² A bóherek valójában az ortodox felsőfokú vallási iskolák, a jesivák tanulói.

húszan, ha harmincan, akkor harmincnek. Tehát akkor más helyett kellett dolgozni. Semmiféle víz az épületben nem volt, WC vagy ilyesmiről... szó se volt.

Akkor hova?

Hát elbandukolt az ember a földekre, messze. A sötétben, éjszaka. Szóval ez egy kegyetlen dolog volt, ez egy borzasztó volt. De hát egyre hidegebb lett, és egyre sebesebb volt a lábam, és annyi bolha volt. Én soha életemben bolhát nem láttam. És nem tudtam elképzelni, hogy mik azok a fehér pettyek a párnán. Hát azok bolhák voltak. Poloska nem tudom, hogy volt-e, de ha volt is, nem ismertem fel. De tele voltam csípéssel, és viszketett. Szóval nem is tudom, hogy hogy... Talán csak azért vészeltem át, mert az ember mindent átvészelt a halálon kívül. És akkor, ez akkor úgy tartott, úgy egész januárig. Hát az, hogy karácsony meg ilyesmi, az [t] nem is tudta az ember, hogy egyáltalán milyen nap van, azt se tudtuk.

Miket ettetek, vagy hogy volt a kapcsolatok a többiekkel?

Hát énnekem nem volt semmiféle kapcsolatom, mert ezektől iszonyúan féltam. Hát mikor hazajöttünk a munkából, akkor volt egy tál leves vagy egy darab kenyér, szóval ilyesmi. Gyűlöltek minket a gazdaság vezetői, rettenetesen gyűlöltek. Valószínűleg ők kértek munkásokat erre a répaszedésre. És akkor visszafele, hát sötétben, hidegben viszsza-bandukolni. Nagyon-nagyon rossz volt.

És kik felügyeltek rátok?

Hát ez az ukrán felügyelt a munkában, máskülönben nem felügyelt ránk senki. Szóval ez nem volt egy láger, hanem egy ilyen, ilyen közösség volt. Hát annak lehet nevezni. És akkor egy szép napon vonatra raktak minket, és elvittek Bécsbe. Mert közben apámékat elhelyezték Bécsbe, egy kórházba, a malzgassei kórházba,³³ és ott dolgoztak, ott Bécsben, hogy milyen körülmények között, azt nem tudom. Nyilván jó körülmények között. És akkor minket is odavittek, és akkor onnan elvittek minket Bad Vöslaubába, ami szintén Bécsből nem nagyon messze van. Ez egy fürdőhely volt, és ott átadtak minket a Technische Nothilfe című ilyen félkatonai szervezetnek.³⁴ Nem voltak... ez nem volt SS-szervezet, de valószínűleg azoknak a felügyelete alatt álltak ők is. És ott alagutat kellett építeni. Ez most óvóhely volt, vagy borpince, vagy nem tudom, mi akart lenni, de akkor már, ugye januárban, akkor már azért eléggé közel voltak az oroszok. Szóval akkor azért már nagyon vesztesre állt az a háború. És hát akkor ott voltak különböző részlegek abban az alagútépítésében. Volt kötörés... rettenetes hideg volt, ugye Ausztriában, januárban.

Te csináltad?

Kötörést csináltam. Akkor talicskázás volt ugye, mert az alagútnak az alsó részét, azt ki kellett kövezni. Tehát ami köveket törtünk, akkor ott beton, vagy nem tudom, hogy. És

³³ Bécsben a 2., Malzgassében működött a háború éveiben a zsidó kórház, melyben 1944–45-ben Magyarországról deportált zsidó kényszermunkásokat is kezeltek. Székely Sándor és felesége, Krausz Helén kórházi nyilvántartólapját lásd 12. számú képek.

³⁴ Bad Vöslauban a kényszermunkások a Forstamt Merkenstein (Merkensteini Erdészeti Hivatal) fennhatósága alá tartoztak, mint arról az 1944-ben az úgynevezett „U” Kontóra küldött munkabér-átutalások tanúskodnak. Az 1944. novemberi munkabér-befizetés számláját lásd 11. számú kép.

akkor a homokot, amit kifúrtam, mert ez egy homokos talaj volt, azt ki kellett talicskázni a csúszós, jeges úton, a facipőben, a kapcában, a tele talicskával. Nagyon nehéz volt. Akkor aztán valahogy kezembe nyomtak egy Boschhammert, egy fúrógépet, ami 14 kiló volt, és fölállítottak a létrára, hogy fúrjam az alagutat. De legalább meleg volt. Az igaz, hogy az alagút egyszer beszakadt és ketten meghaltak, de hát, hát... azokat elvitték. Hát ez se volt egészen veszélytelen. Nekem mindenestre olyan borzasztó volt, hogy egyáltalán nem tudtam enni. Mert ha valamit, villát vagy kanalat a kezemben vettem, nem éreztem, hogy a kezemben van, mert egész nap nyomtam azt a 14 kilós gépet, fúrtam és fúrtam. És aztán mikor már sokat fúrtam, akkor kitalicskáztam. Hát ezzel töltöttük az időnket. Ugye anyám közben... Ja, el voltunk szállásolva egy nagy, ilyen kocsmába, vagy valami vendéglátóipari egységnek a báltermében. Ott is lehettünk negyvenen-ötvenen, egy teremben mindenki, de volt fürdőszoba, egy. Negyven személyre. Ugye mikorra az emberre rákerült a sor, akkor az egész estét munka után azzal töltötte, hogy mosdott. Ugye egy kis lavórban, oda víz, ide víz, elfüggönyözte a két ágy között. És ezzel úgy jól eltelt az idő estig. Ott jobb volt valamennyire az az enivaló, de ott anyám nagyon beteg lett. Kapott egy szövődményes influenzát, és legalább két hónapig feküdt az ágyban. És aki a kocsmatulajdonosnője, a világon a legrendesebb volt, hozta neki a húslevest meg az enivalót. Közben az öcsémet elvitték krumplit rakodni vasvillával. És valaki belevágta a lábába véletlenül a vasvillát. Úgyhogy ez aztán úgy fertőződött el, hogy egy dréncső volt benne két hónapig. Nem tudott meg se mozdulni.³⁵

Ezek szerint orvosi ellátást is kaptatok?

Hát apám ellátta. Hát kötszert kapott, és úgy-ahogy, hát ellátta. Úgyhogy élete végéig ott volt egy körülbelül húszcentis, vastag fekete sebhely a lábán, ezt nem heverte ki, de mondjuk nem volt, csak így látszólag volt az a sebhely. Szóval ő sem dolgozott. Én voltam az egyetlen, aki dolgozik. Nagyon nagy felháborodás volt a lágerban. Hogy itt van ez a család, és hárman nem dolgoznak.

Édesapád se dolgozott?

Apám se dolgozott. Lágerorvos volt. Az járt. Minden ilyen helyen járt egy orvos, ha volt orvos. Tehát senki se dolgozott rajtam kívül, és hát ez nagyon nehéz munka volt. Akkor azután az volt, hogy nem fejeztük be az alagútépítést. Valószínűleg rájöttek, hogy nem is fogják befejezni. És akkor tavaszodott már. Ja, akkor még volt hó. Hólapátolás. Mert időnként olyan hó volt, hogy ki se lehetett nyitni az ajtót. Akkor az egész társaságot kirendelték havat lapátolni, de úgy, hogy a 10 fokos hidegben ingujjban lapátoltuk a havat, úgy kellett dolgozni. Akkor volt a hólapátolás... és akkor aztán ki kellett takarítani a fürdőt, jobb időkre való tekintettel esetleg. Hát az nagyon jó munka volt. Ugye a medencéből a leveleket összeseperni, ugye akkor már tavaszodott, gyönyörű ibolyák voltak ott a domboldalon. Ez nagyon-nagyon szép kis város, nagyon-nagyon szép vidék. És volt egy Lagerführer, egy mérnök, aki nagyon utálta a náciakat, nagyon. A Lagerführer olyan volt, hogy apám kiment ottan... hát nem volt neki dolga, és a Lagerführer ott rágyújtott

³⁵ A bécsi zsidó kórház nyilvántartása szerint Székely Ágnes öccse, Zsigmond 1944. augusztus 9-én került súlyos lábsérüléssel kórházba.

egy cigarettára, és ledobta a földre. Mert cigarettával nem kínálhatta meg apámat, azt csak ilyen módon lehetett, hogy apám fölvette az égő cigarettát a földről, és dohányzott. Ez egy jóindulatú ember volt. És mi ott takarítottuk a lágert, az oroszok egyre közelebb jöttek, már lehetett hallani az ágyúdörejeket. És akkor azt mondta a Lagerführer, hogy „Ide figyeljen!” – apámnak... –, „én kaptam egy parancsot, hogy az összes zsidót ki kell végezni. Mielőtt bejönnek az oroszok. De én nem fogom magukat kivégezni, hanem elbújatom magukat a pincébe.” És akkor az egész társaságot levezényelték a pincébe, és akkor ott voltunk. A Wirtin, a kocsmá tulajdonosnője, az hozott időnként ennivalót... az osztrákok nagyon rendesek voltak. Mikor munkára hajtottak minket, akkor ott kiabáltak... nem úgy, mint a magyarok, hanem hogy „Hova hajjtátok még őket, még mindig? Mit akartok tőlük?” Szóval nekem az osztrákokról nem volt akkor, akkor rossz benyomásom. És akkor aztán éppen a lágérban följöttünk, ez egy délután volt, már esteledett, és akkor egyszer csak bejött két orosz katona, és belelőttek a Hitler képébe, ami természetesen ott volt a falon. Ez volt a bemutatkozásuk. Utána pedig elvitték az egyik lányt. Azonnal

Hogy?

Hogy. Hát elvitték, aztán este visszaengedték, késő este.

A társnőket?

Hát elvitték, és azt mondta, hogy legalább két tucat katona ment rajta keresztül. És azután minden áldott nap elvitték. Úgyhogy akkor aztán mi tudtuk. És ugye az egy bortermő vidék, ugye ezek ottan nekiszabadultak a borpincéknek, és hullarészegek voltak. Teljesen kiszámíthatatlanok. És akkor tudtuk, hogy a lágérban nem maradhatunk, mert az Éva után majd elviszik a többit is. Voltunk ottan körülbelül még hárman. És akkor volt egy ilyen kertész, egy bolgárkertész, akinek a kertészetében, időnként kikért minket a fürdőtakarításból és elmentünk oda segíteni neki, nem tudom én, spenótot ültetni vagy valamiket csinálni. Tehát én egyszer-kétszer voltam ottan. És akkor egy este fogta magát ez a kertész, nagyon rendes ember volt, és elvitt kettőnket, azt mondta, hogy öltözzünk fel és menjünk el, elvisz minket, és elbújtat minket ott, mert itten nagyon bizonytalan a helyzet. Ugye az Évát mindennap vitték, és ugye nem tudtunk hova bújni már, ugye. És akkor, akkor elvitt minket, és én akkor is nadrágban voltam, és volt egy svájcisapka, azt a fejemre tettem, nagyon hosszú hajam volt. A másik lány, az egy nagy kendőt vett magára, és akkor jött egy járőr. És első dolga volt, hogy leszedte a fejemről a sapkát. És ott álltam a hosszú hajjal. És akkor így intett, hogy az öreg és a Vera elmentek, én pedig bandukoltam az üres városban, már sötétedett akkor is, az oroszsal. Csak annyit mondott, hogy „dann kaputt”. Hát tudtam, hogy ez mit jelent, ez a dann kaputt.³⁶ De nem nagyon tudtam, hogy mit csináljak, nem jutott eszembe semmi. Elszaladni nem mertem, mert utánam lő. És akkor egy ilyen nyitott kerítésajtón bementünk egy kertbe, és akkor így az államba bokszolt, de úgy, hogy leterültem a földre. Akkor aztán elővette a bicskáját, és elvágta a nadrágomat. Nem tudtam, mit csináljak, erre nem voltam egyáltalán felkészülve, és soha senki nem mondta, hogy ilyen esetben mit kell csinálni. És akkor rám feküdt,

³⁶ Akkor vége(d).

nagyon részeg volt, borszaga volt, rám feküdt, és így, ahogy feküdt, letette a törét. Mert kellett neki mind a két keze. És én megfogtam a törte. Egy olasz tör volt, egy ilyen fém-markolata volt, ami úgy... mindenféle mintázatok lehettek rajta. És megfogtam a törte, és azon gondolkodtam, hogy hova szúrjam, hogy ne ordítson. Mert ha ordít, akkor jönnek a többiek, gondoltam magamban. Valahova mégiscsak szúrni kellett, de gyorsan. És ezt észrevette. És ki akarta venni a kezemből a törte, de nem hagytam. Úgyhogy utólag... hát tisztára el volt roncsolva a tenyerem, nem hagytam. Akkor fölállt. Én is fölálltam. És azt mondta, hogy álljak oda a falhoz. Gondoltam... szóval ilyen esetben az ember már nem gondolkozik, nem is fél. Úgy rúgott fenékbe, hogy kirepültem a kapun. Kirepültem a kertből, ott álltam szakadt nadrágban, véresen – véres kézzel, mert csak a kezem vérzett szerencsére. És én nagyon rosszul tájékozódok. Csak a saját lakásomban tudok tájékozódni, mindenhol eltévedek. És odataláltam. Odataláltam, odataláltam a kertészetbe. Este akkor már sötét volt, és odataláltam, és utána aztán úgy fogták be a számat, mert akkor aztán kaptam egy hisztériás rohamot, és nem is akarták elhinni, hogy nem történt velem semmi. De ez így volt. És akkor aztán bújtunk ott szekrénytől kezdve az égvilágon mindenhova, mert döngették az ajtót, és jöttek az oroszok. És ez így ment. Ezt soha nem mondtam el anyáméknak, ezt a teljesen hihetetlen dolgot, hogy így menekültem meg, mert részeg volt. És talán félt, talán félt, hogy végül is belészúrok. Ő arra nem gondolt, amitől én félttem, hogy esetleg nem hal meg, és ottan nem tudom, hányan jöttek. Ezt nem tudta, csak látta, hogy itt egy ádáz valakivel van dolga, aki... talán nem is tudott volna azt csinálni, amit akart volna, mert nagyon részeg volt. Na és akkor tudtuk, hogy nekünk innen el kell menni. Akkor, akkor tudtuk. És akkor elindultunk. Az Évát még a vonatról is leszedték, amikor már el akart menni, a kuncsaftjai.

És hagyta magát?

Hát, hát itt arról nem volt szó, hogy hagyta magát, ha négyen megfogják. Nem lehetett. Úgyhogy akkor aztán elindultunk valahogyan gyalog. Arra már nem nagyon emlékszem, hogy mik voltak a viszontagságok. Vöslauból Sopronba, az azért lehetett egy olyan jó ötven-hatvan kilométer, talán még több is. És azt tudom, hogy erdőben aludtunk éjszaka, velem volt még a kisbunda, és így érkeztünk haza Sopronba. És Sopronban vonatra szálltunk, és akkor megérkeztünk hosszas viszontagság után, mert azért, azért a vonat nem úgy ment, akkor megállt, akkor fölszálltak, akkor leszálltak... nem volt semmink, csak kenyérünk és cukrunk. Arra emlékszem, hogy kenyeret és cukrot ettünk. És hát tulajdonképpen emóció az egyetlen alkalommal volt, amikor ott volt egy ház, ahol volt a lépcsőházban egy WC a folyosón, és oda lehetett menni az építkezés közben Vöslauban. És ahogy jövök le az emeleten, azt hiszem, hogy a g-moll zongoraversenyt hallgattam Mozarttól az egyik lakásból, és akkor rettenetesen sírtam. Akkor döböntem rá, hogy ezek teljesen elemberietlenítenek minket, és úgy kezelnek, mintha olyanok lennénk, amilyenekké ők akarnak minket tenni. Az borzasztó volt. Az borzasztó volt, hogy... hogy az emberiséget akarták belőlünk kiölni, és ez sok esetben sikerült. Mert az emberek loptak egymástól, az emberek följelentették egymást, mert nem dolgozik, vagy nem tudom mi. És akkor, amikor ezt a zongoraversenyt meghallottam, akkor nagyon sírtam, de azért mégis akkor arra gondoltam, hogy az életben nagyon-nagyon sok szépség van.

És hogyha ezt megússzuk, akkor, gondoltam én, hogy minden ott fog folytatódni, ahol akkor abbamaradt, '42-ben. De nem ott folytatódott. Mert amikor hazaértünk Szolnokra, akkor azt mondták nekünk, hogy „többen jöttetek vissza, mint ahányan elmentek”. És akkor tudtam, hogy ez az ország teljesen reménytelen, hogy itt senki nem tanult semmit. És énnekem az a véleményem, hogy ha most büntetlenül vagonba lehetne minket rakni, akkor ugyanazt megtennék. Ugyanazt megtennék, mert nem gondolkoztak rajta, nem dolgozták fel, nem érdekelte őket, senki nem érezte magát hibásnak. Az egészen természetes volt, mint ahogy most is természetes, hogy a zsidók alacsonyabb rendű, a cigány alacsonyabb rendű, az arab... mindenki, aki nem magyar.

Miután visszatértél Szolnokra, milyen körülményeket találtál?

Hát olyan körülményeket találtam, hogy ugye a házunkat, azt teljesen kifosztották. Ők azt mondták, hogy elvitték az oroszok. De természetesen nem az oroszok vitték el. Majd megmutatom neked egyszer. Volt az ebédlőben egy óriási komód, azt a lépcsőházban találtuk srégen a lépcsőn, mert nem tudták kivinni, olyan nehéz volt. Ezt megtaláltuk. Körülbelül ez volt az egyetlen, amit megtaláltunk. Semmit nem találtunk, de az oroszok is beköltöztek. Ha nem is vitték el dolgokat, de beköltöztek. Ami még ott maradt, székeket, azokat föltranszírozták. Nem tudom, mit kerestek a székekben. De azt mindenesetre kibelegzték, tüzet gyújtottak a parketten... ott voltak még, amikor mi mentünk. A WC-ben mosták a dinnyét, latrinát csináltak a kertben... szóval hát ez megint egy olyan dolog volt, hogy csak álltunk, és néztünk. Már nem is voltunk elkeseredve, semmi. És akkor az oroszok valahogy elmentek, kiköltöztek. Hát egyáltalán ha beköltöztek, nem tudom, de kiköltöztek, és apám elkezdett rendelni, mert a fogorvosi rendelő, az megmaradt. Az nem kellett senkinek. Ezek mérhetetlen nehéz, többmázsás gépek voltak. És az oroszok, akik oda bevonultak, ezek szibériai oroszok voltak. Gyönyörű szép szál legények. És mindegyik aranyfogat akart, ami azzal járt, hogy le kellett tövig csiszolni az egészséges fogakat. Apám őrrjöngött. Azt mondta, ilyen fogsorokat még nem látott. És nem tudta nekik megmagyarázni, mert a pisztoly azonnal előjött, és mondták, hogy dann kaputt. Ez volt a szokás. Pisztolyt szegeztek neki, és így kellett, egész nap mást se csinált, csak egészséges fogakat csiszolt. Injekciózott, csiszolt, és aranyból csinált nekik protéziseket. Lent és fönt. És akkor időnként éjszaka, mert mi már bent laktunk a házban, és akkor időnként dönggették a kaput. Hát csengő volt, de hát azt nem használták, és akkor hoztak egy zsák babot vagy egy zsák lisztet, vagy melaszt, akkor az volt, ugye cukorgyártási termék. És akkor elláttak minket. Hát akkor egy kiló cukor az egy gramm arany árába került. Tehát az óriási érték volt. Hát mi nem üzleteltünk vele, de ők nagyon-nagyon értékelték azt, hogy tönkretették a fogaikat. És időnként ledobáltak mindenféle órákat. De hát ugye természetesen azok már ki voltak belezve. Időnként koronás, monogramos ezüstöket, ezüstkéseket, amiket zabráltak vagy loptak. Szóval apám nagyon jóban volt az oroszokkal, és mi lent voltunk a kertben, és soha, de soha egyetlenegy orosz nem is vett rólunk tudomást, és nem bántottak minket. És ezek nagyon-nagyon sokáig ott voltak Szolnokon. És így éltük át ezt a visszajövetelt. Gyűlöltek a magyarokat, ugyanúgy, ahogy ők gyűlöltek minket, mert tudtuk, hogy mindenünket elloptak. És apámnak nem tudom hány tucat... hát hány száz páciense volt, és egyetlenegy nem mondta '44-ben, hogy hát nem akarunk valamit

megmenteni? Egy emléket? Egy képet? Hát a Szolnoki Művésztelep, az ugye ott volt, és nagyon híres festők voltak ott, és mindegyik képpel fizetett természetesen. Pólya Iván, Pólya Tibor, Szőnyi [István], Mattioni Eszter, rengetegen voltak, Biai-Föglein [István], nagyon-nagyon jónevű festők, és tele volt az egész lakásunk képpel, mert azok sohase fizettek, nem is akartuk, hogy fizessenek. Adták a gyönyörű képeket. Ez az egy maradt meg, ez az egy kép, ami anyámnak a képe, ez az egyetlenegy kép maradt meg, ezt nem vitték el, mert tudták, hogy anyámat ábrázolja. Hát ezt nem lehetett kirakni. Úgyhogy nagyon-nagyon nem szerettünk ott lenni. De mégis ott maradtunk.³⁷

[...]

³⁷ Székely Ágnes hamarosan férjhez ment. Éva lánya 1952-ben született. Saját, majd harmadik férje munkája miatt hosszú évekig élt külföldön.

6. Fenákel Judit visszaemlékezése, 2001. április 5.¹

Akkor kérlek szépen, hogy mondd meg a nevedet és betűzd.

Fenákel Judit, F e n á k e l .

Mikor születted?

1936. június 25.

És hol?

Budapesten.

Az édesapádat hogy hívták és ő hol született?

Fenákel Lajos, és Endrődön született.

És a Fenákel név, azt lehet tudni, hogy honnan származik? Egy különleges név.

Különleges név, és aki Fenákelként él a világban, az nekem mind rokonom. De nem tudom, hogy honnan származik. Vannak bizonyos adatok, amik arra mutatnak, hogy valahogyan Erdély felől jött a család, de maga a név az német, úgy gondolom.

Az édesanyádat hogy hívták?

Latzkó Rózsa, ő budapesti.

És ő mikor született?

1914-ben.

A szüleid hogyan találkoztak? Vagy mi volt az út, hogy ők összejöttek?

Akkoriban, amikor ők találkoztak, édesapámnak Pesten volt egy élelmiszerboltja. Hogy pontosan hogy találkoztak, azt nem tudom. Feltehetőleg akkori szokás szerint bemutatták őket egymásnak. De erről soha nem beszélt anyu. Hát arra meg, hogy édesapámmal beszélgessek, nemigen volt módom.

Mert?

Mert hétéves voltam, amikor öt elvitték utoljára, és nem láttam többet.

Mikor házasodtak össze a szüleid?

1935-ben házasodtak, néhány hónapig még Pesten éltek, aztán feltehetőleg tönkrement ez a kis élelmiszerbolt itt Pesten, és leköltöztek Endrődre. Most Gyomaendrőd néven található meg ez a község,² Békés megyei falu volt, ahol apai nagymamámnak, ő már régóta özvegyen élt ott, volt egy üzlete. És abba édesapám betársult, és attól kezdve ezt az üzletet vezette.

¹ VHA, 51638. Fenákel Judit 1936-ban született Budapesten. Az interjút Bársony Ágnes készítette 2001. április 5-én, Budapesten, magyar nyelven, hat darab videókazettán.

² Gyomaendrőd 1982-ben jött létre a két település, Gyoma és Endrőd egyesülésével.

A nagyszülőkről mit tudsz? Esetleg a nevüket is mondd el, hogy hívták őket, és mit tudsz róluk?

Apai nagyapám Fenákel Fábián, ő még 1922-ben, tehát jóval az én születésem előtt meghalt. Apai nagymamám Schwarz Riza, ő egy igazi kontyos falusi asszony volt, fekete kendős. Nemigen lehetett őt megkülönböztetni a falusi parasztasszonyoktól, már ha valaki meglátta. Ő pedig vérmérgezésben halt meg... felírtam pedig a dátumokat, azok megvannak, ugye... hát a '40-es években. Valamilyen erősítő injekciókúrát kapott, amit úgy hívtak akkor, hogy aranyinjekció, nem tudom, mi ez. És feltehetőleg az utolsót nem steril körülmények között kapta meg, úgyhogy fölszállították őt Pestre kórházba, és itt borzalmas kínok között halt meg. Anyai nagyszüleim: nagyapám Latzko Mór, a Dob utcában laktak, Dob utca 14., megvan a ház. Emlékszem is magára a lakásra. A felesége pedig Steinitz Kornélia volt. Ő is meghalt a '40-es években tüdőgyulladásban. Nagyapám, ő elég súlyos cukorbeteg volt. Még megérte a felszabadulást, de hát ugye az ostrom alatt semmilyen módon nem tarthatta be a cukorbeteg diétát, és a felszabadulás után – így beszéltek a rokonok – valamilyen sebet kapott a lábán, nem tudom, milyen, és hát a cukorbetegségek sebei nagyon rosszul, nehezen gyógyulnak, és ebbe belehalt, úgyhogy '45-ben halt meg.

Te emlékszel még a nagyszülőkre, valakire? Összejárt a család?

Hát az anyai nagymamámnál éltünk Endrődön, övé volt a ház. Egy... a ház megvan, bár már megváltoztatott formában, egy ilyen L alakú sarokház volt, három szoba volt benne. Főleg a kertjére emlékszem, mert ott játszottunk nagyon sokat az unokanővéremmel, aki minden vakációt nálunk töltött. Abban volt egy rózsasor, és volt egy vörösszilvafa, az volt a kedvenc helyünk, azalatt játszottunk. Mindig ilyen, ma úgy mondják, hogy fantáziajátékokat. Játékokkal ritkán játszottunk, hanem kitaláltunk mindig helyzeteket, és azokat eljátszottuk. És kitaláltunk együtt egy országot, amit hát mai napig őrzünk. És én is többször megírtam regényben, novellában, és az unokanővérem is egy nagyon szép versben. Ezt az országot egyébként életben tartottuk már nagylány korunkban is, egyébként Trottyországnak hívták, és mindene volt, aminek lennie kell egy normális országban. Újságjai voltak, színháza volt, mindenféle figurái voltak, mesteremberek, háborúztak is... szóval mindent csináltak, ahogy kell. És ha hallottunk valahol valami furcsa nevet, vagy nekünk furcsa szót, abból rögtön egy trottyifigura lett. Az én fő figurámat úgy hívták, hogy Eisenberger Bikficke. És voltak hőseink is, azokat állatokról neveztük el. Ez egy nagyon jó játék volt.

Hány évesek voltatok akkor?

Amikor kitaláltuk, akkor én voltam három, az unokanővérem pedig... Gergely Ágnes költő... ő három évvel idősebb nálam, két és fél évvel idősebb nálam.

És ő hogy rokon?

Az édesapám és az ő édesanyja voltak testvérek.

Őket hogy hívták?

Az édesanyja Fenákel Rózsika volt, és az édesapja pedig Guttmann György, újságíró volt egyébként.

Tehát a Fenákel család, tehát szülői részről hányan voltak ők testvérek?

Ketten. Apukám és ez a Rózsika nevű nagynéni. Édesanyámat is Rózsikának hívták, és mind a ketten nagyon szép nők voltak. Úgyhogy a két szép Rózsika ott Endrődön híres, két szépség volt.

És az mit jelent, hogy sokat voltatok ott együtt az unokatestvéreddel? Ők hogyan kerültek oda? Vagy ott éltek ők is?

Nem, nem ott éltek. Ők különböző más városokban éltek, főleg Zalaegerszegen, aztán később Pesten. De a vakációkat Ági mindig nálunk töltötte, végig. Tehát ahogy vége volt az iskolának, elkezdődött a szünidő, jött Endrődre a nagymamához, meg hát hozzánk, akik ott laktunk együtt. És ott kerítésen belül mi mindig nagyon jól éreztük magunkat.

Más gyerek volt?

Nem. Nem, mi ketten voltunk. Úgy gondolod, hogy voltak-e barátnőim?

Igen.

Volt. A katolikus népiskolába jártam, volt egy barátnőm, Takács Pöszi-nek hívták. Több gyerekre nem emlékszem, hogy szorosabban barátkoztunk volna akkor, hát nem, nem volt divat különösebben zsidó gyerekekkel barátkozni. Ez egy nagyon erősen katolikus falu volt. De a Pöszi, az járt hozzánk, én is jártam hozzájuk. Azonkívül viszonylag sok zsidó család élt ott, és hát azoknak a gyerekeivel is találkoztam. Hogyha valamilyen ünnep készülődött, hanuka, akkor előtte mindig színdarabot tanultunk, és akkor a próbákon találkoztunk.

Milyen élet volt? Mondjuk elkülönültek a zsidó családok a katolikus családoktól? Hányan voltak és milyen élet volt?

Pontosan nem tudom megmondani, hogy hányan voltak, de a pék volt zsidó, sok-sok gyerekekkel, akkor voltak más kereskedők is, gabonakereskedő meg másféle is. De nem tudom megmondani, szóval létszámot nem tudok mondani. De ahhoz képest, hogy ez egy falu, ahhoz képest elég sokan voltunk.³

Milyen közösségi élet volt? Csak az ünnepeknél ezek a színházi előadások, vagy színielőadások? Vagy...?

Volt egy imaház, de nem volt állandó rabbi, hanem kölcsönbe járt le hozzánk. Édesanyám legjobb barátnőjének a férje járt le a nagy ünnepekre Endrődre.

Nem emlékszel a nevére?

Nem emlékszem, sajnos, a nevére. Sajnos már anyut se kérdezhetem meg. Biztos volt ennél több is, de én ezekre emlékszem. Hát volt egy család, Spielbergereknek hívták őket, annak a családnak az egyik gyereke volt az a bizonyos Lenke, anyu barátnője. Akkor voltak anyunak más barátnői is. Volt egy Steiner család, ők bádigosok voltak. Ott a... Juliska néni-nek hívták az asszonyt, él még, kilencvenegy éves. Övele barátkozott anyukám.

³ Az 1941. évi népszámlálás adatai szerint Endrőd lakosságának száma 12 843 fő volt, és ebből 91 fő (0,7%) izraelita vallású, további 2 fő zsidónak minősített nem izraelita vallású.

Akkor az a bizonyos pék család, ott is volt egy Rózsika nevű lány a sok gyerek között, azzal is barátkozott. És voltak ilyen vendégségek. A Spielbergerékből arra emlékszem, hogy én mindig kis termetű voltam, kis vacak, egyszázbél kislányka, és a Spielberger bácsi mindig azt mondta, hogy amit felül növök, azt alul elkoptatom, azért maradok ilyen kicsi. Hogy milyen élet volt? Jó élet volt. A kapun belül jó élet volt. Mi kóser háztartásban éltünk, nagyon jó konyhánk volt. Volt egy segítség is, aki tulajdonképpen engem nevelt azokban a korai években. Ő anyukámmal együtt tanult meg főzni nagymamától. Anyu se tudott főzni, amikor odakerült a házhoz. Hát nagyon szerettük a mi Margitunkat. De olyan jól megtanult főzni, hogy nekem ma is a legjobb ételek az ő nevéhez fűződnek. Nagyon jókat ettünk. De hát természetes, miután bizonyos ételek tiltva voltak, én mindig azokra áhítottam. A szomszédban lakott egy Gubucz nevű család, akikkel nagyon jó viszonyban voltunk, és én bizony átlógtam disznóvágáskor, és bűnös módon megkóstoltam a kolbászt. Nagyon szerettem, de hát ez szigorúan tilos volt, és ezt titkolni kellett. Hogy ott a keresztény családokkal milyen kapcsolatban voltak a szüleim, arról nem sokat tudok. Azt tudom, hogy apukámat nagyon szerették. Hát főleg azért, mert nála felírásra lehetett vásárolni.

Az mit jelentett, hogy felírásra?

„Majd meghozza aratás után, Erzsi néni” alapon. Tintaceruzával beírta a füzetébe, hogy mit tudom én, a Gubucz néni vett a... valamelyik lányának stafírungra való vásznat, és akkor aratás után, vagy mikor a lányok elmentek sommásnak valamelyik közeli nagybirtokra, a mi Margitunk is járt nyaranta, akkor ugye kaptak egy kis pénzt, és akkor kiegyenlítették a tartozást. Meg azért is szerették, mert apu egy ilyen mulató ember volt, voltak ilyen dzsentroid szokásai. Éjjeli zenét adott anyukámnak, meg eljárt a falusi bálókra, anyu nem ment vele, úgy emlékszem. Tudott hegedülni, nagy nótás volt. És egy nagyon-nagyon jó kedélyű ember volt. Arra jól emlékszem, hogy sokat hegedült. Utolsó este kint ültünk a ház előtt a gangon, ott vacsoráztunk, és akkor is hegedült, és azt énekelte, hogy *Fekete gőzös, vigyél vissza a babámhoz...* De reggel, mikor én fölébredtem, akkor már nem volt, csak a pizsamája, aminek apuszaga volt. És akkor én napokig ezzel a pizsamával aludtam el. Anyutól mindenki azt várta, hogy majd a pesti lány ott urizálni fog ugye, meg nem fog kijönni a falusiakkal. Ő nagyon jól feltalálta magát. Nagyon szerette a nagymamát, és a nagymamám is őt. Nagyon jópofa asszony volt a nagymamám, mondom, olyan igazi falusi asszony. A babáinkat folyton vetkőztettük, ahogy a kislányok szokták vetkőztetni-öltöztetni a babákat. Mi is folyton levetkőztettük, hát ezen nagyon fel volt háborodva, ezen a szeméretlenségen. Úgyhogy ha jött a nagymama, akkor gyorsan adtuk rá a ruhát a babára. Volt egy csodálatos babám, amit anyutól örököltem, akinek viszont nagyapa hozta Bécsből. Egy ilyen nagy karakterbaba, most a Hanna unokámnál tartózkodik, Lujzinak hívták. Hát ez egy jó nagy, egy ekkora nagy komoly baba volt. Valódi haja volt. Hát azt nagyon szerettük vetkőztetni-öltöztetni. De egyébként mondom, nem játékokkal játszottunk, hanem inkább ilyen kitalált helyzetekbe képzeltük bele magunkat. Hol fiatalasszonyok voltunk, gazdag gyárosok és világotázók feleségei, hol ifjú lányok, hol... én apácának készültem, nem tudtam, hogy ennek vannak vallási akadályai. Mert a szomszéd Gubucz családnál volt egy apáca, aki időnként eljött oda látogatóba,

és nagyon szerettem. És úgy képzeltem, hogy én is apáca leszek. Bekötöttem pelenkával a fejemet, és akkor betegeket ápoltunk. Szóval ilyen ápoló apáca szerettem volna lenni. Sok szép emlékem van ebből a házból. Sokat meg is írtam már a regényeimben, nem mind önéletrajzi jellegű regényekben, de sok részlet beleszivárgott ebből a gyerekkori életből. De ez nekem igazán csak addig volt szép, amíg a kapun belül maradtam.

Mert?

Amikor iskolába kezdtem járni, az első nap mindenkinek kellett mondani egy verset. És hát szégyellős falusi gyerekek belesültek, meg abbahagyták félúton, elsírták magukat. Én azonban ugye nagyon bátor kislány voltam, és belekezdtem egy versbe, amit ugyancsak egy ilyen zsidó ünnep alkalmából mondtam el, és aminek az volt a refrénje, hogy „Kikiáltom a világnak, hogy én zsidó vagyok”. Hát a tanító néni ezt nem vette rossz néven, dermedt csend fogadta az én költeményemet, és azt hiszem, nagyon hosszú vers volt. Arra is büszke voltam, hogy én egy ilyen hosszú verset meg tudtam tanulni, és azt hiszem, a második szakasznál félbeszakított, hogy ezt ne folytassam. És én zokogva mentem haza. Mert miért? Hát olyan szépen mondtam, nem értettem, hogy miért nem szabad ezt nekem végigmondani. Aztán ugyanennél a tanító néninél, akinek nagy legendáriuma van Endrődön a mai napig, olvasásórán egyszer nem tudtam folytatni az olvasmányt. És akkor... egyébként nagyon jó tanuló voltam, sohase lehettem a legjobb tanuló, mert az a főjegyző kislánya volt, de nagyon jó tanuló voltam, és mindig ambicionáltam is, hogy én eminens legyek. De akkor éppen nem figyeltem oda, kibámultam az ablakon vagy mit tudom én. És akkor odajött... ezt sose felejttem el... így ütötte a kezemet, és azt mondta, hogy „Azt hiszed, hogy azért, mert te zsidó vagy, neked mindent szabad?” Hát ezt megint nem értettem.

Ez mikor, hányban volt ez?

Hát ugye én '42-ben voltam elsős, tehát ez vagy elsőben lehetett, vagy másodikban. Hát már az utolsó években, amikor még egyáltalán iskolába járhattam. Nem volt időszerű megjegyzés, semmiképp sem volt időszerű, hisz már akkor nagyon sok mindent nem volt szabad. Egy mulatságos emlékem van, tiszta kitűnő bizonyítványom volt elsőben, és oda volt írva, hogy szorgalma „ernyedetlen”.

Milyen?

Ernyedetlen. De nem tudtam, mi az, hogy ernyedetlen, azt hittem, hogy valami szitokszó, és bömbölve mentem haza. Elrontotta a tanító néni a bizonyítványomat. Az iskolában nem éreztem jól magam.

Hányan voltak zsidók az osztályban?

Abban az osztályban én egyedül voltam. Nem emlékszem rá, hogy ezen kívül különösen bántottak volna, nincs ilyen emlékem, de nem is nagyon barátkoztak velem. Szóval ilyen kósza, homályos emlékem van, hogy körjátékokat játszottak, és valahogy azokban nekem nem jutott hely. Nem értettem, hogy miért. Nem tudtam, hogy mi a baj velem. Én jó kislány vagyok, jól tanulok, mi a baj velem? Ezt csak olyan homályosan érezte az ember,

hogy valami baj van velem. De mondom, amíg a kapun belül maradtunk, és különösen ha Ági lejött vakációzni, akkor mindig nagyszerűen éreztük magunkat.

Ő egyébként hol élt? Pesten?

Itt él Pesten.

Már abban az időben...

Ja, akkor? Hát ezt nem tudom pontosan megmondani, mintha akkor még Zalaegerszegen lettek volna.

Tehát elkezdted az általános iskolát...

Elemi iskolát.

...elemi iskolát, és...

...ahol úgy kellett köszönni... ezt még elmondom, mert ez jellegzetes. Minden délben sorakozó a kapu előtt: „Dicsértessék a Jézus Krisztus, az utcán mindenkinek szépen köszönni”.⁴ Ezt kellett mindig elmondani, reggel pedig a Hiszekegyet.

Akkor gondolom, ezek szerint nagyrészt katolikus gyerekek jártak ebbe az iskolába... rajtad kívül.

Hát szinte igen.

Ilyesmi probléma, hogy hittan... neked kellett-e járni máshova?

Én jártam hittanra, igen. Ez a bizonyos tisztelendő bácsi tanított nekünk hittant, ott is találkoztam persze gyerekekkel, erről elfeledkeztem. Hogyne, jártam hittanra. De sokszor bent voltam én a katolikus hittanórán is. Ott bent üldögéltem, és hallgattam. És elég jól tudtam a katekizmust akkor.

Amikor már tényleg nagyon kezdett rosszabbodni az élet, a politikai helyzet, te mit éreztél ebből mint gyerek? Tehát szüleidén keresztül mit hallottál? Mi az, ami megmaradt? Nem most visszaemlékezve, de az akkori ésszel.

Hát egyrészt aput folyton elvitték munkaszolgálatra, és állandó rettegés volt, hogy mikor jön a behívó.

Ez mikor kezdődött? Mikor volt az először, amikor elvitték?

Nem tudom. Erre nem emlékszem. Nincs kitől megkérdezni. Nem tudom, mikor vitték először. Hogy mikor viszik, mennyi időre viszik, hova viszik, ez mind kardinális kérdés volt ugye, mert anyu ment látogatni, hogy hova kell utazni. Majd ha itt sort kerítünk rá, van erről fényképem, egy munkaszolgálatos fényképe apunak. Megvolt az a ruhatípus, amiben bevonultak. Ördögörnek hívták ezt a textíliát, amiből készültek ezek a bricseszadrágok, kabátok, hogy jó meleg legyen, bakancsok, jól lehessen együtt viselni. Szóval ehhez tartozott egy bizonyos öltözkék. Akkor ugye az üzletben mindenfélét át kellett szervezni, akkor anyu dolgozott főleg az üzletben apu helyett. És hát egyáltalán... hát sose tudtuk, hogy... szóval ez egy állandó fenyegetés volt. Meg a másik, amire hát túlzás azt mondani, hogy emlékszem... ilyen homályos foltok vannak az emlékezetem-

⁴ A köszönést az iskolában tanult dallammal énekli Fenákel Judit.

ben, hogy a szüleim, vagy ha jöttek hozzánk a vendégek, akár a faluból, akár a rokonok más városokból, mindig nézegették a térképet, hogy hol van a front, meddig jutottak az oroszok, hol állnak a németek. Ez állandó téma volt. Na most, hogy ez az egész mennyire fenyegető ránk nézve, ezt nemhogy én nem tudtam, de azt hiszem, a szüleim se tudták. Végül is ők rosszul tájékozott falusi emberek voltak.

Honnan lehetett tájékozódni? Volt rádió vagy újság?

A rádiót – úgy emlékszem – elég hamar be kellett szolgáltatni, hogy nehogy külföldi híreket hallgassunk.⁵ Úgy fokozatosan mindent be kellett szolgáltatni. Volt apunak egy biciklije, azt is be kellett szolgáltatni. Legvégül még az óráját is, mert hát a zsidó nyilván abban tartja az adóvevő készülékét, azzal kommunikál az ellenséggel. Mindig... hogy is mondjam... mindig jobban szorult ez a hurok körülöttünk, de ezt én, ezt én csak úgy hangulatában éreztem. Ez a felnőtteknek nagyon rossz szokása, hogy a gyerekek előtt nem beszélnek, de azért sejtetnek. Na most ez sokkal rosszabb hatással van egy gyerekre, mint ha nyíltan beszélnének vele, mert alaktalan kísértetek jelennek meg ugye az ember körül. Még csak megnevezni se tudja, hogy mitől kell annyira félni, de félni kell.

Erről a félelemről beszéltél,⁶ erről az alaktalan félelemről, amit egy gyerek megérez, de nem tudja, hogy mi az oka. De a szüleid mennyire... most már így utólag, ha visszatekintesz, szerinted mennyire tudták, hogy félni kell? Vágy mi az, amit tudtak igazán?

Nem tudom. Nem tudom, hogy mit tudtak. Édesanyámnak elég rossz volt a memóriája, hiába faggattam őt. Sokszor az volt az érzésem, hogy ha nem lennék író, többet beszélne, de így van benne egy olyan gyanakvás, hogy én ezeket az ő emlékeit, ezeket az emlékeket előbb-utóbb megírom valahogyan, és akkor kibeszélem a családot. De erről se esett szó köztünk, ez csak egy sejtésem. De azt hiszem, hogy nagyon rossz volt a memóriája, nagyon keveset beszélt a régiokról. Nem tudom, hogy mit tudtak. Tudhattak volna éppen többet, hiszen anyunak pesti rokonai voltak itt azért, úgy képzelem. Már ami velünk történt, az mind azt bizonyítja, hogy ez az egész zsidó közösség hihetetlenül rosszul informált volt, vagy el se lehetett ezt képzelni, ami történt, ennek tizedét se. De hát azért a korlátozásokat, azt állandóan érzékelti kellett az üzletben, a magánéletben, mindenben. Nem tudom, hogy mire gondolhattak.

A te gyerekeletedben ezek a korlátozások hogyan jelentkeztek úgy sorjában?

Hát igazából én ezt akkor éreztem meg, amikor a sárga csillagot ki kellett tűzni, meg amikor az a néni, akitől korábban a tejet hordtuk, nem adott tejet többet a zsidónak. Ezek voltak az első olyan húsbavágó konkrétumok.

Azt vissza tudnád idézni, ez a sárgacsillag-kitűzés, ez hogy zajlott le?

Nem, nem tudom visszaidézni. Csak... egyszer csak ki kellett tűzni a mellünkre ezt a nagy sárga foltot.

⁵ A m. kir. minisztérium 1310/1944. ME sz. rendelete a külföldi rádióállomások hallgatásának eltiltásáról 1944. április 2-án, a m. kir. honvédelmi miniszter 33.000/el. 18-1944. sz. rendelete a zsidó rádióengedélyesek tulajdonában lévő rádióvevőkészülékek igénybevételéről 1944. április 21-én lépett hatályba.

⁶ A kérdező a kazettaváltásra utal.

És mit éreztél akkor?

Hát ez pocskék érzés volt. Az már az utolsó időkben lehetett, mielőtt elvittek volna bennünket, összeköltöztettek volna bennünket a gettóba, hogy ezzel a bizonyos Pöszi barátnőmmel, aki utolsó percig barátkozott velem, mentünk együtt az utcán, és jött egy ilyen tizenhat év forma kölök... ezt már többször megírtam, nem tudom magamból igazán kiírni se... ilyen mészfoltos nadrágban, valami tanoncfíú lehetett. És elkezdett kiabálni a Pöszire, hogy „katolikus lány létedre egy zsidóval mész az utcán”, és engem leköpött, teljes erőből leköpött. És én akkor sikoltozva rohantam haza. És attól kezdve anyuék nem is nagyon engedtek ki engem egyedül az utcára. Meg olyanokra emlékszem, de nem tudom, hogy mikortól kezdve, hogy anyuék nem mentek el moziba. Mikor ezek a híres antiszemita filmek megjelentek a mozikban, attól kezdve ők nem jártak, a zsidók. Másutt se. Nem is emlékszem, hogy anyu valaha is elment volna moziba. Az én emlékeim idáig terjednek. De hát... meg hogy hallottam ilyen meséket, mert hát csak kérdezgettem, hogy mi a baj velünk, mi a baj velünk... és akkor mindig azt a választ kaptam, hogy a zsidók megfeszítették Krisztust, és ezért kell bűnhődniük. De hát mi közöm nekem hozzá? Én nem voltam ott, én nem is éltem, a szüleim se éltek, a nagyszüleim se éltek. Erre senki se válaszolt.

És ezt kitől kérdezted?

Ezt többektől, ezt gyerekektől is kérdeztem.

Keresztényektől?

Igen, igen. Pontosan nem tudnám a személyeket megnevezni, hogy kiktől, de tudom, hogy ez volt a válasz, hogy mert „megfeszítettétek Krisztust”. Hát ezt nyilván a katolikus paptól hallották.

Édesapádat hányszor hívták be munkaszolgálatra?

Nem tudom. Nem tudom. Csak erre emlékszem, erre, mikor utoljára behívták.

És milyen hosszú ideig volt bent?

Hát volt olyan, hogy két hónap, három hónap, hat hét.

És messzire vitték, vagy édesanyád tudott utánamenni?

Általában utánament. Volt édesapámnak egy nagyon jó barátja. Nem Endrődön laktak, illetve rövid ideig laktak Endrődön. Úgy hívták, hogy Gartner Sándor. Őket általában együtt hívták be, és volt köztük egy megállapodás. Ez már az utolsó behívásnál születhe-tett, hogy aki hazajön, hisz már akkor ők arra számítottak, hogy nem jön mindenki haza, az a másik családját fogja támogatni. Hát az én apukám nem jött haza, de ez a nagyon jó barátja hazajött, és valóban '45 után így kerültünk Szegedre, hogy ő Szegeden élt, és oda hívott bennünket, és tartott sokáig a barátság. Sőt az ő lányával még most is nagyon jó barátságban vagyunk.

Édesapád mikor halt meg, vagy hogy tudátok meg, hogy meghalt?

Nem tudjuk pontosan, hogy ez '44 legvégén vagy '45 legelején volt, de több levelem is van a haláláról. Ugyanis hát mi annyira vártuk őt, hogy amikor mi azon a helyen, ahova

deportáltak bennünket, felszabadultunk, akkor én kimentem az országútra, ahol zúdultak az orosz katonák, és ott álltam, hogy apukám jönni fog, és mi itt találkozunk. Nem tudom, hogy képzeltem. Hát gyerekésszel... hogy képzeltem, hogy kerül oda, honnan tudja, hogy mi ott vagyunk, de úgy gondoltam, hogy mi ott fogunk találkozni. No, amikor ugye ebből nem lett semmi, akkor mikor hazaértünk Magyarországra... haragszom magamra azért, hogy azt mondom, hogy „haza”..., akkor is úgy képzeltek, hogy ő várni fog bennünket az állomáson. Vagy Pesten vagy Gyomán, mert Endrődnek nem volt vasútállomása, ma sincs. És meg voltunk döbbenve, hogy nem vár. Aztán tudom, hogy nagyon sokáig jártunk ki, a vonatok hozták haza a hadifoglyokat, a volt katonákat, a deportáltakat, a volt munkaszolgálatosokat is. Lestük, hogy jön. Nem jött, nem jött, és akkor ez a... apunak ez a jóbarátja elkezdett érdeklődni, hogy mi történt vele, és erre vonatkozóan vannak levelek, volt bajtársai írták meg, hogy... mindegyik nagyon szégyenkezve, mintha az ő szégyenük lenne, hogy ezt közölni kell a Fenákel Lajos feleségével, hogy Kőszegig volt együtt apu az alakulatával. Hála Istennek, van ezekben a levelekben, hogy nem érte meg, mert utána a többiek mentek Mauthausenbe, és az már halálmenet volt. És mindegyik egybehangzóan ezt írja, hogy... hát apu mindig gyöngye gyomrú volt, tudom, hogy mindig külön főztek neki ilyen diétás ételeket, mert apunak fáj a gyomra, meg mindig kapkodta be a szódabikarbónát, erre emlékszem. És hát végképp tönkrement a gyomra az ottani kosztól, meg bizonyos dolgokat, például a fagyökeket és a füvet nem bírta megenni, nem is volt hajlandó. És az van ezekben a levelekben, hogy végelgyengülésben halt meg. De olyannyira konkrétak ezek a levelek, barakktársai írták, hogy még az egyikben az is benne van, hogy volt neki egy jó bőrkabátja, és azt ki kapta meg, amikor halva találták a priccsen. Én úgy tudtam, hogy kiment a latrinára, és nem jött be, mások azt írják, hogy ott a priccsen halt meg reggelre. De teljesen egybehangzó, ami... tanúi voltak a halálának. Kőszeg, az egy híres tábor volt. Nagyon sokan pusztultak ott el. Úgyhogy az ő halála, az nyomon követhető... arról tudunk. De azt is tudom, hogy már réges-rég nyilvánvaló volt, hogy meghalt, és itt voltak ezek a levelek, melyek tanúsították, és édesanyám férjhez ment, de nekem volt egy visszatérő rémálmodom. Ezt is többször megírtam, hogy csöngetnek, én megyek ki ajtót nyitni, és ilyen koldusrongyokban ott áll az apukám az ajtóban. Ezt nagyon sokáig álmodtam is, meg gondoltam is. És hogy akkor mi történne.

Veletek aztán mi történt? Tehát most már '44 körül járunk.

Igen. Hát ugye az első lépés volt a sárga csillag. Még sárga csillaggal iskolába jártam, arra emlékszem.

Nem csúfoltak az iskolában?

Nem emlékszem ilyesmire, hogy csúfoltak volna. Borzasztó kellemetlen érzés volt, azt tudom, de hogy kifejezetten csúfoltak volna, erre nem emlékszem. Aztán összeköltöztettek bennünket. Azt hiszem, azt hiszem, hogy a Steinerék házában volt a gettó. Most nem tudom pontosan, hogy egy volt, vagy kettő, ahova a zsidó családokat összeköltöztették. Hát ezek már ugye férfi nélküli családok voltak, illetve hát öreg emberek voltak még.

Ez hogy zajlott le?

Hát... erre sem emlékszem. Csak arra, hogy megjelentek a csendőrök, és valami hivatalos ember is, és szabályos leltárt vettek fel, ilyen leltárom is van az ott hagyott holmigról, mert a házat lepecsételték. Arra nem tudok visszaemlékezni, hogy mi történt az üzlettel, de azt hiszem, hogy azt már korábban elvették, valószínűleg korábban elvették. De hát ugye apu nem volt már otthon, és anyu egy segéddel vezette az üzletet, és mintha ennek a segédnek juttatták volna, de erre nem esküszöm meg. Ez már lehet, hogy az írói fantáziám, elképzeltem, hogy ez így történt. Fölvettek leltárt, de abban minden konyharuha benne van. És akkor nem tudom, ilyen lovas kocsikkal vagy kézi kocsikkal, erre sem emlékszem, kellett elköltöznünk. Ez a ház, ahova költöztünk, ez a Gyomavégben volt, tehát Gyomához közel eső házba[n]. Érdekes módon nem emlékszem, hogy ott hogy éltünk, ebből semmi nem maradt meg a fejemben. Talán azért, mert az utána következő élmény olyan erős volt, hogy ezt kimosta. Ugyanis innen áthajtottak bennünket csendőri kísérettel Gyomára, és marhavagonokban elvittek Szolnokra.

Ez mikor volt?

Összeszedtük ezeket a dátumokat, és rendesen elfelejtettem megint őket.

Körülbelül?

Hát ez nyár elején volt. Igen, nyár elején volt. Már nem volt, illetve már én a harmadik osztályt nem végeztem el ebben a bizonyos katolikus népiskolában, tehát akkor én már nem járhattam iskolába. De van egy másik, halvány emlékem is, mintha még valameddig jártam volna, és aztán egyszer csak mintha elválták volna, abbamaradt az iskola. Tehát én már harmadik osztályos bizonyítványt nem kaptam, csak amikor visszajöttünk. És akkor elvittek bennünket Szolnokra, ahol rengeteg ember volt. Ott voltunk a szabad ég alatt, mindenki a maga batyuján. Azt se tudom, mit ettünk, vagy hogy kaptunk-e enni.

Kivel voltál együtt?

Édesanyámmal. Akkor már ketten voltunk.

Nagymama?

Nagymama ő már meghalt, szerencséjére. Már akkor egyik nagymamám sem élt. Ketten voltunk anyuval, és ott valami... az egy rémséges hely volt. Az egy rémséges hely volt. Állandóan üvöltött a megafon. Én arra emlékszem, hogy azt üvöltötte, hogy kendőt, kalapot levenni. És olyankor mindig végigmasírozott ott valami SS-tiszt vagy valami csendőrfőnök. Itt Szolnokon nagyon sok embert megkínóztak, akikről azt sejtették, hogy eldugtak valamit, otthon elástak valami ékszert, azokat behívták egy külön helyiségbe, anyut is. Ő csak egy pofont kapott. De volt egy Grósz nevű fatelepes, jó módú ember volt Endrődön, azt agyonverték. Úgyhogy mikor már Szolnokon vagoníroztak bennünket, ő már, ő már nem jött velünk, ott haldoklott a padon, erre emlékszem, tele szörnyűséges sebbel. Volt egy éjszaka, amikor iszonyú... mert mondom, szabad ég alatt voltunk... iszonyú ordítózásra ébredtünk, és betereltek bennünket a cukorgyárnak... én nem tudom, mi volt ott, valami raktárépület vagy mi, mindenkit. Hát az volt a mélypont az én életemben. Semmit nem értettem. Iszonyú sikoltozás, „vizet, vizet, rosszul vagyok!“. Ránk

zárták az ajtókat, kint állandó lövések, sikoltozások. És én soha nem hittem el, hogy ilyen létezik, őszintén szólva még a mai napig se hiszem el, pedig ott a szemem előtt játszódtott le. Mellettünk volt egy nő, egy ilyen harminc körüli nő lehetett, aki reggelre teljesen ősz lett, ilyen..., mint Ofélia, ilyen nagy, kibontott hajjal szaladgált, és hát elvesztette az eszét ott. Azt se tudom, kire lőttek, kiket lőttek le, csak egész éjszaka lövöldözés hallatszott, és dörömbölés, „nyissák ki az ajtót”, „megfulladunk”, „vizet!”, ez maradt meg bennem. És reggel kinyitották az ajtókat. De hát addig se víz, se semmi. Az, az, az egy pokoli éjszaka volt. Aztán elkezdődtek a vagonírozások. Na most ez megint nagyon jellemző az embereknek a hihetetlen rosszulértésültségéről, ami persze szándékos volt, hogy ennyire ne tudjunk semmit. Hogy mindenféle hírek terjedtek ott a tömegben, hihetetlen sokan voltunk. Nem tudom, mennyien lehettünk. Mindig újabb és újabb szerelvényeket pakoltak meg. Egy-egy... én akkor megszámloltam, valami nyolcvanan voltunk, de kiderült, hogy általában nyolcvan embert zsúfoltak be egy-egy ilyen marhavagonba, aminek volt egy vagy két ilyen berácsozott ablaka. És akkor ilyen hírek terjedtek el, hogy arra a vonatra ne szálljatok fel, az rossz helyre megy. Ez a vonat jó helyre megy, itt csak dolgozni kell. Hogy honnan vették, hogy kik terjesztették? Hát a dezinformáció ugye az a politikának régi, jó, ma is használatos eszköze. És akkor a családtagok elvesztették egymást. Ilyen kiáltásokra emlékszem, aztán ezekből is trotty lett utólag, hogy „Jasszi, Besszi hol van? Besszi! Keressétek meg anyukát! Apuu!”. És ez ment állandóan. Mi meg, a gyerekek ezen is hülyéskedtünk. És nem fértünk fel – tudom – arra a vagonra, amin mindenáron szerettünk volna... valamiért anyu azt hitte, hogy az a jó, az ment Auschwitzba. Azonmód ment a gázba. De aztán ugye valahogy föltuszkoltak bennünket heves csendőri segédlettel, mert hát üttették-verték az embereket puskatussal, a vagonokba. Hát az megint egy szörnyűség volt. Nem volt levegő, nem volt víz, a vagonokat lelakatolták, és napokig mentünk. Közben többen meghaltak ott a vagonban, de a halottakat se lehetett kitenni, mert nem nyitották ki az ajtókat. Nem tudom, ezt is hogy hogy bírtuk ki, hogy mit ettünk, hogy mit ittunk... semmi emlékem nincs erről. De hát több napig tartott ez a zötykölődés. Állandó veszekedés volt, hogy ki jut az ablakhoz, hogy egy kis levegőt szívjon. Az emberek ellökdösték egymást. Próbáltak ottan az anyák a gyerekeknek valami helyet szorítani, borzasztó veszekedések voltak, „Ne lépjen a gyerekemre!”, ilyenek rémlenek. Egy endrődi bácsi is, úgy emlékszem, hogy ott halt meg a vagonban. Aztán egyszer csak kinyitották a vagonajtókat, és akkor már nem voltunk Magyarországon, akkor már Ausztriában voltunk, Strasshofban. Ez volt a fertőtlenítő tábor. Ez megint borzasztó erős élmény, mert akkor már mintha lettek volna olyanok, akik tudtak arról, hogy van gázkamra. De hát ez a részemről, szóval az én értesülésem, az későbbi, mert én nekem fogalmam se volt, hogy miért terelnek be bennünket. Csak anyu rettenetesen erősen fogta a kezemet, és én ott láttam őt életemben először meztelenül. Le kellett mindnyájunknak vetkőzni, és akkor betereltek bennünket ilyen hosszú helyiségekbe, és még ott is voltak mindenféle szörnyű vizsgálatok ugye. Nőknek megnézték a nemi szervét. És én iszonyodva néztem azt a sok öregasszonyt ott meztelenül. Hát nálunk nagy szemérmesség volt amúgy is otthon. Szóval nem volt ilyen, hogy egymás előtt mosdani meg öltözni, hát nagymamánál amúgy se lehetett volna. És ez a töméntelen meztelen ember ott, főleg öregek, rengeteg öreg...

hát az emberben ilyen iszonyodást váltott ki. És mint utólag megtudtam, itt már többen gondolták, hogy innen már nem jövünk ki élve. De kijöttünk, mert mint kiderült, ez egy fertőtlenítő volt, és akkor megint harc kezdődött azért, hogy ki hova megy tovább. De senki nem tudta, hogy hova mehet. Volt egy embervásár, mindenféle munkahelyekről, gazdaságokból, gyárakból jöttek oda megbízott emberek, és válogattak közöttünk. Hát főleg életerős embereket akartak elvinni, és olyan csoportokat kerestek, amikben kevés a gyerek. Hát mit csináljanak a gyerekekkel? És emlékszem, hogy nagy könyörgésre vállalt el bennünket a Dreher sörgyáros uradalmának az embere, azt hiszem, az intéző volt ott. Anyukám jól tudott németül, és egy kicsit franciául is. De hát a némettudását, azt aztán hasznosíthatta. És neki sikerült valamilyen módon rávenni az intézőt, hogy vigyen el bennünket. Ugyancsak a gyerek, de hogy itten nagyszerű dolgok vannak. És egy ilyen pótkocsis teherautóval elvittek bennünket Bécstől tizenhét kilométerre Schwechat mellett egy Aichhof nevű uradalomba,⁷ ahol volt egy hosszú sor tehénistálló, és egy ilyen istálló volt nekünk kiürítve, úgyhogy még az előtérben ott voltak a tehenek, és a belső helyiségben pedig mi voltunk. Szolnokiak voltak ott többen, akkor egy pár endródi család. Békés és Szolnok megyéből, úgy emlékszem voltak ott főleg, és attól kezdve a felnőttek és mi hellyel-közzel is, illetve mi is hellyel-közzel, kint dolgoztak a földeken. De azért főleg ők. Éjszaka három óraker ebresztették őket, volt egy bácsi, egy éjjeliőr, aki mindig jött: „Mágyárok, felkelni!”. És tudom, hogy ott mondták, hogy „istenem, ki kellett jönnünk Ausztriába, hogy bűdös zsidókból magyarok legyünk”. És akkor több kilométerre mentek a felnőttek dolgozni. Végtelen cukorrépaföldekre emlékszem, amiket még télen is, amiken még télen is dolgoztak, szedték a cukorrépat, és nagyon sok embernek megfagyott a keze. Mert hát abból a keményre fagyott földből kellett kihúzgálni. Mi főleg bent maradtunk az uradalomnak az udvarában, ahol középen volt egy hatalmas trágyadomb, az volt a mi vécénk, oda jártunk a dolgunkat végezni. Volt ez a tehénistálló, följebb volt egy kastély, ahol az intéző lakott, feleséggel, gyerekekkel és két irdatlan farkaskutyával. Azóta se bírom a kutyákat elviselni. Ezeknek a kutyáknak az volt a tulajdonsága, hogy amikor légitámadás közeledett, megérezték. És először mindig azt mondta be a rádió, hogy „Kukukk, kukukk!”. Ez azt jelentette, hogy légitámadás várható. És a kutyák már a kukukk előtt elkezdtek vonyítani, de még ma is hallom, valami olyan iszonyú hangon vonyítottak.

Ezekről a kutyákról beszéltél.⁸ Ezek a kutyák bántottak benneteket, az embereket?

Nem. Nem emlékszem rá, hogy bántottak volna közülünk bárkit is, de el is voltak zárva előlünk. Ott voltak az intézőék udvarában. De nagyon féltünk tőlük. Azt tudom, hogy mi gyerekek ugye ott voltunk napközben gazdátlanul, és nagyon féltünk a kutyáktól. De a legszörnyűbb körülmények között is valahogy kialakulnak a hétköznapok. Ez nem volt haláltábor. Itt az volt a fogva tartók érdeke, hogy a felnőttek dolgozzanak. Saját magunk főztünk, úgy, hogy ők adták a nyersanyagot. Azt hiszem, pár hete ettem először

⁷ A család a Wünschek–Dreher Gutsverwaltung Aichhof uradalomba került kényszermunkára.

⁸ A kérdező a kazettaváltásra utal.

azóta sárgaborsófőzeléket, mert mindennap azt ettünk. És aztán évtizedekig ránézni se bírtam, de ettünk, ettünk. Tehát mindennap volt meleg étel. Valaki ott közülünk főzött.

Erre nem emlékszel, hogy az be lett volna osztva, hogy...?

Nem, mintha mindig ugyanaz lett volna. Volt egy állandó szakácsnő.

Közületek?

Igen, a deportáltak között. De hogy ki volt, nem tudok rá visszaemlékezni. De tény, hogy a saját főztünket ettük. Persze mindig éhesek voltunk, mert sose volt elég, és nem volt tápláló főleg. ...És loptunk. A kajalopás az abszolút hozzátartozott a hétköznapokhoz. Hát főleg sárgarépát, akkor azt megsütöttük. Meg amit értünk. De hát én mindig nagyon ügyes kislány voltam. Úgyhogy, hát ez nagyon megmaradt bennem, hogy egyszer valahogy kijutottunk valami paradicsomföldre, és így a ruhánkat teleraktuk paradicsommal, és el kellett jönnünk az intéző... nem is biztos, hogy kastély volt, lehet, hogy csak úgy emlékszem, hogy nekem az akkor kastélynak tűnt... az intéző háza előtt. No, mit ad isten, én, ahogy odaértünk, leejtettem az egész rakományt, ott gurult szerte-szana a paradicsom, és ott állt... hollandusnak hívtuk... egy holland fiatalember volt az egyik munkafelügyelő, és az ő szeme láttára. Hát azt hittem, hogy én kész, engem most itt megölnek. Semmi nem történt, elfordult, úgy csinált, mintha nem látta volna. Anyu egyik barátnőjének volt egy bőrkabátja töméntelen zsebbel, és ha valaki lopni indult, kölcsönkérte a bőrkabátot. Hát ilyesmit loptunk, mondom, ilyen nagy értékeket. De ezek nagy értékek voltak valóban, mert... mert enni lehetett. Ebben az istállóban egymás mellett voltak ezek az emeletes priccsek. Rengeteg bolha volt, rengeteg, úgyhogy az éjszakák nagy részét azzal töltöttük, hogy a bolhákra vadásztunk, pedig tisztálkodtunk is. A vályúban – emlékszem – fűdetett anyu bennünket, vége volt a nagy szemérmességnek. Ugye végigfutott a vályú... Úgy volt ez, hogy az istálló két szélső oldalán futottak végig az ágyak, előtte, az ágy-sorok előtt volt a vályú, és középen volt egy út szabadon hagyva. És minden hétvégén nagy mosdás volt. És egyáltalán nagyon megvetették azokat, már a micink, akik nem tisztálkodtak rendszeren, és hát azoknak nem volt maradásuk, szóval azokat szekírozták. Közös érdek volt, hisz eltetvesedhettünk volna. Nem tetvesedtünk el, de hát a bolhák, azok nagyon kínoztak bennünket. És ott éltük a... Szóval azt kezdtem mondani, hogy a hétköznapok úgy kialakultak, meg a vasárnapok is. Francia hadifoglyok is dolgoztak ott az uradalomban, és hát ugye azok férfiak voltak, és összejöttek a zsidó asszonyokkal. És hát ugye a mutatósabb nőknek volt egy-egy franciája. Hát ki eddig jutott, ki addig a franciával, de ezek hétvégén mindig meglátogattak bennünket. Anyunak volt egy Rave [?] nevű franciája. Tudom, hogy csak fényképeket mutogattak egymásnak, feleségéről, anyu a férjéről, és folyton azt mondták, hogy „c'est la guerre”, „c'est la guerre”⁹ De hát voltak ottan szép lányok is, és hát mindenféle nagy szerelmek is kialakultak. Jöttek a franciák a mandolinnal hétvégén, zenéltek, énekeltek, táncoltak. Emlékszem, hogy több mint tízen voltunk gyerekek, bennünket az egyik fiú a külső istálló részben, a tehének fara mögött tanított simmizni. Aztán egy szilveszter éjszakára emlékszem, amikor szintén zenéltek a

⁹ Ilyen a háború.

franciák, meg táncoltak ott egymással nők és férfiak, és egyszer csak berontott az intéző egy gestapós tiszttel. Éktelen üvöltözés volt, sorakozó. Mindenféle büntetéseket helyeztek kilátásba, azonnal elvitet bennünket, mit tudom én... nota bene nem sokkal utána a külsőre legerősebbeket el is vitték, úgymond sáncot ásni, és úgy emlékszem, hogy azok közül senki nem jött vissza. És akkor abba kellett hagyni persze a szilveszteri mulatságot. De volt... ilyen életképek maradtak meg bennem, hogy játszunk. Volt egy teljesen süket szolnoki bácsi, hát nekünk bácsi, lehet most már... de azt hiszem, hogy bácsi volt, egy kopasz ember. Mikor jött a légiriadó, semmit se hallott, kiült az istálló elé: „Jönnek, jönnek! Jönnek a kamerádok!” Már nem emlékszem a nevére, milyen bácsi. „Hát tessék lejönni a pincébe, hát mindjárt bombáznak.” „Ugyan már!” Nem hallott semmit. De azért bennem megmaradt egynehány ilyen félelmetes dolog ezekről a bombázásokról. Ez már ugye a második felében volt ennek az időszaknak, amikor már a közelben bombáztak. Jöttek az amerikai gépek, elkezdtek a kutyák vonítani, aztán a rádió bementa, hogy kukukk, először Voralarm, aztán Fliegeralarm.¹⁰ És akkor a lovakat behajtották a legelőről, és mi, ahogy rohantunk a pincébe, mindig szembetalálkoztunk. Porzott az út a rohanó lovaktól, ők rohantak befele az istálló, mi meg ezekbe a pincéknek nevezett vajatokba, odúkba, amikre azt mondták, hogy legalább repeszbiztos. És tudom, hogy vége felé már nem volt kukukk, és nem volt Voralarm, csak Fliegeralarm, és már a többiek mind a pincében voltak, és én egyedül rohantam ezen a hosszú úton, és így néztem fölöttem. Hallottál te már bombázógépeket zúgni?

Nem.

Nem. Szóval az egyik olyan súlyos hang, félelmetes súlyos hang. És így jöttek ezek a csillogó, aranyló gépek, ott zúgtak a fejem fölött, és én úgy éreztem, hogy látnak engem, és rám, személy szerint rám fogják ledobni a bombát. És tudom, hogy anyu ott várt, mert ők meg a répaföldről rohantak be, ott várt ennek az odúnak a bejáratánál így, és rohant elélem. És akkor már úgy éreztem, mikor ő elélem rohant, hogy biztonságban vagyok. Anyu nagyon talpraesett volt, hihetetlenül talpraesett, részint a némettudásával, részint meg a túlélő képességével.

Hány éves volt ő akkor?

Hát '14-től '44-ig harminc. Hát egy... nagyon szép fiatal nő volt. Ő mindenre vállalkozott. Ki tud, mit tudom én mit, varrni? Életében nem csinálta. Ő... Akkor kapott érte egy ekkora darab vaját. Vaját? Hát körülálltuk, úgy csodáltuk a vaját. Mindent elvállalt, ő mindenre jelentkezett, meg is csinálta valahogyan. És akkor hol a tehenészéktől, akiknek nem nagyon szabad lett volna szóba állni velünk, de azért szóba álltak velünk, anyu tudott németül, mindenkivel elbeszélgetett. Volt még egy nagyon nagy szerencsénk, egy hihetetlen nagy szerencsénk. Egy távoli rokonunk Bécsbe nősült. Osztrák anyanyelvű volt ő is, és mint árja párját nem vitték el, és ő a feleségével vasárnaponként kijárt hozzánk.

Tudod a nevüket?

Csak arra emlékszem, hogy Richárd bácsi és Ani néni, vezetéknevüket nem tudom.

¹⁰ A légiriadó fokozatai.

És ők honnan tudták meg, hogy ti ott vagytok?

Ezt se tudom. Ezt se tudom. De mindig hoztak ennivalót meg ruhát. Tudom, hogy anyunak hoztak ilyen flanelslafrokokat, amik alá lehetett öltözni, és azokban járt, ilyen nagy rózsás szörnyűséges slafrokokban járt. Nem mondhatnám, hogy ott bárki bántott volna bennünket. Emlékszem erre az intézőre, aki egy jóképű fiatal férfi volt, az mindig pálcával járt, és ahogy meg van írva, így csapkodta a csizmájához az ostort. Ez se bántott, de ettől féltünk. És nem tudom, ha egy családban van egy szép nő, az egy olyan közkincs. Az anyukám szépsége az egy közkincs volt a családban. És emlékszem, hogy egyszer úgy szállt föl a bricskára... nem egyszer, többször, ez az intéző, hogy anyura támaszkodott. És én mélységesen fel voltam háborodva, hogy az én szép anyukámat ő arra használja, hogy rá támaszkodott. Tehát ez azért mutatja, hogy nem voltak komolyabb atrocitások. Az nagyon érdekes, hogy az ember mit őriz meg mint legfájdalmasabb emléket. Nekünk volt Endrődön az ebédlőben... az ebédlő egyébként is az volt az ünneplő szoba, ott voltunk nagy ünnepeken, ott voltak a nagy rokon vacsorák, volt egy akkor divatos óránk, ilyen fodros alakú, nem tudom, láttál-e már ilyet, a kredencen. És egyszer a trágyadomb tetején be lehetett látni az intézőék lakásába, hogyha kinyitották az ablakot, ritkán tették. És a trágyadomb tetején trónoltam, nyitva volt az ablak, és én beláttam egy ugyanilyen órára. Azt nem tudom elmondani, hogy az hogy fájt. Hogy egy pillanatra az volt az érzésem, hogy ezek ellopták a mi óránkat. De hát aztán ugye nyilván nem, de hát, hát hova lett az az óra? Hova lett az az élet? Mit csináltak velünk? Miért csinálták ezt velünk? Hogy kerülünk mi ide? Kiknek van joga ehhez, hogy az órával együtt az életünket is elvegyék? Szóval ez valami... nem tudtam magamhoz térni a fájdalomtól, ez a jó szó rá. Mert a régi, hétköznapi életünkből egy tárgy egyszer csak ott volt a szemem előtt. Hiszen akkor már semmi se volt nekünk abból az életből. Ilyen fatalpú cipőket kaptunk, zsákba bugyoláltuk a lábunkat, azok a ruhák, amikben kimentünk, rég tönkrementek. Nem is tudom, miben jártunk, csak ezekre a facipőkre emlékszem. Azt hiszem, hogy halottunk is egy volt, aki ott egy..., egy idős ember, aki természetes halállal halt meg, és aztán azokat, akiket elvittek, már az utolsó hónapokban sáncot ásni, mit tudom én mit csinálni, azok mind meghaltak.

Ebben a táborban itt körülbelül hány ember volt?

Hát látod, ez is milyen érdekes, hogy én ezt olyan sokáig tudtam, szám szerint, név szerint, hogy kik voltak. Elfelejtettem. Nem tudom, hányan voltunk. De hát olyan száz körül lehetünk.

És többségében nők?

Persze. Hát férfiak csak idős ember volt, az is nagyon kevés. A Jupó volt férfi, az egy nagyon gyáva szolnoki ember volt, aki hát mindent végrehajtott, mondjuk sok választása nem volt. De olyan túllihegősen hajtott végre mindent. Meg ez a cukorgyáros, ez a süket ember, ezekre emlékszem. Volt egy a gyerekek között, hát ő nem számított már gyerekek, tizenhat éves fiú, a Jozepovics Pista, az endrődi volt, aki már... persze ő már jócskán járt dolgozni, és akivel egy pár évvel ezelőtt... ő kiment a háború után rögtön Palesztinába, pár évvel ezelőtt megkeresett engem. Az nagyon érdekes találkozás volt. Mindnyájan

öbele voltunk szerelmesek. Ő csinálta a kultúrműsort, azt hiszem, hanukára, mert ott is csináltunk hanuka-estet. És verseket mondtunk, és Arany Jánost mondtunk, és Petőfit mondtunk, mert hát mi mást mondhattunk volna, hisz az a kultúránk volt, az van most is. ... Gondolkozom, hogy mit mondhatnék még el erről az időszakról, amire emlékszem...

Azt mondtad, hogy tulajdonképpen minden életformához valamilyen módon alkalmazkodik mindenki. Ez érdekelne engem, hogy ez hogy működik igazából, vagy hogy van ez? Tényleg olyan alacsony szintre került a lét ott, hogy nem lázadtak ellene? Vagy nem...

Ez föl se merült. Föl se merült. Mit csinált volna ott az a sok nő? Mindegyiknek gyereke volt. Túl akarta élni, és főleg azt akarta, hogy a gyereke túléljen, és ne haljon éhen. Ez volt a legnagyobb gondja mindenkinek, hogy valahogy legyen enivaló, és valahogy tisztán tudjuk tartani magunkat, mert akkor jönnek a betegségek. És voltak ezek az ünnepi alkalmak, mikor a franciákkal találkoztak, és ezek az emlékezésnek az órái voltak, és azt hiszem, hogy mindenkinek nagyon fájtak. Sok síró arcot láttam ilyenkor. Akkor mindenkiben föltámadt, hogy hogy is élt ő otthon, hogy élte a normális életét. Ez nem merült föl ott, hogy ellenállni. De arra viszont nagyon jól emlékszem, és remélem, hogy tartom is magam hozzá, hogy amikor hazajöttünk, és Pesten, azt hiszem, Pesten leszálltunk a vonatról... nem... ott nem is vonattal voltunk... valahol már vonatról szálltunk le, lehet, hogy ez már Gyomán volt, odáig vonattal utaztunk... leszálltam, és megfogadtam akkori kilencéves teljes komolysággal, hogy engem így még egyszer nem. Én biztos sose leszek olyan erős, hogy fegyvert fogjak, de ha rálépnek a lábamra, ordítani fogok. Ehhez tartom magam. Mert nem is ordítottunk. Szépen csendben, fegyelmezetten... A legalacsonyabb színvonalon is kialakul... ez nagy tanulsága ennek az egésznek, ennek az egész fogságvilágnak, még Ivan Gyenyiszovics gulágján¹¹ is kialakultak a hétköznapiak. Talán Auschwitzban már nem. Talán ott már nem, de ott nem voltam. Több családtagom volt, de én nem. Megúsztam, mert véletlenül nem arra a vonatra szálltunk fel. De megvolt a rendje. Mondom, háromkor volt az ébresztő, ugye akkor mentek dolgozni, valamikor este, nem tudom, hány órát dolgoztak, de mindig este volt, mire bejöttek. Mi ott szaladgáltunk az udvaron, az istállóban, ott szabadon mozoghattunk. Nem voltak fegyveres őrök. Ott nem voltak fegyveres őrök. Sőt emlékszem, hogy egyszer mi bejöttünk anyuval Bécsbe. Megfoghatatlan, hogy hogy. Azt hiszem, hogy neki fájt a foga vagy nekem, erre már nem emlékszem, de bejöttünk Bécsbe, Richárd bácsiéknál voltunk, rántott húst ebédeltünk, már azt se tudtam, hogy hogy néz ki, és ők elvittek valami fogorvoshoz bennünket. Mondom, már nem tudom, hogy melyikünk szorult kezelésre. És aztán szépen visszamentünk.

Az nem merült fel, hogy nem kéne visszamenni?

Nem lehetett hova menni. Hát hova lehetett menni Bécsben? Hát ott, hát ott azonnal elkaptak. A szolidaritásra számítani nem lehetett. Vannak emberek, akik ilyen szép emlékeket tudnak föleleveníteni, hogy ki mindenki segített. Falun még segíteni se lehetett, hiszen mindenki mindenkit ismer. Ott laknak a Fenákelék abban a házban, hova me-

¹¹ Alekszandr Szolzsenyicin *Ivan Gyenyiszovics egy napja* című kisregényére utal.

nekülhettünk volna? Még azokat is mindenki ismerte, akik tanyán laktak. Aztán pedig nem volt hova. Hát az már ugye a háború vége, amikor lehet hallani, hogy innen-onnan megszöktek. De hát nem volt hova, hát senki nem fogadott volna be. Hát hova? Hova megy le az ember? Pincébe, ahol ugyancsak mindenki tudja, hogy ki melyik lakásból érkezett. Voltak, akik például itt Pesten úgy vészelték át ezt az időt, hogy bent maradtak a lakásokban, annak a kockázatával, hogy ha találat éri a házat, hát akkor őket is. Ilyen talán volt. Voltak gyerekek, akik álnéven Pest környékén vándoroltak, jöttek-mentek, egyik család adta őket a másiknak. Nekem van egy ilyen kolleganóm. De ezt falun el se lehetett képzelni, szóval semmilyen módja nem volt a menekülésnek. Ott meg hát már végképp nem, azonnal elkaptak volna. Nem volt barátkozás, nem volt barátság. Nem is szabad volt az osztrákoknak zsidókkal szóba állni, de olyan nagy ingerük se volt rá. Mondom, ahhoz képest mi még megvoltunk ebben a közegben, ami ott az én emlékeim szerint körülvett még minket. Tehát ez volt a jobbik esetek közül. Aztán itt... hogy is mondjam, azt nem mondtam neked tegnapelőtt, hogy ezt az egészet elborítja a felejtés, és ebből a nagy felejtéstengerből így szárazon maradnak ki szigetek, ezek az emlékek, amiket nem is tudok legtöbbször összekötni. Nem vezet út egyik szigettől a másikig. Nem tudom például, hogy hogy éltük át, hogy közeledik a vége a háborúnak. Csak már arra emlékszem, hogy leszorultunk ezekbe az odúkba. A franciákon kívül még ukránok is voltak ott, akik egy időben ott laktak ebben a külső istállóban, ahol a tehének voltak. Nem barátkoztunk velük, tehát nem úgy, mint a franciákkal, és elszőrnyedve néztük, hogy megfőzték az ebédjüket a lavórban, és ugyanabban a lavórban megmosták a lábukat. Egy Szonja nevű lányra emlékszem, aki nagyon szépen énekelt ukrán népdalokat. És akkor a franciákat akkor már elvitték, az nagy gyász volt. Egy reggel... még el tudtak köszönni, tudom, hogy berohantak... egy vasárnap lehetett, mert nem dolgoztak anyuék, berohantak és elköszöntek, hogy viszik őket tovább. Nem tudom, ki maradt közülük életben. Érdekes, hogy nem emlékszem, hogy keresték volna egymást. Ez egy külön történet, az a '45 után bekövetkezett felejtés. Ez, ez szót érdemel. Tehát ők már nem voltak, de ezek az ukránok ott voltak, és velük együtt beszorultunk egy ilyen pincyszerűségbe, aminek egyszer csak az elülső részét lezárták katonapokróccal, és oda beköltözött fegyverestül kettő darab német katona. És arra a szörnyű éjszakára emlékszem, amikor ez a két német katona tartotta fel a szovjet hadsereget, de azt az özönlést nem lehet elképzelni, hogy milyen tömegben jöttek. És akkor valamikor hajnalban, amikor már nem tudták tovább tartani a terepet, akkor bejött oda egy orosz katona, germánt keresett, mindig germánokat kerestek, fogta a puskát, és akkor mi is ott kitérdültünk, és akkor azt láttuk, hogy... annak a hangját hallottuk, annak eszeveszett hangja volt, Bécset lőtték már az uradalom területéről, lángolt távolban minden, egy Sztálin-orgona volt előttünk, tankok, minden... soha nem látott nehézfegyverek, és rengeteg ember, rengeteg orosz katona. Nem sokat törődtek velünk, de hát mint más zsidókba, bennünk is bennünk volt ugye, hogy hát ezek felszabadítanak bennünket, és hát nem fognak bántani, mert mi zsidók vagyunk és foglyok. És akkor anyu ott összeismerkedett egy orosz tiszttel, aki tudott németül. Kiderült, hogy zsidó, és azt mondta, hogy a sárga csillagot sürgősen vegyük le, mert az nem lesz érdem. És akkor tépkedtük le a sárga csillagot.

Tehát felszabadtítás, szovjet hadsereg.¹² Ez mikor volt, emlékszel rá?

Ez '45. április, az biztos. De hát már itten valamelyik nap vitatkoztunk róla, hogy... ezt is pedig milyen sokáig tudtam a pontos dátumot, de most már nem tudom, de valahogy április 9-e, ilyesmi rémlik.

És azzal a két német katonával mi történt?

Nem tudom, de bevallom, hogy nem is érdekelt bennünket. Nem mondhatnám, hogy nagyon empatikusak lettünk volna a sorsukkal. Gondolom, lelőtték őket. Nagy vita indult meg köztünk, hogy most mit csináljunk. Fel vagyunk szabadulva ugye, de hát hogy fogunk hazajutni? Teljesen természetes volt mindenkinek, hogy hazamegyünk Magyarországra. S azt hiszem, hogy ez az orosz tiszt azt tanácsolta, hogy induljunk el, amilyen gyorsan csak tudunk, nincs itt mit várni. Itt most szabályosan a front kellős közepén voltunk. És akkor a társaság egy része elindult gyalog az országúton. Valahol szereztünk egy kocsit és egy vak lovat, ez volt a közlekedési eszköz. Persze erre a csomagokat tettük fel. Milyen csomagunk volt, ezt se tudom elképzelni. És hát a gyerekeket felváltva. De főleg gyalog tettük meg az utat. Végig a fronton mentünk, állandó ágyúlövésben. Én úgy éreztem, hogy egyszer úgy ébredni, hogy nem erre a szörnyű dörejre, az valami megváltás lehet. Tehát az ember ebbe is bele tud fásulni. Emlékszem, hogy mentünk az országúton, és ilyen alacsonyan repültek a repülőök és... most nem tudom, hogy jól mondom-e... gépfegyverezték? gépfegyverezték az utakat, a német katonai alakulatokat, meg hát akit értek. És olyankor valaki mindig elordította magát, hogy „Feküdj!”, és az út mentén lehasaltunk. És tudom, hogy egyszer is egy ilyen gépfegyverezéskor lehasaltam az út mentén, és amikor tápáskodtam volna föl, ott feküdt mellettem, egészen közel egy katona, egy halott katona, a két lába térdből egy ilyen akkurátusan mellé volt téve. Nem emlékszem rá, hogy sikitottam volna. Valami ilyesmit mondtam, hogy „Nézd már, anya...” És mindenütt halottak, halottak, halottak, lótetemek. Nagyon sokáig jöttünk haza. Hát teljesen kaotikus viszonyok voltak, üres házak, oda bementünk, megaludtunk. Akkor az a sok nő, hát fiatal nők. Akkor elterjedt a híre, hogy az orosz katonák megerősokolják a nőket, és akkor hát próbáltak volna a nők a gyerekekkel együtt elbújni. Egyszer anyu megfogott engem, és egy ilyen ágy alá behúzott, és akkor a többiek örjögve üvöltöztek velem, hogy az az első, mert mindig bejöttek, az mindig úgy kezdődött: „German, german?”. Ott a puska, és alkalmasint lőnek. Hát az az első, hogy az ágy alá lőnek, ha ott meglátnak. Tényleg, be is jött két részeg orosz katona, és azonnal az ágy alá rögtön a puskát. Nem tudom megmondani, hogy hány véletlennek köszönhető, hogy megmaradtunk, már számon se tudom tartani. Akkoriban úgy soroltuk, mikor hazajöttünk, hogy mi minden véletlen jött közbe, szóval állt a halál és közénk. Nagyon ijesztőek voltak ezek az orosz katonák, nagyon sok volt a részeg közöttük, és hát nem haboztak, hogy lőjenek vagy se, és bizony elkapkodták a nőket is. Megúsztuk. Megúsztuk. Úgy emlékszem, hogy a ló az bekrepált valahol, és aztán anyuék szereztek valahonnan egy másikat. Lényeg az, hogy Győrre jöttünk gyalog. Győrben aztán jelentkeztünk ott valamilyen zsidó szervezetnél, azt hiszem, hogy kaptuk az igazolást is, hogy deportáltak vagyunk. És úgy rémlik, hogy

¹² A kérdező a kazettaváltásra utal.

ott valami vonatra föl tudtunk szállni, és jöttünk fel Pestre. Hát bennünk élt egy Pest-kép, nekem Pest volt a világváros, ugye én Pesten nyaraltam nagymamáéknál, hát Pest volt a csoda. És akkor itt volt egy... hát ez se lehet, nem lehet elmondani, hogy hogy nézett ki az a Pest. Egy fölszaggatott, romoktól, füsttől, hullabűztől... rengeteg lótetem feküdt az utakon. Kétségbeejtő látványt nyújtó város, ahol még abban reménykedtünk, hogy apu vár bennünket a pályaudvaron. Majd továbbjöttünk, de már akkor nem normális vonattal, nem is tudom, hogy jártak-e a vonatok, egy olajtartályra kapaszkodtunk fel, és úgy értünk Gyomára. Ahol megint csak reménykedtünk, hogy apu már otthon van. Aztán kiderült, hogy nincs otthon, viszont ez az unokatestvérem az édesanyjával, az ő édesapja se jött vissza, ez otthon volt az endrődi házban, és ott volt Margit is, akiről beszéltem, aki nevelgetett engem, és akit nagyon szerettem, meg szeretek most is. Tehát ott abszolút civil, egy civil otthon várt bennünket, ennivalóval, berendezve. Ők már akkor ott éltek. És akkor elkezdődött a háború utáni életünk. Ami hát eleinte főleg a várakozással telt el, mert annyira biztosak voltunk benne, hogy hazajön, az én apukám is, meg az unokatestvérem apukája is, és majd akkor folytatjuk ott, ahol abbahagytuk. Aztán kiderült, hogy édesapámnak ez a jóbarátja, akivel így megfogadták egymásnak, hogy aki hazaér, az a másik családját magához veszi, az viszont itthon van Szegeden, és akkor először anyu ment be Szegedre, mi mindnyájan ott maradtunk, és anyu itt elkezdett dolgozni Szegeden. Van egy csomó, találtam tegnap leveleket, amiket én írtam neki, nagyon elégedetlenül, „mert te nem is törődsz velem, nem írsz”, mit tudom én. És ennek az apu jóbarátjának volt egy ilyen nagyon különös éjjeli menedékhely-szerű, csak egy emelt színvonalú éjjeli menedékhely-szerű lakása Szegeden. Ő beköltözött, ő korán hazajött a munkaszolgálatból, úgy hívták azokat, hogy októbristák, akik még ősszel... várjál, hogy is volt? '45. április... nem lehet... nem, nem... valamit nem jól mondok. Valamit nem jól mondok... az a lényeg, hogy ők korábban hazajöttek.¹³ És ő ott beköltözött Szegeden egy nagy üres lakásba, és ahogy jöttek a rokonok, barátok, jó ismerősök, azok ott megszálltak, és amíg nem találtak maguknak valamilyen lakást, addig ott éltek. Ez egy ötszoba-hallos lakás volt, és változó létszámban éltek ott a rokonok és barátok. Ezek között volt, aki deportált volt, volt, aki munkaszolgálatos. Olyan is volt, aki Nyugatra menekült, és mikor hazajött, akkor ott volt egy pár hónapig. Nagyon érdekes alakulat volt ez. Akkor anyu oda... szóval ő volt az első, aki beköltözött, megcsinálta a helyet, és aztán mindnyájan beköltöztünk Szegedre. Később a házat is eladták anyuék.

Egyébként a házra visszatérve... Addig, amíg ti nem voltatok ott, valaki elfoglalta?

Azt tudom, hogy az oroszok benne voltak, az rövid ideig, amíg átvonultak Endrődön. Mert nagy felháborodva mesélte ott az egyik endrődi, hogy a Lujzi babát levetkőztették meztelenre, és ott azt föltették valami fő helyre, és szemérmetlenkedtek. Hát le volt a ház pecsételve, úgyhogy nyilván ők kinyitották, és beköltöztek. De nem voltak ott sokáig. De mindenesetre a házat nem vették el, és nem lakott benne senki, amikor a nagynénémék oda bementek.

¹³ Szeged felszabadulásának napja 1944. október 11.

Ővelük egyébként mi történt a háború alatt? Ők merre, hol voltak?

Ők itt voltak Pesten gettóban. És az ő férje se jött vissza. Akkor én ott Endrődön még elvégeztem valahogyan egy csonka, ebben a csonka évben, hát még csonkának is nehezen nevezhető, a harmadik osztályt. Tehát már úgy jöttem be Szegedre, hogy negyedik osztályba iratkoztam a zsidó iskolában.¹⁴ Ez még az államosítás előtt volt. És ott éltünk ebben a különös alakulatban ott, Szegeden, változó lakótársak között. Hát először is fürdőszoba volt. Ez nekem nagy újdonság volt. Autogejzír, meleg víz. Aztán lehetett moziba járni még, aztán korzó volt, tehát ez egy nagy város volt én nekem. Nem mondhatnám azért, hogy olyan nagyon jól éreztem magam. Folyton irigyeltük ezt a barátnőmet, akinek otthon van az édesapja. És mindig úgy éreztük, hogy mi háttérbe vagyunk emiatt szorítva, persze, mert nekünk nincs apánk. De tulajdonképpen ott jól lehetett élni. Volt ennivaló, volt mit felvennünk, iskolába jártunk. Volt egy civil, normális élet. Aztán akkoriban ugye még mindenki, még mindenki mesélte a maga eposzát a '40-es években. De hát fokozatosan észrevettük, hogy részint nem érdekel ez senkit, részint meg úgyse hiszik el, de ettől még meséltük volna, de volt egy pillanat, amit utólag tudtam meg, amikor csendet parancsoltak. Már jócskán Pesten ismerkedtem meg egy nénivel, aki Auschwitzban volt, és állandóan jött belőle, jött belőle ez a végtelen történet. És ő elmondta, hogy őt '50-ben behívta a párttitkár, és azt mondta, hogy „erről többet nem beszélünk, Strasser elvtársnő”. Így. És akkor többet nem beszélünk erről. És nagyon sokáig nem beszélünk erről. Azért merült annyi minden feledésbe. És mindenki tudta, hogy benne van a politikai, de a civil illemkódexben is, hogy erről nem kell beszélni. Ez valami olyan nem illendő dolog, erről beszélni. ...Hát nem tudom, a háború utáni életünkről mire vagy kíváncsi?

Igen, hogy mi történt aztán Szegeden?

Ez a különös alakulat, ez aztán felbomlott '48 táján. Édesapám jóbarátjának el kellett jönnie Szegedről, ez már az ő történetük, én nem, nem is tudok, nem is akarok belegabalyodni. Ők Pestre költöztek, aztán itt később egy rokonuk révén valamilyen módon a Rajk-perrel is kapcsolatba hozták őket. És hát akkor mindenféle... hát bajba kerültek, no. De ennek a furcsa alakulatnak, amit mi nem átalítottunk kollektívának nevezni, azóta se használom ezt a szót, úgy lett vége, hogy kialakult ott Szegeden egy édes élet a háború után. Hazajöttek a munkaszolgálatosok, deportáltak, és élni akartak. Élni akartak, felejteni akartak, a nők rájöttek a férjhez menési pánik. Akkor még egy nő nem tudta azt elképzelni, hogy ő megáll a maga lábán a gyerekével, hogy el fogja tudni tartani, fel fogja tudni nevelni. A nők menekültek az újabb házasságokba. Az én anyukám is férjhez ment, sajnos nem, nem volt egy sikerült házasság az övé. De előtte még volt egy rövid idő, amikor jöttek-mentek, vendégség, bálók, farsang, operabál volt Szegeden, öltöztek az emberek, nem tudom, honnan, miből. De határozottan egy ilyen édes élet volt, a mieink is folyton jártak vendégségbe, színészek jöttek hozzánk, énekesek. A Márkus László járt például

¹⁴ A szegedi izraelita elemi iskola a Margit (ma Gutenberg) utca 11. szám alatt volt. 1948-ban államosították. Az épület ma a Szegedi SZC Vasvári Pál Gazdasági és Informatikai Technikum szakképző intézménye. Fenákel Judit Szegeden készült fényképét lásd 15. számú kép.

oda... műsorok voltak, ilyen házi muzsikálások voltak. Közben megindultak a színházak is, matinék voltak, Yehudi Menuhin járt Szegeden, a dohánygyárba mentünk meghallgatni. Örökké színházban voltunk. Még amerikai filmeket lehetett látni a moziban. Az volt a legnagyobb büntetés, ha valami rosszat tettünk, és eltiltották a hétvégi mozit, mert hát néztük ezeket az amerikai háborús filmeket. Szóval volt egy olyan átmeneti élet, egy ilyen, nem tudom másnak nevezni, mint édes életnek, amire úgy lecsapott aztán az államosítás. Szegeden a *Dél-Magyarország* kiadóhivatalának kirakatában megjelentek ilyen feliratok, hogy „Le az árdragítókkal, a feketézőkkel”. És akkor ismerős családoknak oda kirakták az öt kiló lisztjét meg az izé... irhabundáját, meg hogy ugye ők a nép ellenségei. És akkor megint elkezdődött valami félelem. Az utcán felvonulások, fáklyás felvonulások. Tudom, mi is lelkesen kiabáltuk, hogy „Fakultatív hitoktatást, fakultatív hitoktatást!”. Elkezdődtek a perek. Mi nem voltunk még átpolitizált gyerekek, tehát én nem nagyon értettem, de hát azt értettem, hogy a nem tudom én, a Rosenberg néniéknek a bundája ott van kiakasztva a Dél-Magyarban, és hogy most miért is lettek ők ellenségek hirtelenjében? Szóval megint elkezdődött egy ilyen radikális hang, megint volt ellenség, megint kellett valaki ellen tüntetni, valakitet gyűlölni. És aztán ugye jött az iskolák államosítása is, a zsidó iskolát is bezárták, és akkor én átkerültem a Rókusi általános iskolába.

Ez hányban volt?

Ez volt ugye... hetedikes voltam, amikor oda beiratkoztam, ahol egyébként nagyon jól éreztem magam. A hetedik iskolában az ember tizenhárom éves ugye, '49-ben már oda jártam. És akkor elhatároztam, hogy én pedagógus leszek, és jelentkeztem a pedagógiai gimnáziumba, de mire beiratkoztam volna, ez már visszaválogzott tanítóképzővé. Úgyhogy oda jártam. Nagyon szerettem oda járni, mert büntetésből gimnáziumi tanárokat helyeztek oda, akik klerikálisak voltak, meg más nagy bűnük volt. Nagyon jó helyekről, még főiskoláról is helyeztek oda tanárokat, úgyhogy nekem kiváló tanárim voltak ennek következtében. Másik oldalról viszont a tanítóképző, az egy parasztiskola volt. Volt úrilányok nem jöttek oda, hanem parasztyerekek jöttek, tanyákról jöttek, kis falukból jöttek. Emlékszem ezekre a dauerolt, söprűhajú, flanel, rózsás flanelruhás... nagyon tájékozatlan és műveletlen kislányokra, akik között hát persze én voltam a jani. És akkor én is átéltem a magam sztálinista korszakát elsős koromban, amikor én voltam az osztálytitkár, és Makarenko mintájára én úgy képzeltem, hogy én itten átnevelem az én osztálytársaimat öntudatos proletárokká. Ez egy évig tartott, amikor én ott rémuralmat teremttem, az iskolába[n] folyton pontoztam őket, meg beosztottam őket tanuló párnak, meg állandóan értékelttem őket, főleg szidtam. Utáltak. És egy év után rájöttem, hogy hát engem itt gyűlölnek. És akkor a következő osztálytitkár-választás volt, ugye akkor kiestem a pikszisből, és akkor elhatároztam, hogy én soha többet nem veszek részt a közéletben. Úgyhogy ez volt az én sztálinista korszakom. Érdekes négy év volt ez, nagyon-nagyon szegények voltunk, de mindenki nagyon szegény volt. Tehát ma egy szegény ember állandóan találkozhat, szembenézhet a vágyai tárgyával, irigykedhet és gyűlölködhet. Nem volt kire irigykednünk, mert akinek két pulóverje volt, az már gazdagnak számított. És volt egy kislány, egy nagyon kövér kislány, a képzőben, az osztályomban, akinek kulák volt az apukája. És ő hordta nekünk a kaját. És ő volt a gazdag, volt egy bőrberiruhája,

hát ez volt a luxus csúcsa. Mindenki szegény volt, rosszul élt, nagyon keveset kerestek anyuék. Aztán hamarosan megszületett a testvérem. Nagyon szegényesen éltünk, de enni mindig volt mit. Disznót vágtunk... hát ugye akkor már a kóser háztartásról szó se lehetett, fel se merült. Mindenki dolgozott, túlórázott, értekezletekre járt, röpgyűlésekre járt, békegyűlésekre járt. Tehát azt hittük, hogy ez... én azt hittem gyerekfejjel, hogy ez az élet rendje. Nyáron ilyen szörnyű helyekre mentünk mezőgazdasági munkára, ahol persze bélfertőzést kaptam. Ezek... és ahol engem mint osztályellenséget... azonnal, attól kezdve, hogy nem voltunk zsidók, attól kezdve jött az osztálykategorizálás. Tehát az egyik determinációból beleestünk a másikba, rögtön.

Milyen címmel akasztottak?

Jött az osztályszemlélet. Hát a... mindenki kategorizálva volt. Voltak az M1-esek, azok a legjobbak voltak.

Az mi?

Munkás 1. Mert még a munkások között se volt mindenki egyforma.

Az úgy számított, hogy a szülők micsodák?

A szülők. Minden kérdőív... örökké kérdőíveket kellett kitölteni: apja foglalkozása 1938 előtt, apja foglalkozása 1938 után, anyja foglalkozása... nagyszülők, mindenki. Tehát megint egy lajstrom, megint számon voltam én a magam részéről tartva, mint egyéb, kispolgár. Szitokszó volt a kispolgár. És attól kezdve... egyébként egy idő után a zsidó fedőszava is lett, tehát úgy egyet jelentett azzal, hogy zsidó. És attól kezdve nem zsidónak mondtak, hanem kispolgárnak. És akkor nem engem küldtek a mit tudom én, a Világifjúsági Találkozóra... De hát én voltam a legjobb. Hát értsd meg, hogy a Gera Mari munkás. Mi az, hogy munkás? A Gera Mari ugyanúgy itt tanul ebben az iskolában, mint én. Nem értettem, soha nem értettem ezt, soha, ezt a determinációt. Aztán nem vettek föl ugyanezen ok miatt az egyetemre se, és én egy idő után elhittem, hogy azért nem vettek föl, mert én olyan rossz vagyok. És aztán egy volt magyartanárom a főiskolára került... hát én meg akartam halni, miután nem vettek föl az egyetemre. Azt mondta az egyik tanárom, hogy „ha a Fenákel Juditot nem veszik fel, én visszaadom a diplomámat”. Hát senki nem adta vissza a diplomáját, de én úgy éreztem, hogy ez maga a megsemmisülés. És amikor ezzel a tanárral találkoztam, akkor én már Csanádapácán voltam kinevezett tanítónő, merthogy kötelező elhelyezkedés volt, aki nem helyezkedett el egészen záros határidőn belül, az k. m. k.-nak, közveszélyes munkakerülőnek számított, amit büntettek. Börtönnel büntettek alkalmasint. Tehát el kellett helyezkedni, még hozzá nem oda, ahova én akartam, hanem ahova helyeztek. Na most miután engem nem vettek föl az egyetemre, kihelyeztek tanítónak Csanádapácára. Pár hétig voltam csak ott. Én egyszerűen nem tudtam elhinni, hogy nekem itt kell maradnom. Még a tanmenetet se csináltam meg, csak bögttem folyton. És akkor egyszer hazajöttem és összetalálkoztam ezzel a volt magyartanárommal, aki a főiskolán tanított már. Hol vagy, melyik egyetemen? Mondom, sehhol nem vettek fel. „Ilyen hülyét, hogyhogy nem szóltál?” „Hát miért szóltam volna?” Ha engem protekció... anyunak megtiltottam, hogy bárkivel beszéljen, mert én nem protekcióval, én a magam eredményeivel fogok bekerülni az egyetemre. „Micsoda

marhaság ez.” Öt perc alatt fel voltam véve a tanárképző főiskolára, ami egy nagyon színvonalatlan intézmény volt akkor. Most nem tudom, milyen. Hihetetlen színvonalatlan. Ugye marxizmusórák, azok együtt voltak az egyetemistákkal, az egyetemnek a hatalmas aulájában. És tudom, hogy én oda bementem, körülnéztem, és azt mondtam, hogy ezek mind jobbak nálam. Ezeket mind fölvettem az egyetemre, mind tehetségesebbek. El is hittem. Akkor már egyébként mi együtt jártunk a férjemmel.¹⁵

[...]

¹⁵ Fenákel Judit író lett, és a makói gettóból a szegedi gyűjtőtáborba szállított, szintén strasshofi túlélőhöz, Bárdos Pál íróhoz ment feleségül. Két gyerekük született. Fenákel Judit 2022. január 13-án halt meg.

7. Mirjam Ausländer visszaemlékezése, 2011. július 28.¹

Mirjam, jó reggelt.

Jó reggelt.

Mirjam, beszélj kérlek a szülőházadról, kezdve a szüleid és testvéreid nevével.

Apám, Balog Zsigmond, orvos volt. Anyámat Sárinak hívták, házasságkötése előtt Grósz volt a családneve. Bátyám, István négy évvel idősebb nálam. Egy kis faluban [Tiszaszentimrén] laktunk Közép-Magyarországon, azaz nem is igazán középen, mindenesetre 12 kilométerre a Tiszától, az ország második legnagyobb folyójától. Ez a vidék teljesen sík, és mindenki mezőgazdasággal foglalkozott. Apám a környék egyetlen orvosa volt, és én szabadon nőttem fel. Beszélnem kell a családukról. Anyám budapesti lány volt, ott senki sem volt vallásos.

Mármint anyád családjában?

Igen, anyám nagypolgári családból származott, amelyben senki sem volt vallásos. Bankárok voltak, és a budapesti értelmiséghez tartoztak. Az anyai nagyapámat nem ismertem, a nagymamát viszont igen. El kell hogy mondjam, nagyanyám testvére egy földbirtokoshoz ment hozzá, akinek mintegy 700 acres-nyi birtoka² volt Tiszaszentimre határában. Nem voltak gyermekeik, így anyámat a lányuknak tekintették. Ő pedig sokszor leutazott Budapestről a faluba, hogy meglátogassa a nagynénjét. 1912-ben egy fiatal orvos érkezett a faluba, megismerkedtek, és hamarosan össze is házasodtak. Apám nagyon vallásos szefárd családból származik. A két család ezért meglehetősen elégedetlen volt a párválasztással. Az apai családomat egyáltalán nem is ismertem. Ők ugyanis – miután az új asszony nem vallásos házból jött, maga sem volt vallásos, és nem tartotta a micvákat³ – megszakították szüleimmel a kapcsolatot. Még apám anyját sem ismertem.

Apai nagymamádat?

Igen, apai nagymamámat. Nem ismertem őt.

A szülői ház milyen volt? Vallástalan?

Apám ateista volt, minden vallást ellenezett. Azt vallotta, hogy a természet mindennek a lényege, nincs isten, a vallások pedig emberi alkotások, mivel az emberek válaszokat kerestek. Azt tudtuk, hogy mi zsidó vallásúak vagyunk, de a vallási hagyományból semmit sem tartottunk. Tudtuk, hogy mindenféle zsidók léteznek. A faluban élt néhány zsidó család, de mi nem tartottuk velük a kapcsolatot. Csak a malomtulajdonossal voltunk

¹ YVA, O.3/13607. Mirjam Ausländer (sz. Balog) 1923-ban született Tiszaszentimrén. Az interjút Tova Aloni készítette 2011. július 28-án Mirjam Ausländer otthonában, Gan Yavnéban (Izrael), héber nyelven, négy darab kazettán. A szöveget Frojimovics Kinga fordításában közöljük.

² 283 hektár.

³ A zsidó vallás előírásai, a Tórában levő 613 parancsolat.

kapcsolatban, a családnak földjei is voltak. Nehéz erről beszélni, de az intelligencia és a pénzesebbek egy társaságba tartoztak, a kereskedők és a kétkezi munkások pedig egy másik társaságba. Az utóbbiakkal nekünk nem volt kapcsolatunk. Egyetlen barátnőm volt, a malomtulajdonos lánya. Említenem kell a nevét, Zsuzsinak hívták. Ő és a patikus feleségének az unokahúga voltak jó barátnőim. A patikus felesége zsidó volt, de kikeresztelkedett, mivel a patikus nem volt zsidó. Nagyon buzgó katolikus lett, amit a családja igen szórakoztatónak talált.

Azt, hogy buzgó katolikus lett?

Igen, azt. A testvére lánya azonban nagyjából egykorú volt velem és Zsuzsival. Nyaranta sokszor meglátogatta a nagynénjét, mi hárman pedig barátok lettünk. Az ismerőseink között földbirtokosok is voltak – nem tudom ivritül a kifejezést – dzsentrik. Olyan emberek, akiknek több ezer holdnyi birtokuk volt, akik társadalmilag magasan...

Nemesek?

Ivritül nem tudom. Volt egy gróf meg egy báró, akiknek rengeteg földjük volt a környéken. A lányainkkal nem barátkoztunk, de ismertük őket, és néha látogatóba is mentünk hozzájuk. Nálunk egyáltalán nem volt antiszemitizmus, ugyanúgy nőttem fel, mint mindenki más. De a legjobb barátaim a falusi gyerekek voltak, akiknek a mezőgazdaságban dolgoztak a szülei.

És kik voltak a szüleid barátai?

A szüeim barátai közé tartozott például a falu jegyzője. Apám nem volt igazán barátkozós.

Inkább magányos ember volt?

Igen, magányos ember volt, és nagyon-nagyon intelligens. Mindent tudott, és mindenkitől távol tartotta magát. Anyám pedig, a felesége...

Apád, töletek, a gyerekeitől is távol tartotta magát? Te is úgy érezted, hogy messze vagytok egymástól?

Nem, nem. Nem éreztem, hogy apám messze lenne tőlem. A nálam négy évvel idősebb bátyámmal pedig kifejezetten szoros volt a kapcsolata.

Apádnak?

Igen. Apám a tudomány embere volt. Mindent és mindenről tudott. Anyám pedig poétikus alkat volt, a zenét és az irodalmat szerette. Emlékszem a történeteire, amiket akkor mesélt, amikor minket, azaz engem kivitt a földekre sétálni. Mindenki számára világos volt, hogy nagynéném földjeit a bátyám fogja örökölni. Sokszor kivitték a földekre, hogy lássa, és hogy beletanuljon a gazdálkodásba. A nagybátyámnak három birtoka volt. Az egyikken laktak, ott volt a gyümölcsösük is.

A nagymamád testvéréről beszélsz?

Igen, a nagymamám testvéréről.

Akinek nem voltak gyerekei?

Igen, a nagynénémről, akinek nem voltak gyerekei. Az a birtok, amelyikről beszéltem,

közel volt a faluhoz, mintegy három kilométerre. Lovas kocsin szinte mindennap átjöttek hozzánk. Ha jól emlékszem, három kocsijuk volt. Egy mindennapi használatra való, egy elegánsabb, és egy még elegánsabb.

Lovas kocsik?

Igen. Ha még nem láttál ilyeneket, el sem tudod képzelni, hogyan éltek akkor a...

A gazdagok?

Nem hiszem, hogy nagyon gazdagok lettek volna. A birtokon laktak a munkásaik is, meg virágaik és lovaik is voltak. A lovakat a kocsikhoz használták, így utaztak. Ezzel jöttek be a faluba, és ezzel utaztak máshova is. Ezek nem szekerek voltak.

Inkább bricskák?

Igen, igen, bricskák, amelyekhez speciális lovakat tartottak. Fakó lovakat, akiknek fehér sőrényük és farkuk volt, a mindennapi bricska elé kötötték. A világosabb színű ló a nagyobb bricskát húzta, a fekete ló, illetve két gyönyörű fekete ló pedig a legelegánsabbat. A faluban fantasztikusan éltünk.

Sokat voltatok a nagybácsi és nagynéni birtokain?

Igen, sokat voltunk náluk.

Milyen messze voltak Tiszaszentimréől ezek a birtokok?

Nagyjából három kilométerre.

Szóval a közelben voltak?

Igen, a legközelebbi három kilométerre volt. Volt egy messzebbi, Tiszaszentimréől hét kilométerre levő birtok is. Ott inkább tehének voltak, meg azok a lovak, amelyeket tenyésztettek, és Angliába küldték őket. És volt egy még távolabbi birtok, amelyen főleg mezőgazdasági termelés folyt. Ott hatalmas búzamezők voltak, meg mindenféle más, amit termesztettek. A faluhoz közelebb fekvő birtokon volt a gyümölcsös és a szőlő. A legközelebbin pedig egy nyári villa. Szavakkal le sem tudom írni, mindez mit jelentett nekünk. Maga volt az édenkert.

Több kapcsolatotok volt ezzel a nagynénivel, mint a nagypapával és a nagymamával?

Nem volt nagyapám.

De nagymamád?

A nagymama egy udvarban lakott velünk, de semmi kapcsolatom nem volt vele. A nagymamám nagyon intelligens, de nagyon gögös asszony volt.

Sznob volt?

Nagyon sznob volt. Emlékszem, mindig azt mondta nekem: „Hogy jársz? Hogy öltözködsz? Hogy viselkedsz? Nálunk nem viselkednek így.” A viselkedés mindig nagyon fontos volt. Budapesti volt, és azt hiszem, falun nem érezte jól magát. Soha nem volt egyetlen barátnője sem. Arra emlékszem, hogy mindig horgolt, és mindig panaszkodott. Sokat volt nálunk.

Mondd, mit gondoltatok a cionizmusról?

Mi nem voltunk zsidók, mi magyarok voltunk. Zsidók csak annyiban voltunk, hogy annak születtünk, de...

Apád és anyád is így gondolta?

Anyámról nem tudom, egyáltalán gondolt-e erről valamit. Apám magyar volt, katonatiszt az első világháborúban, császári kitüntetést kapott, mert sokak életét megmentette. Hogy is mondják? Egy első világháborús katonai kórházban.

Hadikórházban?

Tudod, az első világháborúban, ami négy évig tartott.

Egy hadikórházban szolgált?

Igen. Orvosként lett besorozva.

És megmentett embereket.

Ott volt, még a hely nevét is tudom, Oroszországban volt. Azon a területen, melyet a németek és a magyarok elfoglaltak. Ott volt a katonai kórház. Amikor az oroszok előre nyomultak, megmentette a katonákat. Azt nem tudom, pontosan hogyan. Ezért kapott...

Kitüntetést?

Igen, kitüntetést kapott. Hős volt, és nagy magyar.

Így érzett?

Így érzett, és minket is erre tanított. Magyarok voltunk.

A zsidóság egyáltalán nem volt jelen otthon?

Nem. Nem volt jelen.

Az ünnepeket tartottátok?

Karácsonyt és húsvétot tartottunk.

Mi az a húsvét?

Olyan, mint a pészah. Ez az ünnep is ugyanakkor van.

A keresztény húsvét?

Igen, a keresztény húsvét. Mi ezt ünnepeltük.

Minden keresztény ünnepet megtartottatok?

Igen, keresztény ünnepeket tartottunk. Karácsonykor fenyőfát állítottunk, és ünnepeltünk. Elmentünk a katolikus és a református templomba, de a zsinagógába nem jártunk.

Zsinagógába nem jártatok?

A faluban volt egy kis zsinagóga. Körülbelül 29 zsidó élt a faluban.⁴ Közülük kettőnek-háromnak boltja volt, volt egy cipész, egy pedig talán szabó volt.

⁴ Az 1941. évi népszámlálás adatai szerint Tiszaszentimre lakosságának száma 3839 fő volt, és ebből 41 fő (1,1%) izraelita vallású, további 5 fő (0,1%) zsidónak minősített nem izraelita vallású.

Soha nem mentetek el a zsinagógába?

De elmentünk, mindjárt elmondom, miért. Zsuzsin kívül volt még három-négy korunkbeli gyerek is a faluban, és egy zsidó asszonyt hívtak, hogy tanítson bennünket. A zsinagóga udvarában levő helyiségben tanultunk. A zsinagóga egy nagyon kicsi épület volt.

Mit tanultatok?

Mindent, amit kellett. És a zsidóságról is tanultunk, de a vizsgáink az iskolában voltak.

Magyar elemibe jártatok?

Nem, magántanítónk volt.

A zsinagóga mellett?

Igen, ott.

Csak ott tanultatok?

Igen, csak ott. Mindennap odamentünk. A tanítónőnk nagyon-nagyon szigorú volt. Év végén elmentünk a falu elemijébe, és levizsgáztunk. Csak akkor engedtek át minket, ha száz százalékot teljesítettünk. Mivel zsidók voltunk, nekünk százszázalékos vizsgát kellett tennünk minden tárgyból. Százszázalékosat mindenből. Így volt végig az elemi alatt. Más módon is lehetett tanulni, a bátyám a falusi elemiben járta végig a négy évet. Aztán pedig Karcagra ment, ahol volt egy nyolcosztályos gimnázium. A bátyám ott járta végig a gimnáziumot. Minden évben jeles tanuló volt. Mindenből. Testnevelésből is, rajzból is, énekből is. Mindig osztályelső volt. Az apám és az anyám fia volt, mindenben nagyon tehetséges.

A bátyád?

Igen, a bátyám, akit istenítettem. Gyönyörű gyerek volt, ibolyakék szemekkel. Hegedült, én pedig öt éves koromtól zongoráztam. Együtt zenéltünk, anyám is zongorázott. Kétéves koromtól volt egy osztrák nevelőnőm.

Jómódú családod volt?

Nem tudom, hogy jómódúak voltunk-e, csak azt tudtam, nekünk ez van. A nagynénémnek földbirtoka volt, apám pedig a környék egyetlen orvosa volt. Állami fizetést kapott. Pénzről soha nem beszéltünk.

Mert soha nem volt belőle hiány?

Ha apám pénzt kapott, zsebre tette. Este aztán kitett mindent, ami a zsebében volt, az asztalra. Majd azt mondta anyámnak, Sáríkáknak: „Sáríka, adj húsz fillért cigarettára.” Nem beszéltünk pénzről, azt sem tudtuk, mi az. Így éltünk a faluban. Nyáron viszont anyám budapesti rokonaihoz mentünk, ahol beleláttunk a zsidó elit életébe. Ők sok-sok lehetőség közül választhattak. A gyerekeik külföldön tanultak, nyaranta a tengerhez vagy Karlsbadba utaztak.⁵ Egyetemen tanultak. Mindez számukra természetes volt. Elvittek az Operába, zenére és irodalomra, meg még sok minden másra tanítottak. Mindez nekem természetes volt. Így éltünk nagyjából tizenkét éves koromig. Mindenki számára világos

⁵ Ma Karlovy Vary (Csehország).

volt, hogy a bátyám agronómus lesz, mivel később neki kell vezetnie a birtokokat. Nekem azért kellett tanulnom, mert nekem kellett folytatnom apám munkáját. Állandóan az apám rendelőjében voltam. Szinte a születésemtől segítettem neki.

Apád azt akarta, hogy orvos legyél? Hogy orvosnak tanulj?

Persze. Teljesen világos volt, hogy orvosnak szánt. Teljesen világos volt.

Tehát a bátyád agronómusnak tanult? Vagy odáig nem jutott el?

Elkezdte, de... szeretnéd, hogy a bátyámról beszéljek? Amikor befejezte a gimnázium nyolc osztályát, kormányváltás volt Magyarországon. Hitler már hatalomra került, a magyar kormány pedig szívesen végrehajtotta minden utasítását. Az érettségi után a fiúk levették a kezétől, de a bátyámat már nem vették be.

Azért nem, mert zsidó volt?

Igen, a zsidósága miatt.

És mikor kezdődött a munkaszolgálat? 1938–1939-ben? 1938-ban már volt munkaszolgálat?

Akkor még nem volt.⁶ A bátyám Magyarországon maradt, meg is tudtuk látogatni. Még hazajöhetett szabadságra, és megtanított minket jiddisül az *Ég a város* című dalra. Ekkor éreztük először, hogy mások vagyunk.

Tudtátok, hogy valami történik?

Az élet csak nagyon lassan változott. Az egyetemre már nem vettek fel bennünket, és apám azt mondta, a zsidóknak érdemes szakmát tanulni. Így én Budapestre mentem, ahol divatrajzot és varrást tanultam.

Tizenkét évesen?

Nem, ekkor már nem tizenkét éves voltam.

De azt mondtad, tizenkét éves korodig...

Igen, tizenkét éves koromig éltünk úgy, ahogy mondtam. Akkor apámat kirúgták az állásából.

Ez mikor történt?

Azt hiszem, nagyjából 1937-ben, de az évre nem emlékszem pontosan. Akkoriban vették el a nagybátyám földjeit is.⁷

⁶ A honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. 230. §-a írta elő, hogy a katonai szolgálatra végleg alkalmatlanok egy ízben három hónapot meg nem haladó időtartamra terjedő, munkatáborokban teljesítendő közérdekű munkaszolgálatra kötelezhetők. A 2870/1941. ME sz. rendelet értelmében a zsidónak minősülő személyek hadkötelezettségüknek a honvédség kötelékében kiegészítő (fegyvertelen) szolgálat teljesítésével tesznek eleget.

⁷ Az 1939. évi IV. tc., az úgynevezett második zsidótörvény 16. §-a intézkedett a zsidók mezőgazdasági ingatlanainak átengedési kötelezettségéről. A zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942. évi XV. tc. tovább szigorította az előbbi törvényt.

1938–1939-ben a zsidók lehetőségeit megszorító gazdasági törvények születtek.

Igen, ezek a törvények 1938–1939-ben születtek. Az egyetemeken akkor már numerus clausus volt.⁸ A bátyámat ezért Grazba küldték tanulni, mivel Ausztriában még járhatott egyetemre. Ő Grazba ment tanulni. Azt nem tudom, hogy a nevelőnőknél lakott-e, vagy valahol máshol. Erre nem emlékszem. De Grazban tanult, az Anschlussig.

Az Anschluss 1938-ban volt.

Az Anschluss idején hazajött, és a MIKÉFE iskolájában tanult. Ez egy magyar mezőgazdasági iskola volt. Azt hiszem, zsidó iskola volt.⁹

És mikor vitték el munkaszolgálatra?

1940-ben vitték el.

Ukrajnába vitték? Vagy máshová?

Nem tudom, hová vitték.

Semmit sem tudsz róla?

Semmit sem tudok róla, nem tudjuk. Addig egyenruhában szolgált, akkor elvették az egyenruháikat, és elvitték őket. Utoljára a gyűjtőtáborban találkoztunk, akkor láttam a bátyámat utoljára. Egy teherautón volt, és elköszönt tőlünk. Amikor a fiamat jom kippurkor elkísértük, ő is felszállt egy autóbuszra, elköszönt tőlünk, és én tudtam, hogy többé nem látom.¹⁰

A két kép összemósódott benned?

Igen, összemósódott. A bátyámat istenítettem. Amikor a MIKÉFE-ben, a mezőgazdasági iskolában tanult, én is Budapesten tanultam. Ez a két, vagy inkább egy év – már nem emlékszem pontosan – voltak a gyerekkorom legszebb évei. Mert akkor a bátyám csak az enyém volt.

Az ő iskolája szintén Budapesten volt?

Igen, mindketten Budapesten tanultunk. Én a nagynénémnél laktam, divatrajzot tanultam és varrást, hogy legyen egy szakmám. Mert az egyetemen már nem tanulhattunk. Mindketten Budapesten voltunk, együtt jártunk kirándulni, minden vasárnap együtt voltunk. Előtte tanultam tőle, és szerettem őt, ugyanakkor nagyon-nagyon féltékeny is voltam rá. Mivel négy évvel nagyobb volt nálam.

⁸ Az 1939. évi IV. tc. 7. §-a hat százalékban korlátozta az egyetemek és főiskolák első évfolyamára felvehető zsidók arányát.

⁹ A Magyar Izraelita Kézmű- és Földműves Egylet kertésztelepe 1949-ig Budapest X. kerületében, Rákoskeresztúron működött. A telep az 1980-as években Budapest akkori kertészeti vállalatához, a FŐKERT-hez tartozott. A vállalat munkatársai a még részben álló régi üvegházakat „izraelita házaknak” hívták. Lásd <https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/zsido-vilag/kutatas-egy-elfeledett-brand-utan-avagy-a-zsido-kerteszet-emlekezete> (letöltve: 2022. szeptember 7.)

¹⁰ Az úgynevezett jom kippuri háború 1973 októberében zajlott Izrael és az országot megtámadó, Egyiptom és Szíria vezetett több arab országból álló koalíció között.

Van róla képed?

Igen, van.

Mirjam, folytassuk a te történetedet. 1940-ben vagyunk?

Igen, 1940-ben.

Akkor Budapesten voltál?

Igen.

Divatrajzot tanultál?

Igen, meg varrást is. 1940-ben elkezdődött a háború, illetve akkor kezdtük érezni.¹¹

Érezteitek annak ellenére, hogy akkor még Magyarországon nem volt háború?

Igen. Mivel már tartott a háború, úgy emlékszem, jöttek repülőök, mindig reggel és délután jöttek, és mindenféle...

Röplapokat, papírokat szórtak?

Nem, nem, hanem például megzavarták a radarokat, vagy legalábbis azt mondták nekünk, hogy a radarokat zavarják. Bécs felé mentek, de pontosan nem tudom...

Ez Budapesten történt? Te akkor még Budapesten voltál? Nem a faluban?

Nem, akkor én már a faluban voltam.

1940-ben a faluban voltál?

Igen, 1940-ben már a faluban voltam, és arra emlékszem, hogy 1940-ben állandóan kötöttünk. Akkor már nem jártam iskolába.

Mennyi időt töltöttél Budapesten? Azt mondtad, 1940-ben Budapesten voltál, ahol divatrajzolás és varrást tanultál.

Nem tudom pontosan, mennyi ideig voltam Budapesten, de azt hiszem, 1938-tól 1940-ig. Budapesten voltam, amíg volt bátyám, amikor pedig elvitték, visszamentem a faluba.

A bátyádat 1940-ben vitték el?

Igen, 1940-ben. Kaptunk egy címet, ez a bátyám katonai címe volt, és azt mondták, küldhetünk neki csomagot. Havonta küldtünk neki csomagokat. A falunkbeli fiúkat elvitték a háborúba. Apám sem volt már állami orvos, de továbbra is ő volt a környék egyetlen orvosa. Sorra jöttek a zsidóellenes törvények. A nagybátyám és a nagynéném beköltöztek a birtokról a faluba. És én mit csináltam akkoriban? Nem tudom. Erre valahogy egyáltalán nem emlékszem. Arra emlékszem, hogy a barátnőm, Zsuzsi, aki irodalmat tanult, a nagynénjénél lakott valahol máshol. Nem emlékszem, mit csináltam akkoriban. Állandóan apám mellett voltam, állandóan. Emlékszem, az asszisztense voltam, ő pedig megtanított mindenféle. Gyógynövényekkel is foglalkozott. Ha a falun kívül kellett egy beteget meglátogatnia, anyám egy nagy lábos levest főzött, amit magunkkal vittünk. Mert a helybeliek nagyon-nagyon szegények voltak. A férfiak már a háborúban voltak.

¹¹ A második világháború 1939. szeptember 1-jén kezdődött. Magyarország 1941. június 27-én lépett be a háborúba, a Szovjetunió megtámadásával.

Emlékszem, hogy apámmal jártunk egyik helyről a másikra. Ő a betegeket kezelte, én meg elfoglaltam magam valamivel. Mindig apámmal voltam. Én tartottam tisztán a rendelőjét, erre emlékszem. Túléltünk, és mentünk csomagot feladni a bátyámnak. Erre emlékszem. El kell mondanom neked, hogy anyámnak volt egy lánytestvére, aki zongorista volt. 1923-ban ment férjhez egy orvoshoz, akivel nem zsidóként Amerikába mentek. Azaz kitértek, és kivándoroltak Amerikába. Mindig küldtek nekünk csomagokat. Erre is emlékszem.

Haladjunk tovább.

Nem tudom, akkoriban volt-e a kapcsolat Amerika és Magyarország között, azt hiszem, az egész tilos volt.¹² A rádió tilos volt, nem volt szabad külföldi híreket hallgatni. Nem igazán emlékszem az 1940-es évekre, csak 1944-re. Lehet, hogy még eszembe jutnak dolgok, de most másra nem emlékszem az 1940-es évekből. Nem volt semmilyen társadalmi élet, és mi...

Apád végig dolgozott?

Igen, ő végig dolgozott. A környék egyetlen orvosa volt.

Így éltetek akkoriban?

Így. Amit biztosan tudok, hogy állandóan túléltünk, küldtük a csomagokat a bátyámnak, és vártuk, hogy érkezzon tőle egy levél.

Semmit se kaptatok tőle?

Semmit. Kezdték elvinni a férfiakat a faluból, a zsidó férfiakat, mi meg kezdtük megérteni, hogy zsidók vagyunk. Addig nem volt különbség. Hirtelen minden keresztény barátnőm eltűnt, beleértve az arisztokratákat. Ismerkedni kezdtem a két korombeli zsidó lánnyal. Egy zsidó család is eltűnt, nem tudom, mi lett velük. Volt egy zsidó család, akikhez elmentünk péntek este, hogy lássuk, hogy tartják a szabbatot. Kicsit közeledni kezdtünk a zsidósághoz. Még valamit el akartam mondani neked azzal kapcsolatban, hogy apám, ahogy már mondtam, nagyon-nagyon tanult ember volt. A téli estéken, amelyek igazán hosszúak voltak, mesélt nekünk. A térdére vett bennünket, és a görög mitológiáról mesélt. Meg művészetről, művészettörténetről. Geológiáról is beszélt, mindenről, amit csak tudott. Mindenféle történeteket mondott. Anyám pedig irodalomra tanított minket. Apámnak nagyon nagy angol, német és francia könyvtára volt. Ő tanított minket franciára. A szüleimtől mindent megkaptam, hogy tanulhassak.

Sokat kaptál tőlük.

Igen, minden területen. Anyámtól a művészetekben, apámtól a tudományban. Ezenkívül apám a szakterületén is tökéletes volt.

Tudtátok, mi történik Lengyelországban? És hogy áll a háború?

Voltak mindenféle hírek.

¹² Bárdossy László miniszterelnök 1941. december 12-én értesítette az amerikai követet, hogy Magyarország és az Egyesült Államok között beállt a hadiállapot.

A híreket az érkező menekültek hozták? Vagy mások?

Nem tudom, hogyan érkeztek a hírek, de voltak. Apám azt mondta: „Ez megtörténhet a galiciánereknél, megtörténhet a lengyeleknél, de Magyarországon nem történhet meg. Ők nem lehetnek meg a zsidó ész nélkül. Ráadásul mi semmit sem csináltunk. Ezért tehát Magyarországon ez nem fordulhat elő.” Apám ráadásul háborús hős volt.

Tehát öt mindez nem fogja érinteni?

Nem fogja. Azt is el kell mondanom neked, hogy mi ketten, tehát a bátyám és én voltunk csak gyerekek anyám egész családjában. Többségük meg sem házasodott, akik meg igen, azoknak nem voltak gyerekeik. Nagyanyámnak négy lány- és egy fiútestvére volt. A fiútestvér egy nagy budapesti bank igazgatója volt, a lánytestvéreinek pedig nem voltak gyerekei. Csak anyám egyik lánytestvérének voltak, ők viszont valahol Franciaországban éltek. Mi voltunk az egyedüli gyerekek anyám családjában.

Ez a javatokra is vált? Kényeztettek benneteket?

Igen, persze. Azt nem tudom, hogy mi gazdagok voltunk-e, erről soha nem beszéltünk otthon, de a nagymamám mindig azt mondta: „a ti társadalmi helyzetetekben ilyet nem lehet csinálni”. Azaz, hogy ülsz, hogy eszel, hogy viselkedsz, hogy csinálod ezt meg azt. Anyám elvitt a vonatsínekhez, hogy megtanítsa az egyenes járásra.

Nem tett könyvet a fejedre?

Három könyvet tett a fejemre. Engem ez nagyon dühített, mert én a parasztokhoz akartam hasonlítani. És ez két teljesen külön világ volt. Tudod, a szőnyegek...

Tizenkét éves korodig többet voltál a nagynénédnél és nagybátyádnál?

Mindennap találkoztunk. Tudod, a gyümölcsös, a hatalmas gyümölcsök, a virágok, mindez...

Miért csak tizenkét éves korodig?

Mert tizenkét éves koromban kezdődtek a nehézségek.

Akkor vették el a földeket?

Igen, akkor vették el tőlük a földjeiket.

De te 1935-ben voltál tizenkét éves.

Igen, tényleg 1935-ben voltam. Akkor mindez kicsit később történt.¹³ Akkor még gimnáziumba jártam. Igen, megvan. Akkor még gimnazista voltam, és orvos akartam lenni. A bátyám már leérettségizett, én pedig szintén gimnáziumba akartam menni. Mindennap vonattal utaztam az iskolába, a 30 kilométerre levő Karcagra.

Mikor kezdte orvosnak tanulni? Még kiskorodban?

Nem tanultam orvosnak.

Akkor mit tanultál Karcagon?

Oda jártam gimnáziumba.

¹³ Lásd 7. számú jegyzet.

Tehát oda jártál középiskolába?

Igen. Amikor tizedikes voltam... Melyik évben voltam tizedikes?

Tizenhat évesen voltál tizedikes, ami 1939 körül lehetett.

Igen, 1939-ben voltam tizedikes, és akkor egy új latintanárr érkezett a gimnáziumba. Az egész gimnáziumba egyetlen zsidó fiú járt, aki az osztálytársam volt. Ez egy reálgimnázium volt, ahová református lányok jártak, meg rajtam kívül négy zsidó lány, akik szintén az osztálytársaim voltak. A latintanárr bejött az osztályba, és azt mondta: „Már teljesen zsidónak tűnünk.” Rám nézett, és hozzátette: „Mit csinált Hitler Németországban?”

Én meg megkérdeztem anyám, hogy mit csinált Hitler a zsidókkal Németországban. Erre elkezdtek magyarázni, hogy Németországban Hitler ezt meg azt csinálta. Azt is mondták: „De nálunk ez nem történhet meg.”

A latintanárr állandóan piszkált minket. A zsidó fiút, meg engem. A fiú vallásos családból jött, és elmondta nekem...

A zsidó fiú?

Igen. A cionizmusról beszélt nekem, Palesztináról, és adott egy Shalom Ash-könyvet, *A völgy...*, valami ilyesmi címe volt. És én hirtelen cionista lettem.

Ez 1939-ben történt?

Igen, valamikor 1939 táján. Ez egy igazi változás volt. Érdeklődni kezdtem a Palesztinában történő dolgok iránt. Otthon semmi újat nem kaptunk. Az apám ágáról egy unokatestvérem kivándorolt Palesztinába, én meg egy regényt kezdtem írni a témáról. Erre határozottan emlékszem, hogy Shalom Ash könyvének elolvasása után egy regényt kezdtem írni. Ezt követően még egy könyvet olvastam, melynek szerzője... ki is volt akkoriban Shalom Ash mellett?

Berkovits?

Már nem emlékszem, de mindenesetre érdekelt a cionizmus. Apám azonban azt mondta: „Elképzelhető, hogy a cionisták saját országot akarnak, de a zsidó nép nem alkalmas arra, hogy országa legyen.”

Nem alkalmasak egy mezőgazdasági ország létrehozására?

Igen. Azt mondta: „Ez nem lehetséges, erre nem képesek. Hiszen minden zsidó kereskedő. A mezőgazdaság pedig földművelés.”

És apád szerint a zsidók nem tudnak mezőgazdasággal foglalkozni?

Igen, szerinte nem tudnak.

És te hogyan közeledtél a cionizmushoz? Csatlakoztál az ifjúsági mozgalomhoz?

Nem, ilyenek nálunk nem voltak.

Karcag közelében nem voltak cionista ifjúsági szervezetek?

Nem voltak. Karcagon volt egy gimnáziumi barátnőm, aki valamilyen mozgalomhoz tartozott, együtt is laktak. Ezt mondta nekem. De én nem voltam semmilyen ifjúsági mozgalom tagja. Aztán elkezdődött a háború.¹⁴

És akkor visszatértél a faluba. Mindaz, amit eddig elmondtál, Shalom Ash, meg a többi dolog, az Karcagon volt?

Igen, Karcagon.

És akkor visszatértél a faluba, Tiszaszentimrére?

Igen, visszatértem. Erre emlékszem, sok minden másra nem.

Akkor haladjunk időben.

Az élet folytatódott. Volt egy cselédünk, de nevelőnőnk már nem volt.

Már nem dolgozhatott zsidóknál?

Már nem dolgozhatott. Mellesleg, akkoriban már nem velünk lakott, hanem a saját házából járt át hozzánk mindennap, titokban. Csak így tudott tovább dolgozni nálunk. A cselédlány szintén sok-sok évig volt nálunk. A születésemkor már nálunk dolgozott.

Említetted, hogy nem hallgathattátok a rádiót. A tilalom ellenére hallgattátok?

Igen, hallgattuk.

Tehát tudtátok, mi történik?

Nem tudtuk, mivel a rádióban nem igazán mondták el, mi történik. Nem voltak külföldi adók, csak magyarok. Más adók nem voltak.

A magyar adó nem tudósított a háborúról?

Nem, a magyar adó nem tudósított a háborús eseményekről. Az orosz fronton már folyt a háború. Állandóan a danzigi folyosóról beszéltek,¹⁵ állandóan, de mi nem értettük, mi az a danzigi folyosó. Aztán hirtelen Lengyelország Hitler uralma alá került.¹⁶ És a háború kiterjedt, állandóan történt valami, de mi nem értettük. Arra sem emlékszem, hogy az újságok írtak-e valamit a háborúról.¹⁷

Mi történt ebben az időben személyesen veletek? A bátyádról nem hallottatok semmit? Nem tudtátok, mi van vele?

Nem hallottunk róla semmit, semmit.

Apád tovább dolgozott?

Igen, tovább dolgozott.

¹⁴ Valószínűleg arra gondol, hogy Magyarország belépett a második világháborúba 1941. június 27-én.

¹⁵ A danzigi folyosó biztosította a két világháború között az újonnan létrehozott Lengyel Köztársaság számára a Balti-tengerhez való hozzáférést.

¹⁶ 1939 szeptemberében a Molotov–Ribbentrop paktum titkos záradékával összhangban előbb Németország, majd a Szovjetunió megtámadta Lengyelországot, és felosztották egymás között a területét.

¹⁷ A rádió és az újságok is közöltek híreket a háborúról.

És te továbbra is segítettél neki?

Igen, én segítettem neki.

Ugorjunk 1944 tavaszára. Vagy történt valami említésre méltó 1944-ig?

Nem emlékszem, hogy lett volna valami különleges esemény 1944-ig. Lehet, hogy később eszembe fog jutni, de most nem emlékszem semmi ilyenre.

Ha eszedbe jut, majd visszatérünk rá.

Mindenesetre azt tudom, hogy a faluban szinte nem maradtak fiúk, szóval nem voltak parasztok, és zsidók sem, de őket nem is nagyon ismertem. Arra emlékszem, hogy volt egy zsidó család a faluban két fiúval, ők egyszer csak eltűntek. Egy bolt is volt, onnan szintén eltűnt a férfi. Arra emlékszem, hogy a barátnőmnek, Zsuzsinak volt egy barátja.

Zsuzsi a malomtulajdonos lánya volt?

Igen, a malomtulajdonos lánya volt, akit szintén besoroztak. Zsuzsi nagyon szomorú volt, Budapestre költözött, én meg egyedül maradtam. Fő elfoglaltságom az volt, hogy állandóan apámnak segítettem. Emlékszem egy esetre: hoztak egy levágott lábú fiút, ömlött a vére... és nekem kellett tartanom a... nem tudom, hogy hívják ivritül.

A tálat?

Igen, a tálat, de van ennek egy speciális neve. Mindenesetre apa megpróbálta összevarrni a hatalmas sebet, én meg majdnem elájultam. Apám azt mondta: „nem leszel orvos”.

Mirjam, beszéljünk 1944-ről.

1944-ben Zsuzsi visszajött Budapestről, nem tudom, miért. Vasárnap volt, bekapcsoltuk a rádiót, és a mindannyiunk által szeretett színész bement: „Köszöntök mindenkit, a németek elfoglalták az országunkat.”¹⁸ A németek megérkeztek Magyarországra.

Emlékszel a németekre? Látod őket magad előtt?

Mikorról?

A bevonulás idejéből. Láttál németeket?

Valójában bocsánat, bocsánat, a nagynénéimmal voltam..., most már emlékszem, a Dunántúlon voltam a nagynénémnél, mivel varrást tanultam nála. Ott élt két nagynéné, akik nem házasodtak meg, én pedig náluk voltam, hogy tovább fejlődjek a varrásban. Ez akkoriban volt, amikor a németek elfoglalták Jugoszláviát.¹⁹ Jöttek a németek, rengeteg, rengeteg, rengeteg német katona jött. Hosszú sorokban jöttek a biciklisek, aztán tankok, aztán pedig gyalogos katonák. A magyarok virágot és csokoládét adtak nekik, és kezét fogták velük. Mi pedig ott álltunk, és a Jugoszlávia felé menő repülőket néztük. Arra gondoltunk, hogy lehetetlenség legyőzni őket. Az egész órákig, hosszú órákig tartott...

A német felvonulás?

Igen, a német felvonulás.

¹⁸ Valószínűleg tévesen emlékszik. Több visszaemlékezés szerint éppen ellenkezőleg, a rádió nem mondott be semmit a német megszállásról.

¹⁹ A német csapatok 1941 áprilisában Magyarország és Bulgária területéről támadták meg Jugoszláviát.

Mirjam, említetted, hogy tizenkét éves korodig mindened megvolt.

Azt hiszem, tizenkét éves koromig. Addig mesebeli életem volt, mindenem megvolt. Volt bátyám, volt egy csodálatos anyám és egy csodálatos apám. Egyáltalán nem voltak anyagi nehézségeink, nem emlékszem, hogy bármi gondunk lett volna. A birtok nagyon sokat jelentett nekünk, rengeteg szabadságot, és persze a sok állatot, mindent. A parasztok sokszor meghívtak minket, az étel jó volt, minden rendben volt. Emlékszem az estékre – nem tudom, már mondtam-e nektek, a nagynéném zongorista volt, és koncerteket adott.

Anyád testvére?

Igen. Mindig nagyon elegáns és furcsa ruhákat hordott. Miután egy koncertre felvett egy ilyen ruhát, elküldte hozzánk haza a férje öltönyeivel, zakójával, frakkjával, szmokingjával, és nem is tudom mi mindenével együtt. A nagynéném ruhái mind csodálatos színű, tollakkal díszített ruhák voltak. A hozzánk küldött estélyi ruhákat én hordtam, bátyám meg a nagybácsi frakkjait, és anyám zongorázott, mi meg táncoltunk. Nagyanyám a sarokban ült, apám pipázott, mi pedig szalontáncokat táncoltunk. Ezek az előadások...

Ez nagyjából mikor volt?

Mindig így volt.

Szóval tizenkét éves korodig?

Nem emlékszem pontosan, azt hiszem, később is folytatódott, de hogy pontosan meddig, arra nem emlékszem. Amíg a bátyám otthon volt, addig biztosan voltak ilyen esték. Akkor is voltak, amikor vendégek jöttek hozzánk. Akkor én ültem a zongoránál, a bátyám is zenélt, de ezeket az előadásokat utáltuk. Szóval ilyen szép és gazdag gyerekkorunk volt.

Ez 1940-ig tartott, amikor elvitték a bátyád?

Igen, a bátyám elviteléig tartott. Akkor nemcsak a bátyámat vitték el, hanem a barátomat, az első szerelmemet is. Orvostanhallgató volt az első szerelmem, őt is elvitték.

És nem jött vissza?

Nem jött vissza.

A bátyáddal együtt vitték el, amikor elvitték a férfiakat?

Igen, a bátyámmal együtt, amikor elvitték a férfiakat. A bátyám nem tért vissza, az egész családom nem tért vissza. Az 1940-es években kezdődött, mindenféle munkatáborokba vitték őket. Mi pedig próbáltuk folytatni az életünket. Én apámnak segítettem, de elkezdődtek a bajok.

Azt nem tudom, pontosan hogy teltek az évek, de elteltek, és elértünk 1944-hez. Akkor már tilos volt nem zsidó cselédet tartani,²⁰ mi pedig hirtelen zsidók lettünk. Március 19-én, egy vasárnapi napon hallottuk a rádióban, hogy a németek bevonultak Magyarországra. Apám mondta, hogy ez a vég, mivel ő tudta, mi történt Lengyelországban, és mi történt

²⁰ Az 1200/1944. ME sz. rendelet nem zsidók alkalmazásáról a zsidók háztartásában 1944. március 31-én lépett hatályba.

Wannseeben.²¹ Mondta, hogy a németbarát kormány miatt Magyarországon is ez lesz. Azt is mondta, hogy velünk ez nem történhet meg, mert ő első világháborús kitüntetett. Mondta, hogy velünk nem történhet meg, az ő papírjait elfogadják. Így éltünk két hétig, nagyjából március végéig. Akkor jött egy rendelkezés, miszerint minden zsidónak sárga csillagot kell viselnie a ruháján, enélkül zsidók nem mehetnek ki az utcára. Felvarrtuk a csillagokat.²²

Emlékszel arra, hogy varrod?

Én a lehető legszebb ruhámra varrtam a csillagot, a barátnőmmel, Zsuzsival...

Zsuzsi zsidó volt?

Igen, zsidó volt. És Zsuzsival fogtuk a biciklinket, és büszkén körbeticikliztük a falut a sárga csillaggal. Minden utcába bementünk, ahová csak be lehetett biciklizni. Igazán buták voltunk. Zsuzsi barátja már nem volt ott, mi sem tudtunk semmit a zsidó barátainkról, a családok nem kaptak híreket a fiaikról. Ez így folytatódott, mindennap repülők mentek el felettünk, nem tudtuk, hová mennek. Délről nyugat felé repültek. Akkoriban, 1944-ben nagyjából 2000 amerikai Liberator volt. Hogy ezek hova repültek? Nem tudtuk. Naponta kétszer repültek át, messziről hallottuk őket.

Mik azok a Liberatorok? A felszabadítók?

Nem, a Liberatorok az akkori idők legnagyobb harci repülői voltak. Később tudtuk meg, hogy a Liberatorok az amerikaiak nehézbombázói voltak. Mellettük, mint a legyek, repültek kisrepülők, ezeknek a nevét nem tudom. De ezek kicsi repülők voltak, amik védték a nagyokat. Nem tudom pontosan, hová mentek, de naponta egyszer ez egy igazi „műsor” volt.

Egy áprilisi napon, nem emlékszem pontosan, mikor, megjelentek nálunk a csendőrök. Három-négy csendőr. A csendőrök egyfajta rendőrök voltak, akik a komolyabb bűntényekkel foglalkoztak. A cigányokkal, a komolyabb bűnözőkkel foglalkoztak.²³

A gyilkosokkal?

Igen, a gyilkosokkal. De mivel néha betegek voltak, az apám páciensei is voltak. Kakastollas kalapjukban jöttek, és azt mondták apámnak: „Doktor, velünk kell jönnöd. Egy másik helyre viszünk titeket, oda kell vinnünk a zsidókat. Mindenki vihet magával egy csomagot, de aranyat és pénzt nem. Aki aranyat vagy pénzt visz magával, halállal büntetik.” Mindenért, amit tilos volt csinálni, halálbüntetés járt.²⁴

²¹ A Berlin melletti Wannseeben 1942. január 20-án került sor arra a konferenciára, amelyet Reinhard Heydrich, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA) vezetője hívott össze azzal a céllal, hogy megtárgyalják a „végső megoldás”, az európai zsidók megsemmisítése végrehajtásának részleteit. Erről azonban akkoriban nem jelentek meg hírek, így Mirjam és családja nem tudhatott róla.

²² 1944. április 5-től kellett hordani a sárga csillagot.

²³ A rendőrség a városokban, a csendőrség a városok külterületén, valamint vidéken látta el a rendvédelmi feladatokat. Az előbbi a Belügyminisztérium felügyelete alá tartozott, az utóbbi kettős felügyelet – Belügy- és Honvédelmi Minisztérium – alatt állt.

²⁴ A rendeletekben, utasításokban elzárás, internálás, pénzbüntetés szerepelt, de halálbüntetés nem. Ugyanakkor előfordulhatott, hogy szóban elhangzott egy-egy rendőr vagy csendőr részéről a halálbüntetéssel való fenyegetés.

A hozzátok érkező három csendőr között olyanok is voltak, akik apád páciensei voltak?

Igen, olyanok is voltak közöttük.

És ez egyáltalán nem zavarta őket?

Nem, nem zavarta őket, hiszen ez volt a munkájuk.

Erre az esetre emlékszel? Ott voltál apád mellett?

Ott álltunk. De tudtuk, hogy ez fog történni.

Hogy reagált apád?

Apa azt mondta: „Ez lehetetlen, ez lehetetlen.” Fogott egy üveg italt, és megitta. Ez volt az első alkalom, hogy apámat láttam...

Hogy részeg volt?

Igen, akkor részeg volt. Szekéren vittek minket, nem olyanon, amilyenen mi szoktunk utazni, ami embereknek való, hanem társzekereken. Elvittek minket, apám pedig magával vitte az üveget, és ivott.

Szekéren vittek titeket?

Igen, szekéren vittek. Megérkeztünk, illetve elindultunk. Mellettünk egy másik szekéren egy ismerős család volt, megint egy másikon pedig a barátnőm, Zsuzsi és a mamája. Aztán megérkezett a Fisch család szekere is.

Jól értem, hogy semmit sem tudatok magatokkal vinni?

Egy kis csomagban néhány dolgot vittünk csak magunkkal.

Vittél magaddal valamilyen személyes tárgyat?

Egy magam kötötte gyönyörű pulóvert vittem magammal, amit nagyon szerettem. Nagyon büszke voltam rá. Nadrágot és két alsóneműt is vittem.

Könyvet nem vittél? Annyi hely nem volt?

Könyvet nem vittem. És mentünk...

Egy pillanat. Mentetek, vagy szekéren utaztatok?

Szekéren mentünk, az országúton, a szomszédos faluba, Kunmadarasra. Mutattam neked a térképen. Ott több zsidó volt, és sok szekér. Onnan mentünk tovább Karcagra. Karcag a közeli kisváros, ahol aztán egy szögesdróttal körülkerített helyre vittek minket. Rengeteg rendőr, illetve csendőr volt ott, kint és bent egyaránt, és rengeteg ember. A környékbeli zsidókat mind odavitték, minden faluból. A hely egykor egy téglagyár volt. Mi külön szobát kaptunk, mert apám orvos volt, és már rengeteg beteg szorult orvosi kezelésre. Velünk volt egy barátnőnk is, aki a gyógyszerész felesége unokatestvérének a barátja volt. Az ő szüleit már korábban elvitték, és mivel ő éppen nálunk volt a faluban szabadságon, velünk jött. A szekérúton is velünk volt. Nagyjából tizenhét éves lehetett, és velünk jött. Abban a szobában is együtt voltunk, amit kaptunk. Icának hívták. Mi ketten amolyan nővérként dolgoztunk, apám volt az orvos, és minden beteget mi kezeltünk. Arra nem emlékszem, hogy mit ettünk ott, de arra emlékszem, hogy a cselédünk odajött a szögesdrót kerítéshez, és kenyeret adott nekünk. Rengeteg fiatal is volt ott, akiket még az iskolából

ismertünk. Mind tizenhét-tizennyolc évesek voltak, mivel a tizenhét évesnél idősebbeket már elvitték a munkaszolgálatos táborokba, közülük senki sem maradt otthon.

A zsidókról beszélés?

Nem zsidók nem voltak ott, ez egy zsidó tábor volt,²⁵ nem zsidók nem voltak ott.

De az iskolában nem zsidók is voltak.

Igen, de a szögesdróttal körülvett táborban csak zsidók voltak. Ott voltak azok a tizenhét évesnél fiatalabbak, akiket Karcagról ismertünk az iskolából, meg Tiszaörsről és Tiszaszentimréről, akikhez apám kijárt. Egy-két hétig lehettünk ott, de pontosan nem emlékszem, meddig. Jöttek oda...

Csendőrök jöttek?

Ott csak csendőrök voltak.²⁶

Németet egy darabot sem láttál?

Nem, ott nem voltak németek, csak csendőrök. Csak csendőrök, rendőrök sem, más sem, csak csendőrök. Arra nem emlékszem pontosan, hogy hogyan történt, de jött egy vonat, ami egy központi helyre vitt minket.²⁷ Apám mondta, hogy elérkezett a vég, ő nem száll fel a vonatra, öngyilkos lesz. Anyám azt válaszolta: „Ha te öngyilkos leszel, én is az leszek.” Megkérdeztek engem is: „Te mit teszel?” Mondtam, hogy én nem leszek öngyilkos, biztos vagyok benne, hogy én mindezt túlélem.

Álltál a szüleid előtt, és ezt mondtad?

Igen, álltam előttük, és mondtam, hogy nem leszek öngyilkos.

Ez nem hatott rájuk?

Nem tudom, hogy hatott-e rájuk. De a nagynéném, aki szintén velünk volt, ő...

Hogy hívták a nagynénit? Ilonának?

Luna volt a neve. Luna nagynéni. Ő megivott valamit...

Amit apád adott neki? Apád tudta?

Nem, nála volt valami. Erős nikotin, amit a rózsák kártevői ellen használtak, illetve a virágok kártevői ellen. Nagyon-nagyon szép kertje volt, csodálatos és különleges rózsái voltak. Igazán gyönyörű rózsái voltak, és ő nagyon szerette őket. Szóval magával hozott valamilyen mérget. Megitta, és amint megitta, elájult.

Meghalt?

Nem tudom, azt tudom, hogy elájult. Apám szintén bevett valamit, amiből anyámnak is adott. Lefeküdtek a matrakra. Ágyak nem voltak, csak matracok.

²⁵ A karcagi gettóról van szó.

²⁶ A gettót rendőrök őrizték.

²⁷ A szolnoki gyűjtőtáborba.

Elbúcsúztak tőled? Apád mondott neked valamit?

Apám először az ablakhoz ment, és azt mondta: „Hogy lehet, hogy a nap olyan szépen ragyog? Hogyhogy olyan erősen ragyog?” Én meg iszonyúan megharagudtam rá. Hogy otthagyt engem.

Mondtál neki valamit?

Nem, semmit sem mondtam, de iszonyúan haragudtam rá. Erre emlékszem. Én mondtam, hogy nem akarok öngyilkos lenni, ők pedig a kényelmes és könnyű utat választották.

Huszonegy éves voltál ekkor?

Nem.

De hát '23-ban születted, ez pedig '44-ben történt.

Igen, igaz. Huszonegy éves voltam. A szüleim feküdtek a matracon, és jöttek a csendőrök, és azt mondták: „Gyorsan, gyorsan, gyorsan, fogjátok a holmikat, megérkezett a vonat, vinni kell a betegeket.” El kellett vinnünk a betegeket, nem is tudom hányan voltak ott. A hátunkon cipeltük el őket a vonathoz.

Tudod, hogy apád mit vett be?

Atropint.

És anyádnak is atropint adott?

Igen, neki is. Elvittük a betegeket, és minden mást ott hagytunk. Nem vittünk magunkkal semmit, csak a betegeket. Még a gyógyszerestáskát sem vihettem magammal. A hátunkra vettük a betegeket, és elhelyeztük őket egy tehervagonban, egy nyitott vagonban.²⁸

És milyen állapotban volt apád és anyád?

Most értünk ehhez. Anyám és apám ott feküdtek.

Eszméletlenek voltak?

Anyámhoz hajoltam, és hallottam, hogy lélegzik. Hallottam a pulzusát. Apám lélegzését nem hallottam, de a pulzusát éreztem. Mit tegyek? Nem hagyhatom itt őket. Semmiképpen sem hagyhatom itt őket. Icával együtt a tehervonatra tettük őket. Emlékszem, hogy a hátamra vettem anyámat, Ica a lábainál segített, és lefektettük a vonaton.

A vagon padlójára tettétek őket?

Igen, a vagon padlójára. Apámat nagyon, nagyon nehéz volt odaszállítani. Én a vállánál fogtam, Ica a lábainál. Így vittük, a csendőrök meg néztek. Feltettük őket a vonatra.

És Ilonka addigra meghalt?

Igen, Ilonka addigra meghalt. Azt mondták, hogy hagyjuk őket ott. Nem tudom, ki tette el őket, egyáltalán eltemették-e őket, hová temették őket, nem tudom. Ott voltak a betegek is, nem voltak egyedül.

²⁸ Olyan vagonra gondolhat, amelynek az ajtaját nem zárták be.

A betegszobában más halottak is voltak?

Igen, a betegszobában voltak halottak, de nem tudom, nem tudom. Aztán következett az út. Éjszaka volt, és az út a poklok pokla volt. A halottak sírtak és kiabáltak.

A halottak?

Bocsánat, nem a halottak, hanem a betegek. Mi pedig, Ica és én, a vagonban ültünk. Iszonyú volt, iszonyú, iszonyú.

Mi történt apáddal és anyáddal?

Folyton a lélegzésüket figyeltem. Anyám lélegzett. És egyszer csak apámnál is éreztem. Ő is lélegzett.

Neki is volt pulzusa?

Igen, volt. És anyám magához tért. A vonaton voltunk, anyámból állandóan hangok törtek elő, szörnyű helyzet volt. Reggel apám is kinyitotta a szemét, illetve reggel láttam meg, hogy kinyitotta a szemét. Anyám pedig már beszélt hozzám. Azt kérdezte: „Hol vagyok?” Megláttam, hogy megérkeztünk valahová. Két sorban álló embereket láttam, meg szögesdrótot. Oda kellett nekünk is bemenni. Valahogy így nézett ki. Először bementünk egy helyre, ahol csak csendőroket láttam hosszú sorokban. Pont, mint ahogy megálmodtam: szögesdrót és géppisztolyos német katonák. Bent rengeteg ember volt.

Nem tudtátok, hol vagytok?

Nem, nem tudtuk. Újra ki kellett hoznunk apát és anyát, meg a betegeket. A bejárat mellett volt egy pincyszerűség, néhány lépcső vezetett le, és azt mondták, ez a kórház a betegek számára. Oda vittük a betegeket. Aki pedig járni tudott, azoknak el kellett vonulniuk a sor előtt, miközben tetőtől talpig megvizsgáltak.

Ezt az SS csinálta?

Igen, az SS. Miután a betegeket bevittük a kijelölt helyre, Icának és nekem is el kellett vonulnunk a sor előtt. Megnézték, hogy vannak-e zsebeink, nincs-e nálunk arany vagy valami. Be kellett mennünk a kijelölt helyre, ahol egy darab kenyeret kaptunk. Szemben velünk is volt egy sor, az elé is be kellett állnunk. Amikor a számba vettem a kenyérdarabot, szemben velem egy öt-hat éves kislány állt, aki éhes volt, és sírni kezdett. Közel állt hozzám. Én meg persze odaadtam a kenyeret neki. Ahogy továbbmentem, megfogott egy német, megütött, és elvitt messze, a szögesdrót kerítéshez. Elővette a géppisztolyát, és rám fogta. Én a szögesdrót kerítés mellett álltam, ő meg fogta a géppisztolyát. Mondtam magamban: „Viszlát, Mirjam, viszlát, Mirjam, ez a vég.” Láttam a fekete csövet, felette pedig egy fiatal arcot kék szemekkel. Szembenéztem vele, ő is rám nézett, és nem lőtt.

Mondta, hogy menj el?

Nem, nem mondott semmit. Csak intett, mire elmentem. És életben maradtam. Szolnokon voltunk.

Szóval, a hely, ahová érkeztetek, Szolnok volt?

Igen, Szolnokra érkeztünk. Hatezer zsidó volt ott, a tábor zsidó vezetőivel együtt.²⁹ Ők mondták meg, hogy mit kell tennünk, ők adták a parancsokat a hatezer zsidónak. Enni kaptunk valamit. Mindig elvitték valakit egy szobába, megverték, miközben faggatták: „Hol az arany? Hol a pénz?” Elvitték Zsuzsi mamáját is, feketére vert kezekkel jött vissza. Az apámat is elvitték.

Apád és anyád már lábra tudtak állni?

Nem igazán, csak nagyon nehezen tudtak lábra állni.

Ilyen állapotban is kihozták őket a kórházból, és el akarták venni a pénzüket?

Igen, kihozták őket, és vallatták őket is. De az ott levő csendőrök egyike apám betege volt, így legalább nem verték őt. Apám viszont azonnal megmondta, hol van az aranyunk.

Szolnokon már nem voltak SS-ek?

Nem, Szolnokon nem SS-ek voltak, hanem gépfegyveres német katonák. Nem voltak sokan, annál több csendőr volt viszont ott. Mindenhol csendőrök voltak, kint és bent is.

Talán a tábor körül voltak SS-őrök?

Nem tudom, én nem láttam SS-eket. A táborban levő katonák fiatalok voltak, és állandóan gépfegyverrel mászkáltak. És ott voltunk mi, hatezer zsidó, és semmit sem tettünk. Nem lázadtunk fel, és nem öltük meg a tizenkét katonát meg a csendőröket. Ezt nem tudom megbocsátani.

Hogy tudtátok volna megölni őket?

Még csak nem is gondolt erre senki. A legszörnyűbb a WC volt. Egy gödör fölé egy deszkát fektettek, és nekünk hatezer zsidó előtt kellett elvégeznünk a dolgunk. Rengetegen lettek öngyilkosok.

Hogy lettek öngyilkosok?

Nem tudom pontosan, hogyan, mindenki a maga módján.

De hát nem mindenkinek volt, ami volt az apádnak...

Nem tudom. Mindenesetre öngyilkosok lettek. Nekünk, Icának és nekem kellett kihoznunk a halottakat, és sorokba rendezni a holttesteket. Esett az eső, a halottak szeme nyitva volt, az eső pedig beleesett. Sütött a nap, jöttek a legyek, és belerepültek a nyitott szemükbe. Ezt soha nem fogom elfelejteni. És soha nem bocsátok meg a magyaroknak és a csendőröknek. Tudod, soha nem éreztem gyűlöletet, nem akartam rosszat senkinek, de amikor láttam az ismerőseimet ott feküdni holtan az út közepén, legyekkel a szemükben, ezt nem tudom elfelejteni nekik. Apám lassan felépült.

²⁹ Ferenczy László csendőr alezredes IV. „tiszogatási zónából” küldött első jelentése szerint több mint hatezer főre becsülték a szolnoki gyűjtőtábor létszámát, a deportálásról készült második jelentésében azonban már csak 4666 fő szerepel. Lásd I.2. és I.8. számú dokumentumok.

Depressziós volt?

Igen, de felépült. Soha nem lett a régi önmaga. Anyámnak mindig volt egy-egy jó szava. Azt mondta nekem: „Túléljük ezt, drágám, túléljük. Kár, hogy ilyen keményen kell dolgoznod.” Fizikailag is keményen dolgoztam, de lelkileg még inkább. El sem tudom mondani, milyen állapotban voltam. Mindannyian megőrültünk, mindannyian megőrültünk. Nem tudom, hány napot voltunk ott. Nem tudom, mit ettünk és hogyan. Állandóan a betegekkel voltam, gyógyszer nem volt, semmi sem volt. Mi volt egyáltalán? Nem volt semmi.

Apád szintén a betegekkel volt?

Igen, ő is velük volt.

Tehát újra dolgozott?

Nem, soha nem dolgozott újra, de már beszélt.

És kezelte a betegeket?

Nem kezelte.

Tehát nem foglalkozott velük?

Nem foglalkozott velük. Mi ápoltuk őket. Nem tudom, Icának és nekem miért kellett ott lennem, hiszen volt ott összesen hatezer zsidó, biztos volt köztük orvos. Nem tudom, miért minket választottak, elképzelésem sincs, mindenesetre mi voltunk ott. Tudod, minden este vittek el embereket, és megverték őket. Folyton sírást és üvöltést hallottunk. Állandóan ez ment, végig, amíg Szolnokon voltunk.

Reggel megszámloltak benneteket?

Nem, Szolnokon nem volt Appell, nem volt létszámenőrzés.

Akkor mit csináltak ott? Semmit sem?

Semmit sem csináltunk.

Csak ütöttek benneteket?

Nem csináltunk semmit. Ica meg én elfoglaltak voltunk.

A betegekkel?

Nem igazán tudom, mi volt Szolnokon. Azt hiszem, enni adtak, de nem emlékszem pontosan. Meg kell kérdezned valakit, aki Szolnokon volt.

Mikor adtak ételt?

Nem tudom.

Melyik évszakban voltak ott?

Májusban.³⁰

1944 májusában?

Igen, 1944 májusában.

³⁰ Tévesen emlékszik, 1944. június második felében voltak a gyűjtőtáborban.

Hideg volt?

Nem emlékszem. Az esőre emlékszem, meg arra, hogy napos idő is volt, de másra nem emlékszem. A latrinára emlékszem, arra emlékszem.

Mi az a latrina?

Latrina. Így hívták azt a helyet, ahol a dolgunkat végeztük. Erre emlékszem. Egy nap a táborvezetés, nem tudom, kik voltak a tábor vezetői, azt mondták, hogy két csoportot kell alkotni. Mivel két csoportban fognak elvinni bennünket. Arról volt szó, hogy vonattal visznek minket munkára.

Milyen vezetése volt a tábornak? Egyfajta Judenrat?³¹ Zsidó vezetés?

Igen. Azt hiszem, olyan volt, mint a Judenrat.

Hogy választották a tagjait?

Sejtelmem sincs róla. Csak azt tudom, hogy ez a csoport készítette a listákat, falvanként készítettek a listákat. Azt, hogy kik voltak a listán, és mi szerint készült a lista, arról fogalmam sincs, nem tudom. Amit tudok, az az, hogy volt egy első és egy második csoport. Azt tudom, hogy mi a második csoportban voltunk. Aztán amikor megérkezett a vonat, az első csoportba tettek bennünket. Álltunk a vonatnál, és kaptunk egy darab kenyeret. Így szálltunk fel a vonatra, egy darab kenyérrrel. A vonaton kívül a következő felirat állt: „8 ló, 16 tehén”.³²

Marhavagonok voltak?

Igen, marhavagonok. Nyolcvan voltunk egy vagonban, aminek egy kis rácsos ablaka volt. Nem volt víz, nem volt WC, nem volt hely lefeküdni, még leülni sem volt hely. Sötét volt és bűdös. A vonat elindult, és ment, ment, ment. Szörnyen bűdös volt a vagonban, szörnyen szomjasak voltunk, és nem volt víz.

Hogy volt apád?

Nem volt már apám, addigra olyan volt, mint egy darab felmosórongy. Iszonyú szomorú volt így látni őt. Persze nem igazán láttuk, mivel sötét volt. Mindenki az ablakhoz akart menni, mivel onnan jött egy kis levegő. Az ablaknál háború dúlt. Én egyszer jutottam oda. Pont akkor érkeztünk valamilyen állomásra, ahol emberek voltak. A vonat megállt, én pedig vizet kértem tőlük. Egy csap mellett álltak, és én vizet kértem tőlük. Hátat fordítottak, és elmentek.

Kint, a világban minden rendben volt. A dolgok a szokott módon zajlottak.

Igen, a dolgok a szokott módon zajlottak. Mi továbbmentünk, útközben robbanásokat hallottunk. Miért nem bombázták az amerikaiak a vonatokat? Miért? Mindenki tudta, hogy a vonatokban zsidók vannak. Miért nem segítettek? Utaztunk nappal és éjszaka, még egy nap és éjszaka, és akkor a vonat hirtelen megállt. Robbanásokat hallottunk, a vonat pedig megállt. Aztán elindult visszafelé.

³¹ Zsidó Tanács.

³² A vagonok többsége bizonyosan nem magyar volt. A feliratra valószínűleg tévesen emlékszik.

Hogyhogy visszafelé?

Visszafelé. Megint utaztunk egy napot víz nélkül, és a vagonban szörnyen bűdös volt, szörnyen, szörnyen.

A vagonban haltak meg emberek?

Igen, haltak meg. Aztán a vonat hirtelen megállt, kinyitották az ajtókat, és a kint álló katonák azt mondták németül: „Ausztriában vagytok, dolgozni fogtok. Szálljatok le, ha szükségetek van rá, erre van a WC és a vízcsapok.” Az „édenkertbe” érteztünk.

Erre mit tettetek? Hogy reagált apád?

Apám nem reagált.

Neki már semmi nem számított?

Már nem reagált. Kicsit lemostam őket, és én is megmosakodtam. Aztán csak ültünk. Aztán valamelyest kitakarítottuk a vagonokat, és ott hagytuk a halottakat.

A vagonokban?

Nem, kint. Nem tudom pontosan, hogy történt. Visszamentünk a vagonokba, de az ajtók nyitva maradtak. Strasshofba érteztünk. Strasshof egy nagyon nagy tábor, nagyon nagy. Van ott egy hosszú, nagy épület, és azt mondták nekünk, hogy itt kell megfürödnünk. Mondták, hogy vetközzünk le, és fürödjünk meg. Fogtuk apámat és anyámat, akik kicsit már tudtak menni, és apám azt mondta, hogy ez a gáz. Egy nagy, zuhanyokkal teli terembe értünk, hogy hívják ezeket?

Zuhanyrózsák.

Igen, zuhanyrózsák voltak fent, mi pedig azt gondoltuk, onnan jön majd a gáz. Meztelenek voltunk, a teremben csak nők voltak. Félsötét volt, alkonyat lehetett. Nagyjából háromezren lehettünk, csupa meztelen nő. Elöttem Zsuzsi nagynénje állt, akinek a férje szintén orvos volt. Egyszer halat evett, és a tüdejére nyelt egy szálkát. Mindenféle műtéten esett át, az egész háta nyitva volt, és láttuk a tüdejét. Elöttem állt, és láttam a tüdejét. Erre emlékszem. A zuhanyzóra. Képzelheted, rengeteg meztelen nő volt ott, és előttem állt Klári néni. Kinyitották a csapokat, víz jött. Megfürödtünk, valami szappan is volt, nem emlékszem biztosan, de megfürödtünk. Körben fent német katonák álltak, és ezt a műsort nézték. Aztán mindenki kapott valami rongyot, hogy eltakarja magát, és kivittek minket. Kint hatalmas halomban álltak a ruhák, mindenki választhatott magának valamit. Voltak ott cipők is, facipők. Én egy nadrágot, meg még valamit vettem magamnak a halomból.

Anyáddal voltál együtt?

Anyám is vett magának valamit, és apámnak is találtunk egy nadrágot, meg valami inget. Strasshofból teherautón vittek tovább valahova. Egykor iskola lehetett. Azt mondták, ott kapjuk meg az utasítást, hogy hová visznek dolgozni.³³ Voltak ágyak, és egy tányér ételt is kaptunk, valami levest.

³³ Bécsbe, a 11., Gänsbachergasse 4. sz. alatt működő munkaközvetítő hivatalba vittek több magyarországi deportáltat is Strasshofból. Ott osztották szét az embereket kisebb munkacsoportokra.

*Mondd, Mirjam, tudod esetleg, hogy az Ausztriába, Strasshofba küldött zsidók az Eichmann és Kasztner közötti egyezés alapján kerültek-e oda? Ez a zsidók kiirtását volt hivatva megakadályozni azzal, hogy Ausztriába küldték őket. Nem tudod esetleg, hogy ti ennek a részei voltatok-e?*³⁴

Sejtelmem sincs róla.

De volt egy ilyen ügy.

Lehetséges, de én nem tudok róla.

Nem tudsz róla?

Mi erről nem tudtunk. Mi csak azt tudtuk, hogy el kellett válnunk Zsuzsitól és Iréntől, mert őket korábban vitték el egy csoportban dolgozni.

Hová vitték őket? Auschwitzba?

Nem, nem vitték őket Auschwitzba. Ausztriában voltunk.

Ez Strasshofban történt?

Igen, Strasshofban, Ausztriában.

De én Szolnokról kérdezek, ahol csoportokra osztottak benneteket.

Zsuzsi velünk utazott a vagonban. Ica és Zsuzsi velünk voltak a vagonban, és Strasshofban is együtt voltunk.

*És hová ment az első csoport Szolnokról? Hiszen ti a másodikban voltatok.*³⁵

Sejtelmem sincs, hová ment az első csoport Szolnokról.

Szóval nem tudtátok. A ti csoportotok nem egy értelmiségiekből, orvosokból álló csoport volt?

Voltak a csoportban értelmiségiek, voltak orvosok is. Ezért volt ez a második csoport. De végül mi mentünk először. Szóval végül mi lettünk az elsők.

Nem számít. Mindenesetre volt valamilyen jellegzetessége a ti csoportotoknak?

Igen, voltak a csoportban értelmiségiek.

Tehát társadalmilag jól szituált emberek voltak benne?

Igen, voltak benne az intelligenciához tartozók. Minket Bécs mellé vittek mezőgazdasági munkára. Bécs 23. kerületébe. 127-en voltunk zsidók, mezőgazdasági munkát végeztünk. A csoportban 23 embernek volt doktorija.

Bécs 23. kerületében voltatok?

Igen, a 23. kerületben. Ez olyan, mint ahogy Tel-Avivban van. Mint a városrészek Tel-Avivban.

³⁴ Az úgynevezett Kasztner-akcióra lásd III.8. számú dokumentum és Molnár Judit: Embermentés vagy árulás? A Kasztner-akció szegedi vonatkozásai, in *Szeged–Strasshof–Szeged. Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre tett” Szegedről deportáltakról 1944–1947*, szerk. Frojimovics Kinga–Molnár Judit, Szeged, SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék–Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság, 2021, 17–26.

³⁵ A kérdező téved, Mirjam Ausländer korábban mondta, hogy az utolsó pillanatban az első csoportba kerültek, azokéba, akiket Strasshofba szállítottak.

Rehovotra gondolsz?

Nem, nem Rehovotra. Hanem inkább egy városrészre, vagy valami ilyesmire. Itt Gan Yavnéban van például Mosava, mi a Mosavában vagyunk, van Makkabim, van más. Tehát vannak különböző városrészek. Bécsben pedig a 23. kerületben voltunk. Ami valójában egy Ebergassing nevű település volt.

Tehát ez valahogy utcák együttese volt?

Nem, nem. Egy falu volt. Mint ahogy régen Ramat Gan Tel-Aviv mellett volt. Ott volt a birtok.

Ez egy falu volt?

Igen, falu.

Tehát egy Bécs melletti falu?

Lehet azt mondani, hogy mezőgazdasági terület volt, de mellettünk az O2 gyár volt, ahol a zsidók azt a rakétát készítették. Zsuzsi például, aki Bécsben volt, a bombázások után takarította az utcákat, mi pedig mezőgazdasági munkát végeztünk.

A Todt szervezet is ott volt? Erről tudsz valamit?

Persze, ők voltak ott a katonák, az osztrák tartalékosok. Ők nem voltak nácik, egyáltalán nem. A Todt velünk volt egész addig, amíg Sankt Martin an der Raabba nem értünk, ott már SS-ek voltak.

De ez egy másik Todt. Én a Todt szervezetről beszélek, amelyik építési és helyreállítási munkákat végzett. Ez egy emberről, Todtról kapta a nevét, nem pedig a halálosztagosokat jelenti.

Nem, nem, Todt, igen. Vörös karszalagjuk volt, és nem voltak horogkeresztesek. Osztrák tartalékosok voltak. Nem voltak frontkatonák. Volt fegyverük, de nem használták.

Ők őriztek benneteket?

Igen, ők őriztek minket mindenhol. A birtokon is ők voltak az őrünk. A birtok valami grófi családé volt.³⁶ Először csépeztünk, mivel az aratás után érkeztünk. Mutatok róla egy képet.³⁷

Később, erre majd később kerül sor.

Tudod, egy cseh munkafelügyelő volt ott. A mai napig nem tudom, hogy hadifogoly volt, vagy valami más, de ő volt a munkafelügyelőnk, ő mondta meg, mit és hogyan csináljunk. Ott volt egy nálam néhány évvel idősebb barátnőm, aki szintén orvos lánya volt. Szép lány volt.

És viszonyuk lett?

Komoly, nagyon komoly viszonyuk lett. Ezt a képet ő készítette.

³⁶ Ebergassing 1938 és 1954 között az úgynevezett Nagy-Bécshez tartozott, a 23., Schwechat kerület részeként. A zsidó kényszermunkások a Marenzi grófi család „Gutsverwaltung Ebergassing” birtokán dolgoztak. Lásd még Halász Klára visszaemlékezését, III.2. számú dokumentum.

³⁷ A kép nincs az interjúhoz csatolva.

Tehát ez egy olyan kép, melyhez történet is tartozik?

Mindennek van története. A barátnőm nagyon szerelmes volt. Azt nem tudom, hogy a férfi is szerelmes volt-e, azt nem tudom. Később találkoztam ezzel a barátnőmmel, ő... nem számít, Izraelben találkoztam vele. Már nem emlékszem, hogyan... mindenesetre a házában találtam ezt a képet 1964-ben, amikor meglátogattam.

Szóval nagyjából rendes munkátok volt? Jó körülmények között dolgoztatok?

Igen, persze. Jó körülmények között dolgoztunk. Először is, a munka jól volt megszervezve. Barakkokban laktunk, melyekben emeletes ágyak voltak.

Emeletes ágyak?

Igen. Mi egy szobában voltunk, a mellettünk levőben volt az a csoport, akik elsőként érkeztek. Voltak köztük asszonyok, akiknek az volt a feladata, hogy a többi zsidóra vigyázzanak.

A reggel létszámenőrzéssel kezdődött? Vagy ilyesmi nem volt?

Nem, nem kellett megszámolni bennünket.

Senki nem akart megszökni? Jó helyen voltatok?

Hova mehettünk volna? Szóval ezek az emberek egy családhoz tartoztak.

Kik? A birtoktulajdonosok?

Nem, az ott dolgozó zsidók között volt egy család, a kényszermunkások között (Zwangsarbeiter). Nem tudom elmagyarázni. Kényszermunkások voltunk, 127-en, és volt egy család, apa, anya, a lányuk, és az ő gyerekei.

127-en voltatok?

Igen, 127-en voltunk, és volt egy család ezen felül, akik nem dolgoztak. Ők amolyan kápók voltak.³⁸ Zsidó emberek voltak, akik lopták az ételünket, loptak mindent.

Mi volt a nevük?

A Hirsch család. De ne írd le, mert ők nem voltak jók.

De már belemondta a kamerába.

Loptak, és én nem bocsátom ezt meg nekik.

Igazad van.

Mirjam, a Hirsch családról beszéltél. Ők voltak a tábor kápói?³⁹

Ők voltak a tábor kápói.

És mi volt a dolguk?

Semmi.

Nem kellett dolgozniuk a beosztásuk miatt?

Igen, a beosztásuk miatt nem dolgoztak.

³⁸ Helyesen Jupó.

³⁹ A kérdező a kazettaváltásra utal.

Jól értem, hogy nem szerették őket?

Nem szerették őket.

Finoman szólva?

Igen, finoman szólva.

Mert, mint ahogy mondtad, elvették az ételt, ami nem járt nekik?

Később a csoport egy részét máshová vitték, és hirtelen több élelmünk lett.

Úgy gondoltátok, hogy emiatt történt?

Igen, így értettük.

Beszéltél apádról. Ő mit csinált ott?

Dolgozott. Hagymát szedett, mi pedig csépeztünk. Aztán arra emlékszem, hogy volt ilyen cukor...

Cukornád?

Nem, olyan volt, mint a retek. A földben nő, és cukor készül belőle.

Cukorrépa?

Mindenféle mezőgazdasági munkát végeztünk. Egyszer kerestek valakit, aki varrni tud, és tud németül is. Mondtam, hogy tudok németül, és varrni is. Mondták, hogy a kastélyba kell mennem, ahol a grófi család élt.

Ez a várban volt?

Nem, nem volt ott vár. Kastély volt. És azt mondták, hogy olyat keresnek, aki németül is tud, meg varrni is. A munkások ruháit kell javítania. Mondtam, hogy tudok varrni, és németül is.

A birtok tulajdonosai laktak a kastélyban?

Igen, ők laktak ott. Ott élt az idős grófnő, a lánya, aki egy olasz felesége volt, de a nevére már nem emlékszem. A gróf a háborúban a német hadseregben szolgált az olasz fronton. A kastélyban lakott még a fiatalabbik lányuk. Kaptam egy szobát és egy varrógépet. Rengeteg cselédjük és munkásuk volt, azoknak a ruháit kellett itt-ott megjavítanom. Egyszer éppen dolgoztam, amikor bejött a grófkisasszony, aki nagyjából velem egyidős lehetett. Beszélgetni kezdtünk. A nevelőnőm miatt osztrák akcentussal beszéltem németül. Beszélgetni kezdtünk. Könyvekről, melyeket mindketten olvastunk. Operákról beszélünk, melyeket mindketten láttunk. Akkor volt Benjamin... a leghíresebb tenor, akit mindketten nagyon szerettünk.⁴⁰ Meg mások, akiket ismertünk. Beszélgetni kezdtünk. Két fiatal lány egyedül, egyedül, egyedül. Érdekes, hogy találtunk közös nyelvet. Azt kérdezte tőlem: „Mivel foglalkozik az apád?” Mondtam neki: „Apám orvos volt.” Kérdezte: „Mit csinál itt?” Mondtam, hogy „a hagymánál dolgozik”. Kérdezte tőlem: „És anyád?” Mondtam neki: „Anyám szintén dolgozik, nem tudom, hogy pontosan mit.” Anyámat a kastély konyhájára vitték, de ő soha nem főzött. Soha nem foglalkozott a háztartással. Apámat,

⁴⁰ Feltehetően Beniamino Gigli, olasz tenor.

aki nagyon-nagyon szerette a gyümölcsfákat, egy olyan gyümölcsösbe vitték, mint ami nekünk is volt, és neki kellett gondoznia a gyümölcsfákat. Én a grófkisasszonynak varrtam ruhákat, meg másoknak is. Anyám a konyhán dolgozott, és hirtelen több élelmünk lett. A grófkisasszony bekapcsolta a BBC adását, hogy hallgathassam a rádió híreit. Egy nap katonák érkeztek, akik ezt és ezt keresték, mondták, hogy a kastélyba kell menniük, de mi nem tudtuk, miért jöttek.

Ti a kastélyban voltatok?

Nem, mi nem a kastélyban voltunk, mi a barakkokban aludtunk. Azoknak kellett a kastélyba menniük, akiknek a nevét olvasták.

De napközben a kastélyban voltatok?

Igen, napközben mi a kastélyban voltunk. Aznap szintén a kastélyba vittek bennünket.

Mikor történt mindez?

1944. december 24-én. A kastély hátsó bejáratához vittek. Kinyitották, és megláttunk egy hosszú asztalt, fehér terítővel és porcelántányérokkal. Karácsonyi ebédet kaptunk. Ezt nem fogom elfelejteni. Mindenki kapott zoknit ajándékba.

Körülbelül hányan voltatok?

Huszonkilencen voltunk zsidók a táborban, de már nem mindenki volt ott, mivel egy csoportot elvittek. Nem tudom, hányan maradtunk, erre nem emlékszem.

Nagyjából százan voltatok? Vagy kevesebben?

Kevesebben, ötven-egynéhányan lehettünk. Mondjuk a fele elment, a fele maradt. Télien már nem voltak mezőgazdasági munkák. Tudod, mit csinált az apám télen? Kávét nem volt, de zabot pörkölték, aztán megőrlték kávénak. Apám a pincében dolgozott, a kávénak megőrlendő zabszemeket válogatta. A gróf és a grófnő ott volt a családjával együtt, és apám történeteit hallgatták. Apám tudott mesélni.

Érdekes történeteket mondott.

Igen, így mentek a dolgok január 11-ig. Aznap parancsot kaptak, hogy nem foglalkoztathatnak többé zsidókat, mivel már tél volt. Elköszöntünk a gróftól és a grófnőtől.

A grófkisasszonnyal összebarátkoztál?

Igen, összebarátkoztam vele. Fantasztikus lány volt.

Később nem volt vele kapcsolatod?

De, kapcsolatban maradtam vele. Leveleztünk, amíg hozzá nem ment egy amerikai katonához. Megírtuk, hogy a család jól bánt velünk. Hogy az oroszok és az amerikaiak ne tegyenek ellenük semmit.

Hogy hívták?

Már elfelejtettem, később biztos visszajön majd a neve, de most nem emlékszem. Mindenesetre én grófkisasszonynak neveztem. Anyám később is levelezett vele.

Titeket hova küldték?

Minket megint elvittek, nyitott vagonokban.

Januárban?

Igen, ez már januárban volt. Nyitott vagonokban szállítottak minket Semmeringbe, ahol a felszabadulásig voltunk.

Semmering egy helység?

Semmering Salzburg mellett van. Így hívják a hegyeket Salzburg mellett.⁴¹ Ez volt a második utazásunk. Valahol leszállítottak bennünket. Nem volt ott semmilyen állomás. A vonat megállt, nekünk pedig le kellett szállnunk. Körben SS-katonák álltak. Tél volt, és mindenhol hó. Facipőben kellett a hóban gyalogolnunk. Nagyon-nagyon nehéz volt. Mentünk, mentünk, és az SS...

Nagyjából ötvenen voltatok? Tehát ugyanaz a csoport?

Igen, ugyanaz a csoport. De lehet, hogy ötvennél többen voltunk, nem emlékszem pontosan. Arra emlékszem, hogy nagyon-nagyon-nagyon nehéz volt.

Hogy bírta apád és anyád?

Nagyon nehéz volt nekik. Ica meg én segítettünk nekik haladni, de nagyon nehéz volt.

Az SS állandóan körülöttek volt?

Igen, állandóan.

Voltak olyanok, akik elestek? Azokat megölték?

Igen, voltak, akik elestek, és lelőtték őket. Nem csináltak nagy ügyet ebből. Tudod, biztonságos az életed, és hirtelen... megérkeztünk.

Hová érkeztetek?

Egy olyan helyre, ahol már nagyon sok ember volt. Régebben istálló lehetett. Amikor megérkeztünk, senki nem volt ott, mivel munkában voltak. Szalmával borított helyen kaptunk helyet. Ez volt ott, ez volt ott. Később jöttek emberek, akik azt mondták: „Ez az én helyem, ez az én helyem.” És veszekedni kezdtek.

Azok, akik már előbb ott voltak?

Igen, azok. Azt mondták: „Ez az én helyem, ez az én helyem.” Mindez január elején történt. Nagyon nehéz volt, mivel nagy hidegek voltak, nekünk pedig nem volt ruhánk. Dolgozni küldtek minket, és felfedezték, hogy apám orvos. Gyenge volt, de orvosként tudott dolgozni. A mi táborunkban, nem tudom pontosan, nagyjából kétszázan lehetünk. Apám nemcsak a mi táborunknak, hanem egy mellettünk levő hadifogolytábornak is az orvosa volt. Ott nagyjából hatezer ember lehetett, akik szintén kényszermunkát végeztek. Nekünk tankcsapdákat kellett ásni. Mindez Semmeringben volt, meg tudom mutatni neked a térképen.

⁴¹ Semmering hegyi település Bécstől mintegy száz kilométerre, a Bécsi Alpokban. A Marenzi-birtokon dolgozó zsidó kényszermunkásokat más források tanúsága szerint nem ide, hanem – mint ahogy arra az interjúban már maga Mirjam Ausländer is utalt – a magyar–osztrák határra, Sankt Martin an der Raabba vitték tankcsapdát ásni a közeledő Vörös Hadsereg ellen. Vö. Halász Klára visszaemlékezése, 156. oldal.

Tankcsapdákat kellett ásnotok?

Mindez az Alpokban volt, hegyek között. Mi lent voltunk, a völgyben. Az oroszok már közeledtek Magyarország felől, a németek pedig feltehetően meg akarták állítani őket az osztrák–magyar határon. Négy méter mély és négy méter széles árkot kellett ásni. Ezt a munkát férfiak végezték.

A hadifoglyok?

Igen. Görög, belga, holland és más nemzetiségű hadifoglyok. Ők a Vöröskeresztől csomagokat kaptak.

A Jointtól?

Nem, hol volt akkoriban a Joint? A Vöröskeresztől kaptak csomagokat. Nem zsidók voltak, hanem hadifoglyok. De néha adtak belőle nekünk is valamit, valami kis darabot, amit megehettünk. Reggelire szürke színű vizet kaptunk, állítólag kávét. Álltunk a sorban, csak álltunk és álltunk, kora reggel, mikor még csak derengett a fény. Megkaptuk ezt a szürke vizet, az állítólagos kávét. Délben újra sorban álltunk, akkor meg drapp színű vizet kaptunk, melyben mindenféle rovarok úszkáltak. Ez volt az ebéd.

Ebédre valamilyen húsosat kaptatok?

Igen, valami úszkált benne. Aztán jött a vacsora, ami újra az állítólagos kávé volt, szürke víz. Kenyérből egy kerek vekni harmadát kaptuk egy hétre. Ezt kellett úgy feldarabolnunk, hogy minden napra jusson belőle. Kaptunk még két adag büdös sajtot is.

A hadifoglyok a Vöröskeresztől kapott csomagjaikból adtak nektek?

Igen, néha adtak belőle valamit.

Valamiért cserébe kaptatok, vagy jószívűek voltak?

Nem cserébe adták. Mit tudtunk volna adni nekik?

Szóval jószívűek voltak?

Igen, jószívűek voltak. Én a betonnál dolgoztam. Volt egy nagy vödör, meg két-három társam. Az egyik kavicsot hozott, a másik homokot, a harmadik vizet, én meg összekevertem, kevertem, kevertem. Valaki más elvitte a vödört, és a tartalmát kiöntötte a...

Az árkokat be kellett fedni?

Igen, be kellett. Anyámnak kellett kis csomóba szedni füvet, amivel aztán az árkokat befedték.

Hogy elrejtésük őket?

Igen, hogy elrejtésük őket. Nekik kellett ezekkel a fűkockákkal befedniük, hogy felülről ne látszon, hogy tankelhárító árkok. Nagyon-nagyon nehéz munka volt.

Mit csinált ott apád? Orvosként dolgozott?

Igen, orvosként. Egy másik táborban hadifoglyok voltak, apámat oda kísérte reggelente egy katona, majd vissza is hozta.

Katona kísérte át?

Igen, mindig katona kísérte át, nehogy véletlenül megszökjön. A falu, tehát Semmering nem volt messze, a táborból elmenekülhettünk volna a faluba. De a katonák mindig ott voltak. Apámnak kellett megakadályoznia, hogy ne törjön ki semmilyen járvány. Apám talált két tífuszos katonát, ezért be kellett jelentenie, hogy tífusz van. Nem tudom, apám mit csinált, hogy csinálta, de több eset nem fordult elő.

Eltávolította a katonákat, mivel a többiek félték, hogy megfertőződnek?

Ez apám nagyságát dicséri. Nem lett több tífuszos. Hogy ezt apám hogyan érte el, azt nem tudom.

Apád meggyógyította őket?

Nem tudom, hogy meggyógyította-e őket, de mindenesetre több tífuszos nem volt. Hogy ez hogy sikerült neki? Erről soha nem beszéltünk, de nem volt több tífuszos hadifogoly.

Én úgy értettem, a katonák eltűntek, amikor rájöttek, hogy kitört a tífusz.

Nem, ők lettek tífuszosak.

Apádnak voltak gyógyszerei?

Nem tudom, hogy voltak-e gyógyszerei, mivel ez a másik táborban történt, így hát nem tudom. Velem soha nem beszélt erről, se utána, se akkoriban.

Te pedig soha nem kérdezted?

Kérdeztem.

Ő viszont nem akart erről beszélni?

Nem, erről nem akart beszélni, mivel bűnösnek érezte magát azért, hogy azt a két embert megölték.

Kiket?

Azokat, akiknél felfedezte, hogy tífuszosak.

Nem értem.

Volt két tífuszos, és neki be kellett jelentenie, hogy ketten tífuszosak.

És akkor megölték őket?

Igen, biztos, hogy megölték őket, mivel többet nem találkoztunk velük.

Most már értem. Szóval ők nem gyógyultak meg. Eddig nem értettem.

A tífuszból nem lehet gyorsan felépülni. De többet nem láttuk őket.

Ezért nem beszélt erről apád?

Igen, pontosan ezért nem beszélt többet erről. Úgy látszik, lelkiismeret-furdalása volt, hogy megmondta, hogy ezek az emberek tífuszosak. De több eset nem fordult elő. Nem tudom, hogy érte ezt el. Akkor folytatom a történetet. A parancsnokunk, aki egy Obersturmführer volt, a nevére nem emlékszem, valamilyen Henrik. Fiatal ember volt, és ránk úgy nézett, mint a csótányokra.

Német volt?

Igen, fiatal német volt. Tudod, a hóban fürödtünk, meleg víz nem volt, fűtés sem volt, semmi sem volt ott. Nagyon, nagyon, nagyon nehéz volt. A parancsnok két zsidó nőt kért, hogy kitakarítsák a szobáit. Mivel én beszélek németül, munka után nekem kellett odamennem. Volt velünk egy fiatal lány, aki mondta, hogy ő is szeretné kitakarítani az Obersturmführer szobáit. Nem tudom pontosan, minek felel meg a rangja, az Obersturmführer talán főhadnagy lehet, de nem tudom pontosan. A katonák elvittek minket a parancsnok szobáihoz. Nem tudom pontosan, hogyan, de ez a fiatal lány szoknyát és nejlonharisnyát rejtett a ruhái közé. Láttam, ahogy felveszi a harisnyát és a szoknyát is. Nem értettem, mire jó ez. Bementünk a főnök szobáit takarítani, ő meg egyszer csak belépett, erre a lány lehajolt. És még egyszer lehajolt. A katonának meg majd kiugrottak a szemei. Állatiasságot láttam az arcán. Ő hajlongott és hajlongott, a katona pedig azt mondta nekem: „Menj haza!” Visszamentem a táborba, a lány pedig ott maradt. Ott maradt. Másnap kaptunk egy kályhát, hogy megmelegedhessünk. A rákövetkező napon tiszta szalmát kaptunk, és jobb ételmezt. Ez a lány nekünk Eszter királyné volt.⁴²

Visszatért hozzátok?

Igen, néha visszajött. Voltak, akik szörnyen haragudtak rá, de én nagyon tiszteltem őt, mert miatta kerültünk jobb feltételek közé. Lett meleg vizünk, és télen tudtunk fűteni. Tudod, milyen az hideg télen, a munka után? Meg hogy mit jelentett a tiszta szalma? Poloska nélkül? Tudod, hogy a poloskák mi mindent okoztak nekünk? Így történt.

Ez a lány nála lakott?

Azt hiszem, igen, de ebben nem vagyok biztos. Lehetséges, hogy a katonák miatt nem lakott állandóan nála, de mindenesetre velünk nem dolgozott többet. A mi Eszter királynénk volt. Hol is tartottunk?⁴³

Annak a fiatal nőnek a történeténél, aki valójában segített...

Tudod... nem emlékszem nevekre.

Sokat javultak a körülményeitek?

Igen, sokat. Egy másik barátnőm, tudod, akiről meséltem neked, hogy egy cigányról készített képet, ő is velünk volt. Ő valahogy kapcsolatba lépett a falusiakkal, és szerzett ceruzát meg papírt, és rajzolni kezdett. Nekem is adott egy képet, és mondta, hogy talán én is rajzolhatnék. Egy képért két krumplit kaptunk. Ez volt a legnagyobb érték, melyet a munkámért valaha is kaptam. Mivel már volt kályhánk, tudtunk...

Tudtatok főzni? Ételeket készíteni?

Mindhárman jól bevacsoráztunk a krumpliból. Aztán hirtelen javult az étel minősége. Aztán volt még valami: a környéken fenyőerdők voltak, a hadifoglyoknak pedig volt lehetőségük arra, hogy kijárjanak.

⁴² A bibliai Eszter könyvének leírása szerint a zsidó Eszter királyné a babiloni fogság idején megakadályozta népe kiirtását.

⁴³ Kazettaváltás történt.

Hogy kimenjenek?

Igen, kimehettek, és barangolhattak kicsit az erdőben. Fenyőágakat gyűjtöttek, és tábor-tüzet csináltak. Néha mi is odamehettünk a tábortüzeikhez. Még ma is érzem az égő fenyő illatát. A hadifoglyok, belgák és görögök, nagyon rendesek voltak. A belgákkal tudtunk franciául vagy angolul beszélni. Hollandok is voltak, velük németül beszéltünk. Szóval nyugodt pillanatok is voltak. A kilátás is csodálatos volt. Három hónapot töltöttünk ott. Lassan az idő is megváltozott, az Alpokban olvadni kezdett a hó. Tudtuk, hogy közelednek az oroszok, hallottuk a „bummokat”. De nem tudtuk, hogyan fognak tudni átkelni azokon a csapdákon, amelyeket mi készítettünk. 1945. március 31-én elolvadt a hó, és az árkok megteltek vízzel. Ez olyan gyönyörű volt, el sem tudod képzelni.

Medencék alakultak ki?

Igen. Medencék lettek.... Mi meg csak álltunk, és kacagtunk. Álltunk a fagyban a felmosórongyainkkal, és a víz megtöltötte a tankcsapdákat, amelyeket mi hosszú kilométereken keresztül ástunk három hónapon keresztül.

De hát egy tank akkor is bele tudott esni ezekbe a csapdába, ha azok tele voltak vízzel, nem?

Ki gondolt erre? Ezen mi egyáltalán nem gondolkodtunk. Mindenesetre ez történt, mi meg csak nevtünk. Mondtuk magunknak, hogy mi három hónapon át dolgoztunk, és amikor megérkeznek az oroszok, ezen csak nevetni fognak. De nemcsak a víz volt, hanem mindenféle dolgokat is odasodort.

Tehát mindaz, amit kiástatok megtelt?

Igen, az összes tankcsapda megtelt. De aztán nem nevtünk sokáig, mert ahogy gondoltuk is, mondták, hogy indulunk, indulunk, indulunk. Sorokban, sorokban. Aki elesett, az elesett. És láttuk, hogy aki elesett, akörül piros tócsa keletkezett. A német SS-ek megölték. Anyám mondta, hogy neki elege van, ő nem megy tovább. A hátamra vettem, Ica pedig apámat vitte. Csak mentünk, mentünk, mentünk. Egyszer csak az ösvényünk egy országúthoz ért. El sem tudod képzelni, mi volt azon az országúton. Mindenki ott volt, aki Magyarországról menekült az oroszok elől, mindenki azon az országúton volt. Német katonák is voltak, meg hadifoglyok, zsidók, az oroszok elől menekülő emberek szekereken, minden, minden volt azon az úton. Egy emberáradat volt, amely nyomott minket előre. És hirtelen nem találtuk az SS-eket. Mindegyik nyomakodott előre ebben az emberáradatban, ebben a káoszban. Nekünk mennünk kellett tovább. Hirtelen repülőket hallottunk, két Ratát, azaz két kis orosz gépet gépfegyverrel. Felénk repültek, és löni kezdtek. Csak löttek és löttek, két gép volt. Az emberek meg összevissza ugráltak. Én apámmal és anyámmal beugrottam egy gödörbe az út mellett. A repülők köröztek egyet, visszajöttek, és újra löttek. Az emberek sikoltozni kezdtek, az állatok pedig vonyítani. Volt ott valami bozót – a gödör valójában egy bombatölcsér volt – ebből törtem ágakat, amit a saját fejemre tettem, meg Icaéra, apáéra és anyáéra. A gödörben maradtunk, és iszonyú sikoltozást hallottunk. Mondtam, hogy én nem megyek tovább. Mire Ica azt mondta: „De mi lesz, ha keresnek minket?” Mondtam, hogy én nem megyek tovább. „Megölhetnek itt helyben, én akkor sem megyek tovább.”

Ekkor telt be nálad a pohár?

Igen, ekkor betelt a pohár. A gödörben maradtunk, és egyszer csak csend lett és sötét. Kidugtam az orrom, és az országúton embereket meg állatokat láttam. Lovakat égneek álló lábbal, állatokat, egy kutyát... és vérszag volt. Szörnyű volt, az a szag borzasztó volt. Jobbra-balra hegyek voltak és erdők. Mondtam, hogy én nem megyek tovább, nem megyek tovább. Azt mondtam: „Itt vannak az oroszok, már itt lőnek, itt vannak. Várjunk egy napot, és ideérnek.” Valahogy telt az idő. Mire kijöttünk a gödörből, már teljesen sötét volt. Elindultunk a hegyek felé, és az első dolgom az volt, hogy leszedjem a sárga csillagot. Eldobtam. Voltak ott Magyarországról menekült emberek, én meg mondtam, én sem vagyok zsidó. Hiszen mindjárt itt lesznek az oroszok. Elindultunk a hegyek felé, és nemsokára találtunk egy nagy gödröt, az is valami bombatölcsér lehetett. Apám azt mondta, ha egy bomba már eltalált egy helyet, több találat nem fogja érni, így hát alhatunk a gödörben éjszaka. Ott is maradtunk éjszakára. Ott maradtunk, de másnap hajnalban nagyon szomjasan és éhesen ébredtünk. Rájöttünk, hogy a fenyőtűk nagyon-nagyon finomak, így ettünk belőlük. Kis források is voltak arrafelé, azokból ittunk. Aztán csak mentünk, mentünk kelet felé. És mit láttam ott? Hatalmas ibolyák nőttek, tavaszodott. Szedtem belőlük, és megszagoltam az ibolyákat. Hirtelen élet volt körülöttünk. Mi is éltünk. Így mentünk, miközben a fejünk felett dúlt a háború. Minket azonban ez nem érintett. Az oroszok még nem értek oda, mi meg csak mentünk kelet felé. Az oroszok nem jöttek. Anyám azt mondta, hogy neki ebből elég, lefeküdt, és azt mondta, ő nem megy tovább. Hirtelen eszembe jutott, azt gondoltam, úgy emlékeztem, a nevelőnőm mesélte, hogy az Alpokban mindenfelé kis tanyák vannak, Alm, így nevezik őket. Ezek kis tanyák, tehenekkel, lovakkal, meg ilyesmikkel. Láttunk ilyenekről képeket. Arra gondoltam, errefelé is kell lennie ilyeneknek. Láttunk egy fát, melyhez egy létra volt odatámasztva. Ez a németeknek lehetett, vagy másoknak, nem tudom, kinek. Felmásztunk erre a fára, és azt láttam, hogy tőlünk nem túl messze egy olyan kis üres faházikó áll. Egy kis házat láttam, meg pár gyümölcsfát, és valami mozgást is láttam. Mondtam anyámnak és apámnak, hogy a barátnőmmel együtt odamegyünk, és kérek ételmet. Nagyon lassan odamentünk, és elsőként egy katonát és egy fiatal lányt láttam meg.

Német katona volt?

Igen, német katona. A Todthoz tartozott, és részeg volt. Azt mondogatta: „A háborúnak vége, a háborúnak vége, mindennek vége.” És énekelni kezdett. Odszóltam a vele levő fiatal lánynak, hogy mi svédek vagyunk. Azt mondtam: „Láttátok a bombázást. A családomnak nincs mit ennie. Csecsemőink vannak, talán tudsz adni valamit.” Szóval összevissza beszéltem neki, mire kaptunk egy darab kenyeret. Mondtam, hogy ez nem elég, és a babának nem is jó. Mire azt válaszolta, hogy nincs több ennivalója, de jobbra van még egy tanya, és ott talán több étel van. Odamentünk, és ott is kaptunk ételmet. Ott megkérdezték tőlünk, hogy akarunk-e nekik dolgozni. Mondtam, hogy ennivalóért boldogan, de többen vagyunk, apám és anyám is velünk van. Mire mondták, hogy más helyeken is keresnek embereket munkára, mivel a németek minden férfit elvittek. Mindenhol csak nők voltak. Végül hat hétig ott maradtunk.

Hogy hívják ezt a helyet?

Nem tudom.

Kedves emberek voltak? Kaptatok alvóhelyet?

Az istállóban aludtunk.

Mindez Ausztriában történt?

Igen, Ausztriában, Stájerországban. Azt tudom, hogy valahol Fehring mellett voltunk, mert aztán átmentünk Fehringen.⁴⁴ A tanyán egy fiatal lány élt az anyjával, meg mi. Az istállóban aludtunk, és a lány azt mondta, hogy az istálló szénapadlására nem mászhatunk föl.

Miért nem mehettetek oda?

Nem kérdeztük, azt mondták, hogy tilos, hát akkor tilos. Hozzászoktunk, hogy ha azt mondták nekünk, hogy tilos, akkor tilos volt. Nem kérdeztünk. Ő azonban néha felment. Mi a fáknál dolgoztunk, a gyümölcsösben, a lónál, mindenféle munkánk volt, és cserébe enni kaptunk. Reggelre mindig levest kaptunk, ebédre is levest, vacsorára pedig kenyeret. Jó dolgunk volt. Egy nap a barátnőmmel éppen fűtésre való fát fűrészeltünk. Néztem lefelé, a hegyoldal felé, és azt láttam, hogy katonák jönnek.

Orosz katonák?

Nem, SS-ek. Fekete egyenruhában voltak. Kérdeztem Icát, hogy most mit tegyünk? Folytattuk a fűrészelést. Felértek, és inni kértek. A gazdasszonyunk, aki ugyanúgy félt tőlük, mint én, mondta, hogy adjunk nekik almabort, mert arrafelé almából készült a bor. Mireadtunk a német katonáknak almabort. Tudod, mit mondott az egyikük? „Milyen szép lábai vannak ennek a lánynak.” Tehát egy német katonától bókot kaptam, hogy milyen szépek a lábaim. Pedig én mindig azt gondoltam, hogy a lábaim nem szépek.

És erre a mai napig emlékszel?

Igen, erre a mai napig emlékszem, mert ez volt az első bók. Mindenesetre sikerült, lementek, mi pedig folytattuk az életünket. Azt viszont megtudtuk, hogy lent németek vannak, nem pedig oroszok. Állandóan folyt lent a háború, bumm hallatszott innen is, onnan is, állandóan folyt a háború. De az lent volt a faluban. Mi a hegyen ebből semmit sem éreztünk, csak hallottuk a háborút. Egy napon aztán, éjfélkor, hirtelen csend lett. Bejött a lány az istállóba, és azt mondta (németül): „Tudom, hogy zsidók vagytok, de most már béke van.” Tehát hogy véget ért a háború. Fölment a szénapadlásra, és lejött onnan egy fiú.

Ezt a fiút rejtegette?

Igen, őt. Nem hadifogoly volt, hanem egy ukrán fiú, akit munkára hurcoltak, Zwangsarbeitra, azaz kényszermunkára.

⁴⁴ Ez is azt bizonyítja, hogy a család Sankt Martin an der Raabban volt sáncásáson, nem pedig Semmeringben. Fehring ugyanis mintegy 11 kilométerre nyugatra található Sankt Martintól, azon az útvonalon, melyen a németek nyugatra evakuálták gyalogos halálmenetekben a különböző ausztriai munkatáborokban dolgozó magyarországi zsidó kényszermunkásokat és másokat.

Kényszermunkára?

Igen. Aztán a németek mindenféle táborokba hurcolták őket, a lány pedig elrejtette ezt a fiút. Mi meg ezzel az ukrán fiúval, aki oroszul beszélt, reggel lementünk együtt a hegyről. Még előtte nagy zajt hallottunk, egy orosz konvoj hangját, tehát az oroszok megérkeztek. Ez május 9-én volt.

Milyen volt a találkozás az oroszokkal?

Először is a parancsnokot kerestük, akinek megmondtuk, hogy zsidók vagyunk. Kérdezte, hogy mit akarunk. Apám mondta, hogy vissza akarunk menni Magyarországra. Mire azt mondta: „Akkor menjete!” Kérdeztük, kell-e ehhez valamilyen irat, vagy valami ilyesmi. Azt mondta: „Nem kell igazolás, menjete keletre, ott van Magyarország.” Elindultunk Magyarországra, és mindenféle emberekkel találkoztunk. Láttunk egy helyet, ami a háborúban teljesen leégett, és rengeteg tetemet is láttunk, állattetemetek. Ez csúnya látvány volt. Láttunk teljesen leégett házakat, és tárva-nyitva álló kapukat. Bementem egy ilyen házba, találtam egy pár férficipőt, amit elhoztam. Elloptam.

Magadnak, vagy apádnak?

Magamnak. Azt hiszem, apám szintén szerzett ott magának cipőt. Mentünk, mentünk, és találkoztunk egy csapat orosz katonával. Mondtuk nekik, hogy *jevrej*, zsidók vagyunk. Mondták: „Jevrej?” Ez volt az első találkozásom az oroszokkal.

De az oroszoknál mindig volt egy zsidó katona vagy tiszt. Ilyenekkel nem találkoztatok?

De találkoztunk orosz zsidó katonával, amikor továbbmentünk. Találtunk egy mozdonyt és egy vagon is, ami mellett katonák voltak egy zsidó tiszttel. Ő mondta nekünk: „Szálljatok fel a vonatra, a vagonba, és menjete keletre. A vonat keletre megy.” Innen tudom, hogy Fehringben voltunk.

A stájerországi Fehringben?

Igen, ott.

Tehát még mindig a környékén voltatok.

Igen, a környékén voltunk.

De Magyarország felé mentetek? Kelet felé?

Igen, Magyarország irányába, kelet felé. Szóval ez úgy volt, hogy ezen a vonaton utaztunk az első nagy városig, Sopronig.

Sopron Magyarország nyugati határán van?

Igen, a nyugati határon. Sopronba értünk, és ott találkoztunk először olyanokkal, akik Bergen-Belsenből jöttek. Miután találkoztunk velük, megértettük, hogy mi valójában egy „kiránduláson” voltunk. Rájöttünk, hogy amin mi keresztülmentünk, az semmi ahhoz képest, amin ők. Addig azt gondoltuk, hogy velünk szörnyű, igazán szörnyű dolgok történtek, de akkor rájöttünk, hogy nem volt annyira borzalmas. Sopronban az oroszok meg akartak erőszakolni minket, engem, egy orosz tiszt.

Zsidó volt a tiszt?

Nem, nem. Nem volt zsidó tiszt. Ez Sopronban történt.

Ez volt a te soproni élményed?

Igen, ez volt az én élményem Sopronban.

Hol próbált elkapni téged? Egy házban?

A vasútállomáson.

Az állomáson, mindenki szeme láttára?

Igen. Az állomáson, mindenki szeme láttára.

És hogy sikerült megúsznod? Védekeztél?

Sírtam, egyszerűen sírtam.

És ezzel meghatottad?

Igen, úgy látszik, meghatottam.

Tehát nem védekeztél?

Nem.

Tudom, hogy az oroszok iszonyúak voltak, nagyon nehéz volt velük, a találkozás traumatikus volt. Nem próbáltak embereket megórákat rabolni?

Dehogynem próbáltak. Mondtam neked, nálunk is valamit kerestek, miután...

Apád és anyád mellett voltál? Amikor a tiszt elkapott, ők is ott voltak?

Nem, nem, félrevitt engem. Nem is kell gondolni rá. Mindezt túléltem. Körülbelül egyhetes utazás után, nagy nehézségek árán Budapestre értünk, ahol a családukat próbáltuk megkeresni. A vasútállomástól gyalog mentünk a nagynéném házáig. Apámat és anyámat a vasútállomáson hagytuk, mi meg a barátnőmmel gyalog elindultunk megkeresni a házat. Budapest romokban állt, mi meg nagyon örültünk ennek. A mai napig nem tudok megbocsátani ezeknek a magyaroknak. Megtaláltuk anyám unokatestvérének a házat. A férje nagyon sikeres ügyvéd volt. Szép lakásuk volt, a Parlamenthez közel. Odaértünk, és kérdeztük, hol vannak az ügyvédék. Mondták, hogy „fönt laknak, menjetek föl a másodikra”. A nagynéném a cselédszobában lakott, a lakás hat szobájában pedig hat család élt. Magyarországon akkoriban nem volt elég lakás, ezért a családok kaptak valahol egy szobát. A nagynéném egyedül volt, mivel a férje nem jött vissza. A cselédszobában lakott, de életben volt. Mondtuk neki, hogy mi is megjöttünk. Kérdeztem, hogy hallott-e valamit a bátyámról. Nem hallott semmit. Budapest már több mint fél éve felszabadult. Az oroszok január 18-án foglalták el.

Igen, először Budát foglalták el, aztán Pestet. Ez nem ugyanaznap történt.⁴⁵

Igen, de Budapesten az emberek már az utcákon voltak vörösben, mi meg csak májusban szabadultunk fel. Júniusban értünk vissza, június 20-án.

⁴⁵ Valójában előbb Pest, benne a budapesti gettó és a „nemzetközi gettó” szabadult fel, 1945. január 18-án. Egész Budapest felszabadítására 1945. február 13-án került sor.

*Mirjam, ott tartottunk, hogy Budapestre értetek, és a családot kerestétek.*⁴⁶

Igen, a családot kerestük, és anyám unokatestvérét találtuk meg.

Voltak nála mások is, akik aztán elmentek?

Igen, voltak, de elmentek. Idővel kezdtünk azon gondolkodni, hogy hogyan menjünk vissza Tiszaszentimrére. Elmentünk a Jointhoz, és megkérdeztük mit lehet tudni a bátyámról.⁴⁷ Mondták, hogy ilyen nevű emberről nincs információjuk. A faluba való viszatérés nem volt egyszerű feladat, mivel nem voltak vonatok. A falu pedig nagyjából 200 kilométerre van Budapeستől. Így hát sokáig tartott, amíg Karcagra értünk. Amikor Karcagra értünk, találtunk ott néhány zsidót. Voltak, akik már hazatértek. Ők mondták, hogy Zsuzsi férje hazatért, már a faluban van.

És ő a bátyáddal volt együtt?

Nem, nem volt vele. Mondták, hogy telefonálhatunk is a faluba. De nem volt se vonat, se más közlekedési eszköz, amivel Tiszaszentimrére juthattunk volna. Felhívtuk hát a község jegyzőjét, és mondtuk neki, hogy hazamegyünk. Kértük tőle, hogy küldjön szekeret, ami elvisz bennünket. Szekérrel is hagytuk el a falut, de ezúttal elegánsabb kocsit kaptunk, amivel két óra alatt megérkeztünk a falunkba. A házunk üres volt, teljesen üres.

Mindent elvittek belőle?

Mindent, mindent elvittek. Az udvaron pedig egy hatalmas szeméthalom volt. A hentes, aki jó ismerősünk volt, meghívott minket ebédre, amit el is fogadtunk. Volt egy hosszú asztala terítővel és tányérokkal, és igazi, sárga levessel. Enni kezdtünk. Egyszer csak kopogtak, és valaki azt mondta: „Hallottuk, hogy visszajött a doktor. A feleségem nagyon beteg. Tud esetleg segíteni?” Apám letette a kanalát, és ment. Hazamentünk, de a házban nem volt semmi. Semmi, egyáltalán semmi. Az éléskamra azonban telis-tele volt étellel.

Ezt még ti hagytátok ott?

Nem, hozták nekünk.

Annyira örültek, hogy visszajöttetek?

Volt ott méz, vaj, kenyér, meg mindenféle.

Ennyire örültek nektek?

Elkezdtünk enni, mire hasmenésünk lett. Szörnyű volt. Ki jött még vissza? Egyedül Zsuzsi férje. Ő a partizánokhoz állt, visszatért, és újra indította a malmot. Meg üzletelt mindenfelé. Egy héttel később megérkezett Zsuzsi és a mamája. Aztán még egy család. Ennyi. Tizenegy zsidó jött vissza a huszonkilencből. Mi a bátyámat vártuk. Egy nap egy szomszéd faluból való katonától üzenetet kaptunk, hogy beszélni szeretne velem a bátyámról. Elmentem hozzá, és ő elmondta nekem, hogy a magyar hadseregben szolgált,

⁴⁶ A kérdező a kazettaváltásra utal.

⁴⁷ 1945 késő tavaszától Budapesten, a Bethlen tér 2. sz. alatt működött a részben a Joint által finanszírozott Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság, mely többek között a még külföldön tartózkodó egykori munkaszolgálatosokról és deportáltakról gyűjtött információkat.

mellöttük pedig egy zsidó század volt. A zsidóknak aknát kellett szedniük. A katonák előtt mentek, és keresték az aknákat. Ő egyszer csak felismerte a bátyámat a zsidók között.

Egy falubeli fiú volt?

A szomszéd faluból való volt. Az apám kezelte. Talán egykorú lehetett a bátyámmal, de ezt nem tudom. Elmondta, hogy néhányan a katonák és a zsidók közül elhatározták, hogy átmennek a Don folyón, amelynek a másik oldalán oroszok voltak. A Don be volt fagyva. Elhatározták, hogy megpróbálnak átmenni a jégen a másik oldalra, mert elegendő volt a németekből és a háborúból. Hadifoglyok akartak lenni. Elindultak, de a magyar katonák rájöttek, hogy szöknek, és rájuk lőttek. Megsebesítették a bátyámat. A katona, aki elmondta nekem, felkapta, és segített neki átjutni a folyón. Beértek egy orosz hadifogolytáborba, de a bátyám ott fertőzést kapott, és néhány nap szenvedés után meghalt. A katona temette el. Nem tudtam, hogy mondjam ezt el anyámnak és apámnak. Nem voltam rá képes. Nem tudtam megmondani nekik. Hazamentem, és azt mondtam...

Tudták, hogy találkoztál valakivel, aki a bátyádról mondott valamit?

Tudták. Azt mondtam, hogy találkozott a bátyámmal, de aztán elvesztették egymást.

Tehát hagyta el őket reménykedni?

Igen, hagytam. Apám kezdte mondani nekem: „Tudom ám, hogy te tudsz valamit. Tudom, hogy valamit tudsz.”

Té is megdöbbsentél a kapott hírtől.

Igen, megdöbbsentem. Nem tudtam tovább otthon maradni. Budapestre utaztam, a nagynénémhez. Ott találtam még egy nagynéném, és ott találtam a nagybátyám, az ügyvédet is, aki már egy ideje visszatért Budapestre.

Nekik elmondtad?

Nem, nekik sem mondtam el.

Hallgattál róla?

Volt a rádióban egy műsor, melyben a rokonaikat keresték az emberek. Elmentem a rádióba ahhoz az emberhez, aki ezt a műsort készítette. Kértem tőle, hogy mondja be egyszer a rádióban, hogy Balog István Szibériában van, és a családját keresi.

A bátyádat Istvánnak hívták?

Igen, Istvánnak hívták. De a rádiós nem akarta ezt megtenni.

Tudta, hogy mi történt? Elmondtad neki?

Nem tudott hazudni. Mondtam neki: „Tegyél nekem egy szívességet. Ez életbevágó a szüleim számára. Mióta hazatértünk, ez ad nekik reményt. Tedd meg, kérek.” Sírta nekem, mire bementem. Anyám meg telefonált, és azt mondta: „Hallottuk a rádióban. Hallottuk a rádióban.” Tudod, egyszerűen nem tudtam, mit tegyek, nem tudtam. Ez reményt adott nekik, reményt adott. Én meg nem tudtam hazamenni. Elkezdtem tanulni, egyetemre mentem.

Tebát a faluba nem tudtál visszamenni?

Nem tudtam visszamenni a faluba.

Budapestről telefonáltál Izraelbe?

Nem.

Akkor hogy csináltad? Ez egy magyarországi rokonkereső szolgálat volt?

Igen, Magyarországon volt. A mai napig nem tudom, mit mondjak neked. Életük végéig várták.

Halálukig nem tudták, mi történt a bátyáddal?

Nem, halálukig nem tudták, mi történt a bátyámmal.

És várták?

Nem tudom, mit mondjak neked. Azt remélték, hogy visszatér. Én meg tudtam, hogy nem tér vissza. Mi a jobb?⁴⁸

[...]

⁴⁸ Mirjam a budapesti egyetemen művészettörténet szakot végzett, miközben varrásból tartotta el magát. 1949-ben a Bricha, az illegális kivándorlási mozgalom keretében egy cionista csoporttal elhagyta Magyarországot. Pozsonyon, Bécsen és az olaszországi Barlettán keresztül érkezett Izraelbe. Bécsből írt levelet a szüleinek, melyben tudatta, hogy kivándorol. Izraelben férjhez ment, két gyereke született. Nagyobb gyereke, Daniel 1973-ban, a jom kippuri háborúban esett el húszéves korában.

8. Kasztner Rezső és a 15 000 „jégre tett” zsidó sorsa Részletek Kasztner 1946-ban írt jelentéséből¹

15 000 zsidó megmentése

Július² 14-én Eichmann azzal fogadott, hogy ajánlatunk „elvileg elfogadható”. 100 000-ról azonban szó sem lehet. Hajlandó volna 30 000 magyar zsidót Ausztriába szállítani és ott „jégre tenni”. Ezek azonban csakis a magyar honos zsidók lehetnek. Kárpátaljáról és Erdélyből semmiképp. Azok nagy részét egyfelől már úgymint elszállították, másfelől etnikailag értékesebb és nemzőképesebb elemek. Ő nem érdekelt abban, hogy ezeket életben hagyja. Eichmann ezenkívül azt a feltételt szabta, hogy az 5 millió svájci frankot egy összegben és előre fizessük ki.

Közöltem vele, hogy ez technikailag nem volna lehetséges. Javasoltam, hogy ehelyett a kölcsönös bizalom alapján nyílt számlára dolgozzunk. Minden elindított vonat után utólagosan elszámolunk.

Eichmann bólintott, hogy egyetért.

Először az Ausztriába szállítandó zsidók fejkvótáját beszéljük meg. Eichmann 200 dollárt kért. Én 100 dollárt ajánlottam abban az esetben, ha a zsidók életben maradnának.

Ezután a megegyezés részleteiről tárgyaltunk. Rögzítettük, hogy vidékről és a fővárosból 15 000–15 000 fő megy Ausztriába. Ott a munkaképeseket munkába állítják. A gyerekeket, öregeket és betegeket életben hagyják, a családok együtt maradnak. Ezek eltartása, a betegek gondozása – mondta Eichmann – azon feladatok közé tartozik „melyek nem szerepelnek a Birodalom költségvetésében”. A költségeket a Vaada³ fogja Budapestről finanszírozni. Ebbe azonnal beleegyeztem, és előlegként felajánlottam 100 000 pengőt. Felajánlottam még azt is, hogy Magyarországról pótlólag élelmiszert (zsírt, húst, konzerveket és pékáru) küldenénk Ausztriába. Eichmann elfogadta, de megjegyezte, hogy megtörténhet, hogy ezeket részben „normál” élelmiszerekkel helyettesítik. (Ez azt jelenti, hogy a zsírt, cukrot, ilyesmit zöldségre cserélné.)

¹ Kasztner Rezső jelentésének eredeti példánya több levéltárban is megtalálható. Kötetünkben a YVA-ban az O.15 H/36. szám alatt őrzött példányt használtuk. Angol nyelvű fordítását lásd: *The Kasztner Report. The Report of the Budapest Jewish Rescue Committee, 1942–1945*, szerk. Karsai László–Molnár Judit, Jerusalem, Yad Vashem, 2013. Kasztner 1945 őszén döntött úgy, hogy részletes jelentést ír német nyelven saját és cionista társai tevékenységéről, a Vaada, magyarul Mentőbizottság tárgyalásairól a német és magyar hatóságokkal 1942–1945 között, embermentő tevékenységük folyamatáról, nehézségeiről, eredményeiről, illetve eredménytelenségéről. A jelentéséhez igyekezett minél több eredeti, korabeli iratra, feljegyzésre támaszkodni. A megírással 1946 decemberére – amikor a XXII. Cionista Világkongresszus összeült Bázelen – készült el. A Yad Vashemben található Kasztner-hagyaték iratai szerint legalább 250-en megkapták a stencilen sokszorosított szöveget; cionista barátai, ugyanakkor ellenfelei is, továbbá a volt Zsidó Tanács tagjai, a Joint amerikai és svájci munkatársai, politikusok, az ún. Kasztner-vonat utasai stb. Kötetünkbe csak a „jégre tett” zsidókra vonatkozó fejezeteket válogattuk be Keller György magyar fordításában.

² Helyesen: június.

³ A szervezet teljes neve héberül: Vaadat haEzra vahaHacala, magyarul Segélyező- és Mentőbizottság.

Végül Eichmann közölte, hogy a 30 000 ember ausztriai ellátása komoly adminisztrációt igényel. Követelte, hogy küldjünk 8-10 munkatársat Budapestről Bécsbe, hogy ott irodát szervezzenek, mely Krumey vezetésével fog majd működni.

Elfogadtam a javaslatot, bár egyetlen munkatársunk sem volt hajlandó Bécsbe átköltözni. Így később azt ajánlottam Eichmann-nak, hogy a 30 000-ból válassza ki őket.⁴

*Ezen egyezség nyomán 6 vonat ment, nagyjából összesen 18 000 zsidóval a magyar anyaországból Bécsbe és Alsó-Ausztriába. A legtöbben Debrecenből, Szegedről, Szolnokról és Bácsalmásról származtak.*⁶

Az ő sorsukról később számolok be.

[...]

Két vonatot összecserélnek

Ezt követően – Kolozsvár példája nyomán⁷ – a többi gettóból Budapestre akartunk hozni kisebb, prominens személyiségekből álló csoportokat (ekkor már régen nem létezett a cionisták és nem cionisták közötti választóvonal) azzal a céllal, hogy a palesztinai transzportba soroljuk, vagy legalábbis a Columbus utcai táborban biztonságban tudjuk őket.

Ezeket a listákat a neológok és ortodoxok országos irodájával, valamint a cionista szövetség elnökségével közösen állítottuk össze. A munka irányításával Szilágyi Ernőt, a Vaada tagját bízták meg.

Ami a 15 000-et illeti: a Vaada levelet intézett a kiválasztott gettókban lévő rabbikhoz vagy más, nagy tiszteletnek örvendő személyiségekhez, amelyben lefektette a már említett alapelveket az Ausztriába szállítandó zsidók kiválasztásával kapcsolatban.

Ezeket a névlistákat és a levelet aztán átadtam Wislicenynek.⁸

Német részről – ahogyan korábban is – Wisliceny volt a gettósítás és a deportálások közvetlen irányítója. Eichmann jóváhagyása után egyedül rajta múlt, hány embert visznek SS-kísérettel valamelyik gettóból a Columbus utcai táborba. Ugyanígy ő döntött arról is, melyik táborból indítanak vonatokat Ausztriába.

Wisliceny ezeket a megbízásokat kevés kivétellel teljesítette. Így a békéscsabai (40), debreceni (88), szabadkai, újvidéki, székesfehérvári, szombathelyi, kecskeméti, szegedi (66) stb. gettókból néhány száz zsidó Budapestre került.

⁴ Az egyik irodai alkalmazott Csillag Edit. Lásd II.1.a.(1) és II.1.a.(2) számú dokumentumok.

⁵ Kasztner anyaország alatt a trianoni határok közötti Magyarországot érti.

⁶ Valójában öt vonat ment Strasshofba: kettő Debrecenből, kettő Szegedről és egy Szolnokról. A bácsalmásiakat az egyik szegedi vonathoz csatolták. Ezek a vonatok körülbelül 15 000 főt szállítottak Strasshofba.

⁷ Június 10-én 388 főt szállítottak Kolozsvárról a Columbus utcai táborba.

⁸ Dieter Wisliceny (1911–1948) Adolf Eichmann közvetlen munkatársa, majd helyettese. 1931-től az NSDAP tagja. 1940-től a pozsonyi német követségen zsidóügyi szakértő (*Judenberater*), a szlovák zsidók deportálásának megszervezője. 1943 februárjától decemberig Görögországban a deportálások egyik szervezője, 1944 tavaszától Eichmann magyarországi stábjának egyik vezetője. 1945 májusában amerikai fogságba kerül. Csehszlovákiában bíróság elé állítják, halálra ítélik, kivégzik.

A szegedi főrabbi,⁹ dr. Frenkel beszámolójából az alábbi kivonat rávilágít arra, hogyan zajlott ez az akció a helyszínen:

„A szegedi gettó deportálása június 24. és 28. között történt... *Budapestre* a Columbus utcai táborba a következő 66 személyt vitték:

Szegedről: Löw Immánuel és családja, Frenkel Jenő és családja, Biedl Samu és családja, Varga Mihály és családja, Schwarz Ede és családja, dr. Vas Ignác és családja, Weisz Vilmos és Klára, Jungreis Ábrahám és családja.

Hódmezővásárhelyről: dr. Silberstein Adolf és családja.

Szentesről: dr. Berend József és családja.

Június 28-án a harmadik, utolsó deportálóvonattal 2400 *általunk kiválasztott zsidót szállítottak Ausztriába.*¹⁰

A két előnyben részesített csoport a következőképpen állt össze:¹¹

Június 20-án parancsot kaptunk az SS-századostól a 2400 fős lista összeállítására, egyidejűleg megmutatta azt a levelet is, amely alapján a parancsot kiadta. (Szilágyi Ernő írta alá.) Június 24-én bejött az irodámba a százados, kezében egy távirattal, és felolvasott 12 nevet, akiknek családjai egy külön csoporttal fognak menni. Hogy hová, nem árulta el. A nevek között olyan kollégáim is szerepeltek, mint dr. Durchschlag [Pinkász] Bottonyáról és dr. Kalmár [György] Csongrádról, akik nem a szegedi gettóban tartózkodtak.”

Eddig dr. Frenkel beszámolója.

Ha korábban a sors kezét említettem, nem üres frázis volt. A megmenekültek listája csak ritkán egyezett meg a Budapesten éjszakákon át összeállított listákkal. A sorsnak külön útjai vannak. Egyesek ösztöne is közrejátszott abban, hogy a listákból valóság váljon.

Sok helyen érvényesült a helyi szervek befolyása: a gettók vezetőinek önkényeskedése, pénze, hatalma. A kívülálló aligha tudja elképzelni, hogyan hat egy ilyen levél a veszthelyen (a gettóban), hogyan válik ismertté először az előljárók és híveik szűk körében, aztán csodával határos módon eljut a tömegekhez is. És egyszer csak mindenki tudomást szerez róla. Senki nem tudja, és mégis mindenki tudja, hogy miről van szó. 20, 30, 40 embert szólítanak. Az egyik jelentkezik. A másik elrejtőzik, és magával vonszolja a felelőségét, ráncigálja a gyerekeit, mert nem akar menni. Fél; érzékei meg vannak zavarva, azt tanácsolják neki: maradj! És ő nem megy.

A másik, akinek a nevét nem olvasták fel, akit nem szólítottak, akarja. Akarja!! Sír, könyörög, fenyegetőzik. A leginkább felfokozott pillanatban foggal-körömmel verekszi át magát. És megy.

Székesfőhérvárrott a következő történt: A listát időben megkapta Wisliceny. Egy napon felkeresett lakásomban az ottani zsidó közösség egyik tagja, név szerint Bernstein (egy magas kitüntetésekkel rendelkező tartalékos tiszt, aki ezért kivételezett volt). Átadott

⁹ Frenkel Jenőt 1947-ben választották meg főrabbiává. 1944-ig Löw Immánuel volt a főrabbi Szegeden. Frenkel eredeti feljegyzése megtalálható a Kasztner-gyűjteményben, Kasztner stílusával közli Frenkel feljegyzését. YVA, P 54.

¹⁰ Frenkel feljegyzésében ez a mondat nem szerepel.

¹¹ Frenkel feljegyzésében ez a mondat nem szerepel.

nekem egy másik listát, amellyel azonnal felkerestem az akkor Budapesten tartózkodó Wislicenyt. Kértem, hogy a megadott személyeket *pótlólag* vegye fel a listára.

A következő napon a *kiegészítő listán szereplő 80 személy* közül 30 megérkezett a Columbus utcába. Az eredeti listán feltüntetett személyek közül egyetlenegy sem volt köztük. *Az első listát Wisliceny nem továbbította a székesfehérvári gettó parancsnokságának*, csak harminc – általa taláalomra kiválasztott – nevet a kiegészítő listáról. A székesfehérvári hitközség, melynek élén dr. Hirschler Pál, az izraelita kiválóság, fiatal rabbi, nagy tudós és rendkívül erkölcsös személyiség állt, Auschwitzba került.

A harminc, többnyire idősebb nőt és férfit az utolsó pillanatban vették ki a deportálónatokból.

Az Ausztriába menő vonatokkal kapcsolatos utasításokat sem hajtották végre mindig. A véletlen játszott közre, és bíró lett, élet és halál fölött döntött.

Az a vonat, amelyet a győri és a komáromi gettókból Ausztriába kellett volna irányítani, Auschwitzba ment. A kísérő SS-tiszthelyettes így rendelkezett. Tévedésből. Megszokásból. A szlovák határon azonban feltartóztatták a vonatot, mivel a számát nem tartalmazta a tranzit-megállapodás.

A kísérő SS-tiszthelyettes táviratban utasításokat kért Eichmanntól.

Megisméltódott újból a döntések szörnyű feszültsége azzal a különbséggel, hogy ezúttal az egyént megbénították, semmit sem tudott tenni. Hiába rángatnak az ösztönök, hiába kiáltanak, üvöltenek: mentsd magad, cselekedj! 3000 zsidó van bezárva a vagonokba. Megbilincsel, élettelen tárgyak. Ezúttal a sors önállósítja magát.

Senki nem tudja pontosan, miről van szó, és mégis mindenki tudja: óriási válaszút előtt állnak. Hova megy tovább a vonat? Nem mehetnek a telefonhoz, nem hallhatják a beszélgetést, reszketnek a sorsukért. És már soha nem fogják megtudni, hogyan döntött Eichmann: „Na, ha már a szlovák határnál vannak, menjenek csak szépen tovább! Auschwitzba! Jó van?!”

A két vonat számát egyszerűen kicserélték. A Győrből érkezett vonatot, rajta a zsidóság egy másik kiválóságát, dr. Róth Emil rabbit, a győri hitközség vezetőjét, e kor valódi hőst, a sors által kiválasztott 3000 emberrel a halálba küldték.

A győri helyett egy másik, egy debreceni vonat ment Ausztriába, amelyet Auschwitzba szántak.¹²

A sors útjai kifürkészhetetlenek.

[...]

¹² A megállapodást Kasztner június 14-én kötötte. A Győrből és Komáromból induló vonatok június 16-án haladtak át Kassán, az első debreceni pedig június 25-én. Lehetséges, hogy Kasztner azonnali intézkedést várt Eichmannéktól és bízott abban, hogy a győri vonat Strasshofba megy, de a Győr–Debrecen csere nem valószínű.

A 15 000 „ausztriai” sorsa

Január 10. Látogatás Krumey hivatalában, a Castellezgasse 35. alatt, egy korábbi zsidó elemi iskola épületében. Az iroda hivatalos megnevezése így hangzik: „*A német biztonsági rendőrség és biztonsági szolgálat, különleges magyarországi bevetési egysége parancsnokának bécsi kommandója.*”

Az a két SS-főhadnagy: dr. [Siegfried] *Seidel* és *Schmitthofen*, továbbá tiszthelyettesek egy kisebb csoportja van alárendelve ennek a szervnek.

Miben is áll tevékenysége: adminisztrálja és felügyeli az itt „jégre tett” magyar zsidókat. E zsidók felerészben Bécsben és környékén található iparvállalatoknál, felerészben a Gau Niederdonau területén¹³ üzemekben és gazdaságokban dolgoznak. Természetesen csakis olyan vállalkozások jöhettek szóba, amelyek hajlandóak voltak egész családokat, azaz gyermekeket és öregeket is elszállásolni és ellátni, *tekintet nélkül arra, hogy az illető családnak épp hány tagja munkaképes.* A dolgozók átlagban naponta kb. 2,5 RM-t [birodalmi márkát] kapnak bérként. Ezt azonban *nem* adják oda nekik, hanem havonta összegyűjtve, a bécsi kommandó utasítására, átutalják a bécsi Länderbankba¹⁴ a zsidó hitközség egy különszámlájára („U” *Konto*). A vállalkozó levonja azon költségeket, amelyek a nem dolgozók ellátásából adódtak. Rendkívüli kiadásokat (például gyógyszerek vásárlása) csakis Krumey előzetes engedélyével lehetett eszközölni.

Krumey elmondta, hogy már 115 000 RM-t sikerült a magyar zsidó munkások munkabéréből *összeszórólnia*. Így nem kellett felhasználnia azt a 65 000 RM-t, amelyet még 1944 nyarán vett át a Vaadától Budapesten előleg gyanánt. Mindent egybevetve jelenleg 180 000 RM van az „U” Kontón, holott állítólag akadnak olyan vállalkozások is, melyeknek az ellátási kiadásai olyan magasak, hogy a bérek *nem* fedezik a kiadásaitak, tehát ezek esetében a *parancsnokság ráfizetést kénytelen elkönyvelni*.

Krumeynek kellett az alkalmazott zsidók fegyelméről gondoskodni és a kihágásokat megtorolni. 36 pontban foglalta össze az erre vonatkozó előírásokat, és minden munkaadónak elküldte.

Krumey a következőket írta: „A munkába állított zsidókkal való bánásmód *szigorú, de igazságos kell hogy legyen.* Hordaniuk kell a csillagot, *nem tarthatnak maguknál pénzt,* és nem hagyhatják el a részükre kijelölt lakhelyet. Az utcára csakis akkor mehetnek ki, amikor munkára vezénylik őket, és akkor is csak árja felügyelettel, vagy egy »Jupo« kíséretében (Judenpolizist [zsidó rendőr], deportált zsidó, aki más zsidókra felügyel). Az árja lakossággal nem érintkezhetnek. Szigorúan tilos továbbá üzletekben vásárolniuk, *dohányozniuk...*” stb.

Minden táborban van orvos, maga is deportált, aki Krumeynek a közegészségügyi állapotokról jelentéseket küld, illetve javaslatokat tesz a gyógyszerküldeményeket illetően.¹⁵ A Bécsben és környékén található táborokat ezenkívül ellenőrzés céljából rendszeresen

¹³ Az Anschluss után létrehozott náci közigazgatási egység.

¹⁴ Lásd pl. 10. és 11. számú képek.

¹⁵ A strasshofi deportáltak visszaemlékezéseiből és tanúvallomásaiból tudjuk, hogy valójában nem minden táborban volt orvos.

látogatják a zsidó kórház orvosai. A betegeket a zsidó kórházba szállítják. *A parancsnokság minden beteg zsidó után naponta 5 RM-t fizet a bécsi zsidó hitközségnek.*

Súlyosabb az elhunytak temetésének problémája. „Közöltem – folytatja Krumej –, hogy hajlandó volnék a halottakat eltemetés céljából a bécsi zsidó hitközségnek kiadni. Dr. [Josef] Löwenherz¹⁶ azonban minden egyes temetésért 150 RM-t követelt. Túlzottnak tartottam ezt az összeget. Most 50 RM-t fizetek minden temetés után, de nem tudom, mi kerülhet ennyibe.”

Az Ausztriában lévő magyar zsidókról a kihelyezett parancsnokság pontos nyilvántartást vezetett, azokról is, akiket büntetésből Auschwitzba küldtek. („Ezek pénzt tartottak maguknál, fodrászhoz mentek, sőt moziba!”) A kartotékosztályon 8 magyar zsidó nő dolgozik, akik a zsidó kórházban laknak és napi nyolc órát dolgoznak Krumej irodájában. Az Ausztriában dolgoztatott magyar zsidók számát illetően Krumej néhány adatot közölt. Kb. 17 500–18 000-en érkeztek Ausztriába. Közülük majdnem ezren természetes halállal, illetve betegség következtében hunytak el. 170 embert Bergen-Belsenbe szállítottak. Néhányukat (hány főt?) büntetésképp Auschwitzba küldték.

Az itt maradottak számát Krumej nagyjából 15 000-re teszi.

Eredeti életkor szerinti megoszlásuk az alábbiak szerint alakult:

Életkor	Férfiak	Nők
0–2 éves	200	250
3–6 éves	500	500
7–12 éves	900	900
13–14 éves	400	350
15–20 éves	800	1300
31 év feletti	4500	6000

Ezek kerekített számok.

Krumej végül közölte, hogy a magyar zsidók rosszul vannak ellátva ruházattal, s ez különösen a téli ruhákra igaz. Kérdezi, tudnék-e valamit tenni ez ügyben külföldön.

[...]

A strasshofi szerencsétlenség

Március 26. Az amerikaiak hevesen támadják a strasshofi pályaudvart. A magyar zsidók vonata bombatalálatot kapott. A zsidókat a légiriadó alatt sem engedték ki a vagonokból. 64 halott van, és száznál is több sebesült. A zsidó kórház teherautója a kórházba szállította

¹⁶ Dr. Josef Löwenherz (1884–1960) az Anschluss után, a bécsi zsidó hitközség feloszlását követően létrehozott bécsi Zsidó Tanács, az úgynevezett Ältestenrat der Juden in Wien vezetője volt.

a sebesülteket. A halottakat Strasshof mellett egy tömegsírba temették. A sebesültek elmondják, hogy bevagonírozásuk óta csak két alkalommal kaptak enni.

Este felkeresett dr. [Maurice] Thudichum és a Nemzetközi Vöröskereszt új küldötte, de Meyer ezredes. Utóbbi szeretné, ha bemutatnám Krumeynak. Szándékában áll meglátogatni a magyar zsidók táborait.

Március 28. Este a kórház óvóhelyén széderestét¹⁷ tartottak. Különös széder. Bor helyett borsztrral [!] mondtak kiddust.¹⁸ A keserűfüvet, a rabszolgaság szimbólumát sem igen lehetett beszerezni. Némi macesz¹⁹ azonban volt. Rejtély, hogy a hívők hogyan szereztek búzát, hogyan őrölték meg a magvakat, hogy megsüthessék a micva-maccát.²⁰ Két asztal körül külön-külön ülnek a férfiak és a nők. Munkából jöttek, viselik a csillagot, emlékeznek Egyiptomra, és éneklük a szabadságot dicsőítő dalokat. Közben megszólal a légvédelmi sziréna. Az amerikaiak nappali támadását az oroszok éjszakai támadása követi. Senki sem mozdul. A légmentesített pincében vagyunk.

Ezen a széderestén sokat sírtak.

[...]

¹⁷ Héber: pészah ünnepén, az Egyiptomból történt szabadulás ünnepén az örködés, vagy megőrzés éjszakáján rendezett vacsora.

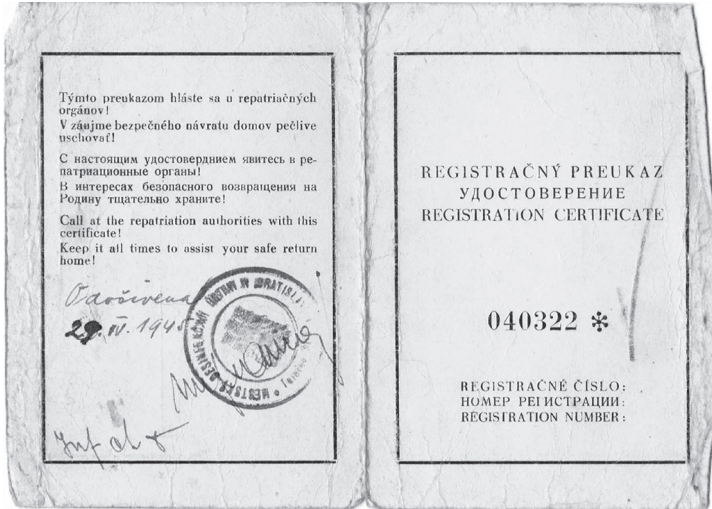
¹⁸ Héber: szombatot köszöntő áldás.

¹⁹ Ropogósra kisütött, vékony, kovásztalan kenyér.

²⁰ A legszigorúbb vallási előírásoknak megfelelően elkészített kovásztalan kenyér.

IV. HAZATÉRÉS

1.a. A Csehszlovák Hazatelepítési Hivatal által kiállított igazolvány Faragó Vera részére, 1945. április 18.¹

Československý Repatričný Úrad
Чехословацкий Репатриационный Орган
Czechoslovak Repatriation Office

Rodné meno:
Фамилия и имя: F a r a g ó Vera
Family name:

Deň, miesto a štát narodenia: 5.II.1922
Год, месяц, день и место рождения: Szarvas, Maďarsko
Date, place and country of birth:

Povolanie:
Занятие: úradníčka
Occupation:

Miesto určenia: Szarvas, Maďarsko
Место направления:
Desired destination:

Vlastnoručný podpis: Faragó Vera
Подпись владельца:
Signature of holder:

V Bratislave dňa 18.IV.1945
B days
N date

STRAUBER

¹ Az igazolványt Pozsonyban állították ki a csehszlovák hatóságok, ahol a Bécsből és környékéről 1945 tavaszán hazatérő volt deportáltak közül sokan megfordultak Magyarországra vezető útjuk során. Az igazolványt Buk István és dr. Buk János, Buk Ferencné sz. Faragó Vera fiai bocsátották rendelkezésünkre.

1.b. Köszönő levél Faragó Miksánéhoz egy karcagi lánytól, akivel együtt szabadultak fel Wien-Lobauban, 1945. augusztus 23.¹

Drága jó Faragó Néni! Ahogyan leirtam az nevét, abban a pillanatban arra a képre kellett gondolnom, amikor Pozsonyban elváltunk egymástól, amikor azzal a két gyönyörű könnyes szemével nézett utánunk az állomásban és sajnálta, hogy el kellett válnunk. Ugy érzem, hogy azok a könnyek egyenesen a szivéből jöttek, abból a szivéből, amelyik olyan sokszor megsajnálta azt azt a két szegény árva madarát, akiket olyan sokszor látott reszketni Lobauban, amikor Bécsben a repülő a Halzgasse környékén jártak. Soha el nem fogom feledni azokat a pillanatok, amiket néha rávetett drága jó Faragó néni amikor látta, hogy Erzsébet kezében reszket a tüdő és hull a szemből a könny. Olyan sokszor gondolkodtam azon, hogy mivel érdemeltük meg mi a jó Istentől azt a különös kegyelmet, hogy ott, ahol olyan nagyon rosszak tudnak lenni az emberek egymáshoz, mi olyan nagyon jó emberekhez kerültünk közel, mert ugye közelkerültünk, -mint Faragó néniék, akik nemcsak a testi kondíciókat igyekeztek minden tehetségükkel rendben tartani, hanem és ez akkor, abban az időben és ott, talán még a testiéknél is sokkal fontosabb volt, vigasztaló, biztató megnyugtató szavakkal is mindig mellettünk állottak.

Aztán elváltunk egymástól, de mi egész utunkon, amikor már megint csak magunk maradtunk és nem volt aki a reszketésünkre egy szóval is vigaszt nyújthatott volna, aki biztatott volna bennünket, hogy meg segít bennünket a jó Isten és itthon találkozni fogunk mindannyian, oly sokszor beszélgettünk az együtt töltött szép napokról. Mert a napoknak az a része, amikor otthon a barakban együtt ültünk és beszélgettünk az nekünk nagyon szép volt. Megteremtette azt a légkört, amelyet legjobban nélkülöztünk, az otthont. Ugy nem tart drága jó Faragó néni szerénytelennek amiért ezt írom. Egy Tokerámóhoz, ez nem is illenék.

Mi ballagtunk szépen, minden hazafelé Pozsonyból és vártuk a csodát, ami legyen érte hálátulajóságos Istennek meg is történt, mert mire mi hazavergődtünk a mi életünk egyetlen Értelme itthon volt. Nehogy azt tessék hinni, hogy ezt csak most írom, abban a pillanatban azt mondtuk Erzsébettel, hogy holnap táviratozunk Faragó néniéknek, mert tudtuk, hogy egész szivükkel velünk vannak. Másnap aztán amikor fent a Bethlen téren bolyongunk, helyünket nem találva, akkor egyszerre egy

¹ A levelet Buk István és dr. Buk János, Buk Ferencné sz. Faragó Vera fiai bocsátották rendelkezésünkre.

boldog kiáltás,-ez én voltam,- Faragó néni, és összetalálkoztunk újra. Akkor talán még szebb volt a szeme. Az utunk most már szép lett és boldogok is voltunk, mert azt hittük, hogy mindenkit vissza fogunk kapni. Sajnos nem így történt. Mint mindenkinek nekünk is vannak veszteségeink, s még azt sem tudjuk szegényekről hol pihennek.

Drága jó Faragó néni, én soha sem fogom tudni eléggé megköszönni azt a jóságot, amellyel minden pillanatban olyan bőségesen elhalmozott bennünket, hogy amikor a saját családtagjaiért is térszketnie kellett mindig volt ideje, ereje arra, hogy mi sem érezzük elnagyottnak és árváknak magunkat. Tette ezt abban az időben, amikor még testvérek és szülők is otthagyták egymást és mindenki csak saját magával törődött. Az én gondolataimat én nem tudom úgy kifejezni, hogy kellőképpen tudjam leírni azt amit érzek én nem tudom azt elmondani, mi volt az nekünk abban az időben, akik minden között talán a gyengédséget nélkülöztük legjobban, amíg végre Isten különösen szép ajándékként drága Faragó nénitől oly bőségesen kaptuk meg.

Ne tessék rám haragudni, hogy ezt a levelet, amelyet meg kellett volna írnom a hazatérésem után első percben, csak most írom meg, de a lelkiállapotom akkor a rangzuóuló események hatása alatt olyan volt, hogy a legelemibb kötelességeimet is elhanyagoltam, s a legjobb uton voltam ahhoz hogy vademberré váljak.

Mégegyszer, s nem utóljára apellálok a szeretére drága jó Faragó néni és kérem vegye ugy ezt a levelet, mintha májusban írtam volna. Kérem, hogy tartson meg bennünket továbbra is szeretetében és szeressen bennünket sokkal jobban mint ahogy a megérdemeljük.

Tokerámó most búcsúzik a tőle megszokott szerénységgel. Csókolja azt a két szép fehér kék, amelyik ha az idegességtől reszketett is néha, -mert hiszen éppen vádalm volt, -de azért még kiadagolta az ételt és melegre is tette, mert jöttek haza az éhesek, akiknek a édesanyjuk, helyett édesanya lett mert szeretetet kaptak tőle bőségesen. Ugye nem tartja ezt drága jó Faragó néni, most utólag sem tehernek, hogy megírom akkor is úgy éreztem és ma is úgy érzem.

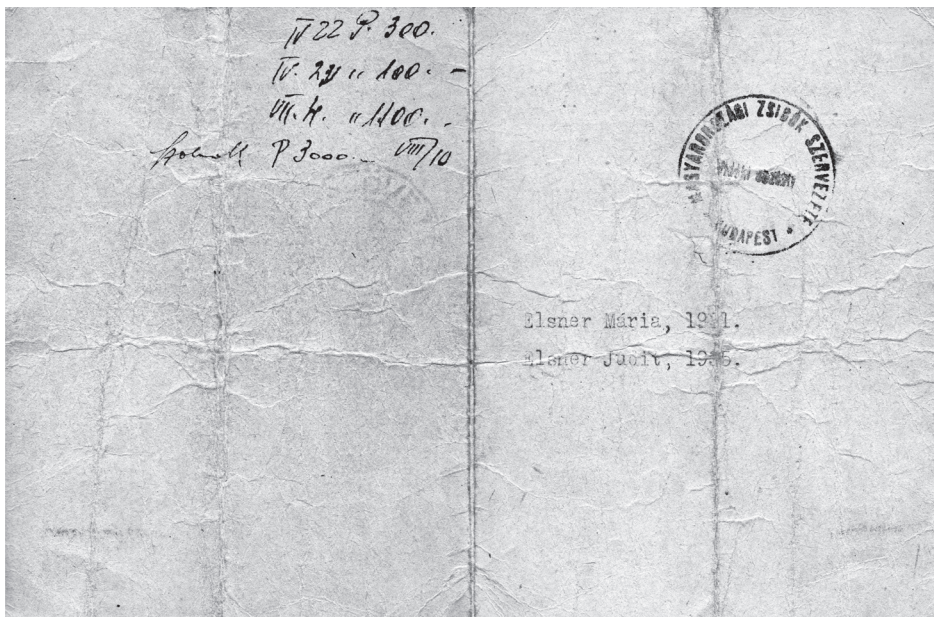
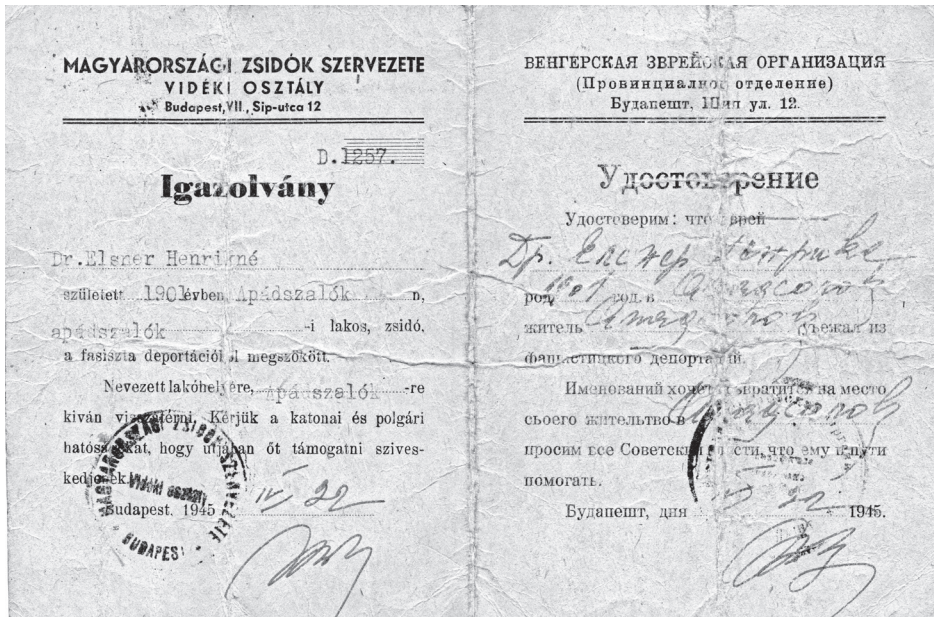
Mindannyiunk levében köszönöm mégegyszer a rengeteg jóságát és csókolom sokszor

Hannag 1945. augusztus 23.

ma 10

Hannag

2. Dr. Elsner Henrikné és lányai, Mária és Judit igazolványa az abádszalóki hazatéréshez, 1945. április 22.¹

¹ A Magyarországi Zsidók Szervezete vidéki osztálya által kiállított igazolványt Murányi Gábor, Ember (sz. Elsner) Mária hagyatékának kezelője bocsátotta rendelkezésünkre.

3. Erdős Gáspár és felesége mezőtúri lakhatási engedélye, 1945. május 3.¹

Mezőtúr m. város polgármesterétől.

Tárgy: Erdős Gáspár és neje visszatért-visszatérését bejelenti és Mezőtúr m. városban lakhatási engedélyt kér. 1945. Május

HATÁROZAT

Tudomásul veszem, hogy a Erdős Gáspár városban 1879 évben született, korábban mezőtúri lakos Meszlén Mezőtúrra visszatért és engedélyt adok nevezettnek arra, hogy a városban lakhasson.

Kötelezem fentnevezettet, hogy a rendőrségnél naponként jelentkezzen és hogy visszatérését a közmunkaügyi osztályon is jelentse be.

Mezőtúr, 1945. évi hó 3. n.

Meszlén
polgármester.

Varga Lajos
főrendőrparancsnok.

¹ A lakhatási engedélyt az Erdős család bocsátotta rendelkezésünkre. Az Erdős házaspár strasshofi azonosító számát lásd II.1. számú dokumentum.

4. A *Tiszavidék* híre a Szolnokra visszatért deportáltakról
Tiszavidék, 1945. június 12., 4.

A visszatért deportáltak. A vármegye területéről kb. 9000 embert deportáltak, mert az u. n. „zsidótörvények” alá estek. Eddig összesen 1310 egyén tért vissza. Legtöbbje még egy ágyat, vagy egy széket sem talált, olyan jól őrizte ingóságait a pénzügyigazgatóság és a pénzügyőrség.

5. Előadás a visszatért zsidók lehetőségeiről „az új demokratikus Magyarországon” *Tiszavidék, 1945. június 19., 2.*

A szolnoki Zsidó Szövetség taggyűlése.

A szolnoki Zsidó Szövetség 1945. június 15-én délután 5 órakor a zsidó kulturházban látogatott taggyűlést tartott, melyen a szövetség tagjain kívül meghívás folytán a városi hatóság és a demokratikus pártok vezetői is megjelentek, köztük: dr. Molnár László a törvényszék vezetője, dr. Halász Sándor népügyész, Veres József v. főjegyző, Polónyi Szűcs András és Kalocsai Béla v. tanácsnokok, Kiss Gábor árvászeki elnök, Lengyel Dezső a Nemzeti Segély elnöke, Guba Mihály és Ragó Antal nemzetgyűlési képviselők, dr. Elek István v. főorvos, Udvari Dezső festőművész, a független kisgazda párt v. párttitkára stb.

A taggyűlést Kemény György, a szövetség elnöke nyitotta meg, aki üdvözölte a megjelenteket, majd ismertette a szövetség több mint fél-éves karitativ munkájának eredményeit. Így bejelentette, hogy a szövetség karitativ segítségét eddig 1300 átvonulón kívül, a szolnokiak közül 130 munkaszolgálatos és 300 visszatért deportált vette igénybe. Ismertette, hogy a nyújtott természetbeni és készpénzbeni segítség összege eddig 410.000 pengőt tesz ki, melynek legnagyobb része az amerikai zsidó szövetség részéről érkezett. A tagértekezlet célja, mint mondotta, hogy a szövetség aktuális problémáit a demokratikus nemzeti társadalom keretében megtárgyalja s az ezzel kapcsolatos kérdéseket megvitassa. E témakör ismertetésére dr. Halász Sándor népügyészt kérte fel.

Dr. Halász Sándor az érdeklődést mindvégig fogvatartó alapos és

nagyfelkészültségre váltó előadásában ismertette a zsidókérdés felszínre kerülésének okait s mindvégig tárgyilagos és történelmi síkú mozgó előadásában a következő három kérdést tette fel az új demokratikus Magyarországra visszatért zsidóság számára: a zsidóknak lehet-e itt élni, — szabad-e itt élni, — kell-e itt élni? E három kérdésre választ adva arra a megállapításra jutott, hogy a magyar nemzet testebe visszatérni kívánó zsidóságnak

ha a zsidókérdést végleg le akarják zárni — le kell mondania a kapitalista törekvésekről s dolgozó munkássággal szoros együttműködésben kell dolgoznia az új demokratikus, népi Magyarország felépítéséért. A meggyőző erejű és mély hatást keltett előadáshoz változatos és érdekes hozzászólások történtek. Polónyi Szűcs András, Guba Mihály, Veres József, Kalocsai Béla, Udvari Dezső részéről, akik véleményyt adtak a zsidókérdés általános és helyi vonatkozásairól. A tagértekezlet megelőzően a megjelent vendégek a szövetség vezetőinek kalauzolása mellett megtekintették a szövetség átvonuló szállását, saját konyháját és az elmult rendszer hibájából rendeltetéséből kivetkezett, de rendeltetésének már a közel jövőben visszaadandó templomot.

Kemény György elnök zárószavai után a szövetség 1 tál ételes vacsora felszolgálásával mutatta be a szövetségi konyha nivóját.

**6.a. A hillerslebeni magyar tábor parancsnokának¹
kérelme a szolnoki polgármesterhez 79 szolnoki
deportált hazatérésének érdekében, 1945. június 6.²**

Hillerslebeni magyar tábor parancsnoksága.

S z o l n o k megyei város Polgármester Urának,

S z o l n o k .

Alulírott, mint a hillerslebeni magyar tábor parancsnoka, ezennel hivatalosan is igazolom, hogy a mellékelt listán szereplő 79 egyén ausztriai 5 havi mezeti munka után, a bergen-belseni koncentrációs táboron keresztül, az amerikai felszabadító katonaság jóvoltából itt van Hillerslebenben.

A magam részéről is tisztelettel arra kérem Polgármester Urat, szíveskedjék minden rendelkezésre álló eszközzel elősegíteni azt, hogy ezen sokat szenvedett emberek végre haza- és békés otthonba jussanak, illetve életben levő hozzátartozóikkal összekerülhessenek.

Polgármester Úr szíves jóindulata és mielőbbi intézkedését kérve, vagyok

Hillersleben, 1945. június 6.

Összinté tisztelettel

Keszt Zoltán

hillerslebeni magyar tábor
parancsnoka.

Hillerslebeni tábor
Magyar csoport
Parancsnokság

¹ Dr. Keszt Zoltán Farsleben mellett szabadult fel 1945. április 13-án.

² A hillerslebeni táborból hazatérő 79 szolnoki deportált dokumentumainak őrzési helye: MNL JNSZML, szolnoki polgármester iratai, V.474.c. 6897/1945.

**6.b. Szécsi Oszkár kérelme 79 szolnoki lakos
hazatérésének előmozdítása érdekében, akiket a szolnoki
cukorgyárból deportáltak Ausztriába, 1945. június 6.**

Polgármester Ur!

Alulírottak, 79 szolnoki lakos nevében fordulunk Önhöz azzal a kéréssel, hogy mielőbbi hazatérésünket előmozdítani sziveskedjék.

A szolnoki cukorgyárból 1944. június 25.-én hurcoltak el bennünket Ausztriába, ahol öt havi mezőgazdasági munka után a belsen-bergeni koncentrációs táborba kerültünk. Feltételezzük, hogy Polgármester Urnak már tudomása van arról, mit jelentett a belsen-bergeni tábor, de talán az is elegendő, ha közöljük, hogy április 13.-i szabadulásunk óta is tömegesen haltak meg közülünk, emberek, akik legyengült szervezetének a segítség már későn jött.-

Április 15. óta itt vagyunk elhelyezve Magdeburg közelében, Hillersleben nevű helységben és miután a hivatalos hazaszállításunk teljesen bizonytalan, arra kérjük, hogy értünk 2 teherautót küldeni sziveskedjék.

Amennyiben a szolnoki zsidó hitközség már működik, kérjük annak anyagi segítségét, ellenesetben közösen vállaljuk a költségeket, ~~közösen~~.

Az ittlévők névsorát mellékeljük és kérjük a Polgármester Urat, hogy azt megfelelő módon közzhírd tenni sziveskedjék, hogy otthonmaradt szeretteink és barátaink legalább azt tudják, hogy életben vagyunk.

Reméljük, hogy Polgármester Ur átérzi ezen vágyódásunkat, hogy hihetetlen szenvedések sorozata után végre hazakerüljünk, hozzátartozóinkat megtaláljuk és a felépítés munkájában résztvehessünk.

Azonnali szives intézkedését ismételtlen kérve, vagyunk előre is háls köszönettel mindannyiunk nevében

Hillersleben, 1945. június 6.

Öszinte tisztelettel

79 szolnoki lakos nevében
Szécsi Oszkár

Ezen beadványt 2 példányban, kétféle módon küldjük, hogy legalább egyik feltétlenül célhoz érjen.

6.c. A hillerslebeni 79 szolnoki deportált névsora

<u>Szolnek.</u>					
Sorsz.	Név.	Szül.hely	év	Cím	
1.	Alltmann Imrene	Szolnek	1912 X.7.	Batthanyi	u.1.
2.	" Julia	"	1943 V.7.	"	"
3.	Bekes (Blum) Lászlone	Tiszaföldvár			
4.	" " Anni	Szolnek	1936 I.23.		
5.	Czinner Miklesne	Mezőtur	1886 VII.14.	Baross	"22.
6.	Dancz Endrene	Köröstarcsa	1909 II.27.	Ret	"11.
7.	" Katalin	Szolnek	1931 VI.14.	"	" "
8.	" János	Neukirchen	1944.X.9.	"	" "
9.	Ehrenfeld Miksa	Almosd	1883 IV.24.	Temető	"18.
10.	" Rézsi	Mezőtur	1920 IV.16.	"	" "
11.	Feiffer Miksane	Abony	1914 XIII.23.	Liebner János	"8.
12.	" Tamas	Szolnek	1940 X. 22.	"	" "
13.	Farkas Ede	Csökmő	1877 VII.18.	Appenyi	"10.
14.	Grünfeld Miksane	Pétszenterzseb			
			1903 VIII.4.	Liget	"44.
15.	Grünhut Vera	Budapest	1929 IV.13	"	" "
16.	Gal Peter	Miskolc	1883 III.11	Kesuth Ter	4.
17.	Gal Peterne	"	1890 III.12.	"	4.
18.	Gal Zsuzsa	"	1918 I.28.	"	4.
19.	Özv.Gerő Ignacne	Szolnok	1884 I.16.	Madach	2"10
20.	Goldmann Edene	Mezőtur	1893 XI.29.	Sajta	"11.
21.	Dr.Gembes Arpad	Jászapati	1896 XII.5.	Baross	" 4.
22.	Gembes Imrene	Büdszentmihály			
			1921 IV.3.	"	" "
23.	Held Abrahamne	Ináncs	1898 II.9.	Zsaper	" "
24.	Held Gaber	"	1933 IX.10	"	" "
25.	Held László	Szikszó	1939 I.6.	"	" "
26.	Held Tiber	Füged	1931 II.6.	"	" "
27.	Hervath Gyulane	Szolnek	1899 II.27.	Konstantin	" 51.
28.	Hervath Ferenc	Budapest	1932 I.10.	"	" "
29.	Katona Andras	"	1938 II.20.	Temeri	" 2.
30.	" Istvanne	Szolnek	1915 II.8.	"	" "
31.	Kalman Elek	Csongrad	1879 X.19.	Szapari	" 7.
32.	Dr.Kalman Erzsébet	Szolnek	1915 I.7.	"	" "
33.	Kardos Dezső	Szeghalom	1886 XII.9.	Madach	"24.
34.	" Dezsőne	Siefek	1885 III.31.	"	" "
35.	" Györgyne	Győr	1910 VI.1.	"	" "
36.	" Istvan	Mindszent	1920 X.29.	"	" "
37.	Kehn Gerőne	Abony	1921 I.29.	Jászkiirt	" "
38.	Kramer László	Szajel	1933 III.9.	Baross	" 84.
39.	" Maria	Szolnek	1939 IV.12.	"	" "
40.	" Zoltanne	Tiszapüspöki	1909 III.10.	"	" "
41.	Özv.Kun Gyulane	Csongrad	1875 I.17.	Szapari u	7.
42.	Kramer György	Paks	1921 XI.4.	Prehaszka Ottokar	" 3.
43.	Luszt Jenő	Pecs	1911 X.24.	"	" "
44.	Dr.Ney Daniel	Naszvad	1883 VI.12.	Kesuth ter	4.
45.	Pellak Jakabne	Tapiegyörgye	1891 V.1.	"	" "
46.	Preisler Simenne	Izaak	1887 X.30.	Piumei	"28.
47.	Rényi Dezsőne	Tiszapelgar	1887 VI.27.	"	" "
48.	Resonfeld Istvanne	Szolnek	1902 II.25.	Tefenek	"27.
49.	" Zsuzsa	"	1936 III.18.	"	" "
50.	Rusznak Miklesne	Tapiegyörgye	1911 I.11.	"	" "
51.	Rakos Lászlone	Szolnek	1909 VI.2.	Baross	"46.
52.	" Erzsébet	"	1936 X.3.	"	" "
53.	" Andorne	Jászapati	1898 XII.31.	Pillange	" 1.
54.	" László	Szolnek	1927 IV.28.	"	" "
55.	" Pál	"	1931 VIII.26.	"	" "
56.	Özv.Reth Akosne	Endrőd	1870 XI.19.	Sütő	" "
57.	Stern Bela	Papa	1884 IV.20.	Baross	"15.
58.	" Belan	Szolnek	1891 V.14.	"	" "
59.	Szecci Oszkarne	"	1895 VIII.20.	Sütő	" "

60. Szecsi Katalin	Szolnok	1924.VII.20.	Sütő	u.
61. " Oszkar	Zolyom	1894.XI.5.	"	"
62. Dr. Szilárd Dezsőné	Karlovac	1902.XII.15.	Appenyi	"10.
63. Özv. Tardos Benőné	Szolnok	1884.I.16.	Kálvin	" 16.
64. Dr. Ungvári Gyuláné	Budapest	1916.VII.2.		
65. Ungvári László	Szolnok	1937.VII.11.		
66. Vermes Gyula	Miskolc	1916.II.7.	<i>Verbóczy-u.30.</i>	
67. Wiegner Rezső	Zsribest	1914.XII.14.	Zrínyi	"
68. Weisz Jenőné	Jaszapati	1901.II.16.	Baress	" 4.
69. Weisz István	Budapest	1934.II.6.	"	" "
70. Weisz Lajosné	Kunadaras	1914.II.19.		
71. Wachs Sándor	Szolnok	1921.II.10.	<i>Baress-u.7.</i>	
72. Salegh Istvánne	Süveg	1913.XII.9.	Pusztacsatászög.	
73. " Anna Maria	Pusztacsatászög	1943.IX.1.	"	
74. Glück Armin	Varpalanka	1872.IV. 8.	Baress-u.15.	
75. " Arminné	Szolnok	1890.VI.10.	" -u.15.	
76. Weisz Rudolf Rzsőné	Gyoma	1920.X. 21.	" "	
77. Kádár Lajosné	Abony	1908.III.21.	Jászkürt-u.5.	
78. " Peter	Gyoma	1932. V.7.	"	
79. Helländer Károlyné	Törökszentmiklós	1884.XII.4.	"	

**6.d. A szolnoki polgármester kérelme a külügyminiszterhez
a 79 szolnoki deportált hazaszállítása érdekében, 1945. június 24.**

Szolnok m. város polgármestere.

6897/1945. szám.

Tárgy: Szolnoki deportáltak hazaszállítása.

Külügyminiszter Ur!

B u d a p e s t.

A hillerslebeni táborban élő 79 szolnoki deportált kérrsel fordult hozzám, hogy a hazaszállításukra két teherautót bocsájtak rendelkezésre. Sikerült két teherautót erre a célra biztosítani és most tisztelettel kérem Külügyminiszter Ur segítségét, hogy a határátlépéshez és a hazaszállításához szükséges engedélyvel és igazolással sziveskedjék ellátni megfizetéseim.

Szolnok, 1945. évi június hó 24. napján.

polgármester.

i dr. melléklet.

V. FELELŐSSÉGRE VONÁS

1.a. Dr. Halász Sándor beadványa a szolnoki népbírósághoz az ellene emelt vád alóli tisztázása érdekében, 1945. július 19.¹

Tekintetes Népbíróság!

B.171/1945.sz.alatt ellenem folyó bűnügyben a főtárgyalás előkészítése céljából előadom:

A vádoló ~~2~~ kivételével minden fiatalokú gyermekek, akik táborbeli viselkedésükkel a közösséget oly sokszor a veszély legszélére vitték és akik még ma sem látják be, hogy bár milyen nehéz, de egyszerű volt teljesíteni a Gestapó rendelkezéseit hónapokon át, mert különben egy óra alatt eléghettünk volna mindannyian egy koncentrációs láger Krematóriumában. Kiválglik az összes vallomásokból, hogy betanult szöveget mondanak. Érdemes volna őket pl. megkérdezni, mi az a "fasiszta".

Helyzetem megértéséhez tudni kell, hogy német-ellenes és fasiszta-ellenes voltam kezdettől fogva és kissé nehezen képzeltélhető, hogyan lehettem volna más, hiszen családom zsidó vallású. Éppen ez a felfogásom, melyet Pallag István fődrász mester Szapári uca, Dr. Lévai Gyula városi főügyész, Posta Gyula máv. segédtiszt, Deák István városi fertőtlenítő, Nagy Pál városi fertőtlenítő, Deák Ferenc uca 11., Lukács József zenész Horánszky Nándor uca 10., Kontó Antal Markotányos uca 4 vagy 6 sz. szolnoki lakosok igazolnak, ámentott a bajba, mert még a getóba zárás előtt éppen német ellenes kijelentéseim miatt internáltak a németek tuszként a Debrecen melletti Kis-szentgyörgy pusztára, hol 2 hónapot töltöttem a Gestapó fogságában. - Itt jegyzem meg, hogy fenti tanúk egyszer sem mind azt is igazolják, hogy készséggel és odaadással álltam mindig, mindenkor minden szegény ember rendelkezésére.

Midőn ezek után fasiszta voltomnak el kell esni, a vádak az alábbiakkal cáfolom.

ad.15.§.2.pont:

Nem haladtam túl a Gestapó által kiadott rendeleteket sőt azokon jóval belül maradtam. Lágerünk egy hadiüzem gyártelepén volt, tehát fokozott mértékben függünk a Gestapótól. Aki nem élte át, amíg a zsidók egy-egy táborban átéltek, az nehezen tud magának fogalmat alkotni arról, mit jelentett a Gestapó és hogy ennél fogva mily fontos volt a Gestapótól minnél távolabb lenni, mert a Gestapótól függeni állandó halálvesztélyt jelentett, a Gestapóhoz kerülni pedig magával a halállal volt egyértelmű.

Amikor tehát én a szentgyörgypusztai fogságom alatt szerzett idegfeszültség állapotában a szintén ideges, de e mellett engedetlen, prepotens és fegyvelmezetlen 120 ember feletti felügyeletre és rendben tartásukra a Gestapó gyári exponensétől visszautasíthatatlan parancsot kaptam, ez csak azt jelentette reám nézve, hogy még "közelebb" jutottam a véghez. Engem tettek felelőssé mindenért. Én voltam felelős nem csak a saját

¹ BFL, XXV.1.a. 1137/1946. Dr. Halász Sándor szolnoki orvos népbírósági ügye. A szolnoki orvosdi-nasztiaiból származó Halász Sándor (1883-?) 1927-ben lett a város tisztiorvosa. 1944-ben, az ország német megszállását követően Debrecenbe internáltak, ahonnan az egyik Strasshofba tartó vonatra került. Strasshofban találkozott Szolnokról szintén Strasshofba deportált családjával, feleségével, valamint húgával és annak fiával. A család együtt került egy bécsi hadiüzembe, az Österreichische Saurer-Werkébe, ahol Halász a zsidó tábor vezetője (Jupo) és egyben tábori orvosa lett. Unokaöccse, Varga Béla, a táborban dokumentálta többek között a napi étkezéseket, deportálásuk történetét pedig rögtön a felszabadulás után emlékiratban örököltette meg. Lásd II.2.b-d. számú dokumentumok. Hazatérésük után Halászt mint a Saurer-Werke zsidó kényszermunkatáborának Jupóját beperelték.

tényeimért, de a barak rendezéért, az emberek munkájáért, viselkedéséért, betegségeért és fegyelméért. Előfordult, hogy a munkások a gyárban történt kifogásolt magaviseletéért engem csuktak le a négy jupóval együtt tudomásunkra adva, hogy ismétlődés esetén az egész tábor bínhódní fog. Ha nem azon fáradtam volna minden erőmmel, hogy a fegyelem fenntartassék, az egész barak ki lehetett volna téve a koncentrációs táborba való vitelnek, a megtizedelésnek, vagy esetleg még rosszabbnak is.

Mindezt - ami pedig csak a legrövidebb kvintesenciája a borzalmas helyzetnek - szem előtt tartva, csak az az egy állapítható meg, hogy a barak lakóinak vagy ezek közül igen soknak talán az életét mentettem meg.

A gummibotot nem én szereztem magamnak szabadista hajlából, hanem a Gestapó adta nekem "használat" céljából. Ebből kétségtelen, hogy a "részemre előírt ténykedést" akkor sem haladtam volna túl, ha a botot naponta többször is használtam volna. Magát a gummibotot a parancs ellenére is csak kétféle használtam egy-egy gyenge átérésre két prepotensül viselkedő kvalifikálhatatlan hangot használó leánnyal szemben. Az előírt szabályoknak állandóan ellenszegülő két leány viselkedését még egy normális élet nyugodtabb idegállapotában sem tűrhettem volna el 62 éves ember létemre, ilyen fiatal teremtésektől. Annál érthetőbb, hogy a táborban nem tudtam uralkodni magamon, mert a sértő magaviselet minden ízben a tábor nyilvánossága előtt történt, nagy gaudiumára az amgy is fegyelmezetlen embereknek. Mindkét leány a léger legaróatlabb tagjai közé tartozott, kiknek e miatt nem csak saját családjukkal, de a lágernak nagyon sok tagjával volt szinte naponként összetűzésük. Grosz Erzsit többen el is verték kihívó fellépése miatt. H. Grosz Erzsébet nekem, mint Légereltesztének azt kiáltotta "kerüljünk csak haza, kitaposom a beledet" elképzelhető viselkedése, Kohn Lenke is számtalanszor használt olyan hangot, hogy nyugalma megőrizni minden esetben a legnagyobb önuralomra volt szükségem. Mindkét leány viselkedését Krausz Ignác Messena ucca 15., Fischer Salamon és Fischer Salamonné Széchenyi ucca 25., Guttman Ignác József kir. herceg ucca 40., Rsenfeld Gézáné Pacsirta ucca 24., Schwarcz Jenőné Blanka, Simonffy ucca debreceni és dr. Ungár József ügyvéd hajduszoboszlói lakosok bizonyítják.

Ugyanezek a tanúk fogják igazolni Kohn Szeréna viselkedését, aki a barak összes lakói jelenlétében nyíltan azt vágta a szemembe, hogy hazudok, noha valóban nem kértem, s nem kérttem a konyháról rumesenciát soha. Utóbbi kézzel legyintettem meg erős felindulásomban, jogos felháborodásomban, ok nélküli megszegyenitettségekben, de másnap ennek ellenére is megkövettem, mit a feljelentő maga is elismer.

Több hasonló eset nem fordult elő szeptember 5.-én / apósom

halála napján/ a parancs ellenére is letettem a botot és többet nem vettem elő. Itt jegyzem meg, hogy én a botot nem "viseltem", csak náha volt nálam e néhány hét alatt. Hogy Grosz Erzsébet, Kohn Lenke és Kohn Szeréna engem a Gestapónál nem jelentettek fel, holott az összes barak lakóknak tudomására adta a rendőrfelügyelő, hogy panaszaitakértérésére hozhatják, az mutatja, hogy tudatában voltak annak, miszerint helytelenül jártak el, éppen ezért nem is érezték magukat akkor annyira sértve, s tisztában voltak vele, hogy egy ellenem tett feljelentés esetén ők kerülnek bajba. Hogy a dühtől tajtékozó mostani feljelentések mellett ők maguk nem álltak be a feljelentők közé: ez mutatja legjobban, hogy az egész ügyet nem tekintik olyan fontosnak.

ad. 15. §. 6. pont:

Az összezárt, mindenüktől megfosztott, de épp ezért egymásra utalt emberek között természetes dolog, hogy egymást kisegítsék. Ez nem egyszer meg is történt, valahányszor egyoldalú vagy kölcsönös szivességről volt szó. Így az én családom is nem egyszer adott másoknak juttatásokat / harisnyát, inget, szövetterkötetést, tütt, könyvet, levest, teát, lisztet, hagymát, paradicsomot, sült krumplit, használatra pokrócot, stb. /

De kötelesség teljesítésért, orvosi ténykedésért, vagy gyógyszerért soha sem kértem, vagy követeltem semmit. Viszont az elfogadott mindig önként felajánlott szivesség fejében nem tettem kivételt senkivel.

Magának Hirsch Magdának, Debrecen, Miklós ucca 6. sz., a kihallgatását kérem annak igazolására, hogy soha sem kértem tőle élelmet, mindössze három ízben adott magától, önként. En szántalanszor hagytam otthon pihenni, s e mellett otttartózkodásom teljes ideje alatt mindvégig kapta a tejet, ami nem volt kötelességem, s éppen úgy, mint a munkából való otthon maradását nem tettem függővé ellenszolgáltatástól.

Kérem Schwarz Dánielné, Debrecen, Miklós ucca 6. sz., kihallgatását, hogy követeltem-e tőle valaha mosást, s nem ő ajánlotta-e fel feleségemnek önként, egyszer s mindenkorra. Mikor azonban beszüntete, én éppen úgy tovább is csak juttattam neki a tejet, viszont amíg mosot éppen unokája Pollák Vera esete bizonyítja, hogy nem élvezett a család kivételt.

Nasch Ignác állandóan beteg volt, s hetenként háromszor hóllyag mosást kellett nála végeznem. Kérem Nasch Ignácné Szóchenyi ucca 25. sz. debreceni lakos kihallgatását arra, hogy soha sem kértem, vagy kaptam tőle egy gyufaszálat sem.

Az egész barak összesen 3 liter tejet kapott, ebből 1 1/2 litert a 3 éven aluli gyermekeknek kellett, adni a 1/2 liter, a másik 1 1/2 litert a 14. 3. éven felüli gyermek, az öregek és a betegek között

voltszabad felosztanom, mivel pedig, a 120 körüli létszám mellett csak 50 volt a fiatalabb és egészséges munkások száma, könnyen elképzelhető, mekkora volt a tülekedés a tejért, mekkora volt az elégedetlenség. Kérem Kohn Rezsit, Debrecen, József kir. herceg ucca 17.sz., kihallgatását arra nézve, hogy az én családom nem kapott tejet, hogy ő hozott be néha egy kis tejes kávé, mert nem tudta nézni, hogy 75 éves anyósomnak és vérszegény öcsémnek sem jut. Becsületességemnek és önzetlenségemnek most az a jutalma, hogy én lettem a "fasiszta" zsidó, aki még a vitamint is elsikkasztottam.

M.K. Vitamin soha sem volt és azt soha sem kaptunk, valószínűleg a gyermekeknek szánt calciummal és calcitinnel tévesztik össze a feljelentők. Walter István Széchenyi ucca 25.sz., Debreceni lakos hozta a svajci szerzetesadomány csomagot a feleségemmel együtt a kórházból hazá a barakba, ahol ki is osztottam, s erről még az átvevő szülők aláírásával a nyugtám is meg van.

Cérnából összesen 10 gombolyag fehér, 10 gombolyag fekete cérnát kaptunk a 200 méter, vagyis kb. 120 emberre mindössze 4000 métert. Maga a feljelentő Kohn Ilóna s nő tanúja mind igazolni fogják, hogy a szükséghez képest mindenki kapott belőle. Azért nem kapták egyfomán, mert volt család, ahol több volt a foltozni való, s volt olyan is, akinek hazulról hozott cérnája is elég volt.

R A barak lakóinak azért nem volt elég a két W.C., mert azokat nem tartották tisztán. A harmadik W.C. egyúttal a takarító és tisztasági eszközök raktárhelyisége is volt, s ezért volt felsőbb parancsra állandóan lezárva. Hiszen seprőt, felmosórongyokat, keféket, szappant, mosóport sem kapni, sem venni nem lehetett, tehát a meglevő készletre rendkívül vigyázni kellett. Az igaz, hogy a lezárt W.C. tiszta volt, mert feleségem állandó vízfordással, s a legpiszkosabb munkát igénylő takarítással tisztán tartani, nem restelte, még a többiek ehhez lusták voltak. Kérem kihallgatni Krammer Fannit József kir. herceg ucca 46.sz., debreceni lakost, aki mind igazolni fogja, s azt is tudja, hogy a tisztántartási parancsok be nem tartása miatt voltak a W.C.-k piszkosak és ha sikerült is azokat rendbehozni, ez nem tartott 1/2 óránál tovább, mert senki sem hozott vizet a leöblítéshez és minden újra piszkos lett.

M.K. A táborbeliekkel szemben tanúsított bánásmódom mindig igazságos volt és a magam vagy családom részére jogtalan előnyöket sem nem kértem, sem nem kaptam. Ennek igazolására Kun József, Kun Józsefné, Stern Mária VII. Király ucca 67.sz., budapesti lakosokra hivatkozom, továbbá Schwarcz Dezső ~~ÉKXKXJE~~ Simonffy ucca 42., Schwarcz Dezsóné u.o., Kausz Ignác, Messena ucca 15., Rosenfeld Gézáné Pacsirta ucca 24., Schwarcz Jenőné Blanka Simonffy ucca debreceni lakosokra.

¹² ~~Dr. Radnai Ferenc~~ ¹³ ~~Dr. Krammer Dezső~~ orvos ¹⁴ ~~Dr. Gombos Imre~~ orvos,
¹⁵ ~~Dr. Halász Imre~~ orvos, ¹⁶ ~~László Balint~~, Mária ucca 43.sz., a barak lakók
 fegyelmetlenségét, engedetlenségét, a Gestapóhoz való viszonyt az
 étel adagok csökkenésével fokozódó éhséget, az idegek ennek nyomán
 támadt fokozódó feszültségét, a zsidó parancsnokok minden ténykedé-
 sével való elégedetlenségét, s a velük szemben ok nélkül tanusított
 ellenséges érzületet fogják bizonyítani. A vád tanui egy, kettő kivé-
 ttel 15 - 20 éves gyerekek, talán idegességgel fogják magyarázni
 veszekedő, zhsártos, verekedő, fegyelmetlen, engedetlen viselkedésüket.
 Csak én a 62 éves ember, aki már Szentgyörgy pusztán kezdtem a reggel-
 gést, mint a Gestapó tusza, akit folytonos elégedetlenséggel, vélt sé-
 relmekkel, nemkülönbén durvasággal, fenyegetésekkel üldöztek és mindig
 zugolódtak minden intézkedésem ellen, a legdurvább szavakkal támadtak
 rám, a legképtelenebb fenyegetésekkel igyekeztek megfélemlíteni, a
 forró főzeléket a nyakam közé öntötték, késsel hadonászva a kezemet
 megvették, csak nálam nem volna megérthető, ha önfegyelmemet kontenan-
 szomat néha elveszítettem?!

Mint a tanúk igazolhatják kora reggeltől késő estig elfog-
 laltak a barak ügyei, 120 embernek orvosi ellátása - s debreceni ta-
 nuim igazolhatják, hogy orvosi kötelességemnek lelkiismeretesen tet-
 tem eleget - a rend fenntartási intézkedések foganatosítása, az admi-
 nisztráció, szaladgálás a parancsnokságra, részben parancsra, részben
 a kérelmek előterjesztésére. Erőt és egészséget, idegeket és odaadást
 áldoztam sorstársaimért. Nem rajtam mulott, hogy szenvedéseiken köny-
 nyíteni nem sokat lehetett, eleget próbáltam, a parancsnokság eleget
 hordott le e miatt, de a rend fenntartásával életüket lehet, én men-
 tettem meg, mert így sikerült kikerülnünk a koncentrációs láger és
 az ott reánk váró halált, mely míg együtt voltunk három öreg, beteget
 kivéve, elkerülte lágerunkat, melynek feloszlata után a hazatérők
 közül utközbén 8 embert fogott el és végezett ki a Gestapó.

S most annyi szenvedés után, megrokkantan állok bírám
 előtt, míg a mérleg egyik serpenyőjébe belátástalan gyerekek teszik
 egy becsületben megöszült embert elveszejteni akaró vallomásaikat,
 én a másikba az 3 fiatal, talán általam megmentett életüket, s a tá-
 borban eltöltött hónapjaim mindenkori jószándékát helyezem.

Szolnok, 1945, július 19.

Tisztelettel:
 dr. Halász Sándor
 terhelt.

92

**1.b. A szolnoki népbíróság ítélete dr. Halász Sándor ügyében,
 aki Jupó volt a bécsi Österreichische Saurer-Werke
 haszonjárműgyárban, *Tiszavidék*, 1945. szeptember 30., 3.¹**

3 évi fegyházra ítélték dr. Halász Sándort. A népbíróság dr. Molnár László elnöklésével csütörtökön foglalkozott dr. *Halász Sándor* volt városi orvos ügyével, aki az ausztriai deportációs táborban társaival durván bánt, a betegeket is munkára küldte, többet gumibottal megvert. A népbíróság 3 évi fegyházra és 10 évi hivatalvesztésre ítélte.

¹ Dr. Halász Sándort 1945. szeptember 27-én a szolnoki népbíróság három év fegyházra ítélte. A NOT 1946. március 6-án elrendelte azonnali szabadlábra helyezését. A budapesti népbíróság újratárgyalta ügyét, 1948. június 30-án teljes egészében hatályon kívül helyezték az előző népbírósági ítéletet, és felmentették Halász Sándort. A NOT a népiügyész semmisségi panaszát 1948. szeptember 9-én elutasította. Lásd BFL, XXV.1.a. 1137/1946 Dr. Halász Sándor szolnoki orvos népbírósági ügye.

**1.c. A szolnoki népbíróság ítéletének indoklása
dr. Halász Sándor ügyében,
Tiszavidék, 1945. október 4., 3.**

A népbíróság ítéletei.

A szolnoki népbíróság szeptember 19-től 21-ig 3 napon keresztül tárgyalta Karcagón dr. Sántha Miklós volt karcagi polgármester bűnügyét, akit végeredményben következetesen népellenes jogszabályok túllépéséért és e jogszabályok túllépésének elnézéséért összsbüntetésül — nem jogerősen — legalább 5 évi és 6 hónapi kényszermunkára, valamint állás- és nyugdíjvesztésre ítélte.

Ugyanott a népbíróság Szentesi Balázst az ellene emelt vád alól jogerősen felmentette.

Szeptember 25-én Szolnokon tárgyalta a népbíróság Nagy Lajos bűnügyét, akinek személyében az első szolnoki keretlegénv állott a népbíróság előtt. A kihallgatott tanuk bizonyították, hogy Nagy Lajos az alája beosztott munkaszolgálatosokat ütlegelte megrugdalta, betegeket munkátra küldött orvosi vélemény ellenére, a munkaszolgálatosok csomagjait visszatartotta és az alája rendelt keretlegénységet is arra utasította, hogy bánjon a munkaszolgálatosokkal szigorúan. A népbíróság ezért Nagy Lajost legalább 3 évi kényszermunkával sújtotta. A népbíróság sulyosításért fellebbezett.

Borbély Gábor ügyében további tanukat idéznek meg.

Csontos Mihály karcagi keretlegénv a népbíróság szintén bűnösnek találta a munkaszolgálatosok megkínzásában és ezért őt jogerősen 2 évi fegyházra ítélte.

Szeptember 27-én dr. Halász Sándor volt tisztiorvos ügyét tárgyalta a népbíróság. Dr. Halász Sándort 1944. elején a németek internálták, majd egy bécsi deportációs tábor parancsnokává nevezték ki. A tanuk egész sora bizonyította, hogy ebben a minőségben dr. Halász Sándor elvesztette a lába alól az erkölcsi talajt és olyan cse-

lekményeket követett el, amelyek által a népbíróság megítélése szerint maga is részesévé vált az elhurcoltak törvénytelen megkínzásának. Így bebizonyosodott, hogy legalább öt nőt gumibottal vagy kézzel tetleg bántalmazott, egyiküket azért mert az ő utasítására a konyhán rumot kért tilalom ellenére és amikor ez kiderült, a többiek előtt szemébe mondta dr. Halász Sándornak, hogy a szabálytalanság elkövetésére ő kérte fel; Bebizonyosodott az is, hogy dr. Halász Sándor élelmszer- és cigarettaajuttatások fejében egyeseknek munkamentességet biztosított és ennek következtében betegeknek kellett munkát végezni. A mintegy 120 deportáltak az egyik táborban két, a másikban három mellékhelyiség állt rendelkezésre és ezek egyikét dr. Halász Sándor lezárta és saját öttagu családjának kizárólagos használatában tartotta. Végül megállapította a népbíróság hogy sorstársait durván és gőrombán szidalmazta. A népbíróság 3 évi fegyházat szabott ki. Az ítélet jogerős.

Végül szeptember 29-én ifj. Jarina Pétert ítélte el a népbíróság 2 évi börtönre. Jarina baloldali meggyőződésű volt a negyvenes években és ilyen irányu mozgalmat is kezdeményezett. Ez kihívta ellene az akkori hatóságok kiméltlen üldözését, internálták, az ország területéről való kiutasítással fenyegették és az üldözés hatása alatt, hogy az internálótáborból meneküljön, Jarina az internált kommunisták működéséről a csendőrségnek adatokat szolgáltatott. A népbíróság az ítélet ellen sulyosításért fellebbezett.

2. A szolnoki népbíróság ítélete Dudás István ügyében, akit a szolnoki gyűjtőtábor őrzésére rendeltek ki 1944 júniusában, *Tiszavidék*, 1946. április 4., 4.¹

15 évi kényszermunkára ítélte a népbíróság a cukorgyári „botos-rendőrt“

Mint ismeretes, 1944. júniusában az u. n. gettókba tömörített embereket a szolnoki cukorgyár területén koncentrációs táborba tömörítették, közvetlenül a deportálás előtt. Több ezer embert zsúfoltak össze egészen szűk helyen, a legembertelenebb, elviselhetetlen körülmények között, aminek számos halálos áldozata is volt és sok öngyilkosság is történt. A szerencsétlen emberek őrzésére Miskolcra, Sátoraljaújhelyről és Nagyváradról vezényeltek ide rendőröket. Ezek egyike rendkívüli kegyetlenséggel viselkedett az üldözöttekkel szemben. Állandóan bottal járt és ütélt a szerencsétleneket. Több beteg, öreg embert súlyosan megvert, sőt egy elmezavarodott embert is. Az orditozástól egészen berekedt hangon durván szikozódott, főleg a nőket szidalmazta, asszonyokat, lányokat kegyetlenül megvert. A felszabadulás után zavartalanul folytatta rendőri szolgálatát Miskolcon, amíg a szolnoki áldozatai a fényképét fel nem ismerték. Ezután már gyorsan működött az igazságszolgáltatás keze és Dudás István, akit áldozatai „botos rendőr“ néven ismertek, március 29-én felelt bűneiért a népbíróság előtt. Azzal védekezett, hogy a tanuk tévednek a személyében, de a tanuk egész serege bizonyította, hogy nincs tévedés.

A népbíróság 15 évi kényszermunkára ítélte — nem jogerősen — a minden emberiességből kivetkőzött rendőrt. Az ítélet indokolásában a népbíróság kiemelte, hogy a népbírósági törvény szerint a büntethetőséghez az szükséges hogy a bántalmazás mértéke kimerítse a megkínzás fogalmát. A megkínzás azonban már a sárga csillag viselésére való kötelezéssel, az otthonból való elhurcolással emberhez méltatlan elhelyezéssel, a jövő bizonytalanságával, a közös emberi sorsból és a haza által nyújtott védelemből való kitagadással, az emberi szolidaritás teljes megtagadásával már túlon-tul megvalósult. Ezek miatt a főbűnösök, a rendeleteket kibocsátók egy része már elnyerte méltó büntetését. A kisebb bűnösök, akik a rendeletek végrehajtásában vettek részt, akkor esnek büntetés alá, ha a rájuk bízott

embertelen feladatot úgy hajtották végre, hogy az még súlyosította a szerencsétlenek helyzetét. Kiemelte a népbíróság, hogy mindazok a közalkalmazottak, akik e rendelkezések végrehajtásában résztvettek, a nem is követtek el bűncselekményt, csak alapos újjanévelés és magukba szállás útján állíthatják vissza erkölcsi egyensúlyukat. Rámutatott a népbíróság arra is, hogy ezeknek a cselekményeknek az elsőrendű sértette nem a megkínzott embertömeg, hanem az egész magyar nép, amelynek a nemzetközi megbecsülését ezek az aljas cselekmények tönkretették és amelynek egész köztisztviselői rétegeit bomlasztották meg ezek az intézkedések azáltal, hogy rászabadítván őket ártatlan emberek személyére és vagyonára, erkölcsileg züllöttekké és hasznavehetetlenekké váltak.

Dudás István ügye előtt a népbíróság Szilágyi István bács megyei lakost 8 hónapi börtönrre ítélte azért, mert magyar állam polgár jétére belépett az SS, kötelékébe. A népbíróság enyhítő körülménynek vette, hogy a vádlott már 1944 szeptemberében megszökött a német kötelekből. A népgyész súlyosbításért fellebbezett.

Szoínokon legközelebb április 10-én tárgyal a népbíróság. Dr. Juhász János városi jegyző ügye körül folytatolagos tárgyalásra.

¹ Dudás István ügyére lásd Horváth Ernő népbírósági perének iratait, MNL JNSZML, Népbírósági iratok 58/1946.

3. A szolnoki népbíróság ítélete Horváth Ernő ügyében, aki a szolnoki gyűjtőtábor parancsnoka volt a rendőrség részéről, *Tiszavidék*, 1946. október 20., 2.¹

Nyolc évi kényszermunkára ítélte a szolnoki népbíróság Horváth Ernő rendőrfőhadnagyot a cukorgyári koncentrációs tábor volt parancsnokát

Azok a kényszerintézkedések, melyeket a reakciós Horthy kormányzat ideje alatt 1938. évtől kezdődően a nép egyes rétegei ellen hoztak, arra vezettek, hogy 1944. június havában a Magyarországon élő zsidó vallású állampolgárok, Budapest kivételével, deportáltattak. A deportálás előtt megtörtént a kényszer-összeköltöztetés és az elszállítás előtt a különböző gettókból az összetömörítés; így alakult Szolnokon a cukorgyári koncentrációs tábor, mely később az egész országban hirhedté vált.

Ennek a koncentrációs tábornak teljes borzalmasságát a szolnoki népbíróság Bertóthy Dezső elleni ügyben már kivizsgálta és most a Horváth Ernő elleni ügyben újabb adatok és tények merültek fel. A vád Horváth Ernő ellen az volt, hogy ő, mint a koncentrációs tábor parancsnoka nem akadályozta meg azokat a kínzásokat, megaláztatásokat, amely a deportálandókat e táborban védték.

A főtárgyaláson elhangzott tragikus vallomások alapján a bíróság tényként állapította meg, hogy Hor-

váth Ernő egyrészt az elrejtett értékek felfedezésére kiküldött csendőrnnyomozók állati brutalitásáról nem csak tudott, hanem a nyomozások szemlélője és az értékek felfedezésénél is közreműködött — és tényként állapította meg azt is, hogy tudott a rendőrök kegyetlenkedéséről és annak ellenére, hogy a koncentrációs táborban szörnyű viszonyok között emberek lettek öngyilkossá, annak ellenére, hogy a rendőrök válogatás nélkül ütöttek vertek minden ok nélkül, öregeket, gyermekeket, asszonyokat, annak ellenére, hogy az egész tábor területén mindössze két SS, katona ténykedett, akik különböző rafinált kínzási eszközökkel tartották állandóan rettegésben a beköltöztetetteket, — nemhogy a vezénylése alatt álló rendőröket igyekezett volna visszatartani és legalább a magyar hatóságok részéről emberibb bánásmódot biztosítani, passzivitásával a rendőrökre bátorítólag hatott, s így emberek törvénytelen megkínzásánál bünszegédi bünrészesként ténykedett.

Az ítélet ellen az elítélt és védője fellebbezéssel élt.

¹ Horváth Ernő népbírósági perének iratait lásd MNL JNSZML, Népbírósági iratok 58/1946. Horváthot a szolnoki népbíróság 1946. október 17-én „legalább 8 év kényszermunkára” ítélte. A NOT a védelem ítélet elleni felfolyamodását 1947. május 22-én elutasította.

VI. EMLÉKMŰVEK – EMLÉKEZÉS

1. A mezőtúri mártíremlékmű leleplezése a zsinagógában *Mezőtúri Néplap, 1947. március 21., 2.*

A deportálásban és munkaszolgálatban mártír halált halt 166 áldozat emlékművének leleplezése.

A deportálásban és munkaszolgálatban mártír-halált halt 166 mezőtúri zsidó emlékművének leleplezése — melyet a mezőtúri izraelita hitközség a templomban állított fel — vasárnap délelőtt fél 11 órakor volt.

Az ünnepségen a város képviselőjében Bányai Lajos polgármester jelent meg, a rendőrséget Búza Pál, az Ipartestületet Benedek István ipartestületi elnök, a Kereskedelmi Egyesületet Mester Lajos az Egyesület titkára képviselte. Az ünnepségen a pártok vezetői és tagok, a tanári kar, tanítók, a kereskedelmi élet és iparosság, valamint a munkáság nagy számban jelent meg.

Az ünnepséget Vass Sándor hitközségi elnök nyitotta meg ezen szavakkal: „Temetni jöttünk, de sírt nem látunk.” Majd meghatóan emlékezett meg azokról a mártirokról, kiknek a fasiszta téboly áldozataiként vértanúhalált kellett halniok. Nem haltak ők meg, — mondotta Vass Sándor — hanem ott vannak az Édenben és könyörögnek értünk. S imával fordult hozzájuk és imájában kérte, hogy könyörögjenek a Mindenhatóhoz azért, hogy minél előbb hazakerülhessenek a még távollévő hadifoglyok és könyörögjenek városunk boldogságáért, hogy a boldogabb demokratikus Magyarország egész valóságában valóra válhasson.

Vass Sándor beszéde után Klein Ferenc főrabbi mondott beszédet. Beszéde megrázoan s a valójában tárta elénk a mérhetetlen kínt és szenvedést, azt a megaláztatást, melyet a zsidóságnak a deportálással el kellett szenvednie. Megrázó beszéde alatt a fájdalom hasított át szívünket. 6 millió ártatlan mártír halált halt zsidó vére szárad a fasiszmus kezén, köztük 600.000 magyar zsidóé.

Ha mérlegeljük a fájdalmakat, fájdalomunkban ordítanak kellene. Ma még szabadok voltunk, holnap rab-

szolgák. Megaláztak bennünket, becsmérolták templomainkat. Ártatlan kicsiny gyermekeket, reszkető öregeket hajszoltak az országúton és ha már nem bírták tovább, belehulltak a porba. Apa örült fia halálának, fia apja halálának, mert szívében felhangzott a szó: „Istenem nem kell tovább szenvedniök.” Megrázó szavak voltak ezek, melyeket Klein Ferenc főrabbi elmondott. — És nem volt senki, aki kiáltott volna, emberek ez barbárság, ezek ártatlan emberek és ártatlan embereket nem lehet elhurcolni. Nem emelt senki szót. — Beszédét azal fejezte be, hogyha ez a nagy áldozat, melyeket a zsidóság hozott — a 6 millió zsidó égbekiáló szenvedése — az emberi szívekbe visszahozza a szeretetet, egymásiránti tiszteletet és megszünteli a fajok és vallások közötti gyűlölködést, akkor a mártírok halála tennt az Édenben magasztos lesz. Majd felolvasta a 166 mártír nevét.

Klein Ferenc beszéde után Salczman György „Hallottatok már” címmel egy megható verset szavalt. Majd Bányai Lajos polgármester a város nevében, valamint a maga nevében a mélységes fájdalomban való együttérzését fejezte ki.

Gyermekeiket elvesztett anyák, apák, férjet feleséget elvesztett hitvestársak szomorú tragédiáját tárta elénk az ünnepség. Nem volt szem, amely szárazon maradt volna, különösen akkor, mikor a mártírok nevei felolvasásánál pillanatra megjelent előttük a szeretett apa, anya, férj feleség és kedves jóbarát arca.

Ez a kegyetlenség mély nyomot hagyott szívünkbe. A fájdalom, a szenvedés és megaláztatások sorozatát elszenvedő zsidóság mártírjainak halála arra int bennünket, hogy végre öljük ki az emberek szívéből a faj és felekezet iránti gyűlöletet, hogy ezek helyét a szeretet tölthesse be.

**2. Emléktábla- és emlékoszlop-avatás
a karcagi zsinagógában és a zsidó temetőben
Karcagi Napló, 1947. szeptember 27., 3.**

Gyászünnepély

a zsidó templomban

Vasárnap délelőtt fél 11 órakor szomorú ünnepség színhelye volt a karcagi zsidó templom. A deportálásban és munkaszolgálaton elpusztított zsidók emlékére a templom előcsarnokában elhelyezett emléktáblát avatták fel.

A gyászünnepségen hatalmas közönség jelent meg. Ott voltak az egyházak, a város és minden közhivatal, iskolák képviselői is.

A zsűfólasig megtöltött templomban Spitzer Vilmos főkántor gyönyörű hangján csedült fel az ünnepséget megnyitó gyászima, majd Fodor László hitközségi elnök vette át és leplezte le rövid beszéd kíséretében az emléktáblát, melyen a karcagi zsidóság kétharmad részének neve szerepel.

A leleplezés megtörténte után dr. Weisz Miksa debreceni főrabbi gyászbeszéde következett. A magasszárnyalású beszéd alatt az egész templomot betöltötte a hozzátartozók zokogása.

A beszéd elhangzása után Spitzer Vilmos főkántor a halot-

tak lelkiüdvéért szóló imát énekelte el és a magyar és zsidó himnusz eléneklésével a délelőtti ünnepség végetért.

Délután fél 4 órakor a Szentegylet által emelt emlékoszlop avatása következett a temetőben.

A gyászünnepséget itt is Spitzer Vilmos imája nyitotta meg, majd dr. Weisz Miksa beszéde után Kertész József szentegyleti elnök vette át szép beszéd kíséretében megőrzésre az emlékoszlopot. Az ünnepségen sorra kerültek a szónokok: dr. Dósa Balázs polgármester, Sas István szociális felügyelő a főispán helyettesítésében, Kerékgyártó Péter a Szociáldemokrata Párt, Adám Mihály a Kommunista Párt, Sckwartz Pál a MUSz. nevében.

Hatásos beszédet tartott héber és magyar nyelven Singer Ödön szolnoki főrabbi, majd dr. Kertész Sándor a Cionista Munkásegység Párta nevében zárta le a szónokok sorát.

Az avató ünnepség Spitzer Vilmos imájával zárult be.

3.a. Emléktábla-avatás az újjáépített kisújszállási zsinagógában Népújság, 1948. július 10., 1.

Újjáépült egy templom városunkban

A zsidótemplomot, amely városunk egyik legszebb épülete volt, a német megszállók teljesen tönkretették: a padokat, a villanyvezetéket, kegyszereket szétrombolták az épületet raktárnak majd konyhának használták. A háborus események során a kupolát és az épületet több találat érte.

A deportálásból hazatért zsidóság ilyen lerombolt állapotban vette át a templomot.

Strasser Sándor hitközségi elnök kezdeményezésére indult meg a templom újjáépítése. Strasser Sándor elnök, és Havas Miklós gondnok kitartó munkájának köszönhető, hogy az anyagi nehézségek dacára, végre befejezést nyert a templom újjáépítése.

Az újjáépítés 20.000 forintba került, amelyet gyűjtéssel és két házingatlan eladásából teremtettek elő.

A templomot ez év szeptember elején fogják felszentelni és ugyanekkor leplezik le a deportált és munkaszolgálatos hősi halottak emléktábláját is, amely a templomban nyer elhelyezést.

A zsidótemplom újjáépítésével egy újabb seb gyógyult be, amelyet városunkban a náci barbárság okozott. Ez a templom útjelzője egy új társadalmi rendnek, amelyben a faji és vallási gyűlölködést a kölcsönös megértés és a vallások tiszteltetésben tartása váltja fel.

3.b. Gyászszerzés a kisújszállási zsinagógában és a zsidó temetőben

Népújság, 1948. október 2., 2.

A mártírok emlékezete . . .

Az Izraelita Hitközség a múlt vasárnap tartotta újjáépített templomának szentelését és avatta a templom falába elhelyezett 120 méter emléklapját.

Ez alkalommal az ország minden részéből összegyűlt hozzátartozók, valamint a helyi hatóság, a pártok, szervezetek és intézmények küldöttei teljesen megtöltötték a templomot.

Strasser Sándor hitközségi elnök nyitotta meg a gyászszerzést és megható beszédben szólott a zsidóság szenvedéseiről.

A szerzést végző lelkész kiemelte beszédében, hogy a hatalmas Szovjetunió volt az, amelyik a zsidóságot felszabadította és támogatja abban, hogy országot építsen magának.

A zsidótemetőben felállított jelképes sírkőnél a ref. egyház, a hatóság, a pártok és szervezetek kegyeletük jeléül koszorút helyeztek el.

Bucsei László, Gyöti Ferenc, Bakó Kálmán, Varga Róza, rövid beszédben emlékeztek meg a mártirokról, akiket a világ demokratikus közvéleménye egy elkövetkezendő új világ hősi halottjainak tekint.

4.a. A szolnoki polgármester felhívása a zsidó mártíremlékmű felavatására, 1948. július 31.¹

Szolnok m. város polgármesterétől.

16.892/1948. sz.

FELHÍVÁS!

Az üldöztetést túlélő szolnoki zsidóság a deportálásban és munkaszolgálatban elpusztult mártirjai emlékére az izr. templom előcsarnokában emlékművet állított. Az emlékmű felavatása 1948. évi augusztus hó 8-án délelőtt 10 órakor lesz.

Felhívom a város közönségét, hogy a kegyelet és együttérző gyász jeléül házaít gyászlobogóval lobogózza fel.

Szolnok, 1948. július 31.

ZSEMLYE FERENC s.k.
polgármester.

Tiszavidék-nyomda, Szolnok, Fejéds-útv. Zámbo-Lajos. 1948-332

¹ MNL JNSZML, Szolnok Városi Tanács VB iratai, 7168/1950.

4.b. Gyászünnepség a szolnoki zsinagógában *Tiszavidék, 1948. augusztus 14., 3.*

Nyolcszáz zsidó mártír emlékének áldozott Szolnok város közönsége

Nyolcszáz mártíralotlitanak emlékeztetere emlékművet avatott; megrázó gyászünnepség keretében a szolnoki izraelita egyházközség. A gyászünnepségen a kormányt Bóka László államtitkár képviselte. Megjelentek a megye részéről Palkó Andor vármegyei főjegyző, a város nevében Veres József főjegyző, Ragó Antal és Guba Mihály országgyűlési képviselők. Peredi András MDP. megyei szervezőtitkár; az egyházakat P. Szabó Polikárp ferencrendi plébános, dr. Sebestyén Sándor várplébános, dr. Csömöz Gáspár úvárosi plébános, dr. Szokody Gyula református lelkész képviselték. Jelen voltak a gyászünnepségen a demokratikus rendőrség és honvédség, a pártok, iskolák, intézmények, hivatalok és szervezetek küldöttei. Az Országos Izraelita Irodát Domonkos Miksa képviselte.

Karvaly László budapesti főkéntor gyászszóltárai után dr. Singer¹ Ödön főrabbi lépett a templom előtt elhelyezett szöszekre és gyászbeszédében megemlékezett a szolnoki zsidóság idegenbe hurcolt és legyilkolt mártírjairól.

Auswitz, Mathausen és Bergen-Belsen haláltáboraiiban pusztultak el a nők, a fehérhajú agyok és a mosolytömegosztott gyermekek, a Donkanyarban, az ukrainai halálmezőkön és a bori munkatáborban pedig a zsidóság ifjai, férfait lövöldöztek halomra a vérengző S. S. bestiák és a keretlegények — idézte a mult szörnyűségeit döbbenetes gyászbeszédében dr. Singer főrabbi.

Süket volt az emberiség és nem hallották meg a halálra szánt áldozatok jajszavát, Hitler banditái és cinkosai elnémították az igaz embereket. A teméntelenszenvedés utánazonban elérkezett a szabadulás órája a maradékzsidóság számára; végetvetettek a gyötrelmeknek a szovjetnép hősielkü katonái, visszahelyezték jogába az emberi szabadságot és visszahozták az emberek szívébe a szeretetet.

Bóka László államtitkár a kormány nevében mondott ünnepi beszédet. Nyolcszáz ártatlanul meggyilkolt magyar hazafi neve ragyog le a márványlapról — mondta — arra invte bennünket, hogy féltékenyen óvjuk a szabadság gondolatát és fékezzük meg a gyűlölködés szellemét.

Az emberiség millióinak kellett elpusztulni, mert kevesen

voltak a szabadság harcosai, nem volt elegendő a belső erő az ellenállásra és így diadal-maskodhattak a gyilkosok. Ma már megvédi a dolgozókat, a jószándéku embereket a demokratikus rendőrség és az újjászülötö demokratikus hadseregünk.

Ifjuságunkat pedig nem erőszakra és gyilkolásra neveljük, hanem minden dolgozó megbecsülésére és szeretetére. A népi demokráciában el akarjuk tüntetni a bűnök emlékét, hogy felszárhadassanak a szülők és gyermekek szeméből ömlő könnyek — fejezte be beszédét Bóka államtitkár.

Az Országos Izraelita iroda nevében Domonkos Miksa emlékezett meg a szolnoki zsidóság felejtethetetlen emlékü holtairól. A jeltelen tömegsirok szörnyü emléke kísért még mindég a meggyötörték szívében, de könnyebb lesz a feledés, mert a becsületes magyar emberek is osztoznak a zsidóság gyászában — mondta. Izrael kicsiny maradéka boldog, mert a népi demokráciában szabad hazára lett.

Dr. Sebestyén Sándor plébános a r. kat. egyház, dr. Szokody Gyula a református egyház, Veres József főjegyző a város, Peredi András az MDP., Guba Mihály a Független Kisgazdapárt, Szávay Zoltán a Nemzeti Parasztpárt,

Oláh Miklósné az MNDSz., dr. Schindler József főrabbi a kecskeméti és szegedi maradékzsidóság, Rákos Andor a szolnoki izraelita hitközség nevében szólaltak fel a gyászünnepség során.

Dr. Singer Ödön főrabbi imája és Karvaly László főkéntor gyászéneke után dr. Rác Zoltán lelkészvezredes helyezte el az emlékü talapzatán, a honvédelmi miniszter nevében, koszoruját. Utána dr. Tóth Sándor rendőralezredes a demokratikus rendőrség részéről helyezte el a koszorut, majd sorra tették le a megjelentek koszorujait, virágait a 798 idegenben nyugvó zsidó halott emléketörző márványtábla előtt.

Az emlékü oldalán feszes vigyázban álltak a demokratikus rendőrök, a nép fia, akik fegyverüket tisztelgésre emelték a mártírok emléke előtt. Elégtételt szolgáltatnak a népi demokrácia fegyveres testületének tisztelgésre emelt fegyverei az áldozatoknak, a megáldozottaknak és a meghajszoltaknak; a szellő pedig, amely lobogtatta a templom homlokzatán sötétlő, komor gyszalpleket, elhozta a távoli haláltáborok, messzi jeltelen sirok örök figyelmeztetését: legdrágább kincs az ember szabadsága, a dolgozóók békéje, meg kell hoznunk érte a jövőben minden áldozatot.

ΚΕΡΕΚ – ΙΡΑΤΟΚ

1. kép. Varga Béla apjával, Varga Zsigmonddal a gettóba költözés előtt, Szolnok, 1944. május. Varga Bélát 14 évesen deportálták Szolnokról édesanyjával és nagynénjével, dr. Halász Sándornéval Strasshofba (Varga Béla étkezési jegyét és feljegyzéseit lásd kötetünkben, II.2.a–d. számú dokumentumok)

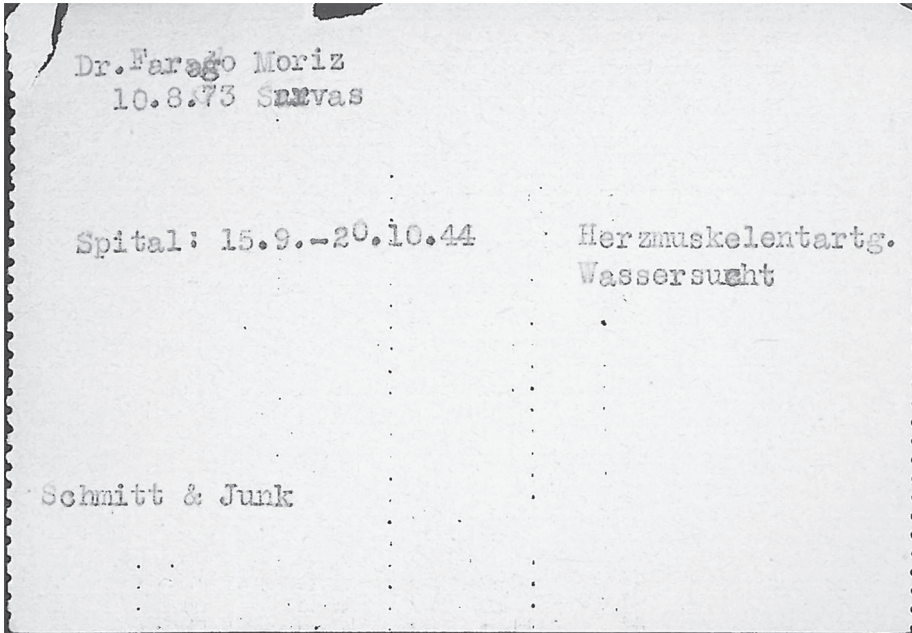
2. kép. Makói rendőr a szolnoki gettó bejáratánál, 1944. május 15.

3. kép. Makói rendőr a szolnoki gettó bejáratánál, mögötte gettóba költöző zsidók, 1944. május 15.

4. kép. Farago Vera személyazonossági igazolványa, 1943. március 31. (A szarvasi Farago család iratait lásd III.3.a–h., IV.1.a–b. számú dokumentumok)

5. kép. Faragó Mór kórházi nyilvántartó lapja, amely szerint szívizom-problémával feküdt a bécsi zsidó kórházban 1944. szeptember 15.–október 20. között

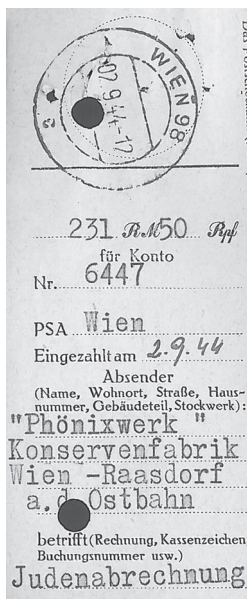
6. kép. Faragó Miksáné
Horovitz Ottilia, 1949

7. kép. Faragó Mór, 1950-es évek

8. kép. A Marenzi grófi család ebergassingi birtokának (Nagy-Bécs, 23., Schwechat) „U” Kontóra történt 1944. októberi munkabér-befizetési nyugtája (ezen a birtokon dolgozott a Halász család; lásd III.2. számú dokumentum)

9. kép. A Phönix Konzervgyár (Wien-Raasdorf) 1944. augusztusi munkabér-befizetése az „U” Kontóra „Judenabrechnung”, azaz „zsidószámlázás” megjelöléssel (ebben a gyárban dolgozott a Polatsek család; lásd III.3. számú dokumentum)

für Überweisung der		Gutschrift 10/25	Reimtr. der Bank <u>491</u>
LÄNDERBANK WIEN AKTIENGESELLSCHAFT		Wert: <u>22. SEP. 1944</u> RM <u>2.590,55</u>	
wörtlich <u>Zweitausendfünfhundertneunzig 55/100</u>			
an Alttestenrat der Juden in Wien 1., Seitenstetteng. 4			
Konto bei: — gegebenenfalls ein anderes Konto des Begünstigten — separatkonto U Innen UK 72500			
wegen pro Juli 870,75 RM (Bez. für Judenarbeit) " Aug. 1719,80 RM			
auftrags 10771 Wagner-Biro Aktiengesellschaft, Wien V.			
Konto-Nummer <u>6-2-190</u>			
Diese Aufgabe wird bis zu RM 1000,— von der Bank nur mit einer Kontollunterschrift versehen. Länderbank Wien Aktiengesellschaft 387 für die Kontrolle: <u>2-219er Hall 2 1.388 p. 1944</u>			

10. kép. A Wagner-Bíró vállalat (Bécs, 1., Am Hof 2.) 1944. július–augusztusi munkabér-befizetése az „U” Kontóra (az itteni munkáról lásd dr. Szívós Istvánné Székely Ágnes visszaemlékezését, III.5. számú dokumentum)

Die Länderbank Wien Aktiengesellschaft		Konto Nr. <u>72500</u>
wurde beauftragt zu überweisen:		RM <u>280,50</u>
wörtlich <u>zweihundertachtzig 50/100</u>		<u>911 900</u> Post
an Forstamt Merkenstein, Bad Vöslau, Adolf Hitlerstrasse 60		
auf dessen Konto bei oder auf ein anderes Konto des Begünstigten* Postcheckkonto Wien 56700, Forstkasse Wien		
* Soll die Überweisung auf ein anderes Konto ausgeschlossen sein, so sind die Worte „oder auf ein anderes...“ zu durchstreichen.		
Verwendungszweck: laut Auftrag des Sondereinsatzkommandos v. 20.11., Tgb. Nr. 2476/44 II/Ri/Bro.		
Auftraggeber: 72.500 Alttestenrat der Juden in Wien Kto. septo. "U" Wien		

Einl. zu Ub 1 x 4

Beleg 27. NOV. 1944 **Wien** 28. NOV. 1944
für Auftraggeber 6-2-190 Hall
6-2-219er Hall
für die Kontrolle: **Länderbank Wien**
Aktiengesellschaft

11. kép. A Merkensteini Erdészeti Hivatal (Bad Vöslau, Adolf Hitlerstrasse 60.) 1944. novemberi munkabér-befizetése az „U” Kontóra (az itteni munkáról lásd dr. Szívós Istvánné Székely Ágnes visszaemlékezését, III.5. számú dokumentum)

Dr. Szekely Alexander
 10.1.93 Szolnok

Spital: 5.9.- 21.10.44
 " 17.11.-7.12.44

Herzmuskelentartg.
 Herzfehler

~~Wagner-Dier~~
 Pellendorf Bad Vöslau

Szekely Helene
 13.6.04 Karczag

Spital: 18.11.- 7.12.44

Ueberfunkt. der
 Schilddrüse

~~Wanschek-Dreher, Pellendorf~~
 Bad Vöslau

12. kép. Székely Sándor és felesége, Krausz Helén kórházi nyilvántartó lapja; előbbit szívizomsorvadás és szívelégtelenség, utóbbit pajzsmirigy-túlműködés miatt kezelték 1944. szeptember 5.–október 21. és november 14.–december 7., illetve 1944. november 18.–december 7. között (lányuk, dr. Szívós Istvánné Székely Ágnes visszaemlékezését lásd III.5. számú dokumentum)

Arzneimittellieferungen an Großabnehmer.

Arzneimittelbezug der Firma Wagner-Biro Jüdenlager N° 8 (Spratzen)

aus der Madonna Apotheke Drogerie Großhandlung in Stadlauer Str. 29

Wir bestellen nachfolgende Arznei- und Desinfektionsmittel:

1	2	3	4	5
Arzneimittel	Bestellte Menge	Am Tage der Bestellung vorhandene Bestände	Preis	Zur Lieferung freigegebene Menge
(Vom Besteller auszufüllen)			(v. d. Lieferanten auszufüllen)	(v. d. Apoth.-Kammer auszufüllen)
✓ Lignos urcol ✓	500 gr.		1,65	
dimin...	250 gr.			
✓ Te-Be-ge	2000 .		500	
✓ Kal. permang ✓	50		60	
✓ Hydr. peroxyg 3% ✓	200	50 gr.	40	
✓ Tetanus serum	Idosio		260	
✓ Alkohol 70%	300		264	
...	300	60 gr.		
✓ Sapo hygien ✓	50	5 gr.	1,25	
✓ Wala	200	10 "	1,60	
✓ Binde 5cm 5m	70 St		100	
✓ Binde 10.4 5 "	70 St	3 St	160	
✓ Hydroxyl gaze	5 m	1 m	1,30	
✓ Multigal	500 gr		3,70	
✓ Natr. bicarb. ✓	500 "		50	
✓ acid. hydr. dil ✓	100		30	
✓ Atropin sulf. tab. ✓	50		1,60	
✓ Natr. sulf.	500		5	
✓ Tal Caroben factic ✓	500		2,35	
...	500		5,-	
✓ Phenyl dimethyl pyrasden tab. ✓	200 St		6,25	
✓ Pyramidon Ersatz tab. ✓	300 " 100 St		2,-	
✓ Phenacolin tab. 2 0,50 ✓	100 "		2,40	
✓ acid acetyl salicyl tab. ✓	200 "	70 St		
✓ Salicyl. tab.	50 "			

Umsatz-Nr.: 1796 / 14

Gültig nur für Jüdenlager. Verrechnen mit Sonderreinsatzkommando

24. OKT. 1944

Wien II., Gussballeitzgasse 35.

Dr. G. Chaffner

Aus dieser Lieferung sollen versorgt werden: 199 Personen. *)

Es ist uns bekannt, daß unnötige Lagerbildung vermieden und daß die Bestellung beschränkt werden soll auf den Bedarf von 4 Wochen. Wir versichern, unter Bezugnahme auf die Verordnung des Führers zum Schutze der Rüstungswirtschaft, daß die Vorratsmengen richtig in Spalte 3 angegeben sind und daß wir nicht gleichzeitig dieselben oder gleichartige Arznei- und Desinfektionsmittel bei anderen Lieferanten bestellt haben oder bestellen werden. Die Mittel sollen im Bezirk der Apothekerkammer verbrüht werden.

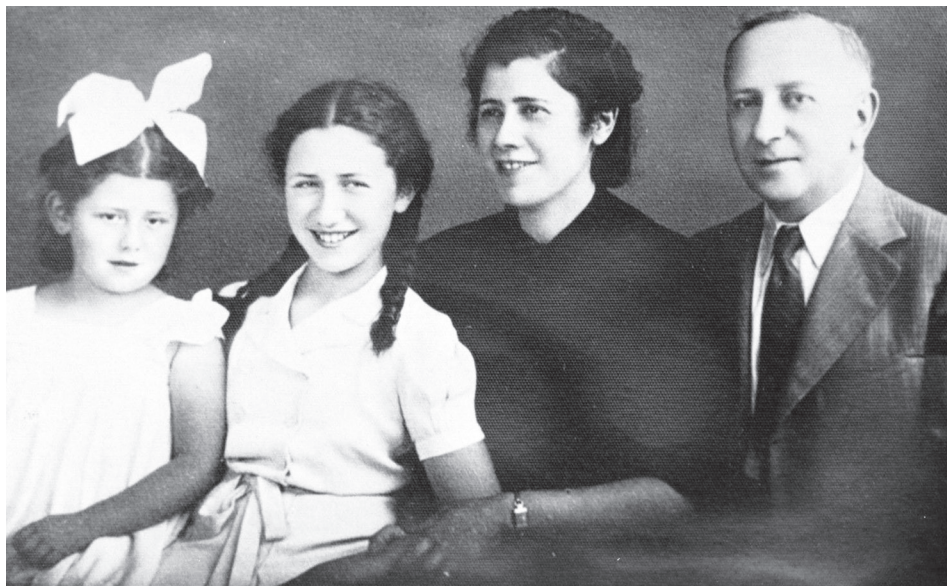
Die Lieferung d. Arzneimittel ist für die betriebsärztliche Betreuung d. Gefolgschaftsmitglieder (erste Hilfeleistung f. Leicht- erkrankte oder Verletzte innerhalb des Betriebes während der Arbeitszeit) in den nächsten 4 Wochen erforderlich.

Wagner-Biro AG (Ges. Wien), den 22. 10. 1944

WAAGNER-BIRO

*) Wehrwirtschaftliche Betriebe können sich zu dem Zweck verpflichten lassen, wenn sie gleichzeitig unter „dehalm“ der Apothekerkammer eine Liste und nachfolgende Bestellungen die Zahl der zu versorgenden Personen mitteilen und Veränderungen unverzüglich nachmelden.
 *) Nur ausfüllen, wenn ein Betriebsarzt beschäftigt wird.

13. kép. A Madonna Gyógyszertár (Bécs, 22., Stadlauerstraße 29.) 1944. októberi gyógyszerzállítmány-számlája, melyet a Wagner-Biró cég zsidótáborában elhelyezett 199 fő részére állított ki. A szállítmány árát az „U” Kontóra befizetett munkabérékből egyenlítették ki (lásd még dr. Szívós Istvánné Székely Ágnes visszaemlékezését, III.5. számú dokumentum)

14. kép. Dr. Elsner Henrik, felesége és lányai, Elsner (Ember) Mária és Judit, 1941–1942 (?) (Dr. Elsner Henrikné és lányai hazatérési igazolványát Abádszalókra lásd IV.2. számú dokumentumok)

15. kép. Fenákel Judit, 1945 (?) (visszaemlékezését Endrődtől a Wünschek–Dreher Gutsverwaltung Aichhof uradalomban töltött kényszer munkán keresztül a hazatérésig, majd Szegedre költözésig lásd III.6. számú dokumentum)

Arzneimittellieferungen an Großabnehmer.

Wünschek-Dreher'sch
Gutsverwalt. Aichhof
Dorf Schwechat

Arzneimittelbezug der Firma
Apotheke Drogerie Großhandlung in
Wir bestellen nachfolgende Arznei- und Desinfektionsmittel:

1	2	3	4	5
Arzneimittel	Bestellte Menge	Am Tage der Bestellung vorhandene Bestände	Preis	Zur Lieferung freigegebene Menge
(Vom Besteller auszufüllen)			(v. d. Lieferanten auszufüllen)	(v. d. Apoth.-Kammer auszufüllen)
<i>Dreher'sch 200gr</i>	<i>200gr</i>		<i>1,65</i>	
<i># Sennin. anwand.</i>	<i>100gr</i>		<i>1,10</i>	
<i># Watte</i>	<i>100gr</i>		<i>0,65</i>	
<i># Bismut 6/10mm 6 Stück.</i>	<i>6 Stück.</i>		<i>1,20</i>	
<i># Glyd. Jage</i>	<i>1 mdr.</i>		<i>0,50</i>	
<i># Merc. podm.</i>	<i>100gr</i>		<i>0,10</i>	
<i># Sal. card. fed.</i>	<i>200gr</i>		<i>0,95</i>	
<i># Carbor. brom.</i>	<i>100gr</i>		<i>0,20</i>	Ältestenrat, anweisen! 10.10.44.
<i># Acond. carb.</i>	<i>100gr</i>		<i>0,75</i>	
<i># Siptem. Tabh.</i>	<i>Tabh. 100gr.</i>		<i>1,00</i>	i. A. 47-Oberscharführ. Prof. ...
<i># Kyp. zinc. oxyd.</i>	<i>100gr.</i>		<i>1,05</i>	

Gültig nur für Judenlager. Verrechnen mit Sondereinsatzkommando.

Jesol **Wien II., Gastelletzgassee 35.**

Aus dieser Lieferung sollen versorgt werden: *51* Personen.¹⁾

Es ist uns bekannt, daß unnötige Lagerbildung vermieden und daß die Bestellung beschränkt werden soll auf den Bedarf von 4 Wochen. Wir versichern, unter Bezugnahme auf die Verordnung des Führers zum Schutze der Rüstungswirtschaft, daß die Vorratsmengen richtig in Spalte 3 angegeben sind und daß wir nicht gleichzeitig dieselben oder gleichartige Arznei- und Desinfektionsmittel bei anderen Lieferungen bestellt haben oder bestellen werden. Die Mittel sollen im Bezirk der Apothekerkammer verbraucht werden.

Die Lieferung d. Arzneimittel ist für die betriebsärztliche Betreuung d. Gefolgschaftsmitglieder (erste Hilfeleistung f. Leicht- erkrankte oder Verletzte innerhalb des Betriebes während der Arbeitszeit) in den nächsten Wochen vorgesehen.

Wünschek-Dreher'sch *29/8 44* *Gutsverwalt. Aichhof*

1) Wenn wirtschaftliche Betriebe können die Zahl unangefüllt lassen, wenn sie gleichzeitig unter „Achteln“ der Apothekerkammer für diese und nachfolgende Bestellungen die Zahl der zu versorgenden Personen mitteln und Veränderungen unverzüglich nachmelden.

2) Nur ausfüllen, wenn ein Betriebsarzt beschäftigt wird.

16. kép. A Landschafts Gyógyszertár (Bécs, 23., Schwechat, Wienerstraße 5.) 1944. augusztusi gyógyszerzállítvány-számlája, melyet a Wünschek-Dreher cég aichhofi birtokának zsidótáborában elhelyezett 51 fő részére állított ki (itt dolgozott Fenákel Judit és édesanyja is). A szállítvány árát az „U” Kontóra befizetett munkabérékből egyenlítették ki

17. kép. A bécsi Anker kenyérgyár (10., Absberggasse 35.) látképe a gyár gabonasilójából fotózva, 1935. A gyárban 1944–1945-ben Szegedről és Szolnokról deportált kényszer munkások is dolgoztak

18. kép. A bécsi 10., Schrankenberggasse 32. szám alatt működő elemi iskola látképe a közeli Anker kenyérgyárból, 1940. Az iskolában 1944–1945-ben egy, a város által fenntartott lakótábor működött, melyben Szegedről és Szolnokról deportált kényszer munkások is éltek

19. kép. A Bergen-Belséből Theresienstadtba irányított vonatot, amelyen szegedi, makói és szolnoki zsidók is voltak, a Magdeburg melletti Farslebennél szabadították fel az amerikai csapatok, 1945. április 13.

20. kép. A náci korszak áldozatainak emlékére Lobauban felavatott emlékmű. Felirata: A nemzetiszocialista terrorrezsim (1938–1945) áldozatainak emlékére. Ez az emlékmű azoknak a nőknek és férfiaknak állít emléket, akiknek a második világháború alatt itt található táborokban és létesítményekben kellett kényszermunkát végezniük. Sokan vesztették közülük életüket! Sohasem feledjük! Ezt az emlékművet Donaustadt Kerületi Elöljárósága állíttatta 2010. május 26-án. (Ebben a táborban dolgozott a Faragó család; lásd II.3.a–h. és IV.1.a–b. számú dokumentumok)

Képek jegyzéke

1. Varga Béla apjával, Varga Zsigmonddal a gettóba költözés előtt, Szolnok, 1944. május. Varga Bélát 14 évesen deportálták Szolnokról édesanyjával és nagynénjével, dr. Halász Sándornéval Strasshofba. (A fotót Murányi Gábor, Ember Mária hagyatékának kezelője bocsátotta rendelkezésünkre.)
2. Makói rendőr a szolnoki gettó bejáratánál, 1944. május 15. (MNL CSML Makói levéltára, Makói rendőrkapitányság iratai 2169/1944)
3. Makói rendőr a szolnoki gettó bejáratánál, mögötte gettóba költöző zsidók, 1944. május 15. (MNL CSML Makói levéltára, Makói rendőrkapitányság iratai 2169/1944)
4. Faragó Vera személyazonossági igazolványa, 1943. március 31. (a képet Buk István és dr. Buk János bocsátotta rendelkezésünkre)
5. Faragó Mór kórházi lapja, amely szerint szívizom-problémával feküdt a bécsi zsidó kórházban (Simon Wiesenthal Archives [SWA], IKG, II_SOZ_Kartei_Ungarische Zwangsarbeite)
6. Faragó Miksáné Horovitz Ottilia, 1949 (a képet Buk István és dr. Buk János bocsátotta rendelkezésünkre)
7. Faragó Mór, 1950-es évek (a képet Buk István és dr. Buk János bocsátotta rendelkezésünkre)
8. A Marenzi grófi család ebergassingi birtokának (Nagy-Bécs, 23., Schwechat) „U” Kontóra történt 1944. októberi munkabér-befizetési nyugtája (SWA, IKG, A_VIE_IKG_II_FIN_DIV_8_1_0290)
9. A Phönix Konzervgyár (Wien-Raasdorf) 1944. augusztusi munkabér-befizetése az „U” Kontóra „Judenabrechnung”, azaz „zsidószámlázás” megjelöléssel (SWA, IKG, A_VIE_IKG_II_FIN_DIV_7_3)
10. A Waagner–Biró vállalat (Bécs 1., Am Hof 2.) 1944. július–augusztusi munkabér-befizetése az „U” Kontóra (SWA, IKG, A_VIE_IKG_II_FIN_DIV_7_3_0141)
11. A Merkensteini Erdészeti Hivatal (Bad Vöslau, Adolf Hitlerstrasse 60.) 1944. novemberi munkabér-befizetése az „U” Kontóra (SWA, IKG, A_VIE_IKG_II_FIN_DIV_8_2_0407)
12. Székely Sándor és felesége, Krausz Helén kórházi nyilvántartó lapja; előbbit szívizomsorvadás és szívelégtelenség, utóbbit pajzsmirigy-túlműködés miatt kezelték (SWA, IKG, II_SOZ_Kartei_Ungarische Zwangsarbeite)

13. A Madonna Gyógyszertár (Bécs, 22., Stadlauerstraße 29.) 1944. októberi gyógyszer szállítvány-számlája, melyet a Waagner–Biró cég zsidótáborában elhelyezett 199 fő részére állított ki. A szállítvány árát az „U” Kontóra befizetett munkabérekkel egyenlítették ki (SWA, IKG, A_VIE_IKG_II_FIN_DIV_8_2_0637)
14. Dr. Elsner Henrik, felesége és lányai, Elsner (Ember) Mária és Judit, 1941–1942 (?) (a fotót Murányi Gábor, Ember Mária hagyatékának kezelője bocsátotta rendelkezésünkre)
15. Fenákel Judit, 1945 (?) (a képet Bárdos András és Bárdos László bocsátotta rendelkezésünkre)
16. A Landschafts Gyógyszertár (Bécs, 23., Schwechat, Wienerstraße 5.) 1944. augusztusi gyógyszer szállítvány-számlája, melyet a Wünschek–Dreher cég aichhofi birtokának zsidótáborában elhelyezett 51 fő részére állított ki (itt dolgozott Fenákel Judit és édesanyja is). A szállítvány árát az „U” Kontóra befizetett munkabérekkel egyenlítették ki (SWA, IKG, A_VIE_IKG_II_FIN_DIV_8_1_0208)
17. A bécsi Anker kenyérgyár (10., Absberggasse 35.) látképe a gyár gabonasilójából fotózva, 1935. A gyárban 1944–1945-ben Szegedről és Szolnokról deportált kényszermunkások is dolgoztak (Österreichische Nationalbibliothek, L 38.967 C, 1935)
18. A bécsi 10., Schrankenberggasse 32. szám alatt működő elemi iskola látképe a közeli Anker kenyérgyárból, 1940. Az iskolában 1944–1945-ben egy, a város által fenntartott lakótábor működött, melyben Szegedről és Szolnokról deportált kényszermunkások is éltek (Wiener Stadt- und Landesarchiv, Foto Gerlach, 3.3.2.FC1.7858M, 1940)
19. A Bergen-Belsenből Theresienstadtba irányított vonatot, amelyen szegedi, makói és szolnoki zsidók is voltak, a Magdeburg melletti Farslebennél szabadították fel az amerikai csapatok, 1945. április 13. (United States Holocaust Memorial Museum, 24190 és 68130)
20. A náci korszak áldozatainak emlékére 2010-ben Lobauban felavatott emlékmű. Fotó: Frojimovics Kinga

MUNKATÁBOROK – HADIÜZEMEK

**Az 1944–1945-ben Bécsben és környékén működő,
magyarországi zsidó kényszermunkásokat foglalkoztató
munka- és lakótáborok, valamint hadiüzemek címjegyzéke**

*Bécsi munka- és lakótáborok, valamint a kényszermunkásokkal
foglalkozó náci hivatalok és zsidó intézmények
(egy cégnek több helyen is lehettek irodái és munkatáborai)*

	cím (kerület, utcanév, házszám), tábor, helyszín magyarul	cím (kerület, utcanév, házszám), tábor, helyszín
1.	1. Bösendorferstraße 1. – Schmitt & Junk, építővállalat	1. Bösendorferstraße 1. – Schmitt & Junk, Bauunternehmung
2.	1. Brucknerstraße 2. – Sager & Wörner, építővállalat	1. Brucknerstraße 2. – Sager & Wörner, Bauunternehmung
3.	1. Nibelungengasse 15. – Siemens	1. Nibelungengasse 15. – Siemens
4.	1. Rudolphsplatz 2. – Szőnyeg- és Bútorszövet Üzemek Rt.	1. Rudolphsplatz 2. – Teppich- und Möbelstoffwerke AG
5.	1. Ruprechtsplatz 1. – Otto Kisler lakatosműhely	1. Ruprechtsplatz 1. – Schlosserei Otto Kisler
6.	1. Schottenring 1. – Német Kőolaj Rt.	1. Schottenring 1. – Deutsche Erdöl AG (DEA)
7.	1. Schubertring 14. – Ostmärkischen Ásványolajüzemek	1. Schubertring 14. – Ostmärkischen Mineralölwerke (OMW)
8.	1. Schwarzenbergplatz 18. – Vacuum Oil Társaság Rt.	1. Schwarzenbergplatz 18. – Vacuum Oil Co. Company AG
9.	1. Singerstraße 27. – Schmitt & Junk, építővállalat	1. Singerstraße 27. – Schmitt & Junk, Bauunternehmung
10.	2. Aspernbrückengasse 4. – Zuegg & Társa Kartongyár	2. Aspernbrückengasse 4. – Zuegg & Co. Pappenindustrie
11.	2. Castellezgasse 35. – A német biztonsági rendőrség és biztonsági szolgálat különleges magyarországi bevetési egysége parancsnokának bécsi kommandója	2. Castellezgasse 35. – Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD in Ungarn, Sondereinsatzkommando, Außenkommando Wien
12.	2. Ferdinandstraße 23. – A Zsidó Vének Tanácsának gyermekkórháza	2. Ferdinandstraße 23. – Kinderklinik des Ältestenrats der Juden in Wien

13.	2. Floßgasse 14. – A Zsidó Vének Tanácsának rituális fürdője [mikve]	2. Floßgasse 14. – Badehaus des Ältestenrats der Juden in Wien
14.	2. Hafenzufahrtsstraße 4. – Fioravante Spiller & Fia, mélyépítő vállalat	2. Hafenzufahrtsstraße 4. – Fioravante Spiller & Sohn, Tiefbauunternehmen
15.	2. Malzgasse 7. – A Zsidó Vének Tanácsának kórháza	2. Malzgasse 7. – Spital des Ältestenrats der Juden in Wien
16.	2. Malzgasse 16. – A Zsidó Vének Tanácsának kórháza	2. Malzgasse 16. – Spital des Ältestenrats der Juden in Wien
17.	2. Praterspitzstraße – lakótábor	2. Praterspitzstraße – Wohnlager
18.	3. Am Heumarkt 10. – Donau Vegyiművek Rt.	3. Am Heumarkt 10. – Donau Chemie AG
19.	3. Arsenal 12. – Ostmark Művek Kft.	3. Arsenal 12. – Ostmark-Werke GmbH.
20.	3. Gänsbachergasse 3. – elosztótábor	3. Gänsbachergasse 3. – Durchgangslager
21.	3. Lothringerstraße 2. – Klee és Jäger, építővállalat	3. Lothringerstraße 2. – Klee und Jäger, Bauunternehmung
22.	3. Marxergasse 2. – Erdőgazdálkodási és Építésügyi Hivatal	3. Marxergasse 2. – Amt für Forsteinrichtung und Bauwesen
23.	3. Vordere Zollamtsstraße 11. – A bécsi Polgármesteri Hivatal mezőgazdasági birtokok központja	3. Vordere Zollamtsstraße 11. – Wiener Landwirtschaftsgüter
24.	5. Margarettenstraße 70. – Waagner-Biró, magas acél-, híd- és kazánépítő vállalat	5. Margarettenstraße 70. – Waagner-Biró, Stahlhoch-, Brücken- und Kesselbau-Unternehmen
25.	6. Getreidemarkt 7. – Mörtinger és Tades, építővállalat	6. Getreidemarkt 7. – Mörtinger und Tades, Bauunternehmung
26.	6. Mittelgasse 16. – Bruno Buchwieser cég, építővállalat	6. Mittelgasse 16. – Firma Bruno Buchwieser, Bauunternehmung
27.	7. Schottenfeldgasse 29. – Adensamer Szőnyeg- és Bútorszövet Rt.	7. Schottenfeldgasse 29. – Adensamer Teppich- und Möbelstoffwerke AG
28.	7. Stuckgasse 9. – Adolf Illner, magas- és mélyépítő vállalat	7. Stuckgasse 9. – Adolf Illner, Hoch- und Tiefbau
29.	9. Hahngasse 13. – Saurer-Művek, haszonjárműgyár	9. Hahngasse 13. – Saurer-Werke, Nutzfahrzeugehersteller

30.	9. Hahngasse 35. – A bécsi Polgármesteri Hivatal Élelmezési és Mezőgazdasági „J” Osztálya	9. Hahngasse 35. – Hauptabteilung J Ernährung und Landwirtschaft
31.	9. Mariannengasse 4–6. – Bécsi Elektromos Művek	9. Mariannengasse 4–6. – Wiener Elektrizitätswerke
32.	10. Absberggasse 35. – Anker kenyérgyár	10. Absberggasse 35. – Ankerbrotfabrik
33.	10. Alxingergasse 64. – Imperial fügekávéggyár	10. Alxingergasse 64. – Imperial Feigenkaffee
34.	10. Davidgasse 87–89. – ROJA papírgyár (Rothe és Jarausch)	10. Davidgasse 87-89. – Papierfabrik ROJA (Rothe und Jarausch)
35.	10. Davidgasse 95. – Kisler és Herrmann fakereskedés	10. Davidgasse 95. – Holzwaren Kisler und Herrmann
36.	10. Kundratstraße 3. – Ferenc József Császár Kórház	10. Kundratstraße 3. – Kaiser-Franz-Josef-Spital
37.	10. Laaer-Berg-Strasse 61. – Bécs Polgármesteri Hivatala által fenntartott lakótábor	10. Laaer-Berg-Strasse 61. – Wohnlager der Gemeinde Wien
38.	10. Schrankenberggasse 32. – Bécs Polgármesteri Hivatala által fenntartott lakótábor	10. Schrankenberggasse 32. – Wohnlager der Gemeinde Wien
39.	11. Eyzinggasse 1. / Simoningplatz 2. – Városi Gázművek	11. Eyzinggasse 1. / Simoningplatz 2. – Städtische Gaswerke
40.	11. Fuchsröhrenstraße 31. – Fioravante Spiller & Fia, mélyépítő vállalat	11. Fuchsröhrenstraße 31. – Fioravante Spiller & Sohn, Tiefbauunternehmen
41.	11. Erste Haiderquerstraße 1. – Simmering Elektromos Művek	11. Erste Haiderquerstraße 1. – Kraftwerk Simmering
42.	11. 2. Haidequerstraße 3. – Saurer Művek, haszonjármű gyár	11. 2. Haidequerstraße 3. – Saurer-Werke, Nutzfahrzeughersteller
43.	11. Simmeringer Hauptstraße 101. – Mautner Markhof, szeszfőzde, élesztő- és konzervgyár	11. Simmeringer Hauptstraße 101. – Mautner Markhof, Destillerie-, Hefe- und Konservenfabrik
44.	11. Simmeringer Hauptstraße 234. – Városi Központi Temető	11. Simmeringer Hauptstraße 234. – Zentralfriedhof
45.	12. Bischoffgasse 10. – Bécs Polgármesteri Hivatala által fenntartott lakótábor	12. Bischoffgasse 10. – Wohnlager der Gemeinde Wien

46.	12. Kundratstraße 37–39. – Meidlingi Baleseti Kórház	12. Kundratstraße 37–39. – Meidlinger Unfallkrankenhaus
47.	12. Oswaldgasse 33. – Kábel- és Drótygár Rt.	12. Oswaldgasse 33. – Kabelfabrik und Drahtindustrie AG
48.	13. Auhofstraße 75. – XVII. Tartományi Légvédelmi Parancsnokság	13. Auhofstraße 75. – Luftgaukommando XVII
49.	12. Schönbrunner Schlosstraße 47. – Schönbrunni Kastélypark	12. Schönbrunner Schlosstraße 47. – Schlosspark Schönbrunn
50.	15. Hackengasse 11. – Bécs Polgármesteri Hivatala által fenntartott lakótábor	15. Hackengasse 11. – Wohnlager der Gemeinde Wien
51.	15. Huglgasse 1–3. – Erzsébet Császárné Kórház	15. Huglgasse 1–3. – Kaiserin- Elisabeth-Spital
52.	16. Montleartstraße 37. – Vilma Kórház	16. Montleartstraße 37. – Wilhelminenspital
53.	17. Frauenfelderstraße 14–18. – Hans Zehethofer, magas- és mélyépítő vállalat	17. Frauenfelderstraße 14–18. – Firma Hans Zehethofer, Hoch- und Tiefbau
54.	19. Muthgasse 40. – Oskar Haac mosoda	19. Muthgasse 40. – Großwäscherei Oskar Haac
55.	20. Engerthstraße 161–163. – Kontropa – Kontinentális Nyersanyag- és Papíripari Rt.	20. Engerthstraße 161–163. – Kontropa – Kontinentale Rohstoffe und Papierfabrik AG
56.	20. Pasettistraße 29–31. – Jurany & Wolfrum, tejjipari gépgyár	20. Pasettistraße 29–31. – Jurany & Wolfrum, Molkereimaschinen- Fabrik
57.	21. Christian-Bucher-Gasse 35–37. – Wilhelm Megerle lakkfesték- és rivalinüzem	21. Christian-Bucher-Gasse 35–37. – Wilhelm Megerle Lackfabriken und Rivalinwerke
58.	21. Hopfengasse 8. – Mauthausen altábora	21. Hopfengasse 8. – Außenlager Mauthausen
59.	21. Kuenburggasse 1. – Bécs Polgármesteri Hivatala által fenntartott lakótábor	21. Kuenburggasse 1. – Wohnlager der Gemeinde Wien
60.	21. Leopold-Ferstl-Gasse 9. – Bécs Polgármesteri Hivatala által fenntartott lakótábor	21. Leopold-Ferstl-Gasse 9. – Wohnlager der Gemeinde Wien

61.	21. Mengergasse 33–35. – Bécs Polgármesteri Hivatala által fenntartott lakótábor	21. Mengergasse 33–35. – Wohnlager der Gemeinde Wien
62.	21. Ödenburger Straße 1–4. – Adolf Illner, magas- és mélyépítő vállalat	21. Ödenburger Straße 1–4. – Adolf Illner, Hoch- und Tiefbau
63.	21. Pilzgasse 21–29. – Shell Olajfinomító	21. Pilzgasse 21–29. – Öltraffinerie Shell
64.	21. Prager Straße 20. – Mautner Markhof Sörfözde	21. Prager Straße 20. – Mautner Markhof Brauerei
65.	21. Schwaigergasse 2. – Bécsi Bőrönd- és Fémáru gyár	21. Schwaigergasse 2. – Wiener Kofferschloss- und Metallwarenfabrik
66.	21. Shuttleworthstraße 8. – Hofherr–Schrantz Mezőgazdasági Gépgyár Rt.	21. Shuttleworthstraße 8. – Hofherr–Schrantz Landwirtschaftliche Maschinenfabrik AG
67.	21. Shuttleworthstraße 31–33. – Rudolf Riefenthaler Betonüzem	21. Shuttleworthstraße 31–33. – Betonwerk Rudolf Riefenthaler
68.	21. Siemensstraße 92. – Siemens	21. Siemensstraße 92. – Siemens
69.	22. Breitenleer Straße 100. – Kagrani Olajfinomító	22. Breitenleer Straße 100. – Öltraffinerie Kagan
70.	22. Erzherzog-Karl-Straße 127. – Waagner–Biró, magas acél-, hid- és kazanépítő vállalat	22. Erzherzog-Karl-Straße 127. – Waagner–Biró, Stahlhoch-, Brücken- und Kesselbau-Unternehmen
71.	22. Konstanziagasse 24. – Bécs Polgármesteri Hivatala által fenntartott lakótábor	22. Konstanziagasse 24. – Wohnlager der Gemeinde Wien
72.	22. Aspern tábor – Oberleitner telek	22. Lager Aspern – Grundstück Oberleitner
73.	22. Lobgrundstraße 4. – Ostmärkischen Ásványolajüzemek, Lobau	22. Lobgrundstraße 4. – Ostmärkischen Mineralölwerke (OMW), Lobau
74.	22. Stadlauer Straße 56–58. – Waagner–Biró, magas acél-, hid- és kazanépítő vállalat	22. Stadlauer Straße 56–58. – Waagner–Biró, Stahlhoch-, Brücken- und Kesselbau-Unternehmen
75.	23. Oberlaaer Straße 276. – Hans Zehethofer cég	23. Oberlaaer Straße 276. – Firma Hans Zehethofer

Bécs környéki munkatáborok

	település – munkahely magyarul	település – munkahely
1.	Absdorf – a bierbaumi birodalmi uradalom absdorfi birtoka	Absdorf – Reichsgutsverwaltung Bierbaum, Gutsverwaltung Absdorf
2.	Alt-Prerau – mezőgazdasági üzem	Alt-Prerau – Landwirtschaftliche Industrie
3.	Andlersdorf – mezőgazdasági birtokok	Andlersdorf – Landwirtschaftliche Güter
4.	Bad Vöslau, Adolf Hitlerstraße 60. – Merkensteini Erdészeti Hivatal	Bad Vöslau – Forstamt Merkenstein
5.	Deutsch-Wagram, repülőtér	Deutsch-Wagram, Flugfeld
6.	Ebergassing, Nr. 124. – lakótábor	Ebergassing, Nr. 124. – Wohnlager
7.	Fels am Wagram – barakktábor	Fels am Wagram – Barackenlager
8.	Fischamend, Brucker Straße 2. – Pecina-birtok	Fischamend, Brucker Straße 2. – Gutsverwaltung Pecina
9.	Franzensdorf – mezőgazdasági birtok	Franzensdorf – Gutshof
10.	Gerasdorf – zsidótábor	Gerasdorf – Judenlager
11.	Gramatneusiedl, Neu-Reisenberg 114. – mezőgazdasági birtok	Gramatneusiedl, Neu-Reisenberg 114. – Gutshof
12.	Groß-Enzersdorf – mezőgazdasági birtokok	Groß-Enzersdorf – Landwirtschaftliche Güter
13.	Groß-Kadolz – Hardegg-birtok	Groß-Kadolz – Gutsverwaltung Hardegg
14.	Groß-Siegharts, Fabrikengasse 7. – Josef Adensamer Szőnyeg- és Bútorszövet Üzemek Rt.	Groß-Siegharts, Fabrikengasse 7. – Teppich- und Möbelstoffwerke AG Josef Adensamer
15.	Groß-Siegharts, Rudolf-Hohenberg-Gasse 1–3. – Wolff Szőnyeg- és Bútorszövet Üzemek Rt.	Groß-Siegharts, Rudolf-Hohenberg-Gasse 1–3. – Wolffsche Teppich- und Möbelstoffwerke AG
16.	Groß-Siegharts, Waidhofner Straße 25. – Wolff-villa	Groß-Siegharts, Waidhofner Straße 25. – Villa Wolff
17.	Guntramsdorf, Am Tabor 35. – zsidótábor	Guntramsdorf, Am Tabor 35. – Judenlager
18.	Hausbrunn – árokszabályozás	Hausbrunn – Grabenregulierung
19.	Hennersdorf, Hauptstraße 34. – zsidótábor	Hennersdorf, Hauptstraße 34. – Judenlager

20.	Hennersdorf, Rothneusiedler Straße 33. – zsidótábor	Hennersdorf, Rothneusiedler Straße 33. – Judenlager
21.	Herzogenburg – Rudolf Riefenthaler Betonüzem	Herzogenburg – Betonwerk Rudolf Riefenthaler
22.	Himberg-Pellendorf, Lanzendorfer Straße 8. – Wünschek–Dreher-birtok	Himberg-Pellendorf, Lanzendorfer Straße 8. – Gutsverwaltung Wünschek–Dreher
23.	Kalladorf – mezőgazdasági birtok	Kalladorf – Gutshof
24.	Klein Rammerschlag (ma Malý Ratmírov, Csehország) – mezőgazdasági birtok	Klein Rammerschlag (ma Malý Ratmírov, Csehország) – Gutshof
25.	Klosterneuburg, Donaustraße 88. – Rudolf Riefenthaler Betonüzem	Klosterneuburg, Donaustraße 88. – Betonwerk Rudolf Riefenthaler
26.	Laxenburg – zsidótábor	Laxenburg – Judenlager
27.	Moosbrunn – mezőgazdasági birtokok	Moosbrunn – Landwirtschaftliche Güter
28.	Münchendorf – mezőgazdasági birtok	Münchendorf – Gutshof
29.	Neunkirchen – N. Rella & Neffe, építővállalat	Neunkirchen – N. Rella & Neffe, Bauunternehmung
30.	Pischelsdorf – Duna Vegyiművek Rt.	Pischelsdorf – Donau Chemie AG
31.	Pischelsdorf – Siemens	Pischelsdorf – Siemens
32.	Purkersdorf, Wienzeile 9. – Bécsi Elektromos Művek	Purkersdorf, Wienzeile 9. – Wiener Elektrizitätswerke
33.	Raasdorf – Phönix Konzervgyár	Raasdorf – Phönix Konservenfabrik
34.	Rutzendorf – Bécs város mezőgazdasági üzeme	Rutzendorf – Landwirtschaftsbetrieb der Stadt Wien Domäne Rutzendorf
35.	Sankt Veit an der Triesting – Globus Konzervgyár	Sankt Veit an der Triesting – Globus-Waldgatter-Gesellschaft Kliemke & Co.
36.	Schützenberg – Ludwig Knapp fűrésztelep	Schützenberg – Ludwig Knapp Dampfsägewerk
37.	Schwechat, Antonshof – mezőgazdasági birtokok	Schwechat, Antonshof – Landwirtschaftliche Güter
38.	Schwechat, repülőtér	Schwechat, Flughafen
39.	Schwechat, Industriestraße 15. – Német Kőolaj Rt. (DEA Nova)	Schwechat, Industriestraße 15. – Deutschen Erdöl AG (DEA Nova)

40.	Schwechat, Aichhof – mezőgazdasági birtok	Schwechat, Aichhof – Gutshof
41.	Schwechat, Katharinenhof – mezőgazdasági birtok	Schwechat, Katharinenhof – Gutshof
42.	Stockerau – gyár	Stockerau – Fabrik
43.	Tribuswinkel – Treff bőröndgyár	Tribuswinkel – Treff Kofferfabrik
44.	Velm – Anker kenyérgyár	Velm – Ankerbrotfabrik
45.	Vösendorf, Triester Straße 254. – Waagner–Biró, magas acél-, híd- és kazanépítő vállalat	Vösendorf, Triester Straße 254. – Waagner–Biró, Stahlhoch-, Brücken- und Kesselbau-Unternehmen
46.	Weissenbach – mezőgazdasági birtok	Weissenbach – Gutshof
47.	Weitra – Ludwig Knapp fűrésztelep	Weitra – Ludwig Knapp Dampfsägewerk
48.	Wolfsgraben, Leopold-Mitterstöger- Straße 6. – Bécsi Elektromos Művek	Wolfsgraben, Leopold- Mitterstöger-Straße 6. – Wiener Elektrizitätswerke

1944. június végén három gyűjtőtáborból (Debrecen, Szeged, Szolnok) több mint 15 ezer zsidót nem Auschwitzba, hanem a Bécs melletti elosztótáborba, Strasshofba irányítottak a magyar és német hatóságok. A „jégre tett” kényszermunkások története, útjuk Strasshofba, szétszétásuk munkatáborokba az ottani „rabszolgapiacon” Bécsbe és környékére 1944–1945-ben, valamint hazatérésük körülményei meglehetősen elnagyoltan ismertek a magyar holokauszt történetében.

A Szegedi Tudományegyetem Politológiai Tanszéke és a bécsi Wiesenthal Intézet közös kutatási programja azt a célt tűzte ki, hogy levéltári, múzeumi források, visszaemlékezések, hitközségi iratok, családi hagyatékok segítségével rekonstruálja a strasshofi deportálás folyamatát, továbbá feltárja a magyar zsidó kényszermunka helyszíneit Bécsben és környékén, illetve a felszabadulás és hazatérés történetét, és felkutatja az emlékhelyeket. A Szegedről elhurcolt strasshofi deportáltakról 2021-ben jelent meg emlékező kötetünk, a Szolnokról Strasshofba deportáltakra jelen kiadványunkkal emlékezünk, a debreceni emlékkötet kiadását 2023-ra tervezzük.

„Volt egy éjszaka, amikor iszonyú [...] ordítózásra ébredtünk, és betelereltek bennünket a cukorgyárnak... én nem tudom, mi volt ott, valami raktárépület vagy mi, mindenkit. Hát az volt a mélypont az én életemben. [...] Ránk zárták az ajtókat, kint állandó lövések, sikoltozások. És én soha nem hittem el, hogy ilyen létezik, [...] Mellettünk volt egy nő, egy ilyen harminc körüli nő lehetett, aki reggelre teljesen ősz lett, ilyen..., mint Ofélia, ilyen nagy, kibontott hajjal szaladgált, és hát elvesztette az eszét ott.”

Fenákel Judit a szolnoki cukorgyárról, 2001. április 5.

„A cukorrépa az olyan, hogy a levele rettenetesen szúrós és a föld akkor már fagyos volt. És a répák nagyok. Tehát ami történik, az a legrosszabb, hogy leszakad a levél a répáról. De a répát nem lehetett bent hagyni, mert jött az ukrán felügyelő a bottal, a szúrós bottal, és hiába dobálta az ember a leveleket a halomba, ha a répa ott volt, akkor munkaidő után kellett kiszedni. [...] Kézzel. Hát nekem volt egy kesztyűm, de egy napig tartott. Szóval ottan csak kézzel, facipőben a sárban [...].”

Székely Ágnes a pellendorfi birtokról, 2001. március 8.

